Conflict Management

Integroitu asiantuntemus lainkäytössä – oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa

Risto Koulu

comi

Integroitu asiantuntemus lainkäytössä – oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa

Integroitu asiantuntemus lainkäytössä – oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa

Risto Koulu

comi

2024

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Helsingin yliopisto / Helsingin yliopiston kirjasto Helda Open Books -kokoelmassa Creative Commons -lisenssillä: CC BY 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.fi).

DOI: 10.31885/9789528401186

2024
University of Helsinki Conflict Management Instituten julkaisuja

2. tarkistettu painos

Tilaukset comi@comi.fi

© Risto Koulu ja COMI

ISBN 978-952-84-0117-9 (painettu nide)
ISBN 978-952-84-0118-6 (sähköinen)

Graafinen suunnittelu: Kalle Järvenpää

Alkusanat

Prosessioikeuden tutkimusta on moitittu järjestelmäkeskeisyydestä: kaikkea tarkastellaan tuomioistuinten ja tuomareiden kannalta. Asenne hallitsee myös oikeuspoliittista keskustelua, jossa oikeastaan muusta ei puhutakaan. Tutkimusta tuomioistuimista on sivumääräisesti paljon. Jokseenkin kaikkea tuomioistuimiin liittyvää on tutkittu, vaikka tutkimuksen lähestymistavoista ja tutkimusmenetelmistä moderni tutkimus on monesti eri mieltä. Tavallaan yllättävää on, että tuomioistuinten tutkimuksessakin on massiivinen musta aukko. Erityinen lainkäyttö ja erityistuomioistuimet ovat jääneet tapahtumahorisontin ulkopuolelle. Tämä koskee sekä niin sanotun kultakauden (1990–2000) että laaja-alaisemman konfliktinhallinnan tutkimuksen (2005-) aikaa.

Erityistuomioistuimia on nykyisin kolme: vakuutusoikeus, markkinaoikeus ja työtuomioistuin. Kaikki ovat merkittäviä lainkäyttäjiä, katsottiin sitten niiden käsittelemiä asiamääriä tai ratkaisujen merkitystä. Vakuutusoikeuden päätöksillä puututaan kansalaisten hyvinvointiin, markkinaoikeus antaa yritystoimintaa ohjaavia linjauksia, ja työtuomioistuin on välttämätön osa työehto- ja virkaehtosopimusjärjestelmäämme. Suomi on myös, mitä tulee itsenäisiin erityistuomioistuimiin, kansainvälisesti kiintoisa. Suomessa itsenäisiä ja erillisiä erityistuomioistuimia on hyvin vähän, koska niiden tarve on tyydytetty asioiden keskittämisellä, tuomareiden erikoistumisella ja yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoilla.

Tämä kirja täyttää kyseisen tiedon aukon, ehkä oikeammin käynnistää siihen tähtäävän tutkimuksen. Kirja on pääosin access to justice -tutkimusta, jota hallitsee asianosaisnäkökulma. Se on tässä suhteessa jatkoa tutkimuksille yksityisistä lautakunnista (2011), muutoksenhakulautakunnista (2014 ja 2015) sekä hallintolainkäytöstä (2023). Kirjassa joudutaan kuitenkin käsittelemään erityistuomioistuimille ominaisia oikeuspoliittisia, rakenteellisia ja organisatoorisia kysymyksiä. Kirja ei siis ole puhdasta access to justice -tutkimusta: sellainen edellyttäisi vahvaa aikaisempaa perustutkimusta, jota nyt ei ole käytettävissä. Kunnollinen access to justice -tutkimus ei koskaan lähde tyhjästä eli aukosta. Suomalaisen access to justice -tutkimuksen vahvuus on-

kin siinä, että se on voinut rakentaa sille pohjalle, jonka traditionaalinen eli lainopillinen prosessioikeuden tutkimus on luonut. Lainoppiin joskus kohdistettu ylenkatse kertoo enemmän esittäjästään kuin itse lainopista.

Kirja jakaantuu tavaksi tulleeseen yleiseen ja temaattiseen osaan. Lopuksi -osassa käydään vielä läpi tutkimuksen tuloksia ja mietitään erityistuomioistuinten tulevaisuutta. Kaksoisrakenne on yleistynyt prosessioikeuden tutkimuksessa, sillä se sallii yhtäältä periaatteellisten ja osaksi oikeuspoliittisten, toisaalta taas praktisten tulkintakysymysten tarkastelun samassa kontekstissa. Näin voimassa olevan oikeuden analyysiin kyetään luontevasti yhdistämään sekä toimivuuden tarkastelua että tulevaisuussuuntautunutta pohdintaa. Molemmat teemathan kuuluvat modernin konfliktinhallinnan tutkimuksen kysymyksenasetteluun.

Kalasatamassa tammikuussa 2024
Risto Koulu

Sisällys

ALKUSANAT v

YLEINEN OSA 1

1. JOHDANTO 3
1.1 Erityiset tuomioistuimet 3
1.2 Erityistuomioistuimet ovat ”erikoisia” tuomioistuimia 14
1.2.1 Vaihtoehdotonta lainkäyttöä 14
1.2.2 Integroitua asiantuntemusta 22
1.3 Oikeuspolitiikan vaihtoehtoja: erityistuomioistuimia vai erikoistuneita yleisiä tuomioistuimia? 31
1.3.1 Erityiskokoonpanojen houkutus 31
1.3.2 Erikoistuneet tuomarit vai oikeat asiantuntijat? 37
1.4 Yksinäiset erityistuomioistuimet: yhteydenpito ja palaute 41

2. KYSYMYKSENASETTELU 47
2.1 Tutkimuksen kohde ja rajaaminen 47
2.2 Tutkimusmenetelmä, viitekehys, lähestymisote 57
2.3 Tutkimuksen aineisto 62
2.3.1 Oikeustieteen tutkimus 62
2.3.2 Muita lähdeaineistoja 66
2.4 Tutkimuksen käsitteet ja rakenne 70

3. ERITYINEN ASIANTUNTIJUUS: TUOMIOISTUIMEN TUKI VAI ASIANOSAISEN KIUSA? 79
3.1 Millaista asiantuntemusta oikeudenkäyntiin tarvitaan? 79
3.2 Integroidun asiantuntemuksen skeemat ja toteutusmallit 84
3.3 Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit integroidussa tuomioistuimessa 96

3.3.1 *Kuormittuva kuulemisperiaate* 96
3.3.2 *Tieteellisen tulkinnan läpinäkyvyys* 101
3.4 Välituloksia 106

4. SÄÄDÖSPOHJA 117
4.1 Perustuslain rajoitukset 117
4.2 Omista organisaatiolaeista organisaatioiden yleislakiin 121
4.3 Erityistuomioistuinten omat prosessilait 126
4.4 Välituloksia 131

TEEMAOSA 137

5. OIKEUDEN SAAVUTETTAVUUS 139
5.1 Erityistuomioistuinten toimivalta 139
5.2 Asianosaiskelpoisuus ja asialegitimaatio: yksilöllisyydestä pluralismiin 151
5.3 Oikeudenkäynnin kustannukset 158
5.3.1 *Oikeudenkäynnin kustannustaso erityistuomioistuimissa* 158
5.3.2 *Kustannusten jakautuminen ja rahoittaminen* 162
5.4 Välituloksia 171

6. ASIANAJAMINEN, SOVINNOLLISUUS, YHTEISTOIMINTA 179
6.1 Asianajaminen erityistuomioistuimessa 179
6.2 Lakimiesapu: tarvetta ja hyötyä vaiko pelkkää tarvetta? 186
6.2.1 *Lakimieshyöty erityistuomioistuimissa* 189
6.3 Sovinnon edistäminen ja sovinnollisuuspyrkimys 193
6.4 Oikeudenhakijoiden yhteistoiminta erityistuomioistuimessa 197
6.5 Välituloksia 202

7. ASIAN KÄSITTELY ERITYISTUOMIOISTUIMESSA 207
7.1 Käsittelytavat ja käsittelyurat 207
7.2 Integroitu asiantuntemus ja asianosaisten kuuleminen 213
7.3 Suullinen käsittely 220
7.4 Välituloksia 225

8. TODISTELU ERITYISTUOMIOISTUIMISSA, ETENKIN ASIANTUNTIJATODISTELU 233
8.1 Asiantuntijajäsenet asiantuntijatodistelussa 233
8.2 ”Asiantuntijoiden taistelu” 238
8.3 Kiista asiantuntijuudesta 242
8.4 Välituloksia 245

9. PÄÄTÖKSENTEKO, RATKAISUN LOPULLISUUS JA MUUTOKSENHAKU 249
9.1 Millaista päätöksentekoa: kollegiaalista vai individuaalista? 249
9.2 Päätöksen lopullisuus 255
9.3 Lopullisuuden vaikutus asianajamiseen 258
9.4 Välituloksia 261

LOPPUOSA 269

10. MITÄ TUTKIMUS OSOITTI? 271
10.1 Yleisarvio erityistuomioistuimista 271
10.2 Vastaukset tutkimuskysymyksiin 275
10.3 Yksi vai useita erityistuomioistuimia? 287

KIITOKSET 293

ASIAHAKEMISTO 294

LÄHTEET 297

LUETTELO KAAVIOISTA 302

YLEINEN OSA

1.	JOHDANTO	3
1.1	Erityiset tuomioistuimet	3
1.2	Erityistuomioistuimet ovat ”erikoisia” tuomioistuimia	14
1.3	Oikeuspolitiikan vaihtoehtoja: erityistuomioistuimia vai erikoistuneita yleisiä tuomioistuimia?	31
1.4	Yksinäiset erityistuomioistuimet: yhteydenpito ja palaute	41
2.	KYSYMYKSENASETTELU	47
2.1	Tutkimuksen kohde ja rajaaminen	47
2.2	Tutkimusmenetelmä, viitekehys, lähestymisote	57
2.3	Tutkimuksen aineisto	62
2.4	Tutkimuksen käsitteet ja rakenne	70
3.	ERITYINEN ASIANTUNTIJUUS: TUOMIOISTUIMEN TUKI VAI ASIANOSAISEN KIUSA?	79
3.1	Millaista asiantuntemusta oikeudenkäyntiin tarvitaan?	79
3.2	Integroidun asiantuntemuksen skeemat ja toteutusmallit	84
3.3	Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit integroidussa tuomioistuimessa	96
3.4	Välituloksia	106
4.	SÄÄDÖSPOHJA	117
4.1	Perustuslain rajoitukset	117
4.2	Omista organisaatiolaeista organisaatioiden yleislakiin	121
4.3	Erityistuomioistuinten omat prosessilait	126
4.4	Välituloksia	131

1. Johdanto

1.1 ERITYISET TUOMIOISTUIMET

Prosessioikeuden tutkimuksessa on perinteisesti erotettu kaksi lainkäytön peruslinjaa, yleinen lainkäyttö ja hallintolainkäyttö. Yleisestä lainkäytöstä pitävät huolen yleiset tuomioistuimet, Suomessa käräjäoikeudet, hovioikeudet ja korkein oikeus. Hallintolainkäytössä taas vastuu kuuluu, kuten arvata saattaa, hallintotuomioistuimille, joita ovat alueelliset hallinto-oikeudet ja korkein hallinto-oikeus. Myös hallinto-oikeudet ovat tavallaan ”yleisiä”, koska niiden toimivalta ei rajoitu tiukasti määrättyihin asiaryhmiin. Kaksijakoisuus ei kuitenkaan ole totaalista, sillä dualistista järjestelmää täydentävät erityistuomioistuimet. Niitä ovat tällä hetkellä markkinaoikeus, vakuutusoikeus ja työtuomioistuin.[1]

Erityiset tuomioistuimet luovat vastaavasti erityiset lainkäyttölinjansa, jotka ovat tämän tutkimuksen aiheena. Nämä linjat poikkeavat hieman toisistaan: erityisten tuomioistuinten lainkäyttö ei siis ole yhteen muottiin puristettua samalla tavalla kuin yleisten tuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten lainkäyttö. Niillä kaikki asiat käsitellään periaatteessa yhteisessä menettelyssä, joskin prosessilain säännösten tulkinta voi vaihdella ja tuomioistuimissa olla vaihtelevia käytäntöjä.[2] On perusteltua erottaa vakuutusoikeuden, markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen lainkäyttö. Jokaisella niistä on oma oikeudenkäyntiformaattinsa. Osaksi asiamäärien paineen, osaksi historiallisen jatkuvuuden seurauksena näiden tuomioistuinten välillä on tässä suhteessa melkoisia eroja, joskin niitä hakeva löytää myös yllättävästi yhtäläisyyksiä. Kokoavia piirteitä ajatellen voidaan puhua yhteisestä erityis-

1. Markkinaoikeus ja vakuutusoikeus ovat taksonomiassa erityisiä hallintotuomioistuimia. Ks. Mäenpää 2018 s. 871. Omana lainkäyttölinjanaan voidaan tietenkin pitää välimieslainkäyttöä. Ks. Koulu 2008 s. 11. Tämän lainkäyttölinjan tutkimukselle on ominaista sulkeutuneisuus ja oman ”erityisyyden” korostaminen. Myös hallintolainkäyttö on hakenut identiteettiään korostamalla erityisyyttään ja erillisyyttään suhteessa yleiseen lainkäyttöön. Erityistuomioistuinten tutkimus on niin vähäistä, ettei tällaista piirrettä voida siinä nähdä. Luultavaa toki on, että erityistuomioistuimetkaan eivät voi olla siitä vapaita.

2. Mitä pääpiirteittäisempi prosessilaki on, sitä enemmän käytännöt voivat vaihdella paikallisesti ja jopa ajallisesti. Hallintotuomioistuimet ovat olleet kuuluisia vaihtelevista menettelytavoistaan, mikä suuresti vaikeuttaa asianajamista. Ks. Koulu 2023a s. 359. Tosin käynnistyvä laatuhanketyö luultavasti vähitellen koordinoi myös hallinto-oikeuksien menettelytapoja.

4 tuomioistuinten lainkäytöstä. Kielenkäyttöä puoltaa yhteenkuuluvaisuuden tunne: erityistuomioistuimet kokevat muodostavansa lainkäyttöjärjestelmässä ”erityistuomioistuinten perheen”. Kriitikko kenties huomauttaa tähän, että perheyhtäläisyys ei saa ulkoisia tunnusmerkkejä. Erityistuomioistuin välillä ei ole samanlaista virallista tai puolivirallista yhteistoimintaa, joka on toteutunut yleisten tuomioistuin kohdalla hovioikeuksien laatuhankkeina. Vastaavaa kaavaillaan myös hallintolainkäyttöön. Yhteydenpito erityistuomioistuinten välillä rakentuu henkilösuhteille ja osaksi yhteisille intresseille suhteessa Tuomioistuinvirastoon.

Aikaisemmin erityisiä tuomioistuimia on ollut huomattavasti enemmän.[3] Erityisiä tuomioistuimia on lakkautettu, ja niitä on sulautettu yleisiin tuomioistuimiin erityiskokoonpanoina.[4] Yleinen trendi vie kaikkialla erityistuomioistuimista ”yleisiin” tuomioistuimiin. Lainkäyttöjärjestelmä on näin virtaviivaistunut, joskin dualistinen lähtökohta samalla sitä pahasti pirstoo. Erityistuomioistuimista luopumiseen on rakenteellisia, sosiaalipsykologisia ja taloudellisia syitä. Poikkeuksena trendistä voidaan pitää markkinaoikeutta, joka perustettiin vasta vuonna 2002. Markkinaoikeus ei kuitenkaan ollut aidosti uusi tuomioistuin, koska siihen yhdistettiin aikaisemmat kilpailuneuvosto ja markkinatuomioistuin. Valtakunnanoikeuskin luetaan joskus erityistuomioistuimeksi. Valtakunnanoikeus kuitenkin jätetään tässä käsitteen ulkopuolelle. Se on ensiksikin ”poliittista” vastuuta toteuttava tuomioistuin, osuvan luonnehdinnan mukaan valtakunnanoikeus toimii ”poliittisen ja oikeudellisen järjestelmän rajapinnalla”.[5] Toiseksi valtakunnanoikeuden toiminta ei ole jatkuvaa, eikä sillä ole pysyvää henkilökuntaa. Valtakunnan-

3. Ks. esimerkiksi Merikoski 1966 s. 80 ja 255. Kadonneita erityistuomioistuimia ovat muun muassa sotaoikeudet, maanjako-oikeudet, vesioikeudet sekä vesiylioikeus. Jaottelu yleiset ja erityiset tuomioistuimet ei toimi esimoderneissa tuomioistuimissa. Esimerkiksi laamanninoikeudessa, kämnerinoikeudessa ja ritarisyynioikeudessa oli piirteitä sekä yleisistä että erityisistä tuomioistuimista. Ks. Ahmas 2005 s. 54 ja 190.

4. Toki vastavirtaakin esiintyy. Ks. esimerkiksi Lindblom 2000a s. 154. Suomessakin on ehdotettu eri yhteyksissä muun muassa kaupallisten tuomioistuinten, perhetuomioistuinten ja jopa konkurssituomioistuinten perustamista. Vaatimus kaupallisista tuomioistuimista tavallaan toteutui markkinaoikeuden myötä vaikkakin hyvin rajoitettuna. Ehdotukset kuitenkin ovat enimmäkseen jääneet hurskaiksi toiveiksi. Sen sijaan ehdotusta sosiaaliturvan erityistuomioistuimista kehiteltiin tutkimuksessa pitemmälle. Nykyiset (tai oikeammin silloiset) muutoksenhakulautakunnat olisi muutettu ”oikeiksi” (erityis)tuomioistuimiksi, kun taas nykyinen vakuutusoikeus olisi ollut puhdas muutoksenhakuaste. Ks. esimerkiksi Vaitoja 2016 s. 153. Näin vakuutusoikeudesta olisi tullut ennakkopäätöstuomioistuin.

5. Näin Koskentausta 2019 s. 325. Tähän palataan luvussa 4.

oikeus kokoontuu tarvittaessa ja saa vasta silloin lainkäyttöhenkilöstönsä. Se toki on periaatteessa pysyvä tuomioistuin: tilapäisiä tuomioistuimiahan ei perustuslain mukaan saa perustaa.

Lainkäyttöjärjestelmä on hyvin kestävä, sillä sitä on vaikea muuttaa perustavanlaatuisesti. Sen sijaan siinä, mitä tuomioistuinyksiköitä siihen kuuluu ja miten asiat niissä käsitellään, lainsäätäjällä on normaali liikkumavaransa. Lainkäytön kaksilinjaisuus on saanut vahvistuksensa perustuslaissa. Perustuslaissa yleisiä tuomioistuimia ovat korkein oikeus, hovioikeudet ja käräjäoikeudet. Hallintotuomioistuimet taas muodostuvat korkeimmasta hallinto-oikeudesta ja alueellisista hallinto-oikeuksista (perustuslaki 98 §). Myös pääpiirteittäinen asiajako ja samalla lainkäyttölinjojen (asialliset) toimivaltapiirit määrätään suoraan perustuslaissa (99 §).[6] Perustuslain mukaan riita- ja rikosasiat kuuluvat yleisten tuomioistuinten, ”hallintolainkäyttöasiat” taas hallintotuomioistuinten toimivaltaan. Näillä kahdella pykälällä perustuslaki määrää ”tuomioistuinlaitoksen kokoonpanon” hyvin yksityiskohtaisesti ja paljon tarkemmin kuin valtion hallintokoneiston rakenteen. Jälkimmäisessä suhteessa lainsäätäjälle on suotu paljon enemmän valtaa. Perustuslain yksityiskohtaisuus merkitsee, että hallintolainkäytön ja yleisen lainkäytön linjat nauttivat perustuslain tasoista suojaa.[7] Lainkäytön perustavaa kaksilinjaisuutta (dualismia) ei toisin sanoen voida purkaa tai kumota tavallisella lailla.[8] Sen sijaan erityistuomioistuimilta vastaava suoja puuttuu. Näin ollen erityistuomioistuimia saa perustaa, muuttaa ja lakkauttaa tavallisella lailla. Tosin perustuslaista on johdettu tulkinnalla tässäkin suhteessa joitakin ylimääräisiä rajoituksia. On katsottu, että erityistuomioistuimia ei saa olla ”liikaa”, sillä tuomioistuinlinjojen tosiasiallinen ’moninaistaminen’ on ristiriidassa perustuslain määräämän (lainkäytön) kaksilinjaisuuden kanssa.[9]

6. Ks. esimerkiksi Kuuliala-Linna-Saranpää 2022 s. 227.

7. Ks. Riikka Koulu 2019 s. 129. Myös tuomioistuinten lainkäytölle annetaan eräänlainen laatutakuu eli ”the constitution guarantees a certain quality of dispute resolution”. Tämän takuun yksityiskohdat voivat vaihdella eri lainkäytön linjoilla, mutta yksikään linja ei saa hukata perusajatusta.

8. Suunnitteilla ollut hallinto-oikeuksien ja hovioikeuksien yhdistäminen on näin samalla myös perustuslaillinen kysymys. Primääriongelma kuuluu, merkitseekö yhdistäminen samalla kaksilinjaisuuden asiallista kumoamista. Hallinnollinen yhdistäminen ei sitä tee, sen sijaan operatiivinen yhdistäminen, esimerkkinä samojen tuomareiden käyttö molemmilla linjoilla, ajautuu jo harmaalle vyöhykkeelle.

9. Ks. esimerkiksi Jyränki-Husa 2012 s. 320.

6 Rajoitusta erityistuomioistuinten perustamisessa tuskin tullaan lähitulevaisuudessa testaamaan. Pohjoismainen ja osaksi jopa maailmanlaajuinen trendi vie nimittäin poispäin erityistuomioistuimista. Tukea erityistuomioistuinten karsimiselle ei kuitenkaan haeta valtiosäännöstä vaan valtiontaloudesta ja toimintavarmuudesta. Erityistuomioistuimissa käsittelyn kustannukset asiaa kohden ovat väitetysti suuremmat kuin yleisissä tuomioistuimissa. Lisäksi erityistuomioistuimet ovat yksikköinä pieniä, mikä tekee ne haavoittuviksi, kun lainkäyttöhenkilökunta sairastelee tai he ovat esteellisiä yksittäisessä asiassa. Sen sijaan perustuslaki ei Suomessa aseta rajoituksia asiallisen toimivallan hienosäädölle, toisin sanoen sen täsmentämiselle tai muuttamiselle, mitkä asiat kuuluvat yleisille tuomioistuimille, mitkä hallintotuomioistuimille. Selvää tietenkin on, että yhden linjan tuomioistuinten toimivaltaa ei saa laajentaa niin paljon, että kaksilinjaisuuden idea tuhoutuu. Sehän ei vaadi välttämättä uusien erityistuomioistuinten perustamista vaan onnistuu nykyisten toimivaltaa (ja samalla asiamääriä) kasvattamalla.

Ihanteellinen tuomioistuinjärjestelmä koostuu homogeenisistä yksiköistä.[10] Erityistuomioistuimissa tämä ihanne jää kauas: ne ovat hyvin erikokoisia. Vakuutusoikeus ja markkinaoikeus ovat suurten käräjäoikeuksien kokoluokkaa, kun taas työtuomioistuin muistuttaa vuotta 1993 edeltävän ajan pienimpiä raastuvanoikeuksia tai tuomiokuntia. Vakuutusoikeus on nykyisistä erityistuomioistuimista suurin: se työllistää 110 henkilöä. Siinä on lainkäyttöhenkilöstöä 70, jonka lisäksi vakuutusoikeuteen kuuluu 80 sivutoimista asiantuntijajäsentä. Markkinaoikeus ilmoittaa henkilöstönsä määräksi ilman erittelyä 45. Työtuomioistuin puolestaan koostuu kahdesta päätoimisesta lainoppineesta tuomarista sekä 14 sivutoimisesta asiantuntijajäsenestä (tätä termiä heistä ei käytetä) ja/tai intressiedustajasta. Asiantuntijajäseniksi laajaksikin merkityksessä saisi tosin laskea vain ne jäsenet, jotka eivät edusta sen enempää työntekijöiden kuin työnantajienkaan intressejä. Työtuomioistuin on näin jopa vanhan ajan mittapuulla epätavallisen pieni lainkäyttöyksikkö. Erityistuomioistuimen pieni koko voi olla vaara tuomioistuimen riippumattomuudelle, jos alalla toimii vahvoja intressitahoja.[11]

10. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä kirjasi sekin tämän pulmaksi. Osa tuomioistuimista oli liian pieniä. osa taas liian suuria toimiakseen tehokkaasti. Näin arviomuistio 2022 s. 73. Jälkimmäiseen väitteeseen ei ole helppo uskoa, koska suuren mittakaavaan liitetään tavallisesti olettamus suuremmasta tehokkuudesta.

11. Näin Markus 2022 s. 318.

Erityistuomioistuimet ovat koko olemassaolonsa olleet eräänlaisessa suvannossa: ne välttivät totaalisesti 1970-luvun poliittisen tuomioistuinuudistuksesta käydyn keskustelun. Erityistuomioistuimista ei sanota mitään edes Suomen Tuomarien Liitto ry:n lausunnossa.[12] Samoin viimeisten 40 vuoden ”häkellyttävä muutoksen määrä”, jonka yleiset tuomioistuimet ovat sen jälkeen läpikäyneet, on kohdellut niitä epätavallisen lempein käsin. Erityistuomioistuimet ovat saaneet itsenäisesti ja ilman ulkonaista painetta modernisoida toimivaltaansa ja menettelytapojaan.[13] Vuosituhannen alussa tuomioistuinlaitos nousi jälleen oikeuspolitiikan agendalle. Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitea sai tehtäväkseen arvioida kokonaisuutena uudistuksen tarvetta. Komitean työ tuotti vuonna 2003 ilmestyneen laajan osaksi periaatteellisen, osaksi yksityiskohtiin menevän mietinnön. Siinä käsiteltiin myös erityistuomioistuimia, vaikkakaan montaa sivua ne eivät mietinnössä saaneet. Erityistuomioistuinten tarpeellisuutta mietittiin mitään ehdotuksia lopulta tekemättä.

Pääsäännöksi komiteassa kylläkin vahvistettiin, että lainkäytössä ensisijaisen vaihtoehdon tulisi olla asioiden käsittely joko yleisissä tuomioistuimissa tai hallintotuomioistuimissa. Tästä saisi poiketa vain ”erityisen painavasta syystä”.[14] Yksityiskohdissa vakuutusoikeuden asiantuntijajäsenten roolia ja asemaa pohdittiin – tässäkään yksityiskohdassa konkreettisiin ehdotuksiin päätymättä. Jälkikäteen on helppo nähdä, että näennäisestä kriittisestä tarkastelustaan huolimatta kehittämiskomitea tosiasiallisesti pysytti status quo’n. Komitea ei myöskään soveltanut kehittämäänsä ”erityisen painavan syyn” logiikkaa silloiseen (ja samalla nykyiseen) erityisten tuomioistuinten järjestelmään. Monissa vakuutusoikeuden ja markkinaoikeuden toimivaltaan kuuluvissa asiaryhmissä on vaikea keksiä ensimmäistäkään ”erityisen painavaa syytä”, joka puoltaisi niiden käsittelemistä kaksilinjaisen pääjärjestelmän ulkopuolella. Sen sijaan työtuomioistuimen kytkeytyminen työeh-

12. Ks. Havansi 1972 s. 90.
13. Kuvaus ”häkellyttävästä muutoksen määrästä” on oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistiosta (2022 s. 101). Muistiossa huomautetaan, että tuomioistuinlaitoksen tehtävien ja toiminnan suunnittelu pitkällä tähtäimellä on tarpeen 20 vuoden määräajoin. Tosin tällaista syklisyyttä saa hakea lainkäytön päälinjoistakin, ja erityistuomioistuinten lainkäytöstä sen löytäminen vaatii jo melkoista mielikuvitusta. Oli niin tai näin, aikaväli on sama kuin Kondratjevin tunnettu pitkä aalto, joka liikuttaa maailmantaloutta. Senkään syntymekanismia ei tunneta.
14. Ks. KM 2003:3 s. 385.

8 to- ja virkaehtosopimusten järjestelmään on useimpien mielestä kiistatta tällainen syy.

Seuraavaa kokonaisarviota lainkäyttöjärjestelmästä ja erityistuomioistuinten paikasta siinä saatiin odottaa kaksi vuosikymmentä.[15] Uusimman arvion laati oikeudenkäytön kehitystyöryhmä, joka oli – toisin kuin laajapohjainen kehittämiskomitea – suppea asiatuntijaryhmä. Kehitystyöryhmän kokoonpanoa ei kerrota edes työryhmän laajahkossa arviomuistiossa. Työryhmä oli suhtautumisessaan erityistuomioistuimiin varovaisen kielteinen. Se katsoi (kantaansa suoraan sanomatta) ensiksikin, että erityistuomioistuinten kokoonpanoon kuuluvat asiantuntijat – eli niin kutsutut asiantuntijajäsenet – kannattaisi korvata asiantuntijatodistelulla. Toiseksi intressiedustajista, joita kuului kaikkien erityistuomioistuinten kokoonpanoihin, oli kokonaan luovuttava. Työryhmä ei kuitenkaan, nähtävästi vahvoja intressiryhmiä eli erityistuomioistuinten kannattajia peläten, tehnyt näkemyksistään loppupäätelmää. Päätelmä on kuitenkin kontekstin perusteella ilmeinen. Jos kerran erityistuomioistuimet menettävät asiantuntijajäsenensä ja intressiedustajansa, mihin itsenäisiä erityistuomioistuimia enää tarvittiin. Samaan hengenvetoon ja hieman ristiriitaisesti työryhmä samalla epäili, saisiko lakimiestaustainen tuomari erikoistumisella ja täydennyskoulutuksella sellaisen ”syvän” osaamisen, joka oli asiantuntijajäsenillä. Tästä seurasi, että ”syvä” osaaminen oli joka tapauksessa hankittava asiantuntijatodistelulla. Näin ollen sellaiset asiat, joissa oli tarvittu erityistä osaamista, pystyttiin yhtä hyvin käsittelemään ja ratkaisemaan lainkäytön päälinjalla, oli forum sitten yleinen tuomioistuin tai hallintotuomioistuin. Säännöksetkin olivat jo valmiina prosessilaissa: tuomioistuin saa oma-aloitteisesti eli viran puolesta hankkia asiantuntijatietoa, toisin sanoen järjestää oikeudenkäyntiin asiantuntijatodistelua. Tätä mahdollisuutta vain ei kehitystyöryhmän mukaan ollut opittu käyttämään. Tähän niin sanottuun oma-aloitteiseen ad hoc -asiantuntijatodisteluun keskitytään jäljempänä luvussa 8.

Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä ei kunnolla tavoittanut ongelman ydintä. Erityistuomioistuimet olivat tarpeen, jos ensiksikin oli sellaisia asiaryhmiä, joissa päätöksenteko edellytti kvalifioitua substanssiosaamista eikä

15. Työryhmä totesi, että 20 vuotta on oikea aika oikeuslaitoksen uudelleenarvioinneille. Aikaväli on sattumalta sama kuin Kontdratjevin tunnettu pitkä aalto maailmantaloudessa. Tätä teoriaa on käytetty kuvaamaan oikeustieteen tutkimuksen syklisyyttä, jossa on oltu näkevinään sama ajallinen jaksotus. Ks. Koulu 2023b s. 182.

tätä substanssiosaamista pystytty tai kannattanut siirtää yleisiin tuomioistuimiin. Tällaiset asiat ovat ehkä harvinaisia taikka asiantuntijatodistelu muodostuu riitaintressiin tai asianosaisten maksukykyyn nähden liian kalliiksi. Tähän vajeeseen ei työryhmän mielestä auttanut, kuten todettiin, tuomareiden erikoistuminen. Toiseksi erityistä tuomioistuinta voitiin pitää paikkansa arvoisena, jos asiaryhmässä kaivattiin erityistä prosessiosaamista, eli sellaisia käsittelytapoja (esim. osaavaa prosessinjohtoa), jota ei yleisistä tuomioistuimista löytynyt. Tätä puutettahan ei voitu paikata asiantuntijatodistelulla, joskin siihen avun puolestaan antoi tuomareiden erikoistuminen ja siihen liittyvä täydennyskoulutus.[16] On ilmeistä, että ensimmäiseen kategoriaan kuuluvia asiaryhmiä on helpompi löytää kuin toisen kategorian asioita. Tuomarinhan odotetaan pystyvän yleisissä tuomioistuimissakin käsittelemään kaikenlaisia asioita, kun hänen ammattitaitonsa on kehittynyt.

Näkemyksen asioista, jotka vaativat substanssiosaamista tai käsittelyosaamista, vaihtelevat. Tämä pirstoo jo valmiiksi mielipiteitä siitä, tarvitaanko kaksilinjaisuuden täydennykseksi erityistuomioistuimia. Lisää hajontaa tuo se, että myös erityistuomioistuinten haitoista ja hyödyistä ollaan vahvasti eri mieltä. Vaikka tutkimustietoa ei kummastakaan ole, se ei ole noussut esteeksi varsin jyrkille kannanotoille. Erityistuomioistuinten myötä lainkäytön järjestelmä pirstoutuu. Kannattaa kyllä muistaa, että lainkäytön kaksilinjaisuus tuo järjestelmään jo oman hajanaisuutensa. Pirstoutuminen on nimenomaan oikeutta hakevan ongelma; tuomioistuimet eivät siitä kärsi, koska ne ottavat kantaa vain omaan toimivaltaansa. Tuomioistuinten ei toisin sanoen tarvitse päättää, missä (muussa) tuomioistuimessa asia tulisi lain mukana käsitellä.[17]

Oikeuden hakijan voi olla vaikea hakeutua riitoineen oikeaan eli (asiallisesti) toimivaltaiseen tuomioistuimeen.[18] Lainkäytön historiassa on esimerkkejä siitä, että vasta kolmas yritys onnistui: kaksi ensimmäistä valintaa katsottiin pitkällisen käsittelyn perusteella vääriksi. Voi kuvitella, mikä vaikutus näillä kuvainnollisilla harha-askelilla oli kantajan oikeudenkäyntikuluihin.[19]

16. Esimerkiksi Bangaloren suosituksen mukainen täydennyskoulutus (johon osallistuminen on tuomarin velvollisuuksia) on yhteiskunnallista ja osaksi jopa yleissivistävää. Siihen ei sisälly lainkaan substanssiosaamista, ellei sellaiseksi katsota perehtymistä HIV-ongelman merkitykseen yhteiskunnassa. Ks. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct 2007 s. 134.

17. Ks. Koulu 2012 s. 109.

18. Kiistat toimivaltarajoista ovatkin aina olleet erityistuomioistuimia sisältävän järjestelmän perirasite. Ks. esimerkiksi Vuorenpää ym 2021 s. 248. Tähän palataan luvussa 3.

19. Vastaajan katsotaan voittaneen asiassa, jos kanne (tai valitus) jää tutkimatta. Asia erikseen

10 Totta on, että erimielisyyden erityistuomioistuinten toimivallasta eivät aktualisoidu julkaistun oikeuskäytännön valiossa yhtä usein kuin vastaava kysymys päälinjojen välillä. Yksiselitteisetkään toimivaltasäännökset eivät auta, sillä ne voivat jakaa riitakokonaisuuden osiin, jotka ohjautuvat eri tuomioistuimiin. Asiayhteyshän ei tunnetusti luo toimivaltaa, joka ylittäisi asiallisen toimivallan piirit. Riitakokonaisuuden jakaantuminen eri tuomioistuimiin lisää kustannuksia, tuo viivettä ja saa aikaan ristiriitaisten ratkaisujen vaaran. Tarkoitukseton jakaantuminen on näin ollen access to justice -tutkimuksen esiin nostama oikeuksiin pääsyn este.

Tuomioistuinlaitoksen kustannuksista huolestunut oikeuspoliitikko vastustaa erityistuomioistuimia taloudellisin perustein. Niissä lainkäytön rajallisia voimavaroja käytetään ehkä tehottomasti: erityistuomioistuinten toimintamenot ovat luultavasti suuret ja käsittelykustannukset/asia korkeammat kuin päälinjan tuomioistuimissa. Lisäksi asianosaisilta perittävien oikeudenkäyntimaksujen kustannusvastaavuus voi olla erityisen huono: asianosaisilta peritään nimellisiä maksuja, kun taas tavallisissa tuomioistuimissa kustannuksista huomattava osa katetaan maksuilla. Tilastot kertovat, että väitteet erityistuomioistuimen kalleudesta ja kustannustehottomuudesta ovat myyttejä. Nykyiset erityistuomioistuimet eivät ole poikkeuksellisen kalliita käsittelykustannuksiltaan eikä niiden rasitus valtiontaloudelle huolestuta ketään. Tosin arvio joudutaan perustamaan vuoden 2019 työtilastoon: tuomioistuinlaitoksen tilinpäätös vuodesta 2022 auttaa päivittämään osan sen tiedoista. Vakuutusoikeuden tuloksellisuus kustannuksina ratkaistua asiaa kohti oli 1 654 euroa (2022: 2320 euroa), työtuomioistuimen 8 897 euroa (2022: 13 324 euroa) ja markkinaoikeuden 6 311 (2022: 8178 euroa). Vertailu hallinto-oikeuksiin taas osoittaa, että niiden vastaavat kustannukset olivat noin 1 200–1 300 eroa. (Käräjäoikeuksien kustannuksista vertailutietoja ei ole.). Erityisten tuomioistuinten kaikki toimintamenot ovat vuodessa hieman yli 12 miljoona euroa, mikä edustaa laskutavasta riippuen kahta tai kolmea prosenttia tuo-

on, että kaikilla lainkäyttölinjoilla täyttä kuluvastuuta ei ole tai se ei epäselvässä tulkintatilanteessa realisoidu. Rationaalinen kantaja ei kuitenkaan voi laskea tällaisten onnenkantamoisten varaan. Kuluvastuuseen syvennytään jäljempänä jaksossa 5.2. Tässä vaiheessa kannattaa panna merkille, kuinka kaikki erityistuomioistuimet ovat päätyneet eri ratkaisuun siinä, miten oikeudenkäynnin kustannukset jaetaan. Vakuutusoikeus seuraa hallintotuomioistuinten lievää kuluvastuuta, työtuomioistuimessa seurataan yleisen lainkäytön hävinnyt maksaa -periaatetta, ja markkinaoikeus on syystä tai toisesta päätynyt siihen, että joissakin asiaryhmissä (esimerkkinä riita-asiat) noudatetaan hävinnyt maksaa -sääntöä, joissakin (esimerkkinä IPR-valitusasiat) asianosaiset vastaavat käytännössä itse kustannuksistaan.

mioistuinten kokonaismenoista. Lisäksi työtuomioistuin ja markkinaoikeus saavat noin viidenneksen menoistaan katetuksi oikeudenkäyntimaksuista. Suhde on tosin matalampi kuin yleisten tuomioistuinten kohdalla.[20] Jos katsotaan pelkkää kustannusvastaavuutta, erityiset tuomioistuimet onnistuvat hyvin, sillä ne ovat monijäseniä ja niissä on erikseen palkattuja asiantuntijajäseniä. Tunnettuahan on, että kustannusvastaavuus on sitä huonompi, mitä ylemmästä oikeusasteesta on kysymys.

Oikeuskulttuurin ja oikeuskehityksen näkökulmasta erityistuomioistuimet ovat sen sijaan haitaksi. Ne ovat sulkeutuneita, ja niissä syntyy herkästi muutosvastarintaisia alakulttuureita. Erityistuomioistuimet jäävät myös usein syrjään yleisestä kehityksestä, koska ne eivät ota vaikutteita muista tuomioistuimista. Edes tuomarit eivät vaihdu: yleensä tuomari tekee koko uransa samassa erityistuomioistuimissa. Tosin on myönnettävä, että sama liikkuvuusvaje vaivaa myös päälinjan tuomioistuimia, toisin sanoen tuomarit eivät yleensä urallaan siirry yleisistä tuomioistuimista hallintotuomioistuimiin tai päinvastoin.[21] Näyttäkin siltä, että oikeuspoliittinen ja tieteellinen keskustelu on liiaksi keskittynyt keksimään erityistuomioistuinten heikkouksia, sillä erityistuomioistuimilla on myös vahvuutensa. Uudistushenkinen lukija voi laskea sen varaan, että erityistuomioistuimissa keksitään sellaisia innovatiivisia menettely- ja toimintatapoja, jotka ovat menestyksellä siirrettävissä muihin tuomioistuimiin. Tosin tästä ei ole suoranaisia esimerkkejä, vaikka innovaatioita sinänsä syntyy erityistuomioistuimissa. Sen sijaan innovaatioiden onnistuneisuudesta voidaan olla eri mieltä. Erityistuomioistuimissa kehittyneet käsittelytavat ovat joskus suorastaan vahingollisia, esimerkki tästä on vakuutusoikeudesta lähtönsä saanut kiertävä päätöksenteko eli asian ratkaiseminen ilman kollegiaalista istuntokäsittelyä.[22] Tosin yleensä

20. Vakuutusoikeus on sen sijaan tässä suhteessa erityisen tappiollinen: vuoden 2019 työtilaston mukaan sen menot olivat 8 miljoonaa euroa ja tulot 0,05 miljoonaa euroa. Tämä tietenkin johtuu siitä, että valtaosa asioista on lakisääteisesti maksusta vapautettuja, toisin sanoen mitään oikeudenkäyntimaksuja ei peritä.

21. Outoa on, että tätä ei nähdä ongelmaksi. Selvää kuitenkin on, että liikkuvuus toisi mukanaan hyviä käytäntöjä ja vanhojen työtapojen kriittistä arviointia. Vähäinen (tai tässä olematon) liikkuvuus taas suosii mukavuudentunnetta sekä pitäytymistä vanhoihin rutiineihin vain, koska ”näin on aina tehty”. Britannian oikeuselämästä on sanottu (sanojana sikäläinen Lord Chief Justice): “And when you do something because it’s convenient, that is what really ought to cause you to worry” (the Economist November 2013). Tämä elämänviisaus pätee niin lainsäädäntöön kuin lainkäyttöönkin.

22. Tätä käsitellään lähemmin jaksossa 9.1.

12 vaikutteet näyttävät kulkevat yleistä tuomioistuimista hallintolainkäyttöön ja sen kautta erityistuomioistuimiin. Yleiset tuomioistuimet ovat toisin sanoen kehityksen moottori.

Jos ajatellaan asianosaisia ja oikeuksiin pääsemistä, yksi erityisten tuomioistuinten etu on niin sanottu parantunut tuomio-oikeellisuus. Tällä tarkoitetaan sitä, että erityistuomioistuin päätyy erityisalansa tapauksissa useammin aineellisesti oikeaan lopputuloksen kuin mitä päälinjan tuomioistuin tekisi. Tutkimuksellista näyttöä tämän olettaman tueksi (mutta ei myöskään sitä vastaan) ei tietenkään ole, mutta oletus sinänsä tuntuu uskottavalta. Käsittely myös nopeutuu ainakin teoriassa erityistuomioistuimissa siitä syystä, että erityistuomioistuimissa asiat eivät joudu kilpailemaan muiden eli ”tavallisten” asioiden kanssa. Totta on, että tilastojen mukaan erityistuomioistuimet eivät ole erityisen nopeita.[23] Yllättävää myös on se, että käsittelyajat ovat suurin piirtein yhtä pitkiä, oli kyseessä mikä erityistuomioistuin tahansa.[24] Voidaan myös väittää, että oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa on halvempaa kuin muualla jo siitä syystä, että asianosaisten ei tarvitse niissä kustantaa notorisesti kallista asiantuntijatodistelua. Erityistuomioistuin saa tarvitsemansa erityisosaamisen asiantuntijajäseniltään, joskus myös intressiedustajiltaan. Tosin voidaan myös huomauttaa, että kaikissa asioissa ei todellisuudessa tarvita asiantuntijatodistelua, vaikka ne käsiteltäisiin päälinjan tuomioistuimessa. Lopullista sanaa oikeudenkäyntien kustannuksista erityistuomioistuimissa ei ole lausuttavissa. Tutkimusta niiden kustannuksista

23. Itse asiassa erityistuomioistuinten keskimääräiset käsittelyajat ovat pitemmät kuin esimerkiksi käräjäoikeuksien. Sen sijaan oikeudenkäyntien keskimääräinen kesto jää selvästi alle käräjäoikeuksien käsittelyajan laajoissa riita-asioissa. Niissä keskimääräinen käsittelyaika on ollut viime vuosina yli puolitoista vuotta. Ks. esimerkiksi oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 23. Sen sijaan erityisessä lainkäytössä merkittävän aikavoiton tuo se, että niiden päätöksiin ei pääsääntöisesti saa hakea muutosta. Verkkaiset hovioikeus- ja korkein oikeus-käsittelyvaiheet jäävät näin pois. Erityistuomioistuimet vertautuvat tässä suhteessa välimiesmenettelyyn, joka on samalla tavalla oikeuden hakemisen ”kertalaukaus” etuineen ja haittoineen. Joissakin asiaryhmissä muutoksenhaku kuitenkin historiallisista syistä sallitaan, ja tämän oikeuden laajentamista on aika ajoin vaadittu. Täysialainen muutoksenhaku vie (tai oikeammin veisi) kuitenkin merkittävän edun erityistuomioistuimilta. Ks. jäljempänä jakso 9.2.

24. Moitteita on saanut etenkin markkinaoikeus, jossa hankinta-asioiden käsittelyajat ovat Euroopan pisimmät. Ks. Heikkinen-Halonen-Kurttila 2023 s. 389. Ratkaisuna ongelmaan on absurdisti nähty valitusten vähentäminen eri keinoilla, mikä sotii kaikkea access to justice -logiikkaa vastaan. Oikeuksiin pääsemistä ei edistetä kieltämällä sen hakeminen! Tilastot sillä toki kaunistetaan. Käsittelyaikojen pituutta on myös puolusteltu. Käsittelyajat nimittäin ”täyttävät oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset”. Näin Siitari 2021 s. 115. Lainkäyttölinjojen paremmuuskilpailua tällä argumentilla ei tietenkään voiteta.

ja kustannusten maksajasta ei nimittäin ole. Väite suhteellisesta halpuudesta jää näin uskon varaan, eikä se sisällä edes vahvaa alkuperäistodennäköisyyttä.

Kuvitteellista tilinpäätöstä ei pystytä tekemään, koska siihen tarvittavaa informaatiota ei yksinkertaisesti ole. Enintään voidaan sanoa, että erityisessä lainkäytössä näyttöenemmyys puhuu erityistuomioistuimia vastaan. Heikkoudet nimittäin ovat yleisesti myönnetyt ja osaksi kiistattomat, kun taas erityisen lainkäytön vahvuudet ovat vaikeasti osoitettavia tai jopa ilmeisen epätodennäköisiä. Tämä epäsuhta selittääkin viitatun yleisen ja suorastaan maailmanlaajuisen trendin, jossa sekä vältetään uusien erityistuomioistuinten perustamista että pyritään eroon nykyisistä erityistuomioistuimista. Trendin perustassa ei ole mitään uutta. Itse asiassa sen synnyttäneet tekijät ovat vaikuttaneet niin kauan, että nykyisten erityistuomioistuinten olemassaolo on pienoinen ihme. Se on yllättävää jo siitäkin syystä, että kaikki erityistuomioistuimet perustettiin vasta 1900-luvulla. Niistä vanhinkaan, työtuomioistuin ei ole vielä saavuttanut 80 vuoden ikää. Nykyiset erityistuomioistuimet ovat kuitenkin sitkeähenkisiä. Niihin ei ole ennen vuotta 2022 kohdistunut vakavaa lopettamisuhkaa, ja vuoden 2022 arvostelukin tähtää julkilausutusti vain sisäisiin uudistuksiin.

Kansainvälisessä vertailussa suomalaiset erityistuomioistuimet ovat myöhäisen syntynsä takia kummajaisia.[25] Ne perustettiin aikana, jolloin oikeuspoliittinen tuuli oli jo kääntynyt erityistuomioistuimia vastaan. Selitys lienee ainakin osaksi siinä, että nykyiset erityistuomioistuimet ovat vanhojen lautakuntatyyppisten lainkäyttöelinten seuraajia. Työtuomioistuinta voidaan pitää työneuvoston, markkinaoikeutta kilpailuneuvoston ja vakuutusoikeutta vakuutusneuvoston modernina versiona. Suomalaisissa erityistuomioistuimissa oli toisin sanoen kysymys neuvostojen ”tuomioistuinmaistamisesta”. Tuomioistuinten edeltäjät eli eri nimiset neuvostot olivat peräisin 1930-luvulta eli ajalta, jolloin erityisiä lautakuntia päinvastoin pidettiin lainkäytön viimeisenä sanana. Lautakunnat olivat kevennettyjä lainkäyttöelimiä; niissä ei seurattu ”laillista oikeudenkäyntijärjestystä”, joten lakimiesapua ei tarvit-

25. Erityistuomioistuinten myöhäiseen syntymiseen Suomessa onkin kiinnitetty kirjallisuudessa huomiota. Ks. Vuorenpää ym 2021 s. 248. Tosin erityistuomioituimet muuallakin ovat modernin ajan keksintöjä. Euroopan vanhin lienee ranskalainen kaupallinen tribunaali (’tribunal de commerce’), joka on peräisin 1400-luvulta. Se kesti myös Ranskan vallankumouksen, jossa erityistuomioistuimet enimmäkseen saivat loppunsa. Ks. Schmidt 2010 s. 51.

tu. Tosin tällainen apu oli aikanaan oikeissakin tuomioistuimissa tavallisen kansalaisen ulottumattomissa tai ainakin harvinaista.

1.2 ERITYISTUOMIOISTUIMET OVAT ”ERIKOISIA” TUOMIOISTUIMIA

1.2.1 VAIHTOEHDOTONTA LAINKÄYTTÖÄ

Erityistuomioistuimet ovat paitsi erityisiä myös erikoisia tuomioistuimia. Tällä tarkoitetaan, että erityisten tuomioistuinten lainkäyttö on vielä ”erikoisempaa” suhteessa yleisiin tuomioistuimiin kuin mihin niiden nimi viittaa. Erot on fundamentaalisissa rakenteissa ja perustavanlaatuisissa ominaisuuksissa. Vakuutusoikeus on tässä tutkimuksessa luokiteltu sosiaaliturva-asioiden tuomioistuimeksi, joskin se määrittää itsensä toimeentuloturva-asioiden tuomioistuimeksi. Sen oma nimitys on harhaanjohtava, koska läheskään kaikki vakuutusoikeuden käsittelemät asiat eivät liity toimeentuloon edes laajassa merkityksessä. Vakuutusoikeuden omalaatuisuus pantiin merkille jo varhaisessa tutkimuksessa. Sen lainkäyttö luettiin yleiseksi lainkäytöksi, vaikka vakuutusoikeus käsitteli tyypillisiä hallintoasioita, toisin sanoen muutoksenhakua viranomaisen päätöksiin.[26] (Tässä ei ryhdytä kiistelemään siitä, osuiko havainto oikeaan). Näistä syistä vakuutusoikeuden työkenttä oli ”julkisoikeuden puolella”.[27] Myöhempi tutkimus ei vaivannut päätään systemaattisen paikan hakemisella vakuutusoikeudelle. Vakuutusoikeuden asiakoostumus on vaihteleva.[28] Tosin yleisesti voidaan sanoa, että valtaosa asioista on ”KELA-asioista”. Suurin yksittäinen asiaryhmä ovat ansioeläkkeitä koskevat asiat, vaikka ne edustavat vain viidennestä koko asiamäärästä. Muita suuria asiaryhmiä ovat työttömyysturva-, tapaturma-, sotilas- ja sairausvakuutusasiat. Viimeksi mainittujen osuus on noin 10 prosenttia. Vakuutusoikeus ei ole suomalainen erikoisuus, vaan vastaavia tuomioistuimia perustettiin 1950-luvulla muun muassa Saksaan ja Ranskaan. Näissä dualistisissa maissa sosiaaliturvatuomioistuinten (esim. ranskalainen ’tribunaux des affaires de sécurité sociale’) sekalainen asiakoostumus johti meilläkin tuttuun kes-

26. Näin Virolainen 1995 s. 483.
27. Ks. Lappalainen 1995 s. 157.
28. Yleiskuvan asiamääristä ja asioiden koostumuksesta saa oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistiosta. Ks. arviomuistio 2022 s. 34.

kusteluun siitä, sijoittuivat nämä tuomioistuimet yleiseen lainkäyttöön vai hallintolainkäyttöön.[29]

Markkinaoikeuden edeltäjä, markkinatuomioistuin, katsottiin aikanaan ”kollektiivisten intressien selvitysjärjestelmäksi”. Vuoden 2002 jälkeen tämä määritelmä ei enää pidä paikkaansa: markkinaoikeus sekä antaa yksilöllistä oikeussuojaa että toteuttaa ”kollektiivisia intressejä”, jos niin halutaan sanoa. Jälkimmäisessä roolissa markkinaoikeus on kylläkin kummajainen lainkäytön järjestelmässä. Markkinaoikeus nimittäin turvaa niitä heikkoja, fragmentaarisia ja sumeita oikeuksia, joiden toteutumisesta access to justice -liikkeen toinen aalto tunnetusti kantoi huolta. Tässä markkinaoikeus ei sijoitu perinteiseen dikotomiaan yleinen lainkäyttö/hallintolainkäyttö. Yksilöllisen oikeussuojan roolissaan markkinaoikeus vertautuu osaksi hallintolainkäyttöön (kysymyksessä on muutoksenhaku viranomaispäätökseen), osaksi yleiseen lainkäyttöön (kysymyksessä on kahden yksityisoikeudellisen toimijan välisen kiistan ratkaiseminen). Jälkimmäisellä alueella yhteydet riita-asioihin ovat vahvat: itse asiassa useimmat tämän ryhmän asiat voitaisiin perustellusti uskoa yleisille tuomioistuimille. Asiakoostumuksensa valossa markkinaoikeus on elinkeinoelämän (tai modernimmin yritystoiminnan) tuomioistuin. Näin se jatkaa niin sanottujen kaupallisten tuomioistuinten historiallista perinnettä.[30]

Markkinaoikeuden asioista suurin ryhmä koostuu niin sanotuista hankinta-asioista; niitä on lähes puolet asioista. Markkinaoikeudellisia asioita on vain vähän: pari prosenttia asiamäärästä. Tuomioistuimen nimi kuvaa näin huonosti sen tosiasiallista toimenkuvaa. Kuten todettiin, suomalainen markkinaoikeus on kalpea heijastus kaupallisista tuomioistuimista, joita perustettiin kaikkialla Euroopassa jo keskiajalla. Markkinaoikeuden toimivalta nimittäin on huomattavasti kapeampi kuin klassisten kaupallisten tuomioistuinten. Käytännössä vanhat kaupalliset tuomioistuimet kylläkin käsittelivät enimmäkseen merenkulkuun liittyviä asioita: se heijastui myös tuomiois-

29. Mikään luonnonlaki sosiaaliturvatuomioistuin ei tietenkään ole. Esimerkiksi Itävallassa sosiaaliturva-asiat kuuluvat yleisille tuomioistuimille. Kovin toimiva itävaltalainen malli ei ole, sillä siinä asiat jaetaan sosiaalivakuutusasioihin ja sosiaaliapuasioihin. Dualistisessa järjestelmässä tällainen jako on oikotie tapauskohtaisiin tulkintoihin, jotka vaikeuttavat oikeuksiin pääsyä. Ks. lähemmin Hietanen-Kunwald 2015 s. 33.

30. Ks. esimerkiksi Tikka 2020 s. 173 ja 233. Klassisesta kaupallisesta tuomioistuimesta markkinaoikeus poikkeaa esimerkiksi siinä, että se käsittelee muun muassa IPR-riitoja. Ne eivät välttämättä tai edes tyypillisesti ole ”kauppiaiden” välisiä erimielisyyksiä.

tuimen nimiin, joissa tavallisesti mainittiin meri tai merenkulku. Tyypillinen tässä suhteessa on muun muassa tanskalainen ”Sjø- og handelsretten”.[31] Edellä mainittu ranskalainen kaupallinen tribunaali on kaupallisten tuomioistuinten perheen erikoisuus: tribunaalin tuomarit eivät nimittäin ole ammattituomareita, vaan heidät värvätään vapaaehtoisista maallikkoista. Tosin maallikot ovat käytännössä yleensä liike-elämään perehtyneitä, joten he eivät ole aitoja maallikkoja. Ranskalaisen tribunaalin toimivaltakin on pohjoismaisittain outo, koska sille kuuluvat muun muassa konkurssiasiat.[32]

Työtuomioistuin muistuttaa toimenkuvaltaan yllättävän paljon markkinaoikeutta. Molemmat ovat hybridituomioistuimia (termi tässä), joissa yhtyy yleisistä tuomioistuimista ja hallintotuomioistuimista tuttuja piirteitä. Työtuomioistuimen asialistaa hallitsevat yhtäältä työ/virkaehtosopimusten soveltamista tai tulkintaa koskevat asiat, toisaalta työrauhan rikkomiseen liittyvät asiat.[33] Näissä asioissa on kaksi riitapuolta, eikä edeltävää viranomaispäätöstä ole tehty. Nämä asiat ovat lähellä käräjäoikeuden riita-asioita. Vähemmän tunnettua on, että työtuomioistuin käsittelee myös valitusasioita. Työtuomioistuin ratkaisee valitukset yleissitovuuden vahvistamislautakunnan ja työneuvoston päätöksistä.[34] Näin ollen työtuomioistuimen lainkäytöllisessä toimenkuvassa näkyy sama kaksijakoisuus kuin markkinaoikeuden toimenkuvassa. Kaksijakoisuus sijoittaa samalla työtuomioistuimen toiminnan osaksi yleisen lainkäytön, osaksi hallintolainkäytön piiriin. Kun työtuomioistuin on jo luonteeltaan kollektiivisille erimielisyyksille tarkoitettu, erityisten lainkäyttölinjojen kuvitteellisessa perheessä työtuomioistuin ja

31. Suomessahan merenkulkuun liittyvät kiistat käsitellään erillisenä asiatyyppinä käräjäoikeuden erityiskokoonpanossa, jota historiallisena jäänteenä kutsutaan edelleen ”merioikeudeksi”.
32. Ks. Schmidt 2010 s. 52. Kaupalliset tuomioistuimet ovat prosessioikeuden historiassa kuuluisia siitä, että nykyaikainen asianhallinta (’case management’) syntyi kaupallisissa ja etenkin brittiläisissä kauppatuomioistuimissa. Tehokasta asianhallintaa ja ennakkoluulotonta innovatiivisuutta onkin pidetty common law -maissa erityistuomioistuinten vahvuutena. Ks. Andrews 2007 s. 34. Siihen, millainen substanssiasiantuntemusta tuomioistuimet edustavat, ei kiinnitetä huomiota.
33. Työtuomioistuimen asiamäärästä noin kaksi kolmasosaa on niin sanottuja norminmääräysasioita ja yksi kolmasosa irtisanomisasioita. Ks. Kairinen ym 2013 s. 49. Viimeksi mainitun ryhmän asioita käsitellään myös paljon käräjäoikeuksissa, kun taas norminmääräysasioissa (eli työehtosopimuksen tulkinta-asioissa) työtuomioistuimella on yksinomainen toimivalta.
34. Näistä lautakunnista ks. esimerkiksi Vuorenpää ym 2021 s. 253. Näitä valitusasioita ei ole paljoa, yleensä asia tai pari vuodessa. Työtuomioistuimen muihin erikoisuuksiin kuuluu, että se on ainoa tuomioistuin, joka antaa muille tuomioistuimille lausuntoja, tosin ainoastaan työ- ja virkaehtosopimusten tulkintaa koskevissa asioissa.

markkinaoikeus ovat lähellä toisiaan, kun taas vakuutusoikeus erottuu pelkästään yksilöllistä oikeussuojaa tarjoavaksi tuomioistuimeksi.

Euroopassa työtuomioistuimet tai työasioiden tribunaalit ovat yleisin tyyppi erityistuomioistuimia. Niiden toimivalta vaihtelee kaikkein eniten: esimerkiksi ranskalainen työtuomioistuin (’conseils de prud’hommes’) ei käsittele lainkaan kollektiivisia työriitoja.[35] Joissakin maissa, esimerkiksi Ruotsissa, työtuomioistuin toimii myös muutoksenhakutuomioistuimena valitettaessa yleisen alioikeuden päätöksistä. Viime vuosisadan alussa Suomessakin ihmeteltiin, miksei meillä ollut varsinaisia erityistuomioistuimia yksilöllisiä työriitoja varten: työehtosopimuksiahan ei tuolloin ollut, eikä niitä koskeviin erimielisyyksiin tuomioistuinta näin kaivattu. Näin vähäistäkin työsuhteesta johtuvaa riitaa voitiin käydä aina korkeimpaan oikeusasteeseen saakka. Samalla todettiin, ettei Suomessa vallinnut niitä seikkoja, jotka ulkomailla johtivat tällaisten tuomioistuinten perustamiseen. Tuomioistuinten virka-alueet olivat pieniä, ja tuomioistuimet tunsivat paikalliset ollut. Sitä paitsi työriitojen käsittelemiseen saatiin apua niistä elinkeinonharjoittajien yhdistyksistä, joita oli lain mukaan perustettava kaupunkeihin.[36] Perustelut olivat varmaan jo aikanaan kaukana todellisuudesta: nykylukija pitää niitä asenteestaan riippuen joko naiveina tai huvittavina.

Euroopan maissa toimii toki kaikenlaisia erityistuomioistuimia. Vuokrasuhteiden riidat ovat yllättävän monissa maissa, lähimpänä Tanskassa, päätyneet oman erityistuomioistuimeensa. Jopa niin sanotut pienriidat ovat saaneet joissakin maissa omat erityistuomioistuimensa. Tällaiset tuomioistuimet ovat huomattavan myöhäsyntyisiä, sillä esimerkiksi Ranskaan niiden verkko perustettiin vasta vuonna 2002. Ranskalaisissa pienten riitojen tuomioistuimissa – joita kutsutaan osuvasti lähituomioistuimiksi (’jurisdiction de proximité) – tuomarit eivät ole karriäärituomareita mutta kylläkin lakimiehiä.[37] Tuomarin virkaan otetaan lakimiehiä muilta elämänalueil-

35. Tuomioistuimen historia on kiintoisa. Sen esikuva oli Lyonin silkkikauppiaitten perustama, yksityiseksi luonnehdittava tuomioistuin, joka käsitteli alun perin lyonilaisten silkkikauppiaiden ja heidän työtekijöittensä erimielisyyksiä. Erityistuomioistuimet lakkautettiin pääsääntöisesti Ranskan vallankumouksessa, mutta tämä erityistuomioistuin perustettiin uudelleen Napoleonin päätöksellä.

36. van der Borght 1911 s. 242 (suomentajan lisäämä huomautus).

37. Suomeen ehdotettiin aikanaan perustettavaksi kyläoikeuksia. Kyläoikeus olisi tullut jokaiseen seurakuntaan, ja sen jäseniltä ei vaadittu ammattituomarin pätevyyttä. Kyläoikeudet olisivat muistuttaneet suuresto ranskalaisia pienriitaoikeuksien, koska nekin olisivat olleet ”lähellä” oikeudenhakijoita. Ks. Ahmas 2005 s. 45. Samat ajatukset näköjään toistuvat jatkuvasti

ta. Tehtävä on sivutoiminen, sillä tyypillinen lähituomari pitää ainoastaan yhden istunnon viikossa. On tietenkin muistettava, että pienriita-asiat eivät käsitteellisesti tai toiminnallisesti tarvitse omaa erillistä tuomioistuinta. Ranskan malli on oikeastaan Euroopassakin harvinaisuus. Pienriita-asioita käsitellään Euroopan maissa tavallisesti yleisissä tuomioistuimissa, kylläkin yleensä omassa käsittelyformaatissa. Pienriita-asioiden prosessi voidaan toki sijoittaa myös hallinnollisiin tuomioistuimiin (missä niitä on) tai olemassa olevaan erityistuomioistuimeen (perheasioiden tuomioistuin olisi tässä lupaava ehdokas). Tosin Suomessa yleisten tuomioistuin tarjoama vaihtoehto on selvä suosikki.[38]

Erityistuomioistuimet ovat ”vaihtoehdottomia” tuomioistuimia. Erityisessä lainkäytössä ei toisin sanoen tunneta sovittelua eikä edes sovinnon edistämistä oikeudenkäynnissä.[39] Oma lainopillinen kysymyksensä kuuluu, missä määrin sovinnon edistäminen erityistuomioistuimissa kuitenkin sallitaan, mitä keinoja siinä on lupa käyttää ja mitä tavoitteita sille saa asettaa. Erityisissä prosessilaeissa ei ole nimenomaisia säännöksiä, mutta yleinen viittaussäännös esimerkiksi oikeudenkäymiskaareen avaa sovinnon edistämiseen tilaisuuden. Tällöin syntyy sama kysymyksenasettelu, mikä Suomessa hallitsi keskustelua sovinnon edistämisestä 1990-luvun puolivälissä. Jos taas viittaussäännös ei salli tällaista tulkintaa, tulkintatilanne on täysin avoin. Toki kannattaa muistaa, että jonkinlaista sovinnon edistämistä on pidetty yleisessäkin lainkäytössä sallittuna ja jopa suositeltavana siihenkin aikaan, kun siihen valtuuttavaa prosessilain säännöstä ei ollut. Oli niin tai näin, kannattaa huomata, että erityiset tuomioistuimet eivät siirtyneet siihen sovittelukulttuuriin, joka valtasi yleiset tuomioistuimet. Näin ei käynyt silloinkaan, kun yleinen viittaussäännös – tarkkaan ottaen sen sovintohenkinen tulkinta – olisi avannut siihen portin.

Totta on, että sovintoa on satunnaisesti tuettu (jargonin mukaan ’edistetty’) erityistuomioistuimissakin. Markkinaoikeutta käsittelevässä kirjallisuudessa siitä on yksittäisiä mainintoja. Tosin valtaosassa markkinaoikeuden asioista sovinto ei ole sallittu, mikä ei tietenkään estäisi sovinnollisen loppu-

lainkäytön järjestämisessä.

38. Ks. pienriitamenettely:arviomuistio 2023 s. 35. Tosin aikaisempi kokeilu tällaisesta kevyestä erityisprosessista päätyi epäonnistumiseen. Alioikeuksissa toimi aina 2000-luvulle saakka erityiskokoonpanona asunto-oikeus, jossa oli käytössä joitakin pienriitamenettelyn elementtejä.
39. Tämä otetaan lähemmin esille jäljempänä jaksossa 6.3.

tuloksen hakemista. Työtuomioistuimesta ne kokonaan puuttuvat. Voi olla, että se johtuu tutkimuksen ja ylipäätään kirjallisuuden vähäisyydestä. Yhtä hyvin vaikeneminen selittyy sillä, että työtuomioistuimeen tulevissa asioissa on jo riittämiin neuvoteltu ja soviteltu: uudet sovitteluyritykset on katsottu toivottomiksi.[40] Vakuutusoikeudesta sovittelun edistäminen tuntuu kirjallisuuden valossa kokonaan puuttuvan: siitä ei ole yhtään mainintaa. Sovittelukielteisyys vaikuttaa totaaliselta. Tämä ei ehkä yllätä, sillä sovintokielteisyys on perua hallintolainkäytöstä. Sille taas on Suomessa ollut ominaista täydellinen kielteisyys. Hallintolainkäytöstä saatu esikuva kenties heijastuu hybridituomioistuimissa myös hallintoasioihin, joita ne harvakseltaan käsittelevät. Sovinnon edistämisestä niissä nimittäin ei kirjallisuudessa (joka on tosin hyvin vähäistä) ole mainintoja. Kannattaa huomata, että yleismaailmallinen tai edes eurooppalainen ilmiö sovintokielteisyys hallintoasioissa ei ole. Pikemminkin monissa maissa suositaan sovintoja myös sellaisissa sosiaaliturva-asioissa, joita vakuutusoikeus tyypillisesti käsittelee. Monimutkaisia sosiologisia selityksiä sovintokielteisyydelle ei aina ole tarpeen hakea: selitys voi olla asenteiden vanhoillisuudessa, jota ruokkii ulkopuolisten vaikutteiden vähäisyys.

Erityinen lainkäyttö on vaihtoehdotonta myös siinä merkityksessä, että riitapuolten käytettävissä ei pääsääntöisesti ole käytettävissään kilpailevaa ”yksityistä” lainkäyttölinjaa eli välimiesmenettelyä.[41] Välimiesmenettelyä ei joko lainkaan sallita tai siihen ei tosiasiallisesti turvauduta. Hallintolainkäyttö on tunnetusti paitsi sovittelukielteinen myös kielteinen asenteessaan välimiesmenettelyyn. Kielto on periaatteellinen tai oikeammin ideologinen, sillä monet julkisoikeudelliset kiistat tyypiltään soveltuisivat erinomaisesti välimiesmenettelyssä ratkaistaviksi, etenkin jos niissä aktualisoituu niin sanottujen hallintosopimusten pätevyys tai tulkinta. Välimiesmenettelyhän

40. Työmarkkinajärjestöt ovat perustaneet sisäisen konsiliaatiomenettelyn, jolla yritetään päästä sovintoon sellaisissa erimielisyyksissä, joissa työpaikalla käydyt neuvottelut eivät ole tuoneet yhteisymmärrystä. Ks. Pohjonen 2009 s. 74. Sen sijaan valtakunnansovittelijaa ei ota osaa tulkinta- ja soveltamisriitaisuuksiin vaan periaatteessa tukee neuvotteluja uusista työehdoista. Ks. Koulu 2009 s. 119.

41. Vaihtoehtoja on kylläkin tuotu esiin tutkimuksessa. Esimerkiksi hankinta-asioiden siirtämistä markkinaoikeudelta erityiselle hankinta-asioiden lautakunnalle on ehdotettu. Markkinaoikeutta on oikeustieteen näkökulmasta aiheellisesti pidetty tehottomana riidanratkaisijana. Ks. Heikkinen-Halonen-Kurstila 2023 s. 398. Lautakuntamalli on kuitenkin prosessioikeuden näkökulmasta askel taaksepäin. Trendihän vie juuri lautakunnista ”oikeisiin” tuomioistuimiin, sillä lautakuntaprosessit eivät yleensä täytä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksia.

20 on niissä tavallisin riidanratkaisukeino. Hallintolainkäyttöä seuraileva välimiesmenettelyn kielto on kylläkin tavallaan turha vakuutusoikeuden toimialueella. Välimiesmenettely ei ole realistinen vaihtoehto tyypilliselle oikeudenhakijalle sosiaaliturva-asiassa. Oikeudenhakija ei kykene sen enempää maksamaan sen kustannuksia kuin ajamaan asiaansa välimiesmenettelyssä. Välimiesmenettely rakentuu – toisin kuin hallintoprosessi ja sitä jäljittelevä vakuutusoikeuden oikeudenkäynti – aktiiviselle adversiaalisuudelle.

Välimiesmenettely työtuomioistuimen toiminta-alueella puolestaan on esimerkki jälkimmäisestä kehityskulusta eli desuetudosta. Tämäkin on suomalainen erikoisuus. Aikanaan välimiehiä käytettiin Suomessakin suhteellisen usein ratkaisemaan kollektiivisia työriitoja, mutta siitä vähitellen luovuttiin.[42] Syyt käytännön muuttumiseen jäävät arvailtavaksi, koska teoriassa kiistat institutionaalisten toistuvaisosapuolten välillä tavallisesti tuodaan ratkaistaviksi välimiesmenettelyssä. Ehkä sellaisia välimiehiä, jotka kumpikin riitapuoli kelpuuttaisi, oli vaikea löytää.[43] Ehkä oikeudenkäynti työtuomioistuimessa vie välimiesmenettelyltä sen keskeisen edun, ratkaisun lopullisuuden. Työtuomioistuimen päätökseen ei saa hakea muutosta: tuomioistuimen päätökset ovat lain mukaan ”lopullisia”. Mainittavaa nopeusetua menettelyjen välilläkään ei ole, sillä keskimääräiset käsittelyajat eivät poikkea. Oikeudenkäynti työtuomioistuimessa ei myöskään saa tavallisesti mainittavaa mediajulkisuutta. Lisäksi työtuomioistuimen ratkaisuilla on vahva oikeutta kehittävä ja prejudisiaalinen vaikutus, joka välimiesmenettelyltä puuttuu.

Sen sijaan pääsy välimiesmenettelyyn varmasti karsii osan niistä asioista, jotka muutoin päätyisivät markkinaoikeuteen. Tosin tutkittua tietoa tästä ei ole. Markkinaoikeudessa kuitenkin menetetään keskeinen kilpailuetu konfliktinhallinnassa eli joutuisuus suhteessa välimiesmenettelyyn. Markkinaoikeudessa asianosaisilla on normaali valitusoikeus asiatyypin mukaan joko korkeimpaan oikeuteen tai korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Tosin sitä vesittää valitusluvan välttämättömyys. Kannattaa huomata, että ratkaisu lopullisuudella on kääntöpuolensa. Oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa on eräänlainen oikeuden hakemisen kertalaukaus. Tämä kielikuvaa on käytetty välimieslainkäytöstä, mutta se sopii yhtä hyvin myös erityistuomioistuimiin tai oikeammin kiistä lahteen. Teoriassa tämän piirtein tulisi johtaa erityiseen

42. Koulu-Turunen 2012 s. 77.
43. Välimiehistä työriitojen välimiesmenettelyissä ks. Pohjonen 2009 s. 84.

huolenpitoon ratkaisun oikeellisuudesta ja edeltäneen prosessin reiluudesta. Tähän ei kuitenkaan ole kiinnitetty kirjallisuudessa huomiota.[44]

Vaihtoehdottomuus jatkuu myös erityistuomioistuinten toimivallan sääntelyssä. Erityistuomioistuinten toimivalta on yksinomainen ja ehdoton: yleisessä tuomioistuimessa tai väärässä erityistuomioistuimessa nostettu kanne jätetään tutkimatta. Sellaisia siirtämisjärjestelyjä, jollaisilla asia, sen jatkuvuutta menettämättä, siirretään toiseen ja toimivaltaiseen tuomioistuimeen, ei erityisessä lainkäytössä ole.[45] Voidaan sanoa, että siirtämisvalta ei ylitä asiallisen, toisin kuin alueellisen, toimivallan rajoja.[46] Erehdykset toimivallassa ovat tästä syystä kantajalle kohtalokkaita sekä syntyvän viiveen että ankaran kuluvastuun takia. Jos kanne jätetään tutkimatta, kantajan katsotaan hävinneen asian. Kuluvastuu ei kuitenkaan de facto ole niin ankaraa kuin riita-asian oikeudenkäynnissä, sillä hävinnyt maksaa -sääntö on täydessä voimassaan vain työtuomioistuimessa, vakuutusoikeudessa se on tilannesidonnainen ja markkinaoikeudessa sääntö koskee riita-asioita sekä jossain määrin hankinta-asioita. Siitä huolimatta syntyvä viive voi olla vuosikymmenen luokkaa. Oikeuskäytännössä on tapauksia, jossa vasta kantajan kolmas valinta osui oikeaan.[47] Pahimmassa vaihtoehdossa näin käy vasta viidennen tuomioistuimen kohdalla. Tällöin tuomioistuinlinjat loppuvat. Tuttua on, että ehdoton toimivaltasääntely hajottaa riitakokonaisuuksia, kun saman riidan eri osat päätyvät eri tuomioistuimiin. Asiayhteysforum ei periaatteessa ylitä eikä pysty ylittämään asiallisen toimivallan rajoja, joskin säännöstä on poikkeuksia, esimerkkinä työtuomioistuimen oikeus käsitellä työntekijän sivuvaatimuksia. Myös nämä hankaluudet on sivuutettu vähättelevällä maininnalla ”prosessiteknisistä probleemeista” (’processtekniska problem’), joi-

44. Tähän tutustutaan lähemmin jaksossa 6.1.

45. Tämä on yksi syy antaa yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoille etusija suhteessa erityistuomioistuimiin. Toki myös niiden kohdalla toimivallasta välillä erehdytään, kun asia ei kuulukaan erityiskokoonpanossa ratkaistavaksi (KKO 2017:24). Se voidaan kuitenkin siirtää oikeaan tuomioistuimeen tai oikeaan erityiskokoonpanoon.

46. Siirtokelvottomuus ei tietenkään ole luonnonlaki tai edes käsitteellinen välttämättömyys. Monissa maissa (tässä esimerkkinä Tanska) asia pystytään siirtämään yleisestä tuomioistuimesta erityiseen ja erityisestäkin toiseen erityistuomioistuimeen. Ks. Gomard-Kistrup 2007 s. 83. Suomen malli on toki vähätöinen tuomioistuimille: ne joutuvat ottamaan kantaa vain omaan toimivaltaansa, ei siihen, mihin tuomioistuimeen asia kuuluisia.

47. Tästä niin sanotusta Supo-jutusta ks. Koulu 2012 s. 109. Palkkausriita kävi ensin yleisessä tuomioistuimessa, sitten hallintotuomioistuimessa ja päätyi lähes vuosikymmenen viivytyksen jälkeen lopulta oikeaan forumiin eli työtuomioistuimeen.

22 ta syntyy erityisen lainkäytön seurauksena.[48] Vähättely johtunee paljolti siitä, että toimivallan epäselvyyttä on katsottu tuomioistuimen kannalta. Tällöin se näyttäytyy vain hukattuna vaivannäkönä asiaan, jota ei lopulta saatukaan ratkaista.

1.2.2 INTEGROITUA ASIANTUNTEMUSTA

Viimeinen erikoisuus erityisessä lainkäytössä on tässä integroiduksi kutsuttu asiantuntijatiedon yhdistäminen tuomioistuimeen. Se sekä leimaa vahvimmin erityistuomioistuimia että lienee syy sille, että tietyntyyppisiä tuomioistuimia on alettu kutsua erityistuomioistuimiksi. Tavallisesti oikeudenkäynnin vaatima erityisosaaminen eli ratkaisuun tarvittavat tieteelliset kokemussäännöt välitetään asiantuntijatodistelulla. Erityistuomioistuinten kokoonpanoon kuuluu sen sijaan lähtökohtaisesti asiantuntijajäseniä. Asiantuntijajäsenet hallitsevat valmiiksi oikeudenkäynnissä aktualisoituvat kokemussäännöt. joita erityistuomioistuin käyttää asian käsittelyssä (etenkin prosessinjohdossa) sekä asian ratkaisemisessa. Integroitu asiantuntemus on selvin erityistuomioistuimen tunnusmerkki: tuomioistuinta, johon ei kuulu asiantuntijajäseniä, ei ole tapana pitää erityistuomioistuimena. Pohjoismaissa kielenkäyttö on vailla poikkeuksia, mutta kaikissa Euroopan maissa sääntö ei päde. Niissä erityistuomioituimeksi saatetaan lukea sellainen tuomioistuin, joka koostuu maallikoista (esim. ranskalaiset kaupalliset tribunaalit) tai jossa on pelkkiä lakimiehiä (näin niin sanotuissa pienriitatuomioistuimissa).

Integroidun asiantuntemuksen systematiikka ja sitä noudattava nomenklatuuri on kaikkea muuta kuin selkeä. Niitä sekoittavat yhtäältä muut oikeudenkäynteihin osallistuvat henkilökategoriat, toisaalta erilaiset tavat, joilla asiantuntemuksen kytkeminen tuomioistuimeen on toteutettavissa. Näitä ”muita” henkilöryhmiä ovat maallikot ja yhteiskunnallista ryhmän ”ääntä” välittävät henkilöt. Jälkimmäiset edustavat tavallisesti taloudellisia intressitahoja eli kuten ennen sanottiin etupiirejä. Siitä syystä nämä jäsenet kantavat tavallisesti nimitystä intressiedustaja. Nimitys on kuvaava ja kelpaa tämän

48. Näin Tanskan osalta Gomard-Kistrup 2007 s. 84. Lukijan mietittäväksi jää, mitä nämä probleemat ovat. Tämän tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että probleemat ovat peräisin integroidusta asiantuntijuudesta eikä niinkään siitä, onko kysymyksessä itsenäinen erityistuomioistuin. Jos tällaista asiantuntemusta ei olisi, erityistuomioistuimen prosessi voisi seurata yleisen tuomioistuinten prosessia. Probleemat olisivat tällöin yhteisiä.

tutkimuksen kielenkäytöksi. Verrattuna ammattituomareihin ja luonnontieteellis-teknisiin asiantuntijoihin intressiedustajat ovat tietenkin maallikoita.[49] Tässä suhteessa he muistuttavat niin sanottuja maallikkojäseniä kuten pohjoismaisia lautamiehiä.

Eron intressiedustajan ja maallikkojäsenen välillä muodostaa se, että jälkimmäisellä ei ole erityistä intressitahoa, jota hän kuvainnollisesti edustaisi. Maallikkojäsen edustaa jos ylipäätään jotain edustaa lainkäytössä suurta yleisöä tai "kansan oikeudentuntoa". Kategoriat ovat osaksi päällekkäiset, ja niitä pidettiin sellaisina. Aikanaan katsottiin, että vakuutusoikeudessa maallikkojäsenet edustavat osaksi asiantuntemusta, osaksi taas eräitä etupiirejä.[50] Työtuomioistuin taas (ja toki edelleen on) oli "erittäin selvä esimerkki etupiiriedustuksesta". On myönnettävä, että etupiirijäsen voi olla melkoinen asiantuntija alallaan ja asiantuntijajäsen samastua johonkin eturyhmään. Tämä ei kuitenkaan muuta pääasiaa eli kokoonpanon vaihtoehtoja. Erityistuomioistuin voi koostua ammattituomareista ja (tieteellisistä) asiantuntijoista, ammattituomareista ja intressiedustajista taikka siihen voi kuulua kaikkien kategorioiden edustajia. On syytä muistaa, että kielenkäyttö on kuvailevaa, kun puhutaan intressiedustajista. Nämä edustajat eivät käsitteellisesti edusta etupiiriään: heidän ei tarvitse esimerkiksi päätöksenteossa äänestää automaattisesti sen etujen mukaisesti. Itse asiassa tuomari-ideaali onkin, että he eivät niin tee.

Integroinnissa eli tavassa, millä asiantuntijat ja intressiedustajat kuuluvat tuomioistuimeen, on siinäkin monia mahdollisuuksia. Asiantuntijat ja intressiedustajat voivat ensiksikin olla valinnaisia (fakultatiivisia) tai pakollisia (obligatorisia).[51] Ensimmäisiä käytetään oikeudenkäynnissä vain, kun asian sitä tavalla tai toisella vaatii. Jälkimmäisessä taas asiantuntijat tai intressiedustajat otetaan mukaan oikeudenkäyntiin, kun asia on tietyntyyppinen, toisin sanoen riippumatta siitä, onko heidän asiantuntemuksestaan tai int-

49. Intressiedustajien tausta on niin erilainen, että heidän kutsumisensa asiantuntijajäseniksi on harhaanjohtajaa. Tuomioistuinlaki kuitenkin niputtaa yhteen henkilöt, jotka osallistuvat tuomioistuimen ratkaisutoimintaan asiantuntijana tai tietyn tahon edustajana. Heistä kaikista käytetään nimitystä "asiantuntijajäsen". Ks. uusi tuomioistuinlaki 2014 s. 87.

50. Ks. esimerkiksi Tirkkonen 1961 s. 238. Tuohon aikaan ei ollut markkinaoikeuden kaltaista tuomioistuinta, joten sen taksonomiaan ei voitu ottaa kantaa.

51. Ks. esimerkiksi Virolainen 1995 s. 366. Joissakin maissa on eräänlainen puolipakollinen malli: esimerkiksi Saksassa asiantuntijajäsenet (jotka ovat oikeastaan intressijäseniä) ovat kokoonpanossa mukana aina, kun asiassa on järjestetty suullinen käsittely. Ks. lähemmin Hietanen-Kunwald 2015 s. 89. Jos sellaista ei järjestetä, asian ratkaisee ammattituomari.

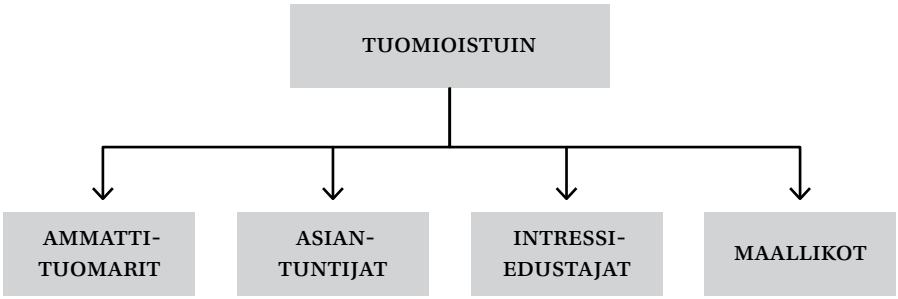
ressiedustuksestaan oikeudenkäynnissä hyötyä.[52] Suomessa tuomioistuinten asiatuntijajäsenet (joihin tässä luetaan intressiedustajat) kuuluvat jälkimmäiseen kategoriaan, eli he ovat mukana tietyntyyppisissä asioissa. (Valinnaisuudella on näin merkitystä ainoastaan silloin, kun asiantuntija ei ole tuomioistuimen jäsen.) Selvää tietenkin on, että asiantuntijajäsentenkin kiinnostus heikkenee sitä enemmän, mitä kauempana asian substanssi on heidän edustamastaan asiantuntemuksesta. Ääripäässä (asiantuntemus ei aktualisoidu yksittäistapauksessa) he alkavat muistuttaa suurta yleisöä edustavia maallikkojäseniä eli lautamiehiä. Asiantuntijajäseniä koskevat virkamiesoikeudelliset säännökset on koottu tuomioistuinlain 17 lukuun; aikaisemmin ne olivat hajallaan. Tuomioistuinlaki myös vahvisti periaatteeksi asiantuntijajäsenten määräaikaisuuden: heidän normaali virkakautensa on viisi vuotta. Määräaikaisuus kylläkin tuo mukanaan samat ongelmat, joita ammattituomareiden määräaikaisuus aiheuttaa.[53]

Tuomioistuimen jäsenyys (tai ei-jäsenyys) määrää, miten asiantuntijan poissaoloon suhtaudutaan. Jos asiantuntijajäsen ei ole mukana kokoonpanossa (johon hän kuuluisi), tuomioistuimen kokoonpano ei ole laillinen, tuomioistuin ei ole vanhan sanonnan mukaan ”tuomionvoipa”. Päätösvaltaisuuteen kuuluu yhtäältä oikea määrä henkilöitä, toisaalta se, että jokainen jäsen täyttää sekä yleiset että erityiset kelpoisuusedellytykset.[54] Laillinen kokoonpano on ehdoton prosessinedellytys. Se otetaan huomioon viran puolesta, ja seurauksena on asian palauttaminen alempaan tuomioistuimeen uudelleen käsiteltäväksi. Puute antaa myös asianosaisille mahdollisuuden kanteluun tuomiovirheen perusteella sekä tuomion purkamiseen. Pulmallisempaa on, miten suhtaudutaan valinnaisen asiantuntijan eli tuomioistuinta ”auttavan” asiantuntijan puuttumiseen. Tällöin katsotaan, että jälkikäteen arvioiden tuomioistuimen olisi tullut kutsua oikeudenkäyntiin ”auttava” asiantuntija.

52. Esimerkkinä joskin epätavallisena ovat merioikeusasioiden ”meriasioita tuntevat” jäsenet. Heillä ovat läsnä, ellei puheenjohtaja asian vähäisen merkityksen tai asian laadun vuoksi muuta päätä (merilaki 21:2.1). Ks. lähemmin Jokela 2000 s. 1135.

53. Muutoksenhakulautakunnissa määräaikaisuutta ei ole pidetty ”tyydyttävänä”, vaikka jännitettä pehmentää asiantuntijajäsenen tehtävässä tavallinen sivutoimisuus. Ks. Vaitoja 2016 s. 112. Samaa voidaan sanoa erityistuomioistuimen jäsenten määräaikaisuudesta. Oli miten oli, kiistatonta lienee, että sivutoimiselta ja määräaikaiselta asiantuntijalta on turha odottaa mielenkiintoa tuomioistuimen toiminnan ja/tai oikeuskehityksen edistämiseksi. Ks. myös oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 66.

54. Ratkaisussa KKO 2023:82 katsottiin, että yleisiin kelpoisuusehtoihin kuuluu myös tuomarinvakuutuksen antaminen. Jos se puuttuu, kokoonpano ei ole laillinen.

Kaavio 1: Tuomioistuimen kokoonpanon jäsenet

Tarpeellisuuden arviointi jälkikäteen on kuitenkin niin subjektiivista, että seurauksena on vain asian palauttaminen, jos tai kun asian katsotaan tulleen huonosti käsitellyksi. Jos asiantuntija on vain asiantuntijatodistaja, sovellettavaksi tulevat OK 17 luvun säännökset. Asiantuntijalle on asetettavissa sakon uhka (OK 17:53), mutta se on ilmeisen epätarkoituksenmukaista. Vastahakoisen asiantuntijan asiantuntemuksesta ei ole suurta hyötyä. Normaali seuraus on asiantuntijan vaihtaminen.[55] Integroitujen asiantuntijatodistajien kohdalla laiminlyönnit ovat varmasti epätavallisia. Niistä seuraa asiantuntijanimityksen menetys, joka taas tuo ammatillisen arvostuksen kadon vertaisten piirissä.

Toinen muuttuva tekijä on jäsenen ja tässä nimenomaan asiantuntijan oikeus osallistua päätöksentekoon. Ensimmäisessä asiantuntija ottaa osaa oikeudenkäyntiin vain osaamisalueellaan, he välittävät tuomioistuimelle kokemustietoa asiantuntemuksensa alueelta. Yleensä tällainen asiantuntija ei kuulu tuomioistuimen kokoonpanoon, joka ratkaisee itse asian. Tämä tuodaan laissa tavallisesti esiin kertomalla, että asiantuntija on tuomioistuimen ”apuna” tai että hän antaa lausunnon asiasta. Lausunnon antaminen on toki vain yksi tapa ”auttaa” tuomioistuinta: toki asiantuntija voi välittää informaationsa kokemussäännöistä suullisesti. Se taas voi tapahtua istuntokäsittelyssä, päätösneuvottelussa tai jopa yksityisessä yhteydenpidossa. Tässä mallissa voidaan puhua heikosta integroinnista. Tavallisesti asiantuntija ei kuulu tuomioistuimen ratkaisukokoonpanoon, toisin sanoen ole tuomioistuimen jäsen. Sille ei tosin olisi käsitteellisisä esteitä, mutta sitä on ta-

55. Ks. esimerkiksi Vuorenpää 2020 s. 165. Pienen viiveen oikeudenkäyntiin vaihtaminen ehkä tuo, ellei asiantuntijan kuulemisesta saman tien luovuta.

vallisesti vältetty. Tuomioistuimen jäsenyys hämärtäisi asiantuntijan roolia oikeudenkäynnissä.

Kokonaan vaille merkitystä jäsenyys ei tietenkään olisi: se antaisi asiantuntijalle oikeuden olla mukana kaikissa käsittelyvaiheissa ja vaikuttaa tehokkaammin asian käsittelyyn ja päätöksentekoon. Tätä heikkoa integrointia käytetään merilain mukaisessa meriasian oikeudenkäynnissä. Merioikeusasioihin perehtyneet asiantuntijat ovat läsnä istunnossa, he ”avustavat” tuomioistuinta, jos sen puheenjohtaja sitä pyytää tai he itse katsovat avustamisen asian selvittämiseksi tarpeelliseksi (merilaki 21:2.2). Jos merioikeus pyytää asiantuntijalta lausuntoa tietystä kysymyksestä, tämän on se annettava pöytäkirjaan liitettäväksi (i.f.).[56]

Toisessa tyypissä asiantuntija integroidaan oikeudenkäyntiin ”vahvasti”. Tällöin hän rinnastuu ammattituomareihin ja ottaa osaa asian ratkaisemiseen kaikissa suhteissa. Asiantuntijat ovat äänivaltaisia myös puhtaasti oikeudellisissa soveltamis- tai tulkintakysymyksissä. Vahva integrointi tuodaan laissa esiin toteamalla, että asiantuntija on tuomioistuimen jäsen tai että hän ”kuuluu” tuomioistuimeen. Pohjoismaiset ja samalla myös suomalaiset erityistuomioistuimet edustavat viimeistä tyyppiä, toisin sanoen asiantuntijajäsenet ja intressiedustajat rinnastuvat päätösvallassaan juridisen koulutuksen saaneisiin ammattituomareihin. Pohjoismaissa erityistuomioistuinten ammattituomarit ovat puolestaan niin sanottuja karriäärituomareita. Pohjoismaissa ei tunneta muista lakimiestehtävistä rekrytoituja, vapaaehtoisesti tai nimellisellä korvauksella toimivia lakimiestuomareita. Heitä käytetään erityistuomioistuimissa joissakin romaanisen oikeuskulttuurin maissa. Totta on, että pohjoismaissakin asiantuntijajäsenellä tai intressiedustajalla saattaa olla lakimieskoulutus, mutta se ei ole kelpoisuusvaatimus vaan sattuma.

Täysimittainen oikeus osallistua kaikkeen päätöksentekoon ei ole sellainen itsestäänselvyys, miltä se vaikuttaa. Se näkyy siinä keskustelussa, mitä

56. Merioikeusasioiden asiantuntijoiden oikeus osallistua asian käsittelyyn on sekin rajoitettua. Laki nimenomaan määrää, että he saavat esittää kysymyksiäkin vain, kun puheenjohtaja sitä pyytää tai siihen suostuu. Täysivaltainen eli kokoonpanoon kuuluva asiantuntijajäsen ei tällaista pyyntöä tai suostumusta periaatteessa tarvitse, vaikka hän usein kohteliaisuudesta pyytää siihen puheenjohtajalta luvan tai puheenjohtaja varaa siihen tilaisuuden. Merioikeusasioiden asiantuntijat muistuttavat roolinsa suppeudessa aika tavalla vakuutusoikeuden asiantuntijalääkäreitä. Tosin jälkimmäiset ovat vapautetut läsnäolosta (läsnäolovaatimus olisikin absurdi kirjallisessa käsittelytavassa). He kuitenkin vastaavat tuomioistuimen esittämään kysymyksiin eli antavat lausunnon. Mitään kysymyksiä asianosaisille, prosessinjohdollisista toimista puhumattakaan, he eivät saa tehdä. Ks. jäljempänä jakso 8.1.

on käyty erityistuomioistuinten lääkärijäsenistä Suomessakin. Lääkärijäsenet ovat selväpiirteisin esimerkki ”tieteellisistä” asiantuntijajäsenistä: heillä on takanaan mittava luonnontieteellinen koulutus. Lääkärijäsenten täysimittaista osallistumista päätöksentekoon on pidetty arveluttavana. Heidän puolueettomuuttaan sinänsä ei ole epäilty, vaan ongelman ovat saaneet aikaan ammattituomarit. He antavat todellisen päätöksenteon liukua lääkäriasiantuntijalle, vaikka ratkaistava kysymys olisi periaatteessa oikeudellinen. Tuomioistuinhan voi ratkaista vain oikeudellisia riitoja; se ei ole lääketieteellinen tuomioistuin. Liukuvassa tai oikeammin työnnettävässä päätöksenteossa kysymys ratkaistaan asiantuntevan tieteenalan menetelmin: sen jälkeen se palautetaan valmiina lopputuloksena ammattituomareille. Heidän huolekseen jää lopputuloksen pukeminen juridiseen formulaan. Päätösvallan liukumista lääketieteen asiantuntijoille kutsutaan medikalisaatioksi.[57] Liukuminen ei rajoitu lääketieteeseen, vaikka se on siitä tunnetuin esimerkki. Vastaavaa liukumista tapahtuu kaikilla luonnontieteen ja tekniikan alueilla, eikä se liene tuntematonta myöskään ihmistieteiden kuten psykologian kohdalla, jos niiden kokemussäännöt aktualisoituivat esimerkiksi todistusharkinnassa. Sen sijaan tuomioituimet eivät yleensä ole arvostaneet tilastotieteilijöitä.

Käsittelytavalla tuntuu joka tapauksessa olevan korrelaatio liukumiseen, esimerkiksi medikalisaatioon. Jos asia käsitellään vain kirjallisesti, medikalisaatio, oli se tahallista tai tahatonta, yleistyy. Tämä johtuu siitä, että todistelun – ja mukaan luettuna asiantuntijatodistelun – merkitys ylipäätään vähenee. Näin lääkäri-asiantuntijan mielipide ei tule eikä voi tulla tehokkaasti kiistetyksi, mikä luo mielikuvan sen objektiivisuudesta. Jos teoria on oikea, päätösvallan liukuminen – ja nimenomaan medikalisaatio – on selvimmin vakuutusoikeudessa esiintyvä ilmiö. Käsittelytapa markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa on osaksi ja usein pääosin suullinen, mikä on este tahattomalle päätösvallan liukumiselle. Tosin kannattaa muistaa, että kummassakaan tuomioistuimessa medikalisaatio ei ole ongelma, koska ne eivät käsittele lääketieteellisesti painottuvia asioita.

Access to justice -tutkija panee merkille vielä kolmannen erityisen lainkäytön erikoisuuden: se on asianajaminen erityistuomioistuimissa. Siinä on eroja verrattuna asianajamiseen yleisessä tuomioistuimessa. On helppo huo-

57. Ks. esimerkiksi Vaitoja 2016 s. 94 ja 105. Medikalisaatiosta ei ole empiiristä tutkimustietoa, mutta väitteet siitä ovat niin yleisiä, että niillä täytyy olla jonkinlaista todellisuuspohjaa. Ks. myös jäljempänä luku 3.

mata, että erot johtuvat integroidusta asiantuntemuksesta. Tämä ei saisi yllättää. Jos integroitu asiantuntemus muokkaa oikeudenkäyntiä, se tietenkin muokkaa myös asianajamista tuossa oikeudenkäynnissä. Yllätys sen sijaan voi olla, että asianajamisessa erityistuomioistuinten keskinäiset erot ovat vahvat – toisin kuin edellä mainituissa vaihtoehdottomuudessa ja integroidussa asiantuntemuksessa. Kahdessa erityistuomioistuimessa eli markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa asianosaiset käyttävät asianajamiseensa käytännössä poikkeuksetta lakimiesapua, kun yhdessä eli vakuutusoikeudessa taas maallikot ajavat itse asiaansa.[58]

Hämmästyttäviä eroja on myös siinä, keitä nämä lakimiehet ovat. Työtuomioistuimessa toimivat lakimiehet ovat työriitoihin erikoistuneita. Työntekijäliitot käyttävät tehtävään omia lakimiehiään tai antavat toimeksiannon tälle sektorille erikoistuneille asianajotoimistoille. Yleispraktiikkaa harjoittavat asianajajat (ja vastaavat) eivät juuri toimi työtuomioistuimessa. Työnantajaliitoilla ulkopuoliset toimeksiannot ovat epätavallisempia: liitot käyttävät asianajoonsa lähinnä omia (eli 'talonsisäisiä') lakimiehiään. Työtuomioistuin on sitä paitsi asianajamisessakin hyvin sulkeutunut, suorastaan eksklusiivinen. Asia erikseen on, että sitä ei yleensä pidetä toivottavana. Sulkeutuneisuus johtuu osaksi työriitojen spesifisestä luonteesta. Asianajaminen sellaisessa vaatii huomattavaa perehtyneisyyttä ja yleensä monivuotista kokemusta työehto- ja virkaehtosopimusten järjestelmästä. Luultavaa kylläkin on, että vaikutusta sulkeutumiseen on vallitsevalla tuomioistuinkulttuurilla ja työtuomioistuinprosessin erityispiirteillä. Ulkopuolisen lakimiehen ei ole helppo päästä mukaan, ellei etabloitunut sisäpiiri häntä siinä auta.

Markkinaoikeudessa vastaavaa lakimiesten erikoistumista ei sen sijaan ole tapahtunut. Totta kylläkin on, että siinä toimivat lakimiehet ovat liikejuridiikkaan (laajassa merkityksessä) perehtyneitä. Monet asiat kuten juuri julkista hankintoja koskevat oikeudenkäynnit vaativat perusteellista aineellisen lainsäädännön tuntemusta. Yleispraktiikkataustan omaavat lakimiehet eivät kuitenkaan ole markkinaoikeudessa harvinaisuus. Markkinaoikeudessa esiintymisessä auttaa ehkä se, että useimmat markkinaoikeuden käsittelemistä asioista ovat lopulta varsin tavallisia riita-asioita. Lakimies kykenee

58. Aikanaan etenkin työntekijäliitot käyttivät asiamiehinään pitkän linjan toimitsijoita, jotka olivat hankkineet osaamisensa käytännössä, vaikka heillä ei ollut muodollista lakimieskoulutusta. He ovat kuitenkin kauan sitten kadonneet työtuomioistuimista, ja asianajaminen on muuttunut professionaaliseksi.

markkinaoikeudessakin ajamaan päämiehensä asiaa sillä osaamisella, minkä hän on saanut toimiessaan yleisissä tuomioistuimissa.

Näkyvin eroavuus on kuitenkin siinä, miten erityistuomioituimet suhtautuvat lakimiesten käyttöön oikeudenkäynnissä. Markkinaoikeus ja työtuomioistuin ovat lakimiesmyönteisiä: lakimiesapua odotetaan ja edellytetään asianosaisilta. Myös menettelytavat rakentuvat sen varaan, että asianosaisilla on käytettävissään osaavaa lakimiesapua. Maallikko, joka yrittää hoitaa itse asiaansa näissä tuomioistuimissa, saa luultavasti heti hyvää tarkoittavan kehotuksen hankkia avukseen lakimies.[59] Myönteisyys onkin luonnollinen seuraus siitä, että nämä tuomioistuimet ovat yleisten tuomioistuinten sukua ja seuraavat automaattisesti sen kulttuurisia traditioita. Maallikkohan ei kykene menestyksellä hoitamaan itse asiaansa esimerkiksi riita-asian oikeudenkäynnissä. Vakuutusoikeus on puolestaan poikkeuksellisen lakimieskielteinen tuomioistuin jopa muistaen, että hallintolainkäyttö on ollut vakuutusoikeusprosessin esikuva eikä sekään ole tunnettu myötämielisyydestään. Lakimiesavustajien ammattitaitoa vakuutusoikeusprosessissa moititaan, ja lakimiesavun hyöty sosiaaliturva-asioissa suorastaan mitätöidään.[60] Kirjallisuus antaa kuvan, että kielteisyys on selvempää kuin hallintolainkäytössä, jossa lakimiesapua lähinnä väheksytään.

Havainto todella yllättää. Pohjoismaissa on päästy yksimielisyyden siitä hyödystä, mitä lakimiehen apu tuo mukaan. Tätä hyötyä kutsutaan mielikuvituksettomasti ”lakimieshyödyksi” (’lawyer advantage’).[61] Avustettu oikeudenhakija voittaa asiansa useammin kuin sellainen oikeudenhakija, joka hoitaa itse asiaansa. Hyödystä pääsee osalliseksi myös tuomioistuinlaitos. Lakimiesapu karsii juttulistoilta asioita, joilla ei ole menestymisen mahdollisuutta. (Tämä toki selittää osaksi parantuneen menestyksen). Lakimiesapu alkaa olla välttämättömyys, jos suullisia käsittelyitä järjestetään. Harva maallikko haluaa esiintyä yksin suullisessa käsittelyssä: jos joku haluaa, hänkään ei pysty toimimaan tehokkaasti. Performanssin sanavalmis maallikko tietenkin saa aikaan. Vastoin yleistä käsitystä suullinen käsittely on vaativampaa kuin kirjallinen käsittely, sillä se on nopearytmisempää ja vaatii niin sanottua

59. Vaikka asianosaisen oikeus ajaa itse asiaansa on pohjoismainen perinne, se ei anna aihetta päätelmälle, että maallikko haluaisi näin tehdä. Pääsääntöisesti maallikko pakotetaan ajamaan asiaansa, koska hänellä ei ole mahdollisuuksia palkata lakimiestä tai hän ei tiedä tästä mahdollisuudesta riittävästi osatakseen sitä käyttää.

60. Tähän palataan jaksossa 6.3.

61. Koulu 2023a s. 192. Tähän mennään syvemmälle jaksossa 6.2.

vakuuttamisen taitoa. Luultavaa on, että tilannekuva ei muutu, jos suullinen käsittely korvataan etäyhteydellä: se vaatii samaa osaamista.

Kiistelyyn lakimieshyödystä eri asiaryhmissä ja eri tuomioistuimissa ei tässä tutkimuksessa lähdetä: myös syyt hallintotuomioistuinten yleiselle ja vakuutusoikeuden erityiselle lakimiesvastaisuudelle jätetään jokaisen lukijan arvailtavaksi. Sen sijaan on pakko sanoa jotain siitä, miten lakimiesapu tai sen saatavuus muotoaa oikeudenkäynnin arkkitehtuuria. Lakimiesapuinen oikeudenkäynti on rakenteeltaan erilainen kuin oikeudenkäynti, jossa maallikot ajavat omatoimisesti asiaansa. Tämä havainto ei ole uusi, mutta erityistuomioistuimet ovat ilmiöstä hyvä esimerkki. Selvänä lienee kylläkin pidettävä, että virallisperiaate ja tuomioistuimen selvitysvelvollisuus eivät riitä kompensoimaan ammattitaitoista lakimiesapua. Tämä ero oikeudenkäynnin arkkitehtuurissa voidaan joko hyväksyä historiallisista tai taloudellisista syistä tai katsoa, että se ei ole hyväksyttävää. Vakavia ongelmia oikeuksiin pääsylle syntyy kuitenkin viimeistään silloin, kun muodollinen arkkitehtuuri eli oikeudenkäynnin asetusarvo ei vastaa tosiasiallista asiantilaa.

Jos arkkitehtuurissa oletetaan lakimiesavun käyttämistä, yksin asiaansa ajava maallikko on varmasti eksyksissä. Hän parhaimmillaan ”pärjää” mutta ei menesty. Lähes yhtä toivoton on tilanne, jossa arkkitehtuuri tukeutuu oletukseen itse asiaansa ajavasta maallikosta, mutta tämä käyttääkin apunaan lakimiestä. Tällaisessa oikeudenkäyntiformaatissa lakimieshyöty ei ole niin suuri, mitä voisi kuvitella. Oikeudenkäynnissä ei ole sellaisia osioita tai vaiheita, joissa lakimies pääsisi käyttämään täysimittaisesti osaamistaan. Voidaan väittää, että lakimiesten saama arvostelu hallintolainkäytössä on osaksi aiheellista. Tyypillisessä hallintoprosessissa tehokkaalle asianajamiselle ei todellakaan ole riittävästi tilaa. Kaavamainen prosessikaavio luo pakkopaidan: prosessi on sama, hoiti asiaa osaamaton maallikko tai osaava lakimies. Oikeutettua lakimiesten saama arvostelu ei ole; prosessin tulisi olla sellainen, että lakimies voisi tehokkaasti siinä toimia.

Tämä toki tuo ristiriitaisia vaatimuksia: oikeudenkäynnin arkkitehtuurin tulisi olla sellainen, että yhtäältä maallikko kykenee siinä kohtuullisesti itse hoitamaan asiaansa, toisaalta taas hänen apunaan olevan lakimiehen on saatava riittävät tilaisuudet ajaa päämiehensä etua oikeudenkäynnissä. Yleistäen voidaan sanoa, että yksikään nykyisistä käsittelyformaateista ei tä-

hän pysty. Erityistuomioistuimista markkinaoikeus ja työtuomioistuin eivät prosessilaeissaan kykene takaamaan ensimmäistä, vakuutusoikeus taas jälkimmäistä. Käytännössä niiden epäonnistuminen lienee vielä selvempää kuin mitä prosessilait antaisivat aiheen uskoa.

1.3 OIKEUSPOLITIIKAN VAIHTOEHTOJA: ERITYISTUOMIOISTUIMIA VAI ERIKOISTUNEITA YLEISIÄ TUOMIOISTUIMIA?

1.3.1 ERITYISKOKOONPANOJEN HOUKUTUS

Erityistuomioistuinten lainkäyttömonopoli on voimassaolevassa oikeudessa vankkumaton. Kuten edellä todettiin, vaihtoehtoisia konfliktinhallinnan linjoja ei ole tarjolla oikeutta hakevalle, jos asia kuuluu erityistuomioistuimen asialliseen toimivaltaan. Hänen on vietävä asiansa toimivaltaiseen erityistuomioistuimeen, jos hän haluaa saada siihen oikeudellisen ratkaisun. Oikeuspolitiikan suunnittelussa itsenäiset erityistuomioistuimet ovat alttiita muodin ja aatevirtausten vaihtelulle. Kuten todettiin, virta on kulkenut jonkin aikaa erityistuomioistuimia vastaan. Historia toisaalta osoittaa, että jyrkät muutokset ovat mahdollisia: erityistuomioistuimia on välillä perustettu, sen jälkeen taas lakkautettu. Lakkautetut erityistuomioistuimet ovat joskus sulautuneet yleisiin tuomioistuimiin, joskus niille kuuluneet asiat taas on siirretty yleisten tuomioistuinten käsiteltäviksi: sen sijaan epätavallista on ollut, että erityistuomioistuimille kuuluneita asioita olisi päätynyt hallintoviranomaisille. Suomessa kerran näin on käynyt, sillä lakkautettujen vesioikeuksien tehtävät siirrettiin uusille alueellisille ympäristölupavirastoille.[62] Epäloogista kylläkin niiden sisartuomioistuimet eli maaoikeudet (entiset maanjako-oikeudet) päätyivät erityiskokoonpanoina yleiseen alioikeuteen. Ne siirtyivät jaostoina kansliapaikkakuntiensa käräjäoikeuksiin. Ulkonaisesti kaikki jatkui entisellään, joten ”kyseessä oli lähes puhdas hallinnollinen muutos”.

Siirtämisen yhteydessä käytiin suhteeton joskin periaatteellisesti merkittävä kiista siitä, pysyykö maaoikeusinsinööri uuden erityiskokoonpanon jäsenenä.[63] Jäsenyyden menetystä perusteltiin sillä, että vastaava jäsenyys ei

62. Ks. esimerkiksi Jokela 2000 s. 1131.
63. Kiistan vaiheista ks. esimerkiksi Maankäyttö 1/2001: ”Maaoikeudet lakkaavat itsenäisinä tuomioistuimina”.

ollut Euroopan maissa yleistä. Esillä oli myös maaoikeusasioiden valtakunnallinen keskittäminen, toisin sanoen siirtäminen yhden tuomioistuimen käsiteltäväksi. Kummassakin suhteessa status quo voitti: muutoksia ei pidetty ”tarkoituksenmukaisina”.[64] Eduskuntakäsittelyssä lakivaliokunta liitti mietintöönsä lausuman, joka enteili myöhempää oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistion näkemystä. Mietinnön mukaan oli selvitettävä, miten erityisen asiantuntemuksen tarve eri tuomioistuimissa on hoidettu ja mitä ”erityisjärjestelyjä” niissä tarvittiin.

Tällä hetkellä vaikuttaa siltä, että tasapaino yleisten ja erityisten tuomioistuin kesken on Suomessa saavutettu. Kuinka pitkäikäinen nykytila on, jää arvailtavaksi. Uusien erityistuomioistuinten perustaminen ei kuitenkaan ole todennäköistä, koska kilpailevia vaihtoehtoja on. Pitkällä tähtäimellä vaarallisin uhka erityistuomioistuimille ovat yhtäältä asiaryhmien keskittäminen määrättyihin (yleisiin) tuomioistuimiin, toisaalta yleisten tuomioistuinten tuomareiden erikoistuminen ja viimeiseksi erityiskokoonpanojen käyttäminen asiaryhmissä, joissa saatetaan vaatia erityistä osaamista. Vaikka nämä ovat eri toimenpiteitä, vaihtoehdot korreloivat. Asioiden keskittämisellä tehdään mahdolliseksi tuomarien erikoistuminen, koska erikoistuminen vaatii kohtuullisen suurta asiamäärä ja päinvastoin. Sama tietenkin pätee myös erityiskokoonpanoissa. Erityiskokoonpanoja luonnollisesti kannattaa käyttää vain siellä, missä niitä tarvitaan, toisin sanoen asioita on riittävästi.

Yleisten tuomioistuimien erityiset ratkaisukokoonpanot ovat vahvin kilpailija itsenäisille erityistuomioistuimille. Erityiskokoonpanoilla pystytään tavalliseen eli yleisen tuomioistuimeen integroimaan se erityisosaaminen, mikä viime kädessä on itsenäisten erityistuomioistuinten kilpailuetu ja olemassaolon justifikaatio.[65] Muut kilpailuedut kuten käsittelyn joutuisuus, tuomio-oikeellisuus, kyky innovaatioihin tai matalampi kustannustaso ovat marginaalisia, osaksi kuvitteellisia tai ne ovat toteutettavissa kustannustehokkaasti myös yleisissä tuomioistuimissa. Tuomareiden erikoistuminen on eräänlainen puolivälin ratkaisu. Sillä ei saada aikaan kunnollista substanssiosaamista mutta kylläkin laatuun käyvää käsittelyosaamista. Tuoma-

64. OM 2019:21 s. 13.

65. Osa erityiskokoonpanoista on lakisääteisiä, osa taas työjärjestykseen tai käytäntöön pohjautuvia. Esimerkiksi konkurssiasiat ja IPR-asiat ovat vielä 1990-luvulla ohjautuneet ”ohi arvonnan” erikoisjaostoilleen. Ks. Kemppinen 1992 s. 284. Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan käsitellä tällaisia järjestelyjä, eikä myöskään niiden lainmukaisuuteen oteta kantaa.

ri siis oppii käsittelemään tietyn tyyppisiä asioita. Tuomareiden erikoistumista ei kansainvälisessä keskustelussa suoranaisesti tarjota vaihtoehdoksi erityistuomioistuimille.

Kuten edellä vihjattiin, oikeuspoliitikkoa nämä vaihtoehdot houkuttelevat. Ensiksikin ne eivät rasita valtiontaloutta samalla tavalla kuin itsenäiset erityistuomioistuimet.[66] Asioiden keskittäminen on itse asiassa ilmaista tai tarkemmin sanottuna kustannukset siirtyvät asianosaisille, jotka ehkä joutuvat asioimaan kaukaisessa tuomioistuimessa. Se taas tunnetusti lisää kustannuksia. Tuomareiden erikoistuminenkaan ei vie suoranaisesti rahaa: se vaatii työn järjestelyjä ja täydennyskoulutusta. Laskennallinen hinta sille kylläkin on laskettavissa, koska sen vaatima aika on pois tuomarin tavanomaisesta työpanoksesta. Erityiskokoonpanot sen sijaan maksavat mutta vain murtoosan siitä, mitä itsenäinen erityistuomioistuin veisi. Tarkkoja vertailulaskelmia ei ole esitetty, joten sanottu on rakenteellinen päätelmä.[67]

Toiseksi on myönnettävä, että oikeutta hakeva saa etuja näistä korvaavista vaihtoehdoista – tai oikeammin, erityisten tuomioistuinten rakenteelliset haitat oikeuksiin pääsemiselle lieventyvät. Erehtyminen toimivallan rajoista ei ole yhtä kohtalokas, koska asia ei enää jää kylmäkiskoisesti tutkimatta. Se on samalla lainkäyttölinjalla helposti siirrettävissä toiseen eli oikeaan tuomioistuimeen tai oikeaan kokoonpanoon. Totta kylläkin on, että keskittäminen, erikoistuminen tai erityiskokoonpano eivät auta riitakokonaisuuksien pirstoutumiseen. Kokonaisuuden osia voi ajautua joko keskitettyyn tuomioistuimeen tai erityiskokoonpanoon, vaikka muut osat sijoittuvat lainkäytön päälinjoille eli yleisiin tuomioistuimiin. Niiden toimivalta taas seuraa tavallisia forumsäännöksiä, ja ne toimivat normaalikokoonpanossa. Teoriassa apu saataisiin laajasta asiayhteystoimivallasta, mutta se ei toimi tässä suunnassa.[68]

66. Kuten edellä havaittiin, erityistuomioistuinten eivät vakavasti rasita edes oikeusministeriön hallinnonalaa. Kustannukset ratkaistua asiaa kohden ovat kohtuulliset, ja erityistuomioistuinten kokonaismenot ovat muutama prosentti tuomioistuinlaitoksen toimintamenoista. Oikeudenkäyntimaksuja korottamalla taloudellista rasitusta on lisäksi helppo keventää.

67. Päätelmä näyttää kylläkin vastaan sanomattomalta. Erityiskokoonpano ei tarvitse omia tiloja, erillistä johtoa tai erillisiä fasiliteetteja, koska erityiskokoonpano toimii yleisen tuomioistuimen 'sisällä'. Toki se aiheuttaa pientä kustannusten nousua, esimerkiksi siihen kuuluu tavallisesti ulkopuolisia asiantuntijajäsenille, joille on maksettava ylimääräinen korvaus heidän työstään.

68. Asiayhteys sen sijaan tuo erityistuomioistuimiin sellaisia asioita, jotka itsenäisinä asioina kuuluisivat yleisille tuomioistuimille. Toimivaltaperuste on käytössä markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa, mutta vakuutusoikeusprosessi ei sitä hyväksy. Ks. jäljempänä jakso 5.1.

34 Ongelmaan ei ole kiinnitetty juuri huomiota. Ehkä riitakokonaisuuden pirstoutuminen on teoriassa pulma mutta käytännössä äärimmäisen harvinaista.

Yksi etu näistä vaihtoehdoista on varmasti asianajamisen helpottuminen. Yleiset tuomioistuimet ovat oikeudenkäynnin ammattilaisille tuttu toimintaympäristö, eikä esimerkiksi erityiskokoonpano tuo siihen muutosta. Sen sijaan itsenäiset erityistuomioistuimet herkästi tuottavat eksklusiivisen ympäristön: asioita voivat ajaa vain erikoistuneet lakimiehet (työtuomioistuin, osaksi vakuutusoikeus). Yleistä praktiikkaa harjoittavan lakimiehen on vaikea toimia niissä tehokkaasti päämiehensä hyväksi. Vaikeutuva toimintaympäristö saa sitä paitsi osaksi aikaan sen, että oikeudenhakija ei hevin löydä halukasta lakimiestä asiaansa ajamaan. Lakimies ei lähde erityistuomioistuimeen, koska hän kokee sen epämukavaksi. Tämä luultavasti selittää osaksi sitä, miksi oikeudenhakijat käyttävät niin harvoin lakimiesapua vakuutusoikeudessa.

Prosessioikeudellisessa kirjallisuudessa keskittäminen, erikoistuminen ja erityiset kokoonpanot nähdään vaihtoehtoina itsenäisille erityistuomioistuimille.[69] Sille, rakentuvatko vaihtoehdot yleisen lainkäytön vai hallintolainkäytön varaan, ei ole annettu merkitystä. Molemmat ovat mahdollisia, joskin yleisiä tuomioistuimia (tässä käräjäoikeuksia) on enemmän kuin alueellisia hallintotuomioistuimia (20/6). Lisäksi yleiset tuomioistuimet ovat suurempia. Erikoistuminen ja erityisten kokoonpanojen käyttö kannattaa järjestää suuriin tuomioistuimiin. Prosessioikeuden tutkimus ei ole ollut niin innostunut keskittämisestä, miltä yleisesitysten perusteella näyttää. On sanottu, että se eriarvoistaa tuomioistuimia. Vain tavalla tai toisella ”arvokkaiksi” määritellyt käräjäoikeudet ovat kelpoisia käsittelemään vaativiksi katsottuja asioita.[70] Samalla kylläkin myönnetään, että vain valituissa tuomioistuimissa erikoistuminen on käytännössä toteutettavissa. Myös se tosiseikka tunnustetaan, että harvaan asutussa maassa ainoastaan keskittäminen kerää tuomioistuimeen riittävästi asiatyyppiä ja tuomarit oppivat niitä käsittelemään.[71] Tässä keskittämiselle saadaan tavallaan tukea tuomareita koskevista kansainvälisistä suosituksista: tuomarin saatava riittävästi asioita käsiteltäväkseen, jotta hän säilyttää ammattitaitonsa.

69. Ks. esimerkiksi Vuorenpää ym 2021 s. 248.

70. Ks. Havansi 2007 s. 42.

71. Voidaan myös sanoa, että ”ulkopuolelle” jäävien tuomioistuinten tuomareiden työ helpottuu: heidän ei tarvitse varautua käsittelemään keskitettyjä asioita, toisin sanoen he voivat ”erikoistua” tavallisten asiatyyppien käsittelyyn.

Jotta arvostelu on oikeutettua, on kerrottava, mitä vaihtoehtoja on, toisin sanoen millä keskittäminen ja erityiskokoonpanot saataisiin korvatuiksi. On ehdotettu, että yleisillä tuomioistuimilla olisi käytettävissään sivutoimisia asiantuntijoita. Eri alojen asiantuntijoista olisi valmis luettelo, ja asiantuntijaan turvauduttaisiin, kun asian laatu sitä vaatisi. Monissa maissa kuten Tanskassa ja Ranskassa tällainen asiantuntijarekisteri on olemassa, ja tuomioistuimet voivat valita siitä asiantuntijan. (Rekisteri ei kylläkään sido tuomioistuinta, vaan se voi käyttää asiantuntijoina muitakin henkilöitä.) Suomi ja Ruotsi ovat sen sijaan maita, joissa tällaista rekisteri ei ole saatu aikaan. Ehdotuksessa ad hoc -asiantuntijat (käsite tässä) korvaisivat sekä asioiden keskittämisen että erityiskokoonpanot.[72] Perusteltu ehdotus ei aikanaan johtanut tulokseen eikä edes mielipiteenvaihtoon. Syy siihen on ehkä työekonominen: asioiden keskittäminen on vaivattomampi ja kustannustehokkaampi malli niin valtiontaloudelle kuin oikeushallinnollekin. Rekisterin laatiminen ja ylläpitäminen olisivat kieltämättä vaiva, etenkin jos asiantuntijat tulisi aina valita rekisterin perusteella. Asiantuntijarekisterin – ja ad hoc -asiantuntijoiden – aika voi vielä koittaa, sillä asiantuntijuuden ongelmaa ei pystytä kunnolla ratkaisemaan asioiden keskittämisellä, erityiskokoonpanoilla tai niiden eriasteisilla yhdistelmillä. Mitä enemmän asiat vaativat erityistä osaamista, sitä heikommaksi jää niistä saatava tuki.

Keskittäminen ei ole todellinen ratkaisu asiantuntijuuden ongelmaan. Siitä käydyssä keskustelussa näkyy jälleen kerran se järjestelmäkeskeisyys, joka on prosessioikeudellisen tutkimuksen rasite. Painotus heijastuu luonnonlain omaisesti myös oikeuspoliittiseen mielipiteenvaihtoon: kaikkea tarkastellaan järjestelmän eli tuomioistuinlaitoksen kannalta. Jokainen keskustelija lopulta myöntää, että asioiden keskittämisellä on, kuten myös erityistuomioistuimilla, vaikutuksia myös oikeuden hakemiseen, eli käytännössä asianosaisiin. Keskittäminen vie asioita kaukaisiin tuomioistuimiin, toisin

72. Näin Jokela 2000 s. 1136. Tosin aavistuksen epäselväksi jää, tarkoittaako sanottu molempia, mutta sillä ei ole kysymyksenasettelun kannalta merkitystä. Itse asiassa tällainen järjestely on (ja oli tuolloin) käytössä vakuutusoikeudessa. Vakuutusoikeudessa nimittäin on asiantuntijalääkäreitä eli entisiä lääkärivarajäseniä (joita ei saa sekoittaa asiantuntijajäseniin eli lääkärijäseniin). Vakuutusoikeus voi pyytää tällaiselta lääkäriltä lausunnon yksittäiseen asiaan. Tällaisia lausuntoja on parhaimmillaan pyydetty muutama sata vuodessa. Viime vuosina määrä on pudonnut kymmenesosaan huippuvuosista. Ks. uutinen ”Murto-osa vakuutusoikeudessa käsitellyistä asioista päättyy muutoksenhakijan eduksi” 17.11.2010. Nämä ad hoc -asiantuntijat eivät kuitenkaan ole korvanneet, kuten Jokela ajatteli, asiantuntijajäseniä vaan he toimivat täydennyksenä. Integroituihin asiantuntijatodistajiin palataan jaksossa 8.1.

sanoen oikeuden maantieteellisestä saavutettavuudesta tingitään. Maantieteellisestä saavutettavuudesta ei ole puhuttu keskittämisen eikä erityistuomioistuinten kohdalla. Jälkimmäisessä se on vielä suurempi ongelma kuin esimerkiksi hallintolainkäytössä, joka ei sekään ole esikuvallinen.

Erityistuomioistuinten tuomiopiiri on koko maa: erityistuomioistuimet eivät muodosta verkostoa. Kutakin erityistuomioistuinta on lajissaan vain yksi. Jos maantieteellisen saavutettavuuden hyväksi on tehty lainkäytön päälinjoilla niukasti, erityistuomioistuimista on vaikea löytää ensimmäistäkään toimenpidettä tähän suuntaan.[73] Etäosallistumista oikeudenkäynteihin erityistuomioistuimissa ei ole lainkaan tuettu. Oma kysymyksensä on, onko maantieteellinen etäisyys ylipäätään sellainen oikeuksiin pääsyn este, että sen korjaamiseksi tulisi uhrata aikaa ja kustannuksia. Erityistuomioistuimet itse ja niissä asioivat ammattilaiset eivät ole tätä huolta tuoneet esiin, mikä ei yllätä. Asianosaisten näkemyksiä ei tiedetä, eikä niitä ole edes kysytty: tutkimustietoa asianosaisten kotipaikkajakautumasta ei myöskään ole. Luultavaa on, että maantieteellinen saavutettavuus ei haittaa työtuomioistuimessa, koska keskeiset toimijat sijoittuvat pääkaupunkialueelle, missä kyseinen tuomioistuinkin sijaitsee. Maantieteellinen etäisyys voi olla jonkinlainen haitta markkinaoikeudessa, ja viimeistään se on huomattava vakuutusoikeudessa. Kummassakaan tapauksessa ei voida lähteä fraasista, että ”kaikki asuvat Helsingissä”

Tästä taas seuraa, että heikko saavutettavuus on otettava huomioon oikeudenkäynnin arkkitehtuurissa, etenkin jos asianosaiset eivät ole institutionaalisia tahoja. Vakuutusoikeuden lähes poikkeuksetonta kirjallista käsittelytapaa voidaan perustella sillä, että maantieteellinen etäisyys siihen pakottaa. Asianosaiset ovat ympäri maata, he ovat enimmäkseen vähävaraisia, etäosallistumista ei ole järjestetty, eikä matkustamiskustannuksia pääsääntöisesti korvata. Muissa erityistuomioistuimissa ongelma ei ehkä kärjisty: asianosaiset ovat enimmäkseen institutionaalisia, ja he käyttävät lakimiesapua. Oli niin tai näin, erityistuomioistuimissa ei ole tehty juuri mitään edes etäosallistumisen (”videoyhteyksien”) laajentamiseksi. Sen sijaan keskitetystä vastaanottaneissa yleisissä tuomioistuimissa ja niiden erityiskokoon-

73. ”Videoyhteyksien” käyttämisestä käräjäoikeuksissa ks. esimerkiksi Rovaniemen hovioikeuspiirin laatuhankkeen työryhmäraportti XVIII 2023 s. 31.

panoissa asianosaiset hyötyvät yleisestä oikeudenkäyntien digitalisaatiosta, joka jatkuvasti etenee.[74]

Keskustelussa ei kannata hukkua yksityiskohtiin. Aina nimittäin ei huomata, että erityistuomioistuimet, erikoistumiset ja erityiskokoonpanot ovat lopulta saman idean sovelluksia. Niillä oikeudenkäyntiin tarvittava asiantuntemus on saatu kerätyksi tuomioistuimeen ennen oikeudenkäyntiä: tuomioistuin, oli se erityinen tai yleinen, on valmiiksi asiantunteva siinä substanssissa, joka aktualisoituu tai voi aktualisoitua asiaa käsiteltäessä tai ratkaistaessa. Tämä periaate on aika kustannustehoton: emme tiedä, tarvitaanko asiantuntemusta lainkaan ja jos tarvitaan minkä alan asiantuntemusta tarvitaan? Asiantuntemus kannattaisi koota vasta itse oikeudenkäynnissä, kun tämä kaikki tiedetään. Siinä taas on kaksi mallia. Kokoaminen tapahtuisi joko ehdotetuilla sivutoimisilla ja kertaluontoisilla asiantuntijoilla (joita ei saa sekoittaa varsinaisiin asiantuntijajäseniin) tai kuten nykyisin asianosaisten järjestämällä asiantuntijatodistelulla. Asiantuntijuuden tarpeen tyydyttäminen vasta oikeudenkäynnissä nauttii ilmeisistä kilpailueduista: asiantuntemus kannattaa hankkia vasta, kun sen tarpeellisuus havaitaan. Myös oikeudenkäynnin arkkitehtuuri yksinkertaistuu. Kun erityinen osaaminen kerätään asiantuntijatodistelulla (tai sen muunnelmilla), jännitettä suhteessa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardeihin ei kehity. Asiantuntijajäsenyydessä se taas vaatii pitkälle vietyä prosessinjohtoa ja erityisiä järjestelyjä, joilla kuulemisperiaate saadaan toteutetuksi.[75]

1.3.2 ERIKOISTUNEET TUOMARIT VAI OIKEAT ASIANTUNTIJAT?

Tuomareiden erikoistuminen on osaksi muoti-ilmiö, osaksi tehokas oikeuspoliittinen argumentti. Tuomareiden erikoistumisella on torjuttu vaatimukset uusista erityistuomioistuimista, jotka aika ajoin toistuvat, on vaadittu tuomioistuimia, jotka erikoistuvat milloin perheasioihin, milloin maksukyvyttömyysasioihin tai milloin immateriaalisia oikeuksia koskeviin riitoihin.[76]

74. Digitalisoitua osallistumista on ehdotettu etenkin sosiaaliturvan lainkäyttöön, koska käytettävissä on etuudenmyöntäjien järjestelmät. Etäosallistuminen ei näin kaadu siihen, että kansalaisilla ei ole vaadittavia teknisiä laitteita tai valmiuksia niiden käyttämiseen. Ks. Koulu 2015 s. 220.

75. Tähän palataan jäljempänä jaksossa 3.1. Ks. myös jakso 7.2.

76. Tällaiset vaatimukset ovat usein tuettu kansainvälisiin sopimuksiin esimerkiksi naisten oikeuksista. Espanjassa vaatimukset johtivat muun muassa erityistuomioistuimeen, joka kä-

38 Tuomareiden erikoistuminen ei, toisin kuin keskittäminen ja vähemmässä määrin erityiskokoonpanot, ole herättänyt vastaväitteitä. Access to justice-tutkijakaan ei näe siinä sinänsä ongelmia: on hyvä, että tuomarit kehittävät eri suhteissa ammattitaitoaan. Ongelmat syntyvät ainoastaan siitä asioiden keskittämisestä, jolla erikoistumista tuetaan. Kannattaa kylläkin muistaa, että tuomarit voivat erikoistua, vaikka asioita ei keskitetäkään. Suurten kaupunkien tuomioistuimeen asioita tulee riittävästi ilman keskitystä.

Erikoistuminen ei käsitteenä ole asiantuntemuksen synonyymi: ne ovat tosiasiallisesti eri luokan asioita, vaikka ne eivät ole suoranaisessa ristiriidassa. Kansainvälisessä keskustelussa tuomareiden erikoistumisella tarkoitetaan eräänlaista oikeudellista erikoistumista, toisin sanoen siinä tuomari perehtyy syvällisesti kyseistä erityisalaa ohjaavaan lainsäädäntöön ja samalla (vaikkakaan sitä ei selkeästi tuoda esiin) siihen, miten tällaisten asioiden käsittely tuomioistuimessa hoidetaan. (Tätä taitoa on tässä tutkimuksessa kutsuttu käsittely- tai prosessiosaamiseksi). Sen sijaan erikoistuneiltakaan tuomareilta ei odoteta substanssiosaamista muilta tieteenaloilta, esimerkiksi sosiaaliturva-asioissa perehtymistä lääketieteeseen tai sosiaalipolitiikkaan, kilpailuasioissa liiketaloustieteeseen, ympäristöasioissa luonnontieteeseen ja niin edelleen. Näin tuomareiden erikoistumisella ei haeta teoreettista ihannetta. Siinä tuomareiden erikoistuminen tekisi integroidun asiantuntemuksen anakronistiseksi, toisin sanoen korvaisi erityistuomioistuimet ja erityiskokoonpanot. Tuomareiden erikoistuminen ei, edes sen äärikannattajien mielestä, tuo vastausta substanssiasiantuntemuksen ongelmaan.

Vaikka siitä ei eurooppalaisen tuomarijärjestön suosituksessa suoraan varoteta, tällainen substanssiperehtyminen ei ole tuomarille niin suositeltavaa, mitä hätäinen kuvittelee. Omatoimisen perehtymisen antama substanssiosaaminen nimittäin on pakostakin hajanaista.[77] Tieto ei ole systemaattista ja tieteeseen perustuvaa osaamista. Vaikka tämä riski sivuutetaan, kuulemisperiaatteen toteutuminen pakostakin kärsii. Asianosaisten on vielä

sittelee naisiin kohdistunutta perheväkivaltaa. Se lienee ääriesimerkki tuomioistuinten erikoistumisesta. Tosin tällaisille tuomioistuimille on ollut pakko löytää ”töitä” eli muita asioita, jotka eivät oikeastaan sijoitu kyseiselle osaamisalueelle. Ks. Esplugues-Mota – Barona-Vilar 2009 s. 31.

77. Näin ainakin silloin, kun perehtyminen rajoittuu perusoppikirjojen pikaiseen lukemiseen tai pahimmillaan widipedia-artikkelien hakemiseen. Tuomioistuimen tuntemat ”erityiset kokemussäännöt” eivät ole väittämistaakan piirissä. Näin tuomioistuin saa niitä soveltaa, vaikka niihin ei ole vedottu. Tällainen kokemussääntö voi olla väärä tai se ei yksinkertaisesti sovellu tapaukseen. Niinpä on katsottu, että erityisiä kokemussääntöjä tulee viran puolesta soveltaa ”tarkoin harkiten ja oikeudenkäynnin kontradiktorisuus huomioiden”. Ks. Marjosola 2021 s. 75.

vaikeampi kommentoida tuomarin substanssiosaamista kuin asiantuntijajäsenten aidon asiantuntemuksen antamia näkemyksiä. Tämä seuraa jo siitä, että asianosaiset eivät voi olettaa, että tuomarilla olisi tällaista osaamista. Tuomarin substanssiosaaminen, oli se hyvää tai pinnallista, antaa näin herkästi tulokseksi sellaista yllättävää lainsoveltamista, jollaista asiantuntijajäsenten mukanaolo kokoonpanossa saa aikaan.[78] Yllättävää lainsoveltamista paheksutaan ja aiheesta. Se vaikeuttaa asianosaisten asianajamista, laskee sen seurauksena ratkaisuaineiston laatua ja heikentää näin todennäköisyyttä oikeasta lainsoveltamisesta.

Yllättävä lainsoveltaminen on tunnettu vaara sekä erityistuomioistuimissa että sellaisissa erityiskokoonpanoissa, joihin kuuluu asiantuntijajäseniä. Euroopan tuomareiden suositus paneekin perustellusti merkille, että tuomarin henkilökohtainen asiaosaaminen sisältää saman riskin. Itseoppinut tuomari esittelee tuomarikollegoilleen muiden tieteenalojen osaamiseen perustuvia päätelmiään ja vaikuttaa näin heidän päätöksentekoonsa, jos tuomioistuin on monijäseninen. Erityistuomioistuimethan sitä aina ovat. Yksijäsenisessä eli monokraattisessa tuomioistuimessa tuomari asettaa ”tieteelliset” päätelmänsä oman juridisen päätöksentekonsa pohjaksi – mikä on vielä vaarallisempaa kuin yllättävä lainsoveltaminen. Asianosaisille ei sen sijaan huomata antaa tilaisuutta kommentoida tai arvostella tuomarin ”tieteellisiä” mielipiteitä.[79] Prosessioikeuden tutkimus tosin ratkaisee tämän kuulemisperiaatteen vajeen: asiantuntijajäsenen esiin tuomat ja tapaukseen ehkä sovellettavat kokemussäännöt on otettava puheeksi. Asianosaisille annetaan tilaisuus esittää niistä mielipiteensä ja aikaa hankkia näkemykset riitauttavaa asiantuntijatodistelua. Näin tulisi tietenkin tehdä silloinkin, kun tuomari turvautuu yksityiseen substanssiosaamiseensa. Asianosaisia on näin ollen informoitava, jos tuomari käyttää omatoimisesti hankkimaansa tietoa kokemussäännöistä, jotta asianosaiset voivat ”vastata”. Oma kysymyksensä on, mitä tehdään, jos tuomarin yksityinen substanssiosaaminen on ristiriidassa asiantuntijajäsenen tai asiantuntijatodistelussa esitetyn kanssa. Periaatteessa etusija olisi asiantuntijajäsenen tai kuullun asiantuntijan mielipi-

78. Ks. Nieminen-Finne 2020 s. 121.

79. Opinion (2012) no. 15 kohta 22. Suositus kylläkin samaan hengenvetoon myöntää, että tuomarin perehtyminen muihin tieteenaloihin (kuin oikeustieteeseen) voi edistää monitieteellistä lähestymistä niihin kysymyksiin, joita oikeudenkäynnissä käsitellään (kohta 12). Tämä myönnytys hukkuu lukuisiin caveat-henkisiin kohtiin.

teellä.[80] Psykologisesti tuomarin saattaa olla vaikea tunnustaa osaamisensa pinnallisuutta.

Erityiskokoonpanot eivät tuo prosessioikeuden tutkimukseen uusia kysymyksiä. Jos kokoonpano on pysyvä ja pakollinen, se rinnastuu asianosaisia ajatellen itsenäiseen erityistuomioistuimeen. Keskeisiä kysymyksiä ovat tällöinkin kuulemisperiaatteen huomioon ottaminen sekä asiantuntijajäsenen oikeus ottaa osaa asian käsittelyyn, esimerkkinä oma-aloitteiset kysymykset (tai kommentit) asianosaisille ja todistajille (mukaan luettuna asiantuntijat). Kuten havaittiin, merioikeusprosessissa prosessinjohto on tiukasti ammattituomarin eli puheenjohtajan käsissä. Puheenjohtaja kontrolloi kysymyksiä ja jopa sitä, mihin merioikeutta tunteva henkilö saa ottaa kantaa. Käräjäoikeuden käsittelemässä rikosasiassa sitä ”auttavalla” asiantuntijalla on jopa lakisääteinen oikeus esittää kysymyksiä asianosaisille ja todistajille.[81] Vaikka tätä ehkä voidaan perustella rikosasioiden korostuneella oikeusturvalle, jyrkkä ero riita-asioiden (tai oikeammin riita-asiatyyppisten asioiden) ja rikosasioiden välillä tuntuu haetulta. Luultavasti rikosasiat ovat tässä suhteessa vain edistyksellisempiä kuin muut asiat.

Yksi erityiskokoonpanomallin vahvuuksista tai jonkun mielestä heikkouksista tietenkin on oman asiantuntijakulttuurin puute. Erityiskokoonpano ei vahvempien yhteyksiensä takia tuota sellaista eksklusiivista alakulttuuria.[82] Erityiskokoonpanossaankin tuomioistuin seuraa lainkäyttölinjansa yleistä toimintakulttuuria. Tässä auttaa erityisen menettelysääntelyn vähäisyys: tuomioistuin on pakotettu noudattamaan erityiskokoonpanossa lainkäyttölinjansa yleistä prosessilakia, joko oikeudenkäymiskaarta tai lakia oikeudenkäynnistä hallintoasioissa. Säännöksiä asian käsittelystä erityiskokoonpanossa ei yleensä ole: edellä viitattu merilaki on oikeastaan ainoa selvä poikkeus. Lainsäätäjä on luottanut yleisen prosessilain suomaan joustoon.

Erityistuomioistuimet toimivat tavallaan oikeuskulttuurisessa tyhjiössä. Tällä tarkoitetaan sitä, että ne eivät ota vastaan tai anna impulsseja. Erityistuomioistuimet eivät esimerkiksi saa palautetta tutkimuksesta, koska niitä ei juuri tutkita tai ylipäätään käsitellä kirjallisuudessa. Toki palautetta hakevan luettavana on joitakin kapea-alaisia empiirisiä selvityksiä, mutta niitä

80. Ks. Virolainen 1995 s. 366.

81. Näihin ”immateriaalisiin” rikosasioihin palataan jäljempänä jaksossa 3.2..

82. Asiantuntijajäsenten osallistumisoikeuteen asian käsittelyssä palataan jäljempänä luvussa 7.

voidaan moittia metodisista puutteista.[83] Yleisten tuomioistuinten toiminta puolestaan on tutkimuksessa jatkuvan mielenkiinnon ja samalla arvioinnin kohteena; tutkimusta tekevät sekä prosessioikeuden tutkijat että oikeussosiologit. Tuomioistuimet saavat riittämiin niin myönteisiä kuin kielteisiäkin arvioita toiminnastaan. Toinenkin palautekanava on erityisessä lainkäytössä tukossa. Yleiset tuomioistuimet nimittäin saavat palautetta, väliin hyvinkin kriittistä, ylemmiltä tuomioistuimilta. Tuomioistuinten ratkaisuihin haetaan muutosta, ja niiden ratkaisuja arvioidaan, teoriassa laajemmassa ja pätevämmässä kokoonpanossa. Erityistuomioistuimissa tämä palaute jää paljolti pois, koska niiden ratkaisut ovat joko lopullisia tai muutoksenhakuoikeus on hyvin suppea.[84] Vain markkinaoikeus (jonka ratkaisuihin saa hakea muutosta) saa tavanomaista palautetta, antajina joko korkein oikeus tai korkein hallinto-oikeus.

Valituskiellot – eli toisesta näkökulmasta yhden käsittelykierroksen periaate – ovat näin kaksiteräinen miekka. Ne tuovat oikeudenkäyntiin merkittäviä aikavoittoja, koska asiaa ei voida enää saattaa käsiteltäväksi seuraavassa (tai seuraavissa) oikeusasteessa. Samalla kiellot nostavat niitä standardeja, joita asetetaan ainoalle käsittelykierrokselle. Tämä koskee sekä asian käsittelyä että asianajamista. Asian ainokaisen käsittelyn on oltava poikkeuksellisen laadukas ja kaikissa suhteissa reilu. Normaalia perusteellisempi käsittely taas vie osan siitä aikavoitosta, joka valituskielloilla saavutetaan. Totta on, että erityistuomioistuinten prosessilait eivät anna vaikutelmaa erityisestä laadukkuudesta tai siihen pyrkimisestä. Prosessilait ovat yleisten prosessilakien (eli oikeudenkäymiskaaren ja oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annetun lain tai oikeammin sen edeltäjän hallintolainkäyttölain) kopioita.

1.4 YKSINÄISET ERITYISTUOMIOISTUIMET: YHTEYDENPITO JA PALAUTE

Erityistuomioistuimet eivät ole maailmanlaajuisesti kovinkaan tavallisia. Niitä pidetään civil law -maille ja etenkin Euroopalle tyypillisinä rakenteina.[85] Ilmiönä lainkäytön dualistisuus esiintyy useimmiten toisessa muodossa eli liittovaltioissa. Liittovaltioissa kiistat liittovaltion ja osavaltioiden tuomiois-

83. Vakuutusoikeuden suullisista käsittelyistä ks. Koulu 2023a s. 295. Ks. jäljempänä jakso 2.3.
84. Ks. jäljempänä jakso 9.2.
85. Ks. lähemmin Kornhauser 2012 s. 327.

tuimen välillä ovat tavallisia. Liittovaltiollinen dualismi myös pirstoo asiakokonaisuuksia siinä missä yhtenäisvaltioidenkin vastaava lainkäyttöjärjestelmä. Kumpikin ehkä selittää sen silmiinpistävän huolen, joka paistaa kansainvälisten suositusten rivien välistä: pelätään, että erityistuomioistuimet kehittyvät liian erityisiksi, toisin sanoen ne omaksuvat menettelytapoja, jotka poikkeavat yhä enemmän oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksista tai prosessioikeuden yleisistä periaatteista. Erityistuomioistuimet ovat luontaisesti yksinäisiä tuomioistuimia, kielikuvassa saarekkeita lainkäytön maailmassa.

Erilliskehityksen vaaraa ei kannata väheksyä, jos erityistuomioistuimen asiakoostumus on poikkeava eikä erityistuomioistuimilla ja tavallisilla tuomioistuimilla ole kanssakäymistä. Yhteydenpito muihin erityistuomioistuimiin ei tässä suhteessa auta vaan saattaa jopa lisätä vaaraa. Se nimittäin tukee uskoa siihen, että kehittyneet menettelytavat ovat perusteltuja ja asianosaisten kannalta hyväksyttäviä. Tämä tietenkin panee kysymään, mistä erityistuomioistuinten tulisi ottaa vaikutteita. Jos katsotaan historiallista jatkuvuutta, vakuutusoikeuden tulisi ottaa vaikutteita hallintotuomioistuimista. Edistyksellinen tutkija tätä ehkä vastustaa: hallintolainkäyttö kun ei hänen mielestään ole kunnostautunut edistyksellisyydessään. Työtuomioistuimen ja markkinaoikeuden taas tulisi hakea esikuvansa yleisistä tuomioistuimista. Erityisten prosessilakien yleisviittaukset seuraavatkin tätä teoriaa: yhtä oikeutetusti voidaan sanoa, että ne ovat tämän teorian pohja. Vaikutteet teoriassa kulkevat myös vastavirtaan. Vakuutusoikeus voi kehittää innovaatioita, jotka ovat käyttökelpoisia myös hallintotuomioistuimissa, markkinaoikeus ehkä keksii jotain, mikä olisi siirrettävissä yleisiin tuomioistuimiin ja niin edelleen.

Liiallisen erityisyyden vaaralle tiedetään tehokas vastakeino; se on vuorovaikutus muiden tuomioistuinten kanssa. Siihen päästään helpoimmin, jos oikeushallinto on yhteinen, toisin sanoen kaikki tuomioistuimet ovat saman yleisen johdon alaisia. Tämä ihanne toteutui, kun tuomioistuinvirasto perustettiin. Sitä ennen erityistuomioistuimet kuuluivat eri ministeriöiden vastuualueelle, esimerkiksi vakuutusoikeus oli sosiaaliministeriön, työtuomioistuin työministeriön ja markkinaoikeus tai oikeammin sen edeltäjä kilpailuneuvosto kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuudessa. Erityisen lainkäytön hajanaisuus kantaa edelleen merkkejä tästä historiallisesta

kehityksestä. Yleisissä tuomioistuimissa yhteydenpito lainkäyttölinjalla on varmistettu sittemmin virallisiksi tulleilla hovioikeuksien laatuhankkeilla. Ne ovat vaatimattoman alun jälkeen olleet menestystarina. Laatuhankkeille kuuluu huomattava ansio yleisen lainkäytön tasokkuudesta ja pitkälle saavutetusta menettelytapojen yhdenmukaistamisesta. Vastaavaa järjestelmää suunnitellaan myös hallinto-oikeuksille, mutta se on ottamassa ensiaskeleitaan. Tosin kuusi hallinto-oikeutta ei tarvitse yhteistyölle yhtä laajoja puitteita kuin käräjäoikeudet, tosin niidenkin määrä on pudonnut kahteenkymmeneen. Erityistuomioistuimissa tällaista yhteistoimintaa ei edes kaavailla.

Näin vuorovaikutus jää henkilösuhteiden ja tuomareiden luonnollisen liikkuvuuden varaan. Liikkuvuus on kiistatta suositeltavaa, sillä liikkuvat tuomarit välittävät hyviä käytäntöjä. He myös huomaavat tuomioistuimissa ja niiden rutiineissa epäkohtia, joita ei ymmärretä kyseenalaistaa tai muuttaa. Heikko liikkuvuus on Suomessa ongelma, joskaan se ei näytä muuallakaan olevan kovin tavanomaista. Useimmat suomalaiset tuomarit tekevät koko uransa samalla tuomioistuinlinjalla ja usein samassa tuomioistuimessa. Tunnettua on, että tuomarit eivät yleensä siirry yleisistä tuomioistuimista hallintotuomioistuimiin tai päinvastoin. Erityistuomioistuimista ei tiedetä tämänkään vertaa, mutta näyttää siltä, että tuomareiden siirtyminen erityistuomioistuimista joko yleisiin tuomioistuimiin tai toiseen erityistuomioistuimeen on todella poikkeuksellista. Sen sijaan siirtymisestä yleisestä tuomioistuimesta markkinaoikeuteen tai päinvastoin on esimerkkejä. Siirtymiskynnys lienee tässä matalampi osaksi yhteisen lainkäyttötradition takia. Henkilöiden välinen sosiaalinen kanssakäyminen kuitenkin pystyy jossain määrin kompensoimaan virallisen vuorovaikutuksen ohuutta ja liikkuvuuden puutetta. Aineistossa ei ole siihenkään viittauksia, mutta sitä varmaan on muun muassa yhteisen edunvalvonnan kautta. Erityistuomioistuimet ovat oma etupiirinsä vastakohtana lainkäytön päälinjoille.

Jos erityistuomioistuimet ovat erillään muista tuomioistuimista, ne ovat erillään myös niistä kanavista, jota tavallisesti syöttävät palautetta tuomioistumille. Erityistuomioistuimet saavat sekä aineellisille että prosessioikeudellisille tulkinnoilleen palautetta niukalti myös lainkäytön järjestelmästä. Palautteen määrä lisäksi vaihtelee erityistuomioistuinten välillä. Yleisten tuomioistuinten tulkinnat tulevat arvioiduiksi normaalissa muutoksenhaussa,

44 ja tuomioistuimet seuraavat varsin tarkasti ylempien tuomioistuinten kannanottoja. Erityisissä tuomioistuimissa vain markkinaoikeus saa nauttia tavanomaisesta muutoksenhakupalautteesta, koska muutoksenhakua ei ole rajoitettu. Asia erikseen on, että niin korkeimman oikeuden kuin korkeimman hallinto-oikeuden palaute nimenomaan menettelykysymyksissä on jäänyt vähäiseksi. Menettelykysymykset kuvainnollisesti hukkuvat aineellisoikeudelliseen kysymyksenasetteluun. Ratkaisuselostuksissa käsittelyn yksityiskohdat ohitetaan itsestään selvyyksinä, vaikka rutiini ei sinänsä ole oikeutusperuste. Myös kauan ja vastalauseitta noudatettu käytäntö voi olla kyseenalainen. Toisessa ääripäässä on työtuomioistuin, joka ei lainkaan saa tällaista palautetta. Sen päätöksistä ei ole valitusoikeutta; päätös on ”lopullinen” (työtuomioistuinlaki 36), joskin siihen sovelletaan säännöksiä ylimääräisestä muutoksenhausta (37 §).

Välimuotoa edustaa vakuutusoikeus, jossa muutamissa asiaryhmissä valittaminen korkeimpaan oikeuteen on sallittua. Korkein oikeus on tehnyt periaatteellisesti merkittäviä linjauksia menettelytulkintoihin, jotka vakuutusoikeus on ottanut huomioon. Tämä tosin jättää avoimeksi kysymyksen, kuinka yleistettävä ratkaisuohje hyvinkin spesifisessä asiatyypissä on, toisin sanoen kelpaako se linjaukseksi myös muissa vakuutusoikeuden käsittelemissä asiatyypeissä. Toistaiseksi vallitseva mielipide on lähtenyt yleisestä sovellettavuudesta, joskin siihen lienee vaikuttanut se, että korkeimman oikeuden linjaukset ovat myös olleet niin periaatteellisia, että eron keksiminen asiatyyppien välille olisi vaatinut melkoista mielikuvitusta. Suomen Laki -kirja antaa tosin harhaanjohtavan kuvan ratkaisujen ohjausvaikutuksesta kaikkien erityistuomioistuinten osalta: erityisten prosessilakien alla luetellaan vain ylimääräistä muutoksenhakua koskevat ratkaisut. Ne kuitenkin edustavat vain murto-osaa niistä ylempien tuomioistuinten linjaratkaisuista, joilla teoriassa voi olla ohjausvaikutusta.

Oli miten oli, vaikka järjestelmän sisäistä palautetta tulee, käytännössä se on satunnaista ja fragmentaarista. Näin erityistuomioistuimet jäävät toimintaa kehittäessään asianosaisilta tulleen asiakaspalautteen ja ohimenevän mediapalautteen varaan. Nämä palautekanavat taas ovat liian negatiivisia ja sensaatiohakuisia, mikä on omiaan luomaan torjuntareaktioita. Uutinen, jonka mukaan tuomioistuin toimii erinomaisesti, ei vanhan sanonnan mu-

kaan ole uutinen: harva asianosainen myöskään kertoo omassa palautteessaan (esimerkiksi blogissa tai lehden mielipiteitä-osiossa), kuinka hyvin hänen asiaansa käsiteltiin tai kuinka tyytyväinen hän on saamaansa prosessinjohtoon. Vähimmälle huomiolle tässäkin suhteessa jää työtuomioistuin. Asianosaisina toimivat instituutiot, liitot, eivät hevin kirjoittele mediaan silloinkaan, kun ne ovat tyytymättömiä tuomioistuimen menettelytapoihin tai asian lopputulokseen. Kaikkinaisen palautteen puute johtaa helposti kuvitelmaan, että nykyiset menettelytavat ovat parhaat mahdolliset: niitä ei tarvitse arvioida tai kehittää. Kun kaikkinainen kriittinen palaute puuttuu, päädytään helposti staattisuuteen, mataavaan oikeuskehitykseen sekä petolliseen mukavuudentunteeseen.

2. Kysymyksenasettelu

2.1 TUTKIMUKSEN KOHDE JA RAJAAMINEN

Tämän tutkimuksen kohteena ovat nykyiset erityistuomioistuimet: vakuutusoikeus, markkinaoikeus ja työtuomioistuin. Ne muodostavat yhdessä pääosan tässä tutkimuksessa erityiseksi lainkäytöksi kutsutusta instituutiosta. Erityiseen lainkäyttöön on toki laskettavissa käräjäoikeuksien toiminta maaoikeuksina, sotaoikeuksina ja merioikeuksina: nämä erityiskokoonpanot ovat epäitsenäisiä erityistuomioistuimia, sillä ne ovat menettäneet oman johtonsa ja organisaationsa sulautuessaan yleiseen tuomioistuimeen. Nämä ”oikeudet” ovat, ellei niiden historialliseen taustaan kiinnitetä huomiota, tosiasiallisesti käräjäoikeuden kokoonpanoja. Aikanaan ne ovat olleet itsenäisiä ja erillisiä tuomioistuimia. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että maaoikeutena toimiva käräjäoikeus saa täydennyksekseen maaoikeusinsinöörejä. He ovat käsiteltävissä maaoikeusasioissa äänioikeutettuja asiantuntijajäseniä.[86] Erilaisia kokoonpanoja on muitakin, joten kadonneista erityistuomioistuimista muistuttaa enää vain kokoonpanoa kuvaava yleiskielinen adjektiivi ”erityinen”.[87] Epäitsenäiset erityistuomioistuimet ja yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanot jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka ne ovat luettavissa erityiseen lainkäyttöön. Vertailuissa erityiskokoonpanot toki tulevat muutaman kerran mainituiksi. Kannattaa panna merkille, että monet tutkimuksen kysymykset – kuten asiantuntijajäsenten ja intressiedustuksen lainkäyttöön tuomat jännitteet – näkyvät myös erityiskokoonpanoissa.

Erityiskokoonpanot ovat myös oikeuspoliittisesti kiinnostavia. Ne ovat pitkään muodostaneet todellisen vaihtoehdon ja samalla kilpailijan itsenäisille erityistuomioistuimille. Joku voi tosin sanoa, että myös niiden aika alkaa olla ohi. Tuomareiden erikoistumisesta ei montaa sanaa sanota. Erikoistuminen ei ensiksikään korvaa integroitua asiantuntemusta. Toiseksi tuomarei-

86. Ks. esimerkiksi oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 15. Aikanaan maaoikeudet (joita kutsuttiin tuolloin maanjako-oikeuksiksi) olivat erillisiä ja itsenäisiä eli ”oikeita” erityistuomioistuimia. Ks. esimerkiksi Wrede 1953 s. 120. Maanjako-oikeuksien erikoisuus oli, että niillä ei ollut kiinteitä istuntopaikkoja vaan ne seurasivat paikan päälle kiinteistötoimituksien riitaisuuksia. Niitä kutsuttiinkin mieleen jäävästi ”vaeltaviksi oikeuksiksi”. Ks. Brotherus 1966 s. 12.

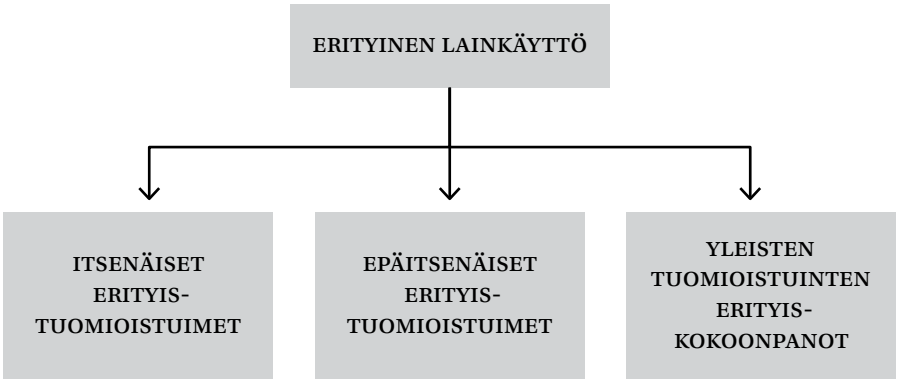
87. Ks. edellä jakso 1.3.2.

den erikoistumista ei hevin pystytä erottamaan (tuomarin) ammattitaidon normaalista kehittämisestä.[88] Voidaan tietenkin sanoa, että erityiskokoonpanoilla on tulevaisuutta. Yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoja kannattaisi, kuten edellä todettiin, suosia erityistuomioistuinten kustannuksella. Vältytäänhän erityiskokoonpanoissa valtiontaloudellisilta (voimavarojen tehoton käyttö) ja oikeuskulttuurisilta haitoilta (verkkainen oikeuskehitys, sulkeutuneisuus), jotka rasittavat itsenäisiä erityistuomioistuimia.[89] Tosin taloudellinen hyöty jää, kuten havaittiin, odotettua vähäisemmäksi, mutta oikeuskulttuurista hyötyä ei ole syytä väheksyä. Sen sijaan todennäköisyys siitä, että ratkaisussa päädytään oikeaan aineelliseen lopputulokseen, tuskin laskee, vaikka päätöksen tekee erityiskokoonpano. Erityiskokoonpano lisäksi osaa luultavasti käsitellä erityiset asiansa samalla prosessiosaamisella kuin erityistuomioistuin omansa. Kiintoisa piirre erityistuomioistuinten historiassa on, että monet erityistuomioistuimet ovat muuttuneet erityiskokoonpanoiksi, kun taas vastakkaisesta kehityskulusta – erityiskokoonpano itsenäistyy erityistuomioistuimeksi – ei ole esimerkkejä modernilta ajalta. Kokonaiskuvaa tällainen optimismi ei kuitenkaan muuta.

Toisen rajaukset tutkimuksessa aiheuttavat intressiedustus ja intressiedustajat. Erityistuomioistuimissa ja muutoksenhakulautakunnissa ovat käytössä yhteiskunnallista tai sosiaalista intressiryhmää edustavat jäsenet. Heidän asiantuntemuksensa perustuu intressiryhmän etujen ja olojen tuntemukseen, yleensä pitkäaikaisen kokemuksen perusteella. Intressiedustajaa ja asiantuntijajäsentä saattaa olla vaikea erottaa: monella intressiedustajalta on huomattavaa osaamista edustamaltaan alueelta, hän toisin sanoen tuntee sillä vallitsevat kokemussäännöt. Näin heidät olisi perusteltua sisällyttää tutkimukseen, joka pohjimmiltaan kohdistuu asiantuntijuuteen lainkäytössä. Intressiedustukseen liittyy kuitenkin oma kysymyksenasettelunsa, jolla ei

88. Ks. edellä jakso 1.3.2. Asioiden keskittäminen jää vielä niukemmalle huomiolle. Se on vain yksi ja suhteellisen tehoton keino tukea erikoistumista ja erityiskokoonpanoja lisäämällä asiamääriä.

89. Tästä ei ole tutkimustietoa, mutta yksikkökustannukset/käsitelty asia hyötyvät siitä, että lainkäytön niin sanottu infra on jo olemassa emotuomioistuimen kustannuksissa. (Ne toki hieman kasvavat, mutta kasvu lienee marginaalista). Erityiskokoonpano on puolestaan altis emotuomioistuimelta tuleville impulsseille, joten siihen kuuluvat tuomarit eivät jää ”ajastaan jälkeen”. Erityiskokoonpanojen asioita on sitä paitsi toistaiseksi ollut niin vähän, että ne ovat tuskin työllistäneet kokopäiväisesti yhtään tuomaria, toisin sanoen erityiskokoonpanoihin kuuluvat tuomarit joutuvat käsittelemään muitakin asioita. Erityistuomioistuinten kustannuksista ks. edellä jakso 1.2.

Kaavio 2: Erityinen lainkäyttö

ole mainittavaa yhteyttä tähän teemaan eikä edes erityiseen lainkäyttöön.[90] Intressiedustuksen sallittavuus ja siitä tehtävät poikkeukset (esimerkiksi esteellisyys, luottamus puolueettomuuteen) ovat kysymyksiä, jotka aktualisoituvat kaikessa päätöksenteossa, oli se oikeudellista tai poliittista.[91] Tässä tutkimuksessa ei näin ollen tarkastella intressiedustusta instituutiona, joskin se aiheuttaa saman haitan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ihanteelle kuin asiantuntijuuteen perustuva jäsenyys. Tältä osin se kuuluu tutkimuksen kohteeseen.

Tutkimuksen kohde ei periaatteessa vielä määritä tutkimustehtävää eikä tutkimuksen menetelmiä. Käytännössä asia on osaksi toisin. Kun kohde on määritelty, tutkimustehtävän muotoilu ei yleensä ole oikeustieteessä vaikeaa. Hankalampaa on estää tutkimuksen liiallinen haaroittuminen. Vaara on tässä tutkimuksessa ilmeinen. Erityistuomioistuimia on tutkittu niin vähän, että tutkimusta kaipaavia, periaatteellisia kysymyksiä on riittämiin. Tällöin tietenkin on syytä varoa ”yksityiskohtien houkutusta”, toisin sanoen paneutumista kiintoisiin tai käytännössä aktualisoituneisiin yksityiskohtiin, ennen kuin detaljitutkimuksen pohja, perustutkimus, on tehty. Jos tavoitteena on oikeustieteellinen perustutkimus eli niin sanottu teoreettinen lainoppi, tutkimus on aloitettava erityistuomioistuinten paikasta lainkäyttöjärjestelmässä, niiden olemassaolon justifikaatiosta, erityistuomioistuinten suhteesta muihin tuomioistuimiin ja toisiinsa sekä viimeisenä siitä, miten hyvin keskeiset oikeusperiaatteet toteutuvat erityistuomioistuinten oikeu-

90. Ks. Tapanila 2007 s. 180.
91. Vaitoja 2016 s. 88.

denkäynneissä. Jos tutkimusta suunnataan tulevaisuuteen (näinhän tässä tutkimuksessa tehdään), on lisäksi mietittävä, miten hyvin nykymuotoiset erityistuomioistuimet täyttävät niihin asetetut tai asetettavat toiveet, toisin sanoen ansaitsevatko nykyiset erityistuomioistuimet paikkansa, onko syytä perustaa uusia erityistuomioistuimia tai lakkauttaa nykyisiä taikka millainen oikeudenkäyntiformaatti soveltuu jollain perusteella ”erityisiksi” todettujen asioiden käsittelyyn. On selvää, että erityistuomioistuinten menettelytavat – niiden erityisprosessit – eivät ole enempää kuin yleisten tuomioistuinkaan menettelytavat saavuttaneet historiansa loppua.

Seuraava suuri mullistuskin on jo näkyvissä. Oikeudellinen digitalisaatio tai oikeammin sen konkretisoituneet sovellukset, sähköinen oikeudenkäynti ja sen edellyttämä sähköinen asianajaminen, ulottuvat myös erityiseen lainkäyttöön. Erityistuomioistuimet eivät voi, oli niillä siihen halukkuutta tai ei, jättäytyä erillisiksi saarekkeiksi. Ne eivät luultavasti pysty muuttuneessa toimintaympäristössä säilyttämään ominaispiirteitään kuten vaihtoehdottomuutta, sovintokielteisyyttä ja pitkälle menevää eksklusiivisuutta. Erityisen suuressa vaarassa ovat oikeudenhakijan passiivisuuteen varautuneet lainkäytön muodot, joissa oikeudenhakijan passiivisuutta kompensoidaan virallisperiaatteella ja tuomioistuimen selvitysvelvollisuudella. Käytännössä nämä varokeinot pettävät asetetut odotukset: selvitysvelvollisuus ei takaa, että asia tulisi kunnolla selvitetyksi. Virallisperiaate ei sen enempää riitä siihen, että asiaan vaikuttavat perusteet ja perustelut tulisivat tuomioon otetuiksi.

Tuomioistuimet saavat tottua entistä aktiivisimpiin oikeudenhakijoihin. Tämä johtuu paljolti siitä, että sähköisessä oikeudenkäynnissä maallikonkin on helpompi aktiivisesti ajaa asiaansa.[92] Muutaman vuoden kuluttua on täysin mahdollista, että maallikko pystyy ”palkkaamaan” niin sanotun suuren kielimallin ajamaan asiaansa kirjallisessa käsittelyssä tai luomaan AI-pohjaisen virtuaalihahmon, joka edustaa häntä virtuaalisessa oikeudenkäynnissä. Konfliktinhallinnan teoriaa tunteva lukija pystyy päättelemään, että uudessa maailmassa suurimmat muutokset kohtaavat oikeudenkäyntiä vakuutusoikeudessa. Oikeudenkäynteihin markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa tulee samoin muutoksia, mutta niiden lakimiespohjaisuus säilynee ja vaimentaa siirtymää. Toki henkilökohtainen läsnäolo suullisissa käsittelyissä korvautuu jossain määrin etäyhteyksillä.

92. Koulu 2020 s. 125 ja 2023a s. 180.

Tästä lähtökohdasta tutkimustehtävä jäsentyy luontevasti osiin eli yksittäisiin tutkimuskysymyksiin. Tutkimuksen tavoitteena on näin ollen

— katsoa, miten asiantuntijuus muotoaa erityistuomioistuimia ja niiden oikeudenkäyntejä (kysymys 1),
— analysoida, käytetäänkö integroitua asiantuntemusta kunnolla tukemaan oikeuksiin pääsemistä (kysymys 2),
— selvittää, ohjautuvatko eri asiatyypit nykyisin niille sopiviin erityistuomioistuimiin ja onko nykyinen erityisen lainkäytön järjestelmä perusteltu (kysymys 3) sekä
— hakea eri erityistuomioistuinten väliltä yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia ja löytää niille uskottava selitys (kysymys 4).

Kysymyksiä on vaikea asettaa tärkeysjärjestykseen, joskin toinen osakysymys on fundamentaalisin. Vastaus siihen nimittäin vastaa alustavasti kysymykseen 3 ja hieman myös kysymykseen 1. Jos oikeutta hakeva pääsee hyvin oikeuksiin nykyisissä erityistuomioistuimissa, erityisellä lainkäytöllä on oikeutuksensa, toisin sanoen järjestelmä on legitiimi. On kuitenkin muistettava, että tehostunut oikeuksiin pääsy ei ole ainoa argumentti, jolla erityistuomioistuimia puolustetaan. Puolustamiseen voi olla valtiontaloudellisia syitä, erityistuomioistuin voi luoda sellaista luottamusta lainkäyttöön, mitä yleiset tuomioistuimet eivät kykene tuottamaan, kansainväliset sopimusvelvoitteet tai unionin oikeusjärjestys vaativat tietyntyyppistä erityistuomioistuinta, historiallinen jatkuvuus säilyttää erityistuomioistuimen ja niin edelleen. Kysymystä 4 taas joku ehkä pitää sekundäärisenä tai vastausta itsestään selvänä. Koska erityistuomioistuimet perustetaan käsittelemään erilaisia spesifisiä asiaryhmiä, niiden on pakko olla menettelytavoiltaan erilaisia, ja asiakoostumus selittää erot ja yhtäläisyydet. Kysymys onkin itse asiassa mielekäs vain, kun näin ei tapahdu. Asioiden laatu ja menettelytavat eivät korreloi. Olettamusta suorasta kausaaliyhteydestä ei saa ottaa lähtökohdaksi, mistä kysymys saa oikeutuksensa.[93] Tutkimuskysymysten listasta puuttuu yksi: miten

93. Kysymys tunnetaan käännettynä myös konfliktinhallinnan aikaisemmassa tutkimuksessa. Appropriate dispute resolution -tutkimussuuntaus yrittää löytää ne lainlaisuudet, joita seuraten konfliktiosapuolen kannattaa valita riidarkaisukeinot, joihin he yrittävät ohjata riitansa. Tutkimussuuntaus kuitenkin korostaa niitä taktisia ja osin strategisia hyötyjä, joita valinnalla saavutetaan. Sopivuutta tarkastellaan tässä tutkimuksessa jälkikäteisesti arvioiden, jolloin siinä painottuvat sekä tarkoituksenmukaisuus että oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit.

digitalisaatio tulee heijastumaan erityistuomioistuimiin? Kysymys on tärkeä mutta liian laaja mahtuakseen tämän tutkimuksen raameihin. Tässä kohdin tyydytään joihin huomautuksiin asiayhteyksissä asianajamista (luku 6) ja asian käsittelyä (luku 7) koskevissa jaksoissa.

Tyypillisiä de lege ferenda – ja oikeuspoliittisia ehdotuksia ei tehdä. Tarkkaavainen lukija löytää niitä asiayhteyksistä, 'rivien välistä'. On mahdotonta arvioida erityisen lainkäytön toimivuutta tai itsenäisten erityistuomioistuinten tulevaisuutta vihjaamatta, miten asioiden tulisi kirjoittajan mielestä olla. Tämän pitemmälle ei siis mennä. Totta on, että erityinen lainkäyttö tarjoaisi otollisen maaperän keskitetylle de lege ferenda -tutkimukselle. Tosin tällaisen tutkimuksen vastuualueesta on esitetty erilaisia näkemyksiä.[94] Tällaisen tutkimuksen tavoitteet ovat tai oikeammin olisivat selvät joskin sisällöltään vähän epätarkat. Ensiksikään erityiset tuomioistuimet eivät saa liiaksi poiketa yleisistä tuomioistumista (tässä niihin luetaan hallintotuomioistuimet). Tästä tuntuu vallitsevan kansainvälisissä lähteissä yksimielisyys.

Toiseksi oikeutta hakevan on erityistuomioistuinten oikeudenkäynneissä saavutettava päämääränsä yhtä hyvin tai mieluummin paremmin kuin yleisissä tuomioistuimissa. Tämä tavoite seuraa access to justice -logiikasta, eikä sekään kohtaa vakavia vastaväitteitä. Keinoistakaan ei ole aitoa erimielisyyttä. Erityistuomioistuinten vahvuus ja justifikaatio on niiden edustama asiantuntemus: se on järjestettävissä tuomioistuimiin integroidulla asiantuntemuksella, asianosaisten tarjoamalla asiantuntijatodistelulla tai niiden

Sitä paitsi erityistuomioistuinten lainkäytössä oikeudenhakijalla ei yleensä ole vaihtoehtoja.

94. De lege ferenda -tutkimuksesta prosessioikeudessa ks. esimerkiksi Markus 2023 s. 895. Tällaiseksi tutkimukseksi luetaan tavallisesti tutkimus, joka tuottaa konkreettisia ehdotuksia lainsäädännöksi tai uustulkinnoiksi eli "keinoja" asetetun tavoitteen saavuttamiseksi. Määritelmä korostaa liikaa keinon näkyvyyttä. De lege ferenda -tutkimukseksi tulisi itse asiassa lukea myös sellainen tutkimus, joka tavoittelee asenteiden muuttumista. Tähän päästään tuomalla esiin uusia lähestymistapoja tai argumentaatiolinjoja. Jos ajatellaan näin, kaikki access to justice -tutkimus on itse asiassa de lege ferenda -tutkimusta: se yrittää muuttaa perustavasti lukijan suhtautumista tuomioistuimiin ja oikeudenkäynteihin. Totta nimittäin on, että tällainen tutkimus etsii yhtäältä lainsäädännöllisiä ja rakenteellisia uudistuksia, toisaalta toivoo nykyisten säännösten uustulkintoja ja lainkäytön voimavarojen optimaalisempaa käyttämistä. Tutkimussuuntauksen ydin on kuitenkin ajattelutavan, "asenteiden", uudistumisessa, mihin ei tarvita välttämättä lainsäädännöllisiä uudistuksia. Tässä työssään se jossain määrin onnistuu. Access to justice -tutkimukseen perehtyvä alkaa jäsentää prosessilakia uudella tavalla, toisin sanoen asianosaisten silmin. Access to justice -tutkimus on näin jonkinlaista "uudelleenkasvatusta", vaikka sanalla (joskaan ei ilmiöllä) on pahaenteinen konnotaatio.

tapauskohtaisella yhdistelmällä. Tuomarin omatoimiselle perehtymiselle eli täydennyskoulutukselle ei, kuten todettiin, skeemassa jää tilaa, koska se on liian vaarallinen keino. Mesotason tavoitteista ja niiden vaatimista keinoista voidaan jo kiistellä: miten asiakokonaisuudet pidetään koossa, miten vuorovaikutus juridisen tiedon ja muun tieteenalan tiedon välillä saavutetaan, kuinka tehokasta asianajamista edistetään ja niin edelleen.

Kysymys 3 eli kysymys siitä, ohjautuvatko asiat oikeisiin tuomioistuimeen, ei ole uusi. Sitä on kysytty ja analysoitu: tarkastelussa kylläkin on rajoituttu markkinaoikeuteen, ja siinäkin on ajateltu ainoastaan yhtä asiatyyppiä eli hankinta-asioiden käsittelyä. Vastaus on myöntävä, mikä ei ketään yllätä.[95] Status quo löytää aina puolustajansa. Aikanaan tehty oikeuspoliittinen ratkaisu on oikea, koska hankintariitoihin liittyy ”erityisiä tavoitteita ja piirteitä”. Myöntävään vastaukseen tullaan kuitenkin oikeastaan siten, kun muut mahdolliset vaihtoehdot saadaan eri argumentein suljetuksi pois. Tässä tapauksessa se käy seuraavasti: hankinta-asioiden siirtäminen hallintotuomioistuimiin sekä hidastaisi niiden käsittelyä että olisi ” ongelmallista”, koska hallintotuomioistuimilta puuttuu asiantuntemus hankinta-asioissa. Niiden siirtäminen yleisiin tuomioistuimiin taas kaatuu hankinta-asioiden ”oikeudelliseen laatuun”. Oltiin asiasta mitä mieltä tahansa (markkinaoikeus voi hyvinkin olla sopivin paikka hankinta-asioille), päättely on kuvainnollisesti ”kumpujen yöstä” eli 1930-luvulta. Perustelut ovat epämääräisiä ja uskonvaraisia, lähinnä syitä sille, miksi mitään ei voida tehdä.

Asia erikseen on, että itse kysymys – mikä asia kannattaa ohjata mihinkin – on tässä tutkimuksessa perustavanlaatuinen. Vastaaminen vaatii, kuten tässä tutkimuksessa katsotaan, kunnollisen analyysin. Analyysi on toki ulotettava muihinkin erityistuomioistuimiin ja asiaryhmiin. Hankinta-asiat eivät suuresta määrästään huolimatta ole kovin tyypillinen asiaryhmä edes markkinaoikeudessa. Vielä epätyypillisempi asiaryhmä on verrattuna vakuu-

95. Siitari selostaa laajasti lainvalmistelun vaiheita. Ks. Siitari 2021 s. 144. Hän myös yhtyy näkemykseen hankinta-asioiden luonteesta. Hankinta-asiat ovat vaiheittaisesti etenevä ja huutokauppaa muistuttava menettely. Siinä osapuolten strategiset toimintamahdollisuudet tukevat laajaa virallisperiaatetta. Se taas vaatii – tätä hän ei suoraan sano – hankinta-asioiden ohjaamista sille lainkäyttölinjalle, joka rakentuu virallisperiaatteelle. Tosin logiikka veisi loppuun vietynä hankinta-asiat hallintotuomioistuimiin. Markkinaoikeudessa osaksi sovellettu virallisperiaate on lainsäätäjän valinta; markkinaoikeudessahan sovelletaan muissa asiaryhmissä ”tavallista” määräämisperiaatetta.

tusoikeuden ja työtuomioistuimen tavanomaisiin asioihin. Analyysissä tyydytään hakemaan kyllä/ei -vastauksia. Myöhemmän tutkimuksen varaan jää, missä muualla eli muilla kuin nykyisellä lainkäyttölinjalla ei-vastauksen saaneet asiaryhmät olisi järkevää käsitellä. Analyysi tietenkin vastaa vain siihen, ovatko nykyiset käsittelytavat sopivia asiatyypille. Mahdollistahan on, että asiat kannattaa käsitellä (esimerkiksi nykyisessä) erityistuomioistuimessaan mutta eri tavalla kuin mitä tällä hetkellä tehdään.[96] Tosin selvää on, että modernissa tutkimuksessa vetoaminen asian tai ilmiön ”oikeudelliseen laatuun” johtaa tieteellisen poliisin viheltämiseen (jos sellainen poliisi olisi). Oikeudellisen laadun määrittely on jo sinänsä katsojan silmässä: siellä on myös se, mitä todetusta laadusta seuraa. Kysymys asioiden oikeasta ohjautumisesta lainkäytön järjestelmässä on herännyt muissakin yhteyksissä. On esimerkiksi vaadittu keskustelua siitä, missä tuomioistuimessa ”työelämän riitaisuuksia” kannattaisi käsitellä. Nykyjärjestely ei nimittäin ole kovin toimiva.[97]

Oikeassa ohjautumisessa – toisesta näkökulmasta asiaryhmän sopimisessa lainkäyttölinjalle tai käsittelyuralle – kysymyksenasettelu avautuu enemmänkin: millä perusteilla asian oikeaa ohjautumista tai tuomioistuimen kannalta asian sopivuutta prosessiformaattiin arvioidaan? Traditionaaliset prosessihyveet (termi tässä) ovat luonteva lähtökohta. Oikeudenkäynnin on oltava nopea, halpa ja varma. Tutkimus on sittemmin myöntänyt hyveet päämääräksi eli utopistisiksi ideaaleiksi. Niihin on alettu liittää rajoittava laatusana ”kohtuullinen”. Access to justice -tutkimus keskittää näkökulman oikeutta hakevaan tai yleisemmin asianosaisiin. Esimerkiksi nopeutta ei saa arvioida vain tuomioistuimen läpivirtauksen kannalta tai halpuutta ainoastaan laskennallisia käsittelykustannuksia ajatellen. Hyväksyttävä nopeus määräytyy paljolti siitä, kuinka kiireellistä oikeuksiin pääsy kyseisessä asiassa on. Riita yksityisestä pysäköintimaksusta ei näin edellytä samaa joutuisuutta kuin riita asunnosta. Halpuuteen puolestaan kuuluu se, että tappio oikeudenkäynnissä ei saa aiheuttaa oikeutta hakevalle taloudellista katastrofia, toisin sanoen oikeudenkäyntiin antautumiseen ei saa liittyä suhteetonta taloudellista riskiä.

96. Ks. jäljempänä jakso 6.2.

97. Näin Anttila 2022 s. 70. Toivomukset keskustelusta ja kannanotosta nykyjärjestelyn toimivuuteen ovat harvinaisia, etenkin kun ne tulevat erityistuomioistuimen (tässä työtuomioistuimen) tuomarilta. Yleensähän tuomioistuinten tuomarit eivät näe toimivaltasäännöksissään pulmia, mikä on toki inhimillistä. Heille tuotu asia vain jää tutkimatta.

Halpuuden tavoitteeseen voidaan liittää myös ajatus siitä, että kansalaisen on kyettävä itse ajamaan asiaansa. Tätä oikeutta ei saa evätä sillä perusteella, että omatoiminen asianajaminen rasittaa tuomioistuinta tai lakimiesapu parantaisi menestymisen mahdollisuuksia.[98] Varmuus, vanhalta nimitykseltään tuomio-oikeellisuus on ambivalentti tavoite. Mitä perusteellisemmin asiaa käsitellään, päästään sitä suurempaan todennäköisyyteen, että ratkaisu vastaa tosiseikkoja ja aineellista oikeutta. Nousevan todennäköisyyden hinta on kuitenkin korkea. Uudempi tutkimus arvostaa ratkaisun saamisen intressiä aikaisempaa enemmän. Kohtuullisella todennäköisyydellä oikeellisuudesta saatu ratkaisu toteuttaa oikeuksiin pääsyä paremmin kuin kauan viipyvä ja moninkertaisesti maksava mutta hieman todennäköisempi oikea ratkaisu. Jos kymmentä prosenttia parempi todennäköisyys maksetaan viiden vuoden viivytyksellä sekä viisinkertaisilla kustannuksilla ja riskillä, harva oikeudenhakija sen valitsisi (jos valinta ylipäätään on mahdollinen).[99]

Nopean ratkaisun painoarvo vaihtelee erityistuomioistuimissa. Vakuutusoikeuden sosiaaliturva-asioissa viive on kestämätön, vaikka se nostaisikin varmuutta. Vakuutusoikeusprosessissa viiveet ovat kuitenkin tavallisia, jos tilastoihin oikeudenkäynnin viivästymishyvityksistä on uskominen. Vakuutusoikeus yhtäältä saa tällaisia vaatimuksia enemmän kuin muut tuomioistuimet, toisaalta se hyväksyy niitä ani harvoin. Esimerkiksi vuonna 2023 hyvityksiä maksettiin neljässä tapauksessa, kun taas hylkäävä päätös annettiin 42 tapauksessa. Tätä perusteltiin sillä, että viivytykset johtuivat valittajien omasta toiminnasta.[100] Vakuutusoikeuteen voitiin nimittäin lähettää aina lisäselvitystä, mistä taas lähti liikkeelle uusi kuulemiskierros eli ”ikiliikkuja”. Perustelua ei voi kiistää, jos asiaa katsotaan järjestelmän näkökulmasta.

98. Tutkimus on kylläkin todistanut tällaisen lakimieshyödyn olemassaolon. Hyvään prosessinjohtoon ehkä myös kuuluu, että maallikolle kerrotaan lakimiehen tarpeesta. Jos hän siitä huolimatta haluaa ajaa asiaansa, se on sallittava. Lakimiespakkoa eli velvollisuutta lakimiehen käyttämiseen on tarkoin harkittava. Ks. edellä jakso 1.2. ja jäljempänä jakso 6.3.

99. Monissa maissa oikeudenkäynnissä on nopeutetun käsittelyn ura. Sen valitsevat teoriassa ne asianosaiset, jotka painottavat oikeudenkäynnin nopeutta ja halpuutta. Nopea oikeudenkäynti on yleensä halpa oikeudenkäynti, sillä oikeudenkäynnin pitkittyminen kokemusperäisesti nostaa sen kustannuksia. Nopea käsittely vähentää myös sitä henkistä taakkaa, jonka oikeudenkäynti sälyttää asianosaisille. Ks. Koulu 2023a s. 12 ja 48. Nopean käsittelyuran valinneilta asianosaisilta ei kuitenkaan liene koskaan kyselty, kuinka tyytyväisiä he myöhemmin ovat valintaansa. Voi olla, että tyytyväisyys paljolti korreloi lopputulokseen.

100. Helsingin Sanomat 17.2.2024: ”Oikeudenkäynnistä isot korvaukset””

56 Oikeudenhakijan kannalta hänen vastuuttamisensa on kohtuutonta, kun odotuksena on, että maallikko ajaa itse asiaansa eikä prosessinjohto voi olla yksilöllistä. Oli niin tai näin, oikeudenhakijat selvästikin odottavat joutuisampaa käsittelyä kuin mihin vakuutusoikeus pystyy. Työtuomioistuimen asiatkaan eivät ole immuuneja. Kollektiivisissa työriidoissa viipyvä ratkaisu voi aiheuttaa laajenevia työtaisteluja. Markkinaoikeudessa taas on, muiden riita-asioiden tapaan, sekä kiireellisiä että viivettäkin kestäviä asioita. Tekijänoikeusasioissa esimerkiksi on vaikea nähdä erityistä kiirettä, eikä kilpailuoikeudellisten asioiden kiireellisyys ole kovin näkyvä. Sen sijaan hankintaasiat useimmat lukijat myöntävät nopean käsittelyn ja ratkaisun arvoisiksi, koska itse hankinta ehkä riippuu ratkaisusta.

Oma kysymyksensä on, kuinka laajaan vertailuun lainkäytön linjojen välillä pyritään. Liikkumavara ei kuitenkaan ole suuri. Erityistuomioistumia tutkittaessa on mahdotonta välttää kaikkea vertailua lainkäytön päälinjoihin, yleiseen lainkäyttöön (josta vastaavat yleiset tuomioistuimet) ja hallintolainkäyttöön (josta huolehtii hallintolainkäyttö). Ne muodostavat ainakin alitajuisesti sen kiinnekohdan, johon erityistuomioistuimia verrataan, oli tutkijan julistama lähestymisote mikä tahansa. Erityistuomioistuimia ei voi eikä saa tutkia sulkeutuneella tutkimusotteella, toisin sanoen irrottamalla ne lainkäytön kokonaisuudesta. Näin sulkeutunut tutkimus on myös vaarallista: se vahvistaa erityistuomioistuinten lähtökohtaista sulkeutuneisuutta. Jälkimmäinen piirre heijastuu myös erityistuomioistuimia koskevaan (tosin niukkaan) tutkimukseen. Lukija ei välty vaikutelmalta, että tutkimuskohteeksi valittua erityistuomioistuinta käsitellään ikään kuin se olisi ainutkertainen ilmiö eikä muita tuomioistuimia ole olemassakaan.

Vertailussa ei kuitenkaan tavoitella systemaattisuutta, joten se jää fragmentaariseksi ja tilannekohtaiseksi. Joskus tarkastelu houkuttelee hakemaan eroja tai yhtäläisyyksiä välimieslainkäytöstä ja lautakuntien lainkäytöstä. Nämä vertailut ovat kuitenkin satunnaisia. Välimieslainkäytön ja sopimusperäisten lautakuntien lainkäytön arvoa innovaatioiden lähteenä ei ole aihetta väheksyä: ne ovat kehittyneet erilaisessa ympäristössä ja kehittyvät edelleen erilaisessa muutospaineessa kuin valtiollinen lainkäyttö. Ne edustavat erilaista evoluutiolinjaa, vaikka lopputulos voi olla samannäköinen.

2.2 TUTKIMUSMENETELMÄ, VIITEKEHYS, LÄHESTYMISOTE

Tämän tutkimuksen näkökulma ja menetelmät kerrottiin jo alkusanoissa: tutkimus on access to justice -tutkimusta, toisin sanoen oikeuksiin pääsyn tutkimusta. Sen keskiössä on oikeutta hakeva keskivertokansalainen, missä suhteessa se eroaa perinteisestä prosessioikeuden tutkimuksesta. Siinä nimittäin vallitsee järjestelmänäkökulma: traditionaalinen prosessioikeus on ollut tuomioistuinten ja tuomareiden oikeutta, muut oikeudenkäyntiin osallistuvat ovat sivuhenkilöitä eivätkä kovin kiinnostavia sellaisia. Tämä tutkimus on access to justice -tutkimuksen tyyliin tulevaisuussuuntautunutta. Niistä kiinnostunut lukija löytää tällaisessa lähestymistavassa myös piirteitä yhteiskunnallisesta oikeustutkimuksesta ja niin sanotusta oikeusmuotoilusta.[101] Uutta nämä määreet eivät tuo. Kaikki oikeustutkimus on yhteiskunnallista: oikeus toimii vain yhteiskunnissa. Vastaavasti kaikki ehdotukset tulevaisuuden hallitsemiseksi sisältävät suunnittelua. Enintään voidaan sanoa, että yhteiskunnallisessa oikeustutkimuksessa on hieman enemmän ”yhteiskunnallisuutta” ja oikeusmuotoilussa ”suunnittelua”, mitä modernissa oikeustieteessä yleensä on.

Access to justice -on niin vakiintunut tutkimussuuntaus, että sen kaikkia ominaisuuksia ei kannata erityistutkimuksissa varta vasten selittää. Riittää, että kerrotaan, missä suhteessa tutkimuskohde muuttaa tai voi muuttaa tavanomaista access to justice -lähtöistä lähestymisotetta. Potentiaalisia muutoksia onkin havaittavissa: erityistuomioistuimet ovat tässäkin suhteessa ”erikoisia”. Ensiksi: tämä tutkimus sisältää yhtäältä erityistuomioistuinten vertailua yleisiin tuomioistuimiin, toisaalta erityistuomioistuinten keskinäistä vertailua. Vertaileva lähestymistapa ei ole tyypillistä access to justice -tutkimukselle, vaan se muodostaa oman tutkimuslinjansa.[102] Tutkimuslinja henkilöityi aikanaan Lageriin, kukoisti hänen vaikutuksestaan 1970-luvulla, sammui mutta elpyi uudelleen modernissa konfliktinhallinnan tutkimuksessa.[103] Vertaileva prosessioikeuden tutkimus on vertaillut eniten yleistä lainkäyttöä ja hallintolainkäyttöä. Varhaisessa tutkimuksessa vertailu lähti yleisestä lainkäytöstä, tarkemmin sanottuna riita-asian oikeudenkäynnistä, johon

101. Muodikkaasta oikeusmuotoilusta ks. esimerkiksi Toivonen-Kovalainen 2023 s. 1179.
102. Ks. Lager 1972 s. 20.
103. Koulu 2023b s. 36 ja 150.

58 hallintoasian oikeudenkäyntiä verrattiin. Uudempi tutkimus osoittaa, että vertailupiste on yhtä hyvin kiinnitettävissä hallintolainkäyttöön.[104] Tässä tutkimuksessa asetelma on monimutkaisempi, koska erityistuomioistuimet ovat niin erilaisia. Vakuutusoikeusprosessia kannattaa vertailla hallintoasioiden oikeudenkäyntiin hallinto-oikeudessa, ja kahta muuta erityistuomioistuinta prosesseineen riita-asian oikeudenkäyntiin käräjäoikeudessa, markkinaoikeutta lisäksi muutamissa asiaryhmissään hallinto-oikeuteen. Toki muitakin vertailun mahdollisuuksia olisi, esimerkkinä vakuutusoikeusprosessin vertailu hovioikeuksien oikeudenkäyntimenettelyyn.[105]

Toiseksi: erityistuomioistuimissa oikeudenhakijat – ja asianosaiset yleensäkään – eivät edusta access to justice -konseptin vakioasiakkaita eli kuluttaja-palkansaajaa kerta-asianosaisena, vastapuolena vahva toistuvaisasianosainen. Tosin uusin tutkimus ei enää keskity heikkojen pääsyyn oikeuksiinsa, vaan sen lähestymisote on yleisempi: kaikkien on päästä kohtuullisin kustannuksin, kohtuullisin nopeasti ja kohtuullisen osuvasti niihin oikeuksiin, joita heille aineellisessa oikeudessa luvataan. Tyyppiasetelma pettää työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa, joissa osapuolet ovat taloudellisilta ja tiedollisilta voimavaroiltaan lähellä toisinaan. Joskus tosin asetelma kääntyy jopa työtuomioistuimessa, kun vastakkain ovat vahva ammattiliitto ja pienyritys.

Sen sijaan vakuutusoikeudessa vallitsee tyypillinen heikko/vahva -asetelma. Sosiaalietuuksistaan taisteleva oikeudenhakija on jopa access to justice -kysymyksenasettelussa erityisen heikko, sillä hänen taloudellinen asemansa on huono ja hänen todelliset mahdollisuutensa saada osaavaa lakimiesapua ovat vähäiset. Hän jää käytännössä julkisen oikeusavun varaan.[106] Vaikka asianosaisasetelman vaihtelu ei heijastu tutkimustehtävään, voidaan kysyä, ovatko erityistuomioistuimet sittenkin liian erilaisia kelvatakseen access to justice -tutkimuksen kohteeksi. Totta on, että oikeuksiin pääsyä tutkitaan enimmäkseen yhdessä kontekstissa, toisin sanoen tietyllä lainkäytön linjalla ja mielellään määrätyssä asiatyypissä. Vertaileva lähestymisote kuitenkin pakottaa laajempaan näkökulmaan, koska tavoitteena on selvittää, vaihteleeko pää-

104. Koulu 2023a s. 66.

105. Tosin jo muutoksenhakulautakunnat (joiden päätöksistä tehtyjä valituksia vakuutusoikeus käsittelee) lukevat itsensä muutoksenhakuasteeksi. Vaatii kuitenkin melkoista mielikuvitusta pitää asian käsittelyä etuudenmyöntäjän luona asian ensikäsittelynä. Kaikkien mielestä edes asian käsittely lautakunnissa ei sekään ole aito oikeudenkäynti, vaan vakuutusoikeus on ensimmäinen ”oikea” oikeusaste sosiaaliturva-asioissa.

106. Tähän palataan jaksossa 5.3.

sy oikeuksiin eri erityistuomioistuimissa. Tosin asianosaisten varallisuuserot antavat viitteen siitä, että näin tapahtuu.[107] Jos tämä pitää paikkansa, tutkimuksen tehtävänä on kehittää järjestelyjä, joilla epäkohtaan saadaan korjaus.

Tutkimuskysymykset, etenkin kysymykset 2 ja 3, edellyttävät sen arvioimista, miten sääntely tosiasiallisesti toimii. Tällainen law in action -asetelma ei sinänsä ole uutta access to justice -tutkimuksessa. Itse asiassa se on välttämätön, sillä oikeuksiin pääsemistä – tai kääntäen oikeuksiin pääsyn esteitä – on mahdotonta arvioida pelkän lakitekstin valossa. Niinpä moderniin access to justice -tutkimukseen kuuluu prosessioikeudellisten järjestelmien toimivuuden tarkastelu, toisin sanoen sen selvittäminen, täyttävätkö ne käytännössä ne tavoitteet (tai toiveet), mitä niihin on liitetty ja mitä niiden sanamuoto antaa aiheen olettaa. Toimivuuden arviointi on yleensäkin vaikeaa, ja tämän tutkimuksen kontekstissa se on sitä erityisesti. Systemaattiseen toimivuuden arviointiin ei saisi lainkaan ryhtyä, koska vähänkin uskottava toimivuuden arvio vaatii pohjakseen edustavaa empiiristä tietoa.

Erityistuomioistuimista tällaista tutkimustietoa on poikkeuksellisen vähän, vähäinenkin tieto on hajanaista ja painotukseltaan vinoutunutta. Vakuutusoikeus on saanut melkoisesti ”empiiristä” huomiota ja siihen perustuvaa arvostelua, kun taas työtuomioistuin ja markkinaoikeus ovat saaneet nauttia lähes täydellisestä rauhasta, ja etenkin mediahiljaisuudesta. Kumpikin tuomioistuin sitä paitsi on saanut paljon sananvaltaa oman prosessilakinsa valmistelussa; vielä suurempi vapaus niillä on ollut toimintansa sisäisessä järjestämisessä. ”Todellinen” prosessi voi toki olla kaukana siitä, minkä kuvan prosessilaki siitä antaa. Vaikutusvalta lainvalmistelussa ja valta toiminnan järjestämisessä tuottaa helposti menettelytapoja, joissa asianosaisten intressit eivät ole olleet prioriteettilistan kärjessä. Access to justice -tutkijan mielestä ne tietenkin sinne kuuluisivat. Kannattaa kylläkin muistaa, että tässä suhteessa kaikilla tuomioistuimilla on ollut huomattava liikkumavara:

107. Ke. esimerkiksi uutinen ”Murto-osa vakuutusoikeudessa käsitellyistä asioista päättyy muutoksenhakijan eduksi – kritiikki osuu usein vakuutusoikeuden lääkärijäseneen 17.11.2010” (Edilex, luettu 26.10. 2023). Vakuutusoikeudessa käsiteltiin tuohon aikaan vuosittain noin 6 000 sellaista asiaa, joissa ratkaisuun osallistui lääkärijäsen. Tutkimuksen mukaan kuudennes asioista ratkaistiin muutosta hakeneen eduksi, mikä on hämmästyttävän vähän. Uutinen todistaa vahvaa järjestelmänäkökulmaa. Ongelmaksi ei katsota valitusten heikkoa menestymistä vaan vakuutusoikeuden ja etenkin sen lääkärijäsenten saama arvostelu! Ihme kyllä hallintooikeuksien lääkärijäsenet ovat totaalisesti välttyneet arvostelulta. Ks. esimerkiksi Lääkärilehti 13.8.2013: ”Hallinto-oikeudet työllistävät psykiatreja”. Artikkelissa keskeinen huolenaihe ovat vaikeudet selittää ”juristeille käsiteltävien asioiden lääketieteellisiä puolia”.

60 ulkopuoliset kuten tuomioistuinvirasto eivät ole puuttuneet toiminnan organisointiin eli käytännössä työjärjestysten laatimiseen. Mediakaan ei yleensä kiinnitä muuhun kuin lopputulokseen, koska uutisoinnissa lopputulos on tapana irrottaa siitä, miten asiaa on käsitelty tai mitä virheitä asianajamisessa on tehty. Markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen käsittelytavat eivät ole myöskään prosessioikeudessa kiinnostaneet tutkijoita tai oikeuspolitiikan harrastajia. Vakuutusoikeus kylläkin on saanut menettelytavoistaankin tutkimuksen kritiikkiä. Se on myös löytänyt käytännöilleen puolustajia, tosin monesti omasta keskuudestaan.

Työjärjestysten suuri merkitys ei ole yllätys. Tiedetään, että tuomioistuimilla on työjärjestystään laatiessaan sitä enemmän liikkumavaraa (tai sekundääristä sääntelyvaltaa), mitä korkeammalle ne oikeusastejärjestyksessä sijoittuvat. Erityistuomioistuimet ovat tässä merkityksessä ylempiä tuomioistuimia, ja niiden sääntelyvalta on suuri. Työjärjestysten laatimiseen ei myöskään kohdistu ulkoista painetta, joskaan ulkopuolinen maailma ei ole ollut järin kiinnostunut ”tavallistenkaan” tuomioistuinten tavasta järjestää asioiden käsittely. Tuomioistuimen valta ohjata toimintaansa ohi tai yli prosessilain on kuitenkin vaikea periaatteellinen ja teoreettinen kysymys. Se ei kuitenkaan pääse käytännössä hevin aktualisoitumaan.

Ensiksikään tuomioistuimet eivät ole perinteisesti hakeneet tässä suhteessa rajojaan. Toiseksi ulkopuolisten on vaikea päästä riitauttamaan työjärjestyksen mukaisia menettelytapoja.[108] Suomalaisissa erityistuomioistuimissa tuomioistuinten vallan rajoja ei niinkään riitauteta kysymällä, kuinka yksityiskohtaisesti tuomioistuin saa ohjata asian kulkua ja käsittelyä. Paradoksaalisesti kysymys on pikemmin siitä, kuinka minimalistiseen työjärjestykseen tuomioistuin saa tyytyä.[109] Yksityiskohtaista työjärjestystä ei tietenkään kaivata, jos prosessilaki, yleinen tai erityinen, riittävästi ohjaa menettelytapoja. Jos näin ei ole, menettelytavat jäävät ad hoc-valintojen ja totuttujen rutiinien varaan. Access to justice -tutkija taas luokittelee tämän

108. Kritiikille ei myöskään ole blogikirjoittelua ja lehtien yleisönosastoja parempia kanavia. Tällainen kritiikki tulee helposti sivuutetuksi yksittäistapauksella tai katkeroituneena purkauksena. Sitä paitsi kritiikki saa harvoin vastakaikua silloinkaan, kun se on yleistä ja perusteltua. Tässä suhteessa erityistuomioistuimet eivät tietenkään poikkea muista tuomioistuimista tai viranomaisista.

109. Kysymyksen kääntöpuoli on, miten pitkälle työjärjestyksissä voidaan mennä. Prosessilakejahan työjärjestys ei saa syrjäyttää, mutta ongelma on, voidaanko työjärjestyksissä luoda sellaisia järjestelyjä ja menettelytapoja, joita laki ei lainkaan tunne. Kysymysryhmä on tutkimuksessa aktualisoitunut muutoksenhakulautakuntien kohdalla. Ks. Vaitoja 2016 s. 37, 76 ja 125.

keskitason ongelmaksi: se vaikeuttaa asianajamista. Asianajamisen vaikeutumisesta kärsivät etenkin itse asiaansa ajavat maallikot ja ne lakimiesavustajat, jotka eivät jatkuvasti toimi kyseisessä tuomioistuimessa.

Tuomioistuimen ja sen menettelytapojen toimivuutta pystytään kohtalaisen hyvin arvioimaan niiden työjärjestysten perusteella. Tutkimuksessa työjärjestysten käyttäminen viiteaineistona – oikeuslähteitähän ne eivät ole – on yleistymässä. On toki myönnettävä, että työjärjestys ei korvaa kunnollista empiiristä aineistoa, kaikkein vähiten todellisia asiakaskokemuksia. Myös työjärjestyksissä kuuluu järjestelmän ääni. Tuomioistuinten asiakkailta ei kysellä, millainen työjärjestyksen pitäisi olla. Tuomioistuin vahvistaa itse oman työjärjestyksensä.[110] Tulevilla asianosaisilla ei ole ollut minkäänlaista mahdollisuutta vaikuttaa työjärjestysten sisältöön: työjärjestyksessä siis toistuu pehmeän sääntelyn rasitteeksi katsottu epädemokraattisuus. Prosessilaki saattaa sekin olla (ja Suomessa onkin) tuomioistuinkeskeinen, mutta muut intressitahot periaatteessa pääsevät vaikuttamaan sen muotoutumiseen. Oikeudenkäyntien asianosaisilla ei kuitenkaan tunnetusti ole etujärjestöä, joten heidän äänensä kuuluu lainvalmistelussa paljon heikommin kuin tuomarien tai asianajajien järjestöjen.

Sitä paitsi täysin varmaa ei ole sekään, että tuomioistuin kaikessa toimii työjärjestyksensä mukaisesti, toisin sanoen tuomioistuimella voi olla ”epävirallinen” työjärjestys, joka yleensä on kokemusperäisesti virallisen yksinkertaistettu ja helpotettu versio.[111] Todennäköistä tällainen kahden ”työjärjestyksen” olemassaolo ei ole. Tuomioistuimella ei ole järjellistä motiivia antaa työjärjestyksessään väärää kuvaa toimintatavoistaan omalle henkilökunnalleen. Väärä kuva huomattaisiin heti. Tutkimuksessa lähdetäänkin rutiininomaisesti ja sitä enempää miettimättä siitä, että työjärjestykseen on luottaminen. Työjärjestys toisin sanoen kuvaa totuudenmukaisesti asian lä-

110. Työjärjestysten laatimismekanismia ei ole tutkittu. Useimmiten työjärjestys lienee peräisin tuomioistuimen johtoryhmältä. Näin se perustuu lainkäyttöhenkilöstön enemmän tai vähemmän yhteiseen näkemykseen siitä, miten tuomioistuimen tulee toimia.

111. Sosiologia on aina arvostanut epävirallisia organisaatioita. Ne mukauttavat toimintamenetelmät muuttuneisiin olosuhteisiin ilman hallinnollista johtamista, ”vieläpä silloinkin, kun virallinen osa organisaatiosta ei edes ole ollut tietoinen muutoksen välttämättömyydestä”. Näin Allardt – Littunen 1972 s. 302. Nykytutkija tuntee kiusausta sanoa, että epävirallinen organisaatio piti yllä tuomioistuimia silloinkin, kun niitä ei käytännössä lainkaan johdettu. Erityistuomioistuinten johtamisesta ei ole juuri mainintoja aineistossa. Yleisistä tuomioistuimista tiedetään, että niiden johtaminen oli aina tuomioistuinlakiin saakka vaihtelevaa ja enimmäkseen vähäistä. Mikään ei anna aihetta olettaa, että asiat olisivat olleet toisin erityistuomioistuimissa.

62 hempää käsittelyä ja asian yleistä etenemistä tuomioistuimessa. Oikeudenkäyntivaihehan on vain osa tätä toimintaa: asia käy läpi tuomioistuimessa monia käsittelyvaiheita ennen oikeudenkäyntiä ja oikeudenkäynnin jälkeen. Ennen oikeudenkäyntiä asiat kirjataan asianhallintajärjestelmiin ja jaetaan, oikeudenkäynnin jälkeen laaditaan päätös ja toimitetaan se asianosaisille.

2.3 TUTKIMUKSEN AINEISTO

2.3.1 OIKEUSTIETEEN TUTKIMUS

Tutkimuksen aineistossa yhteisiä piirteitä ovat aineiston vähäisyys ja sen painottuminen lainvalmisteluaineistoon. Kumpikin on prosessioikeuden tutkimuksessa melko harvinaista. Ohimeneviä avoimen tulkinnan kausia lukuun ottamatta tutkimus ja oikeuskäytäntö täyttävät tilan. Prosessioikeuden perinteisillä alueilla valkeita läikkiä ei juuri jää, vaikka tutkimuksen tasosta ja menetelmistä voidaan olla montaa mieltä.[112] Perinteisistä oikeuslähteistä lainvalmistelun aineistoa on näennäisesti paljon. Tosin hallituksen esityksistä ei ole ollut juuri hyötyä tämän tutkimuksen yleiselle osalle. Tämä johtuu niiden pirstaleisuudesta eli tuomioistuinkohtaisuudesta: esitys käsittelee vain sen kohteena olevaa erityistuomioistuinta, sen organisaatiota ja menettelytapoja. Vaikka tämä on sinänsä ymmärrettävää, siitä seuraa, että hallituksen esityksessä yhdestä erityistuomioistuimesta ei käsitellä muita erityistuomioistuimia, vielä vähemmän erityistuomioistuinten yhteistä paikkaa lainkäytön järjestelmässä. On myönnettävä, että hallituksen esityksen takana on oikeuspoliittinen päätös kyseisen erityistuomioistuimen tarpeellisuudesta ja tehtävistä lainkäytön järjestelmässä. Lainvalmistelun pirstoutuminen johtaa luonnollisesti aikaan saatavan lainsäädännön pirstaleisuuteen. Yleiskuvaa erityisestä lainkäytöstä ei siitä saa – etenkään, kun erityisten tuomioistuinten vaihtoehdot eli erityiskokoonpanot, tuomareiden erikoistuminen ja asioiden keskittäminen saavat oman erillisen valmistelunsa ja sääntelynsä.

112. Koulu 2023b s. 19. On pidetty selvänä, että tekoäly (tai tarkemmin sanottuna koneoppiminen" avaa maallikoille tietä "into the legal domain". Ks. Caserta-Thumand 2021 s. 39. Tosin siirtymä omatoimiseen asianajamiseen on varmasti hidasta, vaikka näin kävisikin. Läheskään kaikki maallikot eivät halua itse hoitaa asiaansa, vaikka se olisi teknisesti helppoa. Omatoimisen asianajamisen henkinen kuormittavuus on suuri, eikä lopputuloskaan ole taattu. Vanha viisaushan on, että kokeneenkaan asianajajan ei pidä hoitaa omia oikeudenkäyntejään.

Kokonaisarvioita on näin haettava tuomioistuinlaitoksen uudistamishankkeista. Niiden tuottama aineisto, etenkin jo hieman ikääntynyt tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö (2003) sekä äskettäin ilmestynyt oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio (2022) ovat tässä tutkimuksessa keskeinen oikeuslähde. Aineistossa näkyy myös se muutos, joka ajattelussa on viimeisten kahden vuosikymmenen aikana tapahtunut. Mietintöön ja arviomuistioon palataan asiayhteyksissä, joskin niiden uudistushenkisyys on erityisessä lainkäytössä hämmästyvän ohutta, toisin sanoen yksityiskohtiin takertuvaa ja samalla niihin rajoittuvaa.

Oikeustieteen tutkimus tuottaa pettymyksen. Erityistuomioistuinten tutkimus on vähäistä, selostavaa ja lukijalta anteeksipyytelevää. ”Tutkimus” koostuu yleisesitysten suppeista järjestelmäkuvauksista sekä enimmäkseen käytännön lakimiesten kirjoittamista artikkeleista. Artikkelien aiheet ovat suppeita, mikä on kirjoittajien taustan huomioon ottaen odotettavaa.[113] Vertailevaa lähestymisotetta artikkeleista saa ymmärrettävästi turhaan hakea, vaikka joissakin artikkeleissa ajetaan näkyvästi ajankohtaisia ja kirjoittajaa lähellä olevia oikeuspoliittisia agendoja. Toisaalta artikkelien käytännönläheisyys paikkaa sitä empiirisen aineiston ohuutta, mitä edellä valiteltiin ja mistä tämä tutkimus pahasti kärsii. Täysin synkkä kuva ei ole. Monografialaajuista tutkimusta on julkaistu hallinto-oikeuksien asiantuntijajäsenistä (Nieminen-Finne 2020). Kyseinen tutkimus käsittelee laajalti sitä yleistä asiantuntijuuden ongelmaa, joka erityisessä lainkäytössä aktualisoituu. Tiedepolitiikasta esitetyt mielipiteet hämmentävät lukijaa, koska tutkimuksen tarve kiistetään. On nimittäin katsottu, että kahtiajakoon erityistuomioistuimet/yleiset tuomioistuimet ei liity ”akuuttia tutkimuksen tarvetta”.[114] Tässä tutkimuksessa näkemykseen ei, kuten tutkimuksen tekeminen aiheesta osoittaa, yhdytä.

Tutkimuksen huomio ei jakaudu tasaisesti. Eniten huomiota on saanut ja saa markkinaoikeus. Ilmiötä selittää sekä sen uutuusarvo (markkinaoikeus perustettiin vuonna 2002) sekä tieteellisesti kiinnostavina pidetyt asiaryhmät. Hankinta-asiat ovat aineistossa yliedustettuina, kun taas teollis- ja tekijänoikeusasiat jäävät enimmäkseen yleisesitysten varaan. Vakuutusoi-

113. Joskus artikkeli on ottanut aiheeksi jonkun asiaryhmän käsittelyn esimerkiksi markkinaoikeudessa, mikä sinänsä olisi laajahko aihe. Ks. Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 354. Aihetta kuitenkin rajaa keskittyminen asiaryhmän ”erityispiirteisiin”.

114. Havansi 2007 s. 42. Voi olla, että tämä on vain kannanotto tiedepoliittiseen tärkeysjärjestykseen. Erityistuomioistuinjärjestelmä on vakiintunut, eikä sen toimintaympäristö ollut ratkaisevasti muuttunut 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen päättyessä mennessä.

64 keus on yllättävästi saanut odotettua enemmän huomiota. Se on heijastusta laajasta sosiaaliturvan oikeussuojan tutkimushankkeesta, sillä vakuutusoikeus on osa tätä oikeussuojaa. Sen sijaan työtuomioistuimesta joudutaan sanomaan, että se on prosessioikeuden ja muunkin tutkimuksen unohtamia tutkimuskohteita.

Tutkimuksen (olkoonkin vähäisessä) kontekstissa näkyy omalaatuinen mutta inhimillisesti ymmärrettävä tutkimussystematiikka: erityistuomioistuinten lainkäyttöä on käsitelty enimmäkseen aineellisessa yhteydessä, toisin sanoen tarkasteltaessa niitä lakeja, joita erityistuomioistuin soveltaa pääasiaan. Tutkimus on näin saanut voimakkaasti ”aineellisen” sävyn, mikä muutoin on ollut prosessioikeuden tutkimuksessa harvinaista aivan viime vuosia lukuun ottamatta. Sen sijaan nimenomaan prosessioikeuden kysymyksenasettelusta lähtevää tutkimusta on erityisen niukalti.[115] Prosessioikeuden tutkimuksen yleistä kiinnostusta erityistuomioistuimiin kuvaa oivallisesti se, että oppiaineen historiaa kuvaavassa Sata vuotta prosessioikeutta -kirjassa vakuutusoikeus ja työtuomioistuin saavat kumpikin yhden maininnan – ja senkin henkilöhistoriallisessa yhteydessä.

Näin ei yllätä, että prosessioikeudellinen tutkimus erityistuomioistuimista jää yksittäisiin artikkeleihin ja lyhyisiin mainintoihin yleisesityksissä. Nekin ovat ylimalkaisia. Prosessioikeus -perusteos uhraa erityistuomioistuimille neljä sivua; siitäkin leijonanosan vie tämän tutkimuksen kannalta mielenkiinnoton ja näin ohitettu valtakunnanoikeus (ss. 247–251).[116] Joku pitää kenties erikoisena erityistuomioistuimia koskevien blogikirjoitusten lukuisuutta: kirjoittelusta on saanut nauttia erityisesti markkinaoikeus ja senkin osalta erityisesti lainkäyttö hankinta-asioissa, kirjoittajina enimmäkseen asiaryhmää hoitavat lakimiehet. Blogikirjoitukset täydentävät aihepiirin tieteellisiä artikkeleita, koska niissä näkyy asianosaisen ja asianajamisen näkökulma. Vakuutusoikeuden toiminta taas on saanut paljon puolustajia tuo-

115. Ks. Koulu 2023b s. 31. Tämä ei ole tarkoitettu moitteeksi. Esimerkiksi markkinaoikeuden tehottomuutta hankinta-asioissa on arvosteltu napakasti oikeustaloustieteen näkökulmasta. Ks. Heikkinen-Halonen-Kurttila 2023 s. 388. Välillä aineelliset oikeudenalat ovat tunnustaneet vastuunsa: esimerkiksi työoikeus määrittelee tutkimuskohteekseen työtuomioistuimen, kun taas sosiaalioikeus ei ole osoittanut kiinnostusta ”omiin” tuomioistuimiinsa. Ks. Bruun 1998 s. 302.
116. Vuorenpää ym 2021 s. 247. Kilpaileva yleisesitys ”Siviiliprosessi I” vuodelta 2022 käyttää erityistuomioistuinten esittelyyn sivun enemmän (ss. 286-291). Se tosin jättää vakuutusoikeuden yhden sivun varaan, vaikka vakuutusoikeus on Suomen suurimpia tuomioistuimia. Laaja-alainen yhtenäisesitys ”Siviili- ja rikosprosessioikeus” (2021) pystyy tiivistämään erityistuomioistuimet vajaaseen kolmeen sivuun, mikä on toki yhtenäisoppikirjassa sinänsä perusteltua.

mioistuimen edustajista. Blogikirjoitusten faktakuvauksia ei ole syytä epäillä. Myös kriittisiä huomioita esittäneet blogikirjoittajat ovat tuoneet esiin kokemukseen perustuvan näkemyksensä, joten niitäkään ei voi automaattisesti sivuuttaa ”henkilökohtaisina” mielipiteitä. Lainopillisia kannanottoja blogikirjoituksissa harvemmin on, eivätkä harvat kannanotot yleensä tukeudu oikeuslähteisiin tai tavanomaisiin tulkintasääntöihin.

Erityistuomioistuimia käsitellään eniten juhlakirjoissa. Niiden artikkelit ovat kuitenkin erilaisia kuin tieteellisissä aikakauslehdissä ilmestyneet: niitä ei aidosti vertaisarvioida, eikä niistä löydä tutkimukseen kuuluvaa objektiivista kriittisyyttä. Artikkelien kritiikittömään sävyyn on varmasti vaikuttanut niiden julkaiseminen juhlakirjassa, jollaisia erityistuomioistuimet lisäksi itse ovat tukeneet tai suorastaan organisoineet.[117] Kirjan artikkelit kootaan tällöin tuomioistuimen jäseniltä ja sidosryhmien edustajilta. Tällaisilla teoksilla juhlistetaan tavallisesti tuomioistuimen merkkivuosia, eikä toimintaa arvosteleva artikkeli sovi tällaiseen julkaisuun, tuskin sellaiseen pääsekään, jos joku kriittisen artikkelin erehtyisi kirjoittamaan. Tästä huolimatta juhlakirjat ovat varteenotettava lähde. Ne välittävät sellaista sisäpiirin tietoa, joka on ulkopuolisen tarkastelijan tavoittamattomissa. Markkinaoikeudesta ei ole juhlakirjaa, selityksenä sen nuoruus, sen sijaan työtuomioistuimesta on kaksi juhlakirjaa (50-vuotis- ja 75-vuotiskirjat) sekä vakuutusoikeudesta yksi, sen 100-vuotisjuhlakirja.

Vaikka lähestymistapa unohdetaan, juhlakirjat eivät ole lähteinä niin antoisia, mitä voisi kuvitella. Esimerkiksi vakuutusoikeuden juhlakirja käy yksityiskohtaisesti läpi organisaation ja lainsäädännön historiaa, kun taas toiminnan analysointia on vähän ja kaikkinainen itsereflektointi puuttuu kokonaan. Tätä kirjaa kuten kaikkia juhlakirjoja yleensäkin leimaa kehitysoptimismi, jossa kaikki uudistukset nähdään askeleina eteenpäin. Jopa istunnoista luopuminen – eli kiertävä päätöksenteko – on myönteistä kehitystä, koska se säästää laskennallisia kustannuksia sekä jouduttaa päätöksentekoa. Sen haitat (laadun heikkeneminen, oikeuskehityksen pysähtyminen) jäävät huomiotta. Prosessioikeuden tutkimus onkin suhtautunut tähän uudistukseen

117. Blogikirjoitusten ylikriittisyyteen puolestaan lienee vaikuttanut se, että tällaisen kritiikin esittämiselle ei ole julkaisukanavissa muuta paikkaa. Näin on päädytty eräänlaiseen työnjakoon: hyvin perinteistä lainoppia julkaistaan aikakauslehtien artikkeleissa, kehitysoptimistisia ja nostalgisia kuvauksia löytää juhlakirjoista, kriittisiä toimivuusarvioita ja oikeuspoliittisia näkemyksiä taas näkyy blogikirjoituksissa.

kielteisesti. Sanottu pätee paljolti myös työtuomioistuimen kahteen juhlakirjaan, joskin niissä sisällöllisesti näkyy outo dejurisoituminen. Kun työtuomioistuimen 50-vuotisjuhlakirja sisältää työtuomioistuimen oikeudenkäyntiä kuvaavia ja osaksi pohdiskeleviakin artikkeleita, 75-vuotisjuhlakirjassa lainopilliset artikkelit ovat jo harvinaisuus. Uusin juhlakirja eli vakuutusoikeuden 100-vuotisjuhlakirja ei anna lainkaan apua oikeudellista informaatiota hakevalle. Se on pelkkää tuomioistuinhistoriaa: esitystavaltaan se voisi olla minkä tahansa hallintoviranomaisen satavuotishistoriikki.[118]

2.3.2 MUITA LÄHDEAINEISTOJA

Blogikirjoituksia ei lueta perinteisiin oikeuslähteisiin.[119] Tästä huolimatta ne tuovat tähän tutkimukseen uutta: niiden näkökulma on tavallisesti oikeutta hakevan (toki käytännössä häntä avustaneen lakimiehen), kun taas varsinaisessa kirjallisuudessa toistuu prosessioikeuden tutkimuksessa tavallinen järjestelmänäkökulma. Se on erityistuomioistuimista puhuttaessa tavanomaistakin vahvempi. Prosessioikeuden tutkimuksessahan tuomioistuinkeskeisyys alkaa jo hieman väistyä, kiitos access to justice -tutkimussuuntauksen. Jos perinteinen prosessioikeus on kuvainnollisesti tuomareiden oikeutta, access to justice -tutkimus on oikeudenhakijoiden oikeutta, keskiössä oikeutta hakeva kansalainen ja hänen lakimiehensä. Blogikirjoituksissa on myös sellaista ulkopuolisten kokemustietoa, mitä ei muusta aineistosta eikä etenkään juhlakirja-artikkeleista hevin löydä. Jos muussa aineistossa on kokemustietoa, se on tuomareiden kokemuksia ja sisällöltään varsin urautunutta. Työmäärää valitellaan, ja asiakkaiden (eli oikeudenhakijoiden) osaamattomuutta tuomioistuimen rutiineissa ihmetellään.

Kvantitatiivisesta tilastoaineistosta ei ole sen sijaan puutetta, sillä erityistuomioistuimet ovat tuomioistuinten työtilastoissa edustettuina.[120] To-

118. Tällä ei tarkoiteta, että juhlakirja olisi mitenkään heikkotasoinen: päinvastoin se on ”hyvä” historiateos. Se vain poikkeaa perinteisistä juridisista juhlakirjoista, oli ne kirjoitettu henkilölle tai tuomioistuimelle.

119. Ks. Koulu 2023b s. 59. Totta on, että oikeustieteen tutkimuksen (joka on Aarnion oikeuslähdeopissa heikko oikeuslähde) määrittely on kysymys sinänsä. Sosiaalinen media, esimerkkinä blogikirjoitukset, sekä sähköinen ad hoc -julkaiseminen ovat hämärtäneet aikaisemmin selvää oikeuslähteen ja informaatiolähteen rajaa.

120. Tilastoaineiston käyttöarvo on epäselvä. Etenkin kokeellisen psykologian tutkimus väheksyy sitä. Ihminen sivuuttaa aineiston automaattisesti (tai oikeammin löytää sille selityksiä), jos aineiston tiedot ovat ristiriidassa sen kanssa, mitä hän on kokenut tai katsoo tietävänsä. Näin

sin tilastoaineiston tietoaines ei ole parasta mahdollista tätä tutkimusta ajatellen. Vuonna 2013 luovuttiin yksityiskohtaista informaatiota sisältäneistä tuomioistuintilastoista. Päätöstä on aiheellisesti arvosteltu. Tuomioistuintilastot näennäisesti korvattiin niin sanotuilla työtilastoilla. Työtilastot kuitenkin laaditaan tuomioistuinten keskinäisten asiamäärien seurantaa varten eli hallinnollisiin tarkoituksiin. Tästä syystä niistä käy ilmi vain asiamäärät, asioiden jakautuminen asiaryhmiin sekä keskimääräiset käsittelyajat. Näistä tiedoista tutkija saa vain vähän irti. Vanhat, perusteelliset tuomioistuintilastot eivät auta hahmottamaan nykypäivän erityistuomioistuinten toimintaa. Tätä yleistä virallisaineistoa täydentää tuomioistuinten tuottama oma aineisto kuten vuosi- ja toimintakertomukset (tosin niiden laatiminen on katoamassa) sekä eriasteinen ohjeistus. Ohjeistus on enimmäkseen tarkoitettu sisäiseen käyttöön, mutta jotkut erityistuomioistuimet ovat laatineet ohjeita myös tuomioistuimessa asioiville oikeudenhakijoille tai heidän lakimiehilleen.[121] Jälkimmäinen aineisto tuo myös hieman kaivattua empiiristä tietoa.

Oikeuskäytäntö on yleisessä lainkäytössä odotettua heikompi oikeuslähde prosessioikeuden tutkimukselle. Tunnettu ilmiö nimittäin on, että prosessioikeudelliset kysymykset harvoin ovat oikeudenkäynnin varsinainen kohde: tutkimuksen kammoksumat 'prosessiprosessit' ovat lopulta varsin epätavallisia. Prosessioikeudelliset kysymyksenasettelut aktualisoituvat jokseenkin aina "aineellisesti" oikeudenkäynnin yhteydessä. Kysymykset ja vastaukset joudutaan näin hakemaan ratkaisujen rivien välistä, tavallisesti asian käsittelytiedoista. Tämä ei ole uusi havainto: samaa valitettiin jo 1980-luvun tutkimuksessa.[122] Usein käy ilmi, että kysymyksenasettelu ei näytä tulleen huomatuksi oikeudenkäynnissä. Sitä ei ole lainkaan pantu merkille, eikä siitä ole käyty keskustelua. Tällöin myöskään ne perusteet, joilla kysymys on saanut ratkaisunsa, ei paljastu lukijalle. Silloinkaan, kun menettelyongelma on saanut huomiota ja siihen on otettu suorasanaisesti kantaa, tehtyä käsittelyratkaisua ei kunnolla perustella. Lopputulos saa näin itsestään selvyyden leiman, vaikka kysymys sinänsä saattaa olla mitä monimutkaisin. Kysymys

Kahneman 2012 s. 195.

121. Markkinaoikeus esimerkiksi on julkaissut asiamiehille tarkoitetut ohjeet IPR-asioiden käsittelystä (26.9.2013). Ohjeiden tarkoituksena oli ensiksikin "selventää asiamiehille oikeudenkäyntimenettelyä markkinaoikeudessa", toisaalta taas kiinnittää huomiota markkinaoikeuden noudattamaan "prosessuaaliseen käytäntöön". Tällainen ohjeistus on tavallaan moite prosessilain kirjoittajille. Menettelyn pitäisi tietenkin käydä ilmi jo laista.

122. Ks. esimerkiksi Lappalainen 1986 s. 8.

on jopa voinut olla intensiivisen argumentoinnin kohteena, mutta vain lopputulos on kirjattu.

Erityistuomioistuimissa nämä piirteet vielä korostuvat. Menettelykysymykset eivät saa huomiota (poikkeuksena kielteiset toimivaltaratkaisut), mutta käsittelytiedot vaihtelevat. Vaikka ratkaisu mainittaisiinkin kirjallisuudessa, kirjoittajan huomio kohdistuu lopputulokseen, kun taas asian menettelynkulkuun ei oteta lainkaan kantaa. Käsittelyratkaisuissaan erityistuomioistuimet hieman eroavat toisistaan, mikä näkyy niiden julkaistuista ratkaisuselostuksista. Vakuutusoikeuden ratkaisuselostuksissa annetaan yleensä hyvät kuvaukset asian käsittelystä. Totta on, että menettelykysymyksissä problematisointeja ja tulkintojen analyysejä saa niistäkin turhaan etsiä. Toisessa ääripäässä on työtuomioistuin: sen ratkaisuselostuksissa tiedot asian käsittelystä ovat minimaaliset tai jopa puuttuvat kokonaan. Tämä voi johtua esitystavasta. Lukijan on kuitenkin vaikea välttää vaikutelmaa siitä, että käsittelyn ongelmia ei esiinny tai niiden ei anneta aktualisoitua työtuomioistuinprosessissa. Markkinaoikeus puolestaan julkaisee säännöllisesti laajat mediatiedotteet ratkaisuistaan, mutta nekin keskittyvät aineellisoikeudellisiin kysymyksiin. Sen sijaan blogikirjoituksissa markkinaoikeuden käsittelytavat saavat varovaista joskin selvää kritiikkiä. Arvostelua keräävät kuulemiskäytännöt, viran puolesta tutkiminen sekä kulusäännösten tulkinta.[123]

Oma kysymyksensä tuomioistuin- ja vielä enemmän tuomaritutkimuksessa kuuluu, mikä merkitys annetaan kotimaisille ja kansainvälisille suosituksille. Moderni prosessioikeuden tutkimus on kelpuuttanut ne varteenotettavaksi oikeuslähteeksi. Erityisessä lainkäytössä suositukset eivät anna yhtenäistä kuvaa. Bangaloren suositus – se on suosituksista yksityiskohtaisin – ei tunne edes tuomareiden erikoistumista, ellei sellaiseksi lueta ohimeneviä mainintoja siitä, että tuomarin pitää ”tutustua yhteiskuntaan”. Sen sijaan eurooppalainen tuomarijärjestö täyttää aukon tuomareiden erikoistumista käsittelevällä suosituksellaan (CCJE opinion 2012 n:o 15). Suositus ottaa, tavallaan otsikkonsa vastaisesti, kantaa myös erityistuomioistuimiin ja yleisten

123. Tähän kritiikkiin palataan asiayhteyksissä. Ohimennen todettakoon, että arvostelu tulee markkinaoikeudessa toimivilta asianajajilta. Tästä syystä se on syytä ottaa vakavasti access to justice -tutkimuksessa, koska mielipiteillä on välitön yhteys oikeuksiin pääsyyn. Kaikki käytäntöjen kommentointi ei tietenkään ole arvostelevaa. Esimerkiksi markkinaoikeustuomareiden aktiivista prosessinjohtoa IPR-asioissa kiitellään. Ks. IPRinfo 1/2019 : ”Markkinaoikeuden ensimmäiset viisi vuotta IPR-tuomioistuimena – selvitys kokemuksista”. Tosin painavaa kritiikkiäkin tulee artikkelissa.

tuomioistuinten erityisosastoihin. Suositus pitää niitä saman kehityksen eri sovelluksina ja rinnastaa näin ne linjauksissaan (esim. kohta 30). Keskeisiä linjauksia ovat: erityistuomioistuinten ja erityiskokoonpanojen toiminnan tulee olla tarkkaan säänneltyä, kummassakaan ei saa liiaksi poiketa yleistuomari-ideaalista, eikä niissä saa tinkiä lainkäytön laatuvaatimuksista. Viimeinen suositus tuskin herättää vastaväitteitä, eikä ensimmäistäkään voi vähällä kiistää. Oikeudellisten menettelyjenhän on oltava aina ”tarkkaan säänneltyjä”, jotta asianosaiset osaavat niissä operoida. Sen sijaan keskimmäinen suositus on itse asiassa rohkea. Jos joku asiaryhmä katsotaan erityiseksi ja omat tuomarinsa ansaitsevaksi, miksi tuomareiden tulisi kuitenkin olla yleistuomareita.

Selvää on, että suositukset ovat oikeuspolitiikalle tärkeä ”oikeuslähde” (tarkoituksella lainausmerkeissä). Suomi seuraa, tosin joskus melkoisella viiveellä, kansainvälisiä linjauksia. Toisinaan suositukset auttavat myös toimivuustutkimuksessa, koska niissä on epäsuoria ja joskus suoriakin kannanottoja eri vaihtoehtojen toimivuuteen. Suositukset ovat, mikä ei niiden laatijan muistaen yllätä, kylläkin tuomioistuin- ja vielä enemmän tuomarikeskeisiä: ne ovat ”tuomareiden suosituksia”. Asianajajien suositukset olisivat varmaan hyvin erilaisia, jos sellaisia olisi olemassa. Tuomarien suosituksissa erityisen lainkäytön toimivuutta arvioidaan lainkäytön järjestelmän näkökulmasta. Lainopilliseen tutkimukseen suosituksista ei saada apua: ne enintään kertovat tuomarikunnan asenteista ja samalla odotettavan kehityksen suunnasta. Pieni varaus on siinäkin paikallaan. Tuomarikunta ei ole ainoa oikeuspolitiikan vaikuttaja, vaikka prosessilain yksityiskohdissa tuomarikunnan ääni kuuluu perinteisesti varsin voimakkaana.

Monialaiseen tutkimukseen ei tässä kirjassa avaudu suoria väyliä. Tuomareista kiinnostunut oikeussosiologian tutkimus (jota ei paljoakaan ole) ei ole kokenut erityistuomioistuimia eikä ’erityistuomareita’ otolliseksi tutkimuskohteeksi. Erityistuomioistuimia koskevaa sosiologista tutkimusta ei ole ulkomailtakaan, oli kysymys oikeussosiologiasta tai ammattien sosiologiasta. Näin ei yllätä, että emme tiedä erityiskokoonpanojenkaan toiminnasta. Luultavaa on, että ammattituomarin (tai tuomarien) rooli erityistuomioistuimissa tai erityiskokoonpanoissa ei poikkea siitä, mikä tuomarin rooli yleensäkin oikeudenkäynnissä on. Raamittaahan oikeudenkäynnin dynamiikka loppujen lopuksi tuomarin roolin. Vivahteita toki jää: onko tuomari aktiivinen vai

passiivinen, edistääkö hän sovintoa vai hakeeko hän kiistaan oikeudellista ratkaisua ja niin edelleen. Sen sijaan on todennäköistä, että erityiskokoonpanon asiantuntija kokee asemansa erilaiseksi kuin erityistuomioistuimen asiantuntija. Ensimmäinen on yksin juristien joukossa, jälkimmäinen taas osa asiantuntijajäsenten muodostamaa sosiaalista ja ammatillista yhteisöä.

Kollegiaalisten tuomioistuinten päätöksentekokaan ei ole kuulunut sen enempää prosessioikeuden tutkimuksen kuin oikeussosiologiankaan lempiaiheisiin. Emme osaa sanoa, miten käsittelyyn tosiasiallisesti osallistutaan ja miten päätös syntyy tällaisessa tuomioistuimessa. Osaamme sanoa, miten monijäsenisessä tuomioistuimessa äänestetään, mutta valtaosa päätöksistä syntyy ilman muodollista äänestämistä, joskus keskustelun jälkeen, joskus sitä ilman.[124] Keskustelu seuraa sosiaalisen vuorovaikutuksen lakeja. Arvostetulla ja vahvalla tuomaripersoonalla on tietenkin paljon vaikutusvaltaa siihen, millainen päätös tehdään, vaikka hänellä tietenkin on äänestyksessä vain yksi ääni. On ilmeistä, että erityistuomioistuimiin kannattaisi kohdistaa organisaatioteoreettista tutkimusta. Erityistuomioistuimet ovat jopa asiantuntijaorganisaatioiksi erikoisia sulkeutuneisuutensa takia. Markkinaoikeus ja työtuomioistuin luovat lisäksi ympärilleen asiantuntijayhteisön. Yhteisöön vedetään mukaan myös tuomioistuimessa vakituisesti asioivat lakimiehet. Tätä ei tapahdu yleisessä lainkäytössä. Valmiita tutkimustuloksia muilta tieteenaloilta ei nähtävästi ole, joten myös tämä lähestymistapa on jätettävä odottamaan tulevaisuuden tutkimusta.

2.4 TUTKIMUKSEN KÄSITTEET JA RAKENNE

Erityistuomioistuimen käsite kuulostaa yksiselitteiseltä, mutta se ei sitä ole.[125] Sanaa ei esimerkiksi käytetä lakiteksteissä, mutta se on laajassa käytössä oikeuskielessä. Tässä vaiheessa lukija tietää, että tämä tutkimus kohdistuu itsenäisiin ja erillisiin erityistuomioistuimiin, toisin sanoen tuomioistuimiin, jotka eivät organisatorisesti kuulu kaksijakoiseen yleisten tuomioistuinten

124. Ks. lähemmin Ernst 2020 s. 4.

125. Taksonomiasta ks. esimerkiksi Lindell 1998 s. 115. Jos luokittelua tehdään yleisen lainkäytön näkökulmasta, olisi loogista lukea myös hallintotuomioistuimet erityistuomioistuimiksi, kuten Italiassa tehdäänkin. Ks. esimerkiksi Cristofaro-Trocker 2010 s. 27. Pohjoismaisesta näkökulmasta Italia on puhtaasti dualistinen maa, koska sen lainkäyttöjärjestelmässä ovat alueelliset hallintotuomioistuimet (’tribunali admistration regionali’) sekä ylin oikeusaste hallintoasioissa (’consiglio di stato’).

linjaan. Erityistuomioistuimia eivät siis ole yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanot eivätkä ne yleiset tuomioistuimet, joihin on ilman tällaista erityiskokoonpanoakin keskitetty tietyn tyyppiset asiat. Tällaisella asioiden keskittämisellä saadaan, kuten edellä todettiin, hankituksi hieman samoja etuja kuin erityistuomioistuimella tai erityiskokoonpanolla yleisessä tuomioistuimessa. Asiamäärä nostetaan riittäväksi, ja tuomarit pystyvät erikoistumaan keskitettyihin asiaryhmiin. Tuomioistuimen itsenäisyyden ja erillisyyden määrittely on yleensä helppo.

Erityistuomioistuimen ja erikoistuomioistuimen käsitteitä ei Suomessa pidetä erillään. Se olisi joskus paikallaan. Adjektiivi ”erityinen” (esimerkiksi ruotsin ’särskild’) viittaa monissa maissa siihen, että kyseinen tuomioistuin ei kuulu lainkäytön yksi- tai kaksilinjaiseen pääjärjestelmään. Tuomioistuin on tässä mielessä irrallinen. Adjektiivi ”erikoinen” (esimerkiksi ruotsin ’special’) kertoo, että kyseinen tuomioistuin edustaa kvalifioitua asiantuntemusta: tuomioistuimeen kuuluu asiantuntijajäseniä tai intressiedustajia. Suomessa käsitteiden erottaminen olisi turhaa. Kaikki erityiset tuomioistuimet ovat samalla erikoisia tuomioistuimia. Joku voi kylläkin lukea työtuomioistuimen tässä kerrotussa merkityksessä erityistuomioistuimeksi mutta evätä siltä erikoistuomioistuimen aseman. Työtuomioistuimessahan ei ole muun tieteenalan integroitua asiantuntemusta. Tutkimukseen tämäkään hienosäätö ei ulotu.

Toinen käsitteellinen rajaus on, mitkä nämä vaatimukset täyttävistä lainkäyttöelimistä luetaan tuomioistuimiksi, mitkä taas jäävät niin sanotuiksi lakisääteisiksi lautakunniksi. Tuomioistuimen käsite on epäselvä, mutta siihen ei tässä tutkimuksessa syvennytä. Erityistuomioistuimiksi katsotaan ne lainkäyttöelimet, jotka kyseisessä lainkäyttöjärjestelmässä konventionaalisesti tunnustetaan tuomioistuimiksi. Status tavallisesti ilmoitetaan jo tuomioistuimen nimessä: tuomioistuin on ”tuomioistuin” tai ”oikeus”, kun taas muut elimet kutsuvat itseään ”lautakunniksi” tai ”neuvostoiksi”. Eri asia on, että lautakunnilla ja neuvostoilla voi de facto olla enemmän päätösvaltaa kuin monilla tuomioistuimilla. Yleistäen voidaan sanoa, että tuomioistuinten jakaminen yleisiin ja erityisiin on pitkälti sopimuksenvarainen eli konventionaalinen valinta. Loogisia jakoperusteita ei löydy: kaikki riippuu tarkastelijasta.

Tämän tutkimuksen keskiössä on integroitu asiantuntemus. Se on yhtäältä tutkimuskohde. Toisaalta taas se toimii erottelukriteerinä: integroi-

tu asiantuntemus erottaa erityistuomioistuimet yleisistä tuomioistuimista. Kielenkäyttöä se ei kuitenkaan sido. Tuomioistuinta voidaan muilla perusteilla kutsua erityistuomioistuimiksi, vaikka siinä ei ole lainkaan integroitua asiantuntemusta. Sitä paitsi yleisissä tuomioistuimissa saattaa olla tällaista edustusta, mutta tuomioistuimet kuitenkin määritellään yleisiksi. Suomessa kriteeri on kuitenkin tarkka: kaikkia tutkittavia tuomioistuimia luonnehtii integroitu asiantuntemus, millä perusteella ne tulkitaan erityistuomioistuimiksi. Erotteluperusteena integroitu asiantuntemus johtaa kahteen jatkokysymykseen, mitä on tällainen asiantuntemus ja milloin asiantuntemus kytkeytyy tuomioistuimeen niin kiinteästi, että on perusteltua puhua ”integroidusta” asiantuntemuksesta? Ensimmäinen osakysymys ei vie aikaa. Tällaiseksi asiantuntemukseksi katsotaan se osaaminen, mitä edustavat tuomioistuimen asiantuntijajäsenet, niin sanotut ”avustavat” asiantuntijat sekä varauksin myös integroidut asiantuntijatodistajat, jos tai kun he heillä on muun tieteenalan kuin oikeustieteen asiantuntemusta.

Sen sijaan toinen osakysymys, integrointi, on pulmallisempi. Se ei enää liity kielenkäyttöön vaan uuden käsitteen rakentamiseen. Sillä ei ole vastinetta aikaisemmassa tutkimuksessa eikä edes ulkomaisessa aineistossa. Käsite myös jäsentää tutkimuksen rakennetta ja esitystapaa. Tästä syystä sitä käsitellään asianmukaisesti vasta luvussa 3. Oikeakielisyyden kannattaja voi paheksua kielenkäyttöä. Sanalle ”integroitu” tulisi löytää suomenkielinen vastine, etenkin kun se toistuu häiritsevän usein. Sanan synonyymit ”yhdentynyt” tai ”eheytetty” eivät kuitenkaan tunnu tavoittavan merkityksen ydintä. Selittävä määritelmä, ”yhteenkuuluvan kokonaisuuden muodostanut” on taas aivan liian kankea käytettäväksi. Muut vaihtoehdot joko vievät vielä kauemmas tarkoitetusta merkityksestä” (”rakenteellinen”) tai ovat kielenvastaisia (”sisäänrakennettu”). Adjektiivi ”kytketty” ei sekään kelpaa, koska asiantuntemusta ei ole liitetty tuomioistuimeen, vaan asiantuntemus (tietenkin sitä edustava henkilö) on osa tuomioistuinta. Uudissanat kuten ”rakenteistunut” eivät ole järin informatiivisia: ne vaatisivat oman selityksensä. Avustavien asiantuntijoiden ja integroitujen asiantuntijatodistajien kohdalla kytkennästä pystytään puhumaan, koska tällaiset henkilöt eivät kuulu tuomioistuimeen, toisin sanoen ole tuomioistuimen osia. Oikeakielisyys on näin uhrattava kielenkäytön tarkkuudelle. Sitä paitsi oli sana mikä tahansa, se tulee tässä tutkimuksessa toistumaan.

Erityisen lainkäytön nomenklatuuri vaihtelee sekin.[126] Tässä tutkimuksessa ammattituomari on kokoonpanossa oikeudellisen koulutuksen läpikäynyt, tuomariuran valinnut henkilö. Asiantuntijajäsen taas on kokoonpanossa henkilö, jolla on erityistä osaamista joltakin luonnontieteen, tekniikan, tilastotieteen, taloustieteen tai ihmistieteen alueelta. Intressiedustajaksi tai intressijäseneksi kutsutaan kokoonpanossa henkilöä, joka edustaa määrättyä eturyhmää, toisin sanoen tuo oikeudenkäyntiin ryhmän näkökulmia ja intressejä. Intressiedustajalla ei periaatteessa ole sellaista erityistä osaamista kuin asiantuntijajäsenellä. Maallikko tai joskus ”puhdas” maallikko ei edusta ulkopuolista intressitahoa eikä hänellä ole yleisen elämänkokemuksen ylittävää tietoa miltään alueelta. Maallikon toki voidaan sanoa edustavan suurta yleisöä. Ryhmissä on osittaista päällekkäisyyttä: intressiedustaja voi olla huomattava kokemusasiantuntija erityisalallaan, vaikka häneltä puuttuu muodollinen koulutus. Toisaalta hän tai ”puhdas” maallikko voi ja saa tosiasiallisesti omata melkoista lainopillista asiantuntemusta. Tunnettua on, että esimerkiksi työtuomioistuimen ja vakuutusoikeuden intressijäsenistä huomattava osa on koulutukseltaan lakimiehiä.[127]

Tarkkaa lukijaa voi häiritä sen, että yleisistä tuomioistuimista ja yleisestä lainkäytöstä puhutaan tässä tutkimuksessa kahdessa merkityksessä. Ilmaisut voivat ensiksikin tarkoittaa perinteistä, riita- ja rikosasioita käsittelevää lainkäyttölinjaa, joka koostuu käräjäoikeuksista, hovioikeuksista ja korkeimmasta oikeudesta. Toiseksi adjektiivia ”yleinen” käytetään myös hallintoasioita käsittelevästä lainkäyttölinjasta eli hallintolainkäytöstä. Se taas muodostuu alueellisista hallinto-oikeuksista ja korkeimmasta hallinto-oikeudesta. Epätavallinen kielenkäyttö saa selityksensä siitä, että erityisen lainkäytön ja erityistuomioistuinten näkökulmasta kumpikin linja on ”yleinen”. Erityistuomioistuimet ovat toisin sanoen erityisiä suhteessa kaikkeen yleiseen lainkäyttöön. Tavallisesti asiayhteys paljastaa, mitä tarkoitetaan. Jos erolla on merkitystä, se tuodaan esiin puhumalla yleisten tuomioistuinten lain-

126. Esimerkiksi Jokela erottaa lakimiesjäsenet, asiantuntijajäsenet, maallikkojäsenet ja etupiirien edustajat (eli intressiedustajat). Intressiedustajat voivat olla joko asiantuntevia tai ”puhtaita” maallikkoja. Yläkäsitteinä Jokelalla ovat virkatuomarit (lakimiehet ja varsinaiset asiantuntijat) ja luottamusmiestuomarit (muut maallikot, etupiiriedustajat). Ks. Jokela 2000 s. 1124. Sanaa ”nomenklatuuri” käytetään tässä sen alkuperäisessä merkityksessä, toisen sanoen se on nimistö tai nimiluettelo. Politiikan tutkimuksessa sanaa käytetään erityismerkityksessä viittaamaan entisen Neuvostoliiton puolue-eliittiin.

127. Ks. esimerkiksi Jokela 2000 s. 1129.

käytöstä tai hallintotuomioistuinten lainkäytöstä, joskus myös lyhyemmin hallintolainkäytöstä.

Uusia käsitteitä tutkimus erityistuomioistuimista ei itse asiassa kaipaa. Erityistuomioistuinten lainkäyttöä pystytään kuvaamaan prosessioikeuden tutkimuksen peruskäsittein. Erityistuomioistuinten toimintaa kokonaisuutena kutsutaan erityiseksi lainkäytöksi ja joskus siitä johdettuna erityiseksi lainkäyttölinjaksi (yleensä monikossa). Erityistuomioistuimilla on kullakin oma prosessilakinsa, jotka tulevat esille jäljempänä. Niitä kutsutaan erityisiksi prosessilaeiksi erotukseksi yleisistä prosessilaeista, joita ovat oikeudenkäymiskaari ja laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa. Jollei asiayhteys paljasta, kumpaa yleistä prosessilakia tarkoitetaan, se mainitaan erikseen. Asian käsittelyä erityistuomioistuimessa kutsutaan ”prosessiksi”, vaikka se onkin yleiskielinen sana. ”Prosessi” on kuitenkin vakiintunut oikeuskieleen (vaikka lakikieli sitä välttelee), ja sen korvike, oikeudenkäynti, johtaa kömpelöihin sanayhdistelmiin. Jatkossa siis puhutaan ”vakuutusoikeusprosessista”, ”markkinaoikeusprosessista” ja ”työtuomioistuinprosessista”. Muutaman kerran puhutaan oikeudenkäynnistä, jota käsittelee yleisen tuomioistuimen erityiskokoonpano. Myös tällöin käytetään samaa sanayhdistelmää, esimerkkeinä maaoikeusprosessi tai merioikeusprosessi. Oikeudenkäyntiin osallistuvia kutsutaan asianosaisiksi tai, jos heillä ei ole kaikkia asianosaisen valtuuksia, osallisiksi. Heitä tukevat lakimiehet ovat (lakimies)avustajia riippumatta siitä, ovatko he muodollisesti avustajia, asiamiehiä vai laillisia edustajia.

Tätä kielenkäyttöä seurataan myös silloin, kun puhe on nykyisten erityistuomioistuinten edeltäjistä. Kielenkäyttö voi olla epätarkkaa, sillä asioiden käsittelyä esimerkiksi vakuutusneuvostossa (joka edelsi vakuutusoikeutta) tai kilpailuneuvostossa (joka oli markkinaoikeuden etäinen edeltäjä) moni ei suostu pitämään ”prosessina” oikeudenkäynnin merkityksessä. Yleiskielisesti se toki oli prosessia, koska se koostui ennalta määrättyjen (tosin enimmäkseen käytännössä muotoutuneiden) käsittelyvaiheiden sarjasta. Kaikissa erityistuomioistuimissa käsittelyyn ottavat osaa myös asiantuntija- tai intressijäsenet: heistä käytetään asiantuntijajäsenen nimitystä silloinkin, kun he eivät ole tiettyä tieteenalaa edustavia asiantuntijoita vaan ainoastaan työsuhteisiin ”perehtyneitä” (työtuomioistuin) tai ”asioita tuntevia” (markkinaoikeus ja vakuutusoikeus). Myöskään näiden edeltävien neuvostojen statuksesta

ei ryhdytä kiistelemään. Aikanaan ne luokiteltiin tuomioistuimiksi, mikä on nykytutkijan silmissä melkoista yliarvostusta.

Kuten alkusanoissa sanottiin, tässä tutkimuksessa on yleinen osa ja teemaosa. Rakenne on yleistynyt prosessioikeuden tutkimuksessa, sillä se sallii yhtäältä periaatteellisten ja osaksi oikeuspoliittisten, toisaalta lainopillisten kysymysten tarkastelun samassa kontekstissa. Rakenteessa perinteiseen lainoppiin kyetään yhdistämään sekä toimivuuden tarkastelua että tulevaisuussuuntautuneisuutta: molemmat kuuluvat modernin konfliktinhallinnan tutkimuksen kysymyksenasetteluun.[128] Yleisessä osassa käydään läpi erityisen lainkäytön paikkaa lainkäytön järjestelmässä, sen aatepohjaa ja historiaa, uusia käsitteitä, integroitua asiantuntemusta oikeussuojan ongelmana sekä käsiin hajoavaa säädöspohjaa. Teemaosassa taas ovat esillä pääsy erityistuomioistuimiin, asian käsittelytavat erityistuomioistuimessa, asianajaminen, todistelu sekä päätöksenteko. Kirjan päättää loppuosa. Siihen kootaan tutkimustuloksia, mietitään erityisen lainkäytön tulevaisuutta muuttuvassa maailmassa sekä tehdään ehdotus erityisen lainkäytön uudelleenjärjestelemiseksi. Siitä, mitkä teemat ovat tarkastelun arvoisia tutkittaessa nimenomaan erityistuomioistuimia, voidaan kiistellä. Tässä tutkimuksessa valtaosa teemoista on kylläkin access to justice -tutkimuksen tavanomaista kysymyksenasettelua. Siitä poiketaan lähinnä luvuissa, joissa käsitellään asian käsittelytapoja eri erityistuomioistuimissa (luku 7), asiantuntijatodistelua (luku 8) sekä tuomioistuimen päätöksentekoa (luku 9). Näissä luvuissa on aika tavalla tuomioistuinkeskeistä lainoppia, joskin asianosaisnäkökulma säilyy tutkimuksen pohjavirtana. Loppuosa (luku 10) on pohdiskeleva ja analysoiva.

Access toi justice -tutkimus ei ole lukijaystävällistä, koska siinä on niin monta kerrosta. Tutkimuksessa esitellään vallitsevia tulkintoja, haetaan uusia tulkintoja, usein tulkintojen skaalan ääripäästä, sekä tehdään ehdotuksia tulevasta lainsäädännöstä. Uustulkintoja ja ehdotuksia perustellaan monesti oikeusvertailulla eli muiden maiden lainsäädännöllä ja siitä saaduilla kokemuksilla, jos tutkimustietoa on saatavilla. Joskus esiin nostetaan kuvitteellisia formaatteja, joita ei missään vielä käytetä mutta joihin näyttää sisältyvän potentiaalia.

Jotta lukija pystyy seuraamaan esitystä, tutkimuksessa aikaisemmin esillä olleet tulkinnat saavat omat lähdeviittauksensa. Uustulkinta varustetaan,

128. Ks. Koulu 2023b s. 149 ja 159.

76 ellei sen uutuusarvo ole ilmeinen, vähintäänkin viittauksella siihen pykälään, jolle yritetään kehittää uusi, access to justice -henkinen sisältö. Uudet ehdotukset tulkinnoiksi käyvät normaalisti ilmi viimeistään asiayhteydestä. Jos asiayhteys jättää tilaa väärinkäsityksille ehdotuksen suhteesta nykyiseen lainsäädäntöön, ehdotuksen tulevaisuussuuntautuneisuus mainitaan erikseen. Tähän on harvoin tarvetta: esimerkiksi verbimuotojen konditionaali tuo vivahteen esiin. On myönnettävä, että uustulkintojen ja de lege ferenda -ehdotusten alat menevät päällekkäin.[129] Uustulkinta ei välttämättä saa kannatusta ilman lain muuttamista, vaikka nykyinen säädöspohja sinänsä antaisi uustulkintaan mahdollisuuden. Uustulkinnan on tietenkin tällöin oltava hyväksyttyjen tulkintasääntöjen rajoissa. Se kuitenkin saa hylätä vallitsevan tulkinnan: muutoinhan se ei olisikaan uustulkinta. Sen sijaan uustulkintaa ei saisi kutsua ”vaihtoehtoiseksi”. Kaikki tulkinnat, vanhat ja uudet, ovat tulkintoja perusteksteistä. Sanaan ”vaihtoehto” sisältyy nimittäin vihjaus siitä, että tulkinta on tavalla tai toisella radikaali ja ylittää normaalin lainopin rajat. Totta tietenkin on, että uustulkinta voi olla (ja usein onkin) sellainen tulkinta, joka ei ole noussut esiin (prosessioikeuden) järjestelmäkeskeisessä ajattelussa.

129. Tulevaisuussuuntautuneisuus tuo aina nykytilan tarkasteluun kriittisyyttä. Perinteisen lainopin kannattaja löytääkin modernista konfliktinhallinnasta kriittisen oikeustieteen piirteitä. Tätä leimaa ei kannata liiaksi pelätä: kriittinen oikeustiede tunnustetaan pohjoismaissa tärkeäksi vastapainoksi perinteisemmille näkemyksille, ”mot samtidens utmaningar”. Näin Svensson 2021 s. 69. Konfliktinhallinnan tutkimus ei kuitenkaan ole pelkkää kriittistä oikeustiedettä. Se ei kuitenkaan jää immamentiksi kritiikiksi. Immanentin kritiikin ja sanomisen vallan yhteydestä ks. esimerkiksi Jivegård-Sandegård 2022 s. 45. Sanomisen valta on suurin silloin, kun kritiikki on erityisen immanenttia.

3. Erityinen asiantuntijuus: tuomioistuimen tuki vai asianosaisen kiusa?

3.1 MILLAISTA ASIANTUNTEMUSTA OIKEUDENKÄYNTIIN TARVITAAN?

Asiantuntemuksen integroiminen tuomioistuimeen vaatii perustelukseen, että sillä tehostetaan asian käsittelyä ja ratkaisemista. Asian käsittelyssä asiantuntemus ohjaa argumentaation ja todistelun oikeisiin kysymyksiin. Asian ratkaisemisessa se nostaa laatua, toisin sanoen todennäköisyyttä sille, että ratkaisussa saavutetaan aineellisesti oikea lopputulos. Asiantuntemuksen, oli se integroitua tai muutoin oikeudenkäyntiin tuotua, on palveltava näitä tavoitteita. Asiantuntemuksesta saatava hyöty ei kuitenkaan vielä riitä. Muun (kuin juridisen) asiantuntemuksen on autettava nimenomaan oikeudellisessa päätöksenteossa. Tästä seuraa ensiksikin, että tuomioistuimen on pysyttävä tuomioistuimena. Se ei saa ryhtyä muun tieteenalan kuten lääketieteen tai tekniikan asiantuntijaelimeksi. Tämä tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että päätösvalta ei saa liukua muun tieteenalan asiantuntijoille. Näyttää siltä, että siihen päädytään erityisesti lääketieteellisissä kysymyksissä, jos puheet päätöksenteon medikalisoitumisesta pitävät paikkansa.[130] Tutkimusnäyttöähän siitä ei ole.

Toiseksi oikeudenmukaisuuden standardien on täytyttävä myös silloin, kun oikeudenkäyntiin on syötetty muun tieteenalan tietoa: sillä, tuleeko tieto integroidusta vai muusta asiantuntemuksesta, ei ole väliä. Tämä tarkoittaa etenkin kuulemisperiaatteen tunnollista seuraamista. Myöskään asiantun-

130. Päätöksentekoa käsitellään jaksossa 9.1. Lääketieteellisessä keskustelussa medikalisaatio ymmärretään hieman eri tavalla. Se tarkoittaa kirjaimellisesti ”lääketieteelliseksi tekemisestä”. Medikalisaatiota on muun muassa lääketieteellisen hoidon ja lääketieteellisten selitysten ulottaminen uusiin, enimmäkseen arkipäiväisiin ilmiöihin. Tällöin lääketieteen soveltamisala laajenee. Ks. esimerkiksi Laherma 2002 s. 1863. Oikeudellinenkin medikalisaatio on lääketieteen laajentumista, vaikkakaan sen kohteena olevia ilmiöitä ei voi pitää järin arkipäiväisinä (onko tauti ammattitauti, onko henkilö työkyvytön). Ne ovat päinvastoin olleet lääketieteellisen hoidon ja selittämisen piirissä.

tijatiedon soveltaminen ei saa olla yllättävää sen enempää kuin lain säännösten soveltamisen. Kuulemisperiaate asettaa näin suuret vaatimukset prosessinjohdolle ja varsinkin sen informatiivisille sovelluksille, kun oikeudenkäynnissä käsitellään asiantuntijatietoa. Integroitu asiantuntemus selvästi avaa vaaran yllättävään asiantuntijatiedon soveltamiseen, ellei vaaraa tiedosteta ja eliminoida. Se ei sinänsä ole vaikeaa: yllättävä asiantuntijatiedon soveltaminen torjutaan samoilla keinoilla kuin yllättävä lainsoveltaminen, eli prosessinjohdolla ja vuorovaikutuksella.[131] Asianosaisten on esimerkiksi saatava lausua mielipiteensä siitä asiantuntijatiedosta, joka käsiteltävässä tapauksessa aktualisoituu, ehkä myös sellaisesta tiedosta, joka ei sitä tee.

Kolmanneksi integroidun käsittelyn ja päätöksenteon on oltava kaikilta osiltaan läpinäkyvää: sen on oltava sekä reaaliaikaisesti että jälkikäteen rekonstruoitavissa. Useimmiten joskaan ei aina reilu oikeudenkäynti täyttää tämän ehdon. Läpinäkyvyyttä nimittäin tarvitaan sen lisäksi ylläpitämään oikeuskehitystä ja joskus myös kyseisen tieteenalan tieteellistä kehitystä. Myöskään läpinäkyvyyden yhteiskunnallista merkitystä ei saa unohtaa. Jos ratkaisun ”tieteelliset” perustelut jäävät piileviksi, luottamus lainkäyttöön murenee ja oikeusjärjestyksen nauttima legitimiteetti alkaa kadota. Integroitu asiantuntemus on tässä suhteessa melkoinen vaaran lähde, ellei siihen turvautumista ratkaisun perusteluissa kunnolla avata. Jotta ratkaisu olisi hyvin laadittu, myös ”tieteelliset” näkemykset on perusteltava. Asia erikseen on, että muutoin laajassa ja tasokkaassa ”perustelututkimuksessa” ei ole juuri kannanottoja ratkaisun ”tieteellisestä” perustelemisesta. Vähin, mitä voidaan edellyttää, on kuitenkin, että ratkaisu kertoo ne tieteelliset kokemussäännöt, joihin ratkaisu tukeutuu. Jos kokemussäännöt on riitautettu tai esiin on tuotu kilpailevia kokemussääntöjä, sovellettujen kokemussääntöjen valinta on perusteltava.[132]

Vaikka erityistuomioistuimet ovat esimerkki (muiden tieteenalojen) asiantuntemuksesta lainkäytössä, yllättävän vähän on kuitenkin pohdittu, mitä asiantuntemus tässä yhteydessä tarkoittaa. Siinä kannattaa heti aluksi erottaa yhtäältä oikeudellinen käsittely- eli prosessiosaaminen ja toisaalta muiden

131. Tähän palataan jaksossa 7.3,

132. Kirjallisuudessa on hajanaisia ja lähteettömiä mainintoja siitä, että päätös perustellaan kaikkein heikoimmin, kun kysymys on integroidusta asiantuntemuksesta. Tätä ei ole tutkittu, mutta se voi hyvinkin pitää paikkansa. Ammattituomarit eivät osaa kirjoittaa ”tieteellisiä” perusteluja, ja asiantuntijajäsenet taas katsovat, että päätöksen kirjoittaminen yleensäkin kuuluu ammattituomareille.

tieteenalojen substanssiosaaminen.[133] Käsittelyosaamisessa tuomioistuin osaa käsitellä tehokkaasti tietyntyyppisiä asioita, toisin sanoen soveltaa niihin menettelysääntöjä optimaalisesti. On helppo havaita, että tällaista taitoa tarvitaan muun muassa sellaisissa asioissa, joissa muiden tieteenalojen tiedolla voi olla merkitystä. Tuomarin on pystyttävä asian käsittelyssä yhdistämään käsittely ja muun tieteenalan asiantuntijatietoa. Tällainen asia on jo ”erityinen”.

Tuomarin käsittelyosaaminen kaikissa asioissa ei ole sellainen itsestäänselvyys, miltä se kuulostaa. Moni asiatyyppi voi vaatia poikkeuksellista osaamista nimenomaan siihen kuuluvien asioiden käsittelyssä. Esimerkiksi lapsen huoltoa koskevat asiat ovat tästä tunnettuja: niitä ei voi käsitellä samalla tavalla kuin velkomusasiaa. Samoin voidaan väittää, että markkinaoikeudessa hankinta- ja kilpailuasiat tulevat osaavammin käsitellyiksi, kun tuomari on nähnyt niitä enemmänkin. Sen sijaan tekijänoikeudellisissa riita-asioissa poikkeuksellista osaamista ei ehkä tarvita: nämä asiat muistuttavat, mitä tulee käsittelyyn, aika tavalla muita kaupallisia riita-asioita. Työtuomioistuimessa puolestaan kaikki asiat tuntuvat edellyttävät perehtymistä nimenomaan niiden käsittelyyn: yleistuomari tuskin saa aikaiseksi tehokasta käsittelyä. Käsittelyosaamiseen vaaditaan juridinen koulutus sekä kokemusta oikeudenkäynneistä. Tästä syystä se on perinteisesti ollut ammattituomarin vastuualuetta.

Tieteellisessä substanssiosaamisessa tuomioistuin hallitsee muun tieteenalan tiedon tai sen yhteiskunnallisen, taloudellisen tai sosiaalisen kontekstin, jolle ratkaistava asia sijoittuu. Tämän substanssiosaamisen tuo tuomioistuimeen integroitu asiantuntija, joka voi kuulua tuomioistuimen kokoonpanoon, ”avustaa” tuomioistuinta tai olla tuomioistuimen kutsuma asiantuntijatodistaja. Substanssiosaaminen on asiantuntijan vastuualuetta, mikä luo luontaisen työnjaon ammattituomareiden sekä asiantuntijajäsenten ja muiden integroitujen asiantuntijoiden välille. Käsittelyosaaminen on ammattituomareilla, substanssiosaaminen asiantuntijajäsenillä. Väärinkäsitysten välttämiseksi todettakoon, että asiantuntijajäsenet ottavat osaa kaikkien näyttö- ja oikeuskysymysten ratkaisemiseen, eivät vain omaan sub-

133. Tämä erottelu vilahtaa myös oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistiossa (2022 s. 40). Tuomarit voivat muistion mukaan erikoistua yhtäältä ”tiettyihin asiaryhmiin”, toisaalta vastaaviin ”menettelyihin”. Muistio ei kuitenkaan kehittele ajatustaan pitemmälle.

stanssiosaamiseensa liittyviin.[134] Jos asiantuntija on avustava tai kyseessä on kutsuttu eli integroitu asiantuntijatodistaja, edes tosiasiallista vastuunjakoa ei muodostu: kaikki vastuu on ammattituomareilla.

Lainsäädäntö ei alkuvaiheissaan asettanut asiantuntijajäsenille muodollisia pätevyysvaatimuksia. Katsottiin riittäväksi, että asiantuntijalla oli ”perehtyneisyyttä” osaamisalueeseensa. Vähitellen erityislait toivat tähän muutoksen, ja tuomioistuinlaki vahvisti tapahtuneen kehityksen. Muilla asiantuntijoilla kuin työtuomioistuimen intressiedustajilla on nykyisin oltava soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Lisäksi heidän on oltava perehtyneitä osaamisalueeseensa. Vakuutusoikeuden lääkärijäsenen formaaliset kelpoisuusvaatimukset ovat korkeammat: hänen tulee olla laillistettu lääkäri. Tutkijakoulutusta näiltä asiantuntijoilta sen sijaan ei hieman epäloogisesti vaadita. Miten toinen lakisääteinen kelpoisuusvaatimus eli perehtyneisyys hankitaan, jää avoimeksi. Sana kuitenkin viittaa siihen, että sillä tarkoitetaan käytännössä hankittua kokemusta osaamisalueesta.

Oma kysymyksensä on, kuka nimittää erityistuomioistuinten asiantuntija- ja intressiedustajajäsenet. Asiantuntijoiden osaaminen ja puolueettomuus toki pitää varmistaa: heillä ei saa olla samanaikaisesti asiantuntijan ja intressiedustajan roolia. Roolit ovat tällöin auttamatta ristiriidassa, vaikka ajateltaisiin, että intressiedustaja ei juridisesti edusta intressiryhmäänsä. Hän ei esimerkiksi ole sidottu intressipiiristä saapuviin näkemyksiin tai ohjeisiin. Intressitahoilla ei tästä huolimatta saisi olla sananvaltaa asiantuntijajäsenten nimittämisessä. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä arvosteli sitä, että asiantuntijajäsenten nimittämismenettelyssä on ”intressiedustuksen” piirteitä. Järjestöt nimittäin nimittävät työtuomioistuimen ja vakuutusoikeuden asiantuntijajäsenet.[135] Tällaista edustuksellista kokoonpanoa on pidettävä työryhmän mukaan ”jossain määrin ongelmallisena”. Tuomioistuimen puolueettomuutta ajatellen arvostelu voisi olla voimakkaampaa. Tällainen nimittämismenettely ei vastaa nykykäsityksiä. Myös pelkkä oikeus tehdä ehdotuksia tuo mukanaan vaikutusvaltaa, joten myös siitä tulisi luopua. Niin sanotuista virkaehdotuksista on ollut huonoja kokemuksia.

Selvää ei kylläkään ole, kuka kelpaisi nimittämään asiantuntijajäsenet, jos ehdotuksista luovuttaisiin. Hakumenettely on toki yleispätevä toimin-

134. Asiantuntijajäsenten tehtävä onkin ”arvioida relevanttien tosiasiakuvausten luotettavuutta”. Näin Ahonen 2015 s. 444.

135. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä: arviomuistio 2022 s. 66.

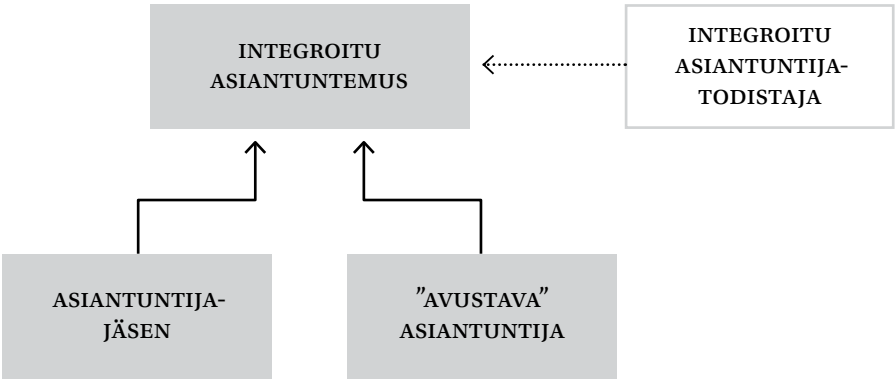
tamalli. Sitä onkin suositeltu etenkin vakuutusoikeuden jäsenten valintaan, koska avoin haku turvaa paremmin tuomioistuimen riippumattomuutta ja asiantuntemusta, oikeammin kylläkin luottamusta riippumattomuuteen.[136] Erityistuomioistuimelle itselleen nimitysvaltaa ei tulisi uskoa, vaikkakin se olisi puolueettomuuden kannalta ihanneratkaisu. Vaarana kuitenkin on, että valinta kohdistuu ”harmittomaan” asiantuntijaan, joka ei liiaksi riitauta vakiintuneita menettelytapoja ja joka sopeutuu hyvin työskentelyyn monialaisessa kokoonpanossa. Nämä piirteet eivät kuitenkaan korreloi tieteelliseen asiantuntemukseen eikä kriittiseen ajattelutapaan. Loogisin ratkaisu olisi, että asiantuntijajäsenet nimitettäisiin samalla tavalla kuin ammattituomarit. Kannattaa muistaa, että he ottavat osaa täysimittaisesti asian ratkaisemiseen. Tuomioistuinlaissa periaate on kuitenkin toinen. Valtioneuvosto nimittää asiantuntijajäsenet hallinto-oikeuteen, markkinaoikeuteen ja vakuutusoikeuteen, kun taas nimitykset työtuomioistuimeen ja korkeimpaan hallinto-oikeuteen tekee tasavallan presidentti. Järin looginen nimitysvallan jakautuminen tuomioistuinkohtaisesti ei ole, mutta se selittyy historiallisin syin.[137]

Kysymys kelpoisuudesta herää myös integroitujen asiantuntijatodistajien kohdalla. Heitä ovat esimerkiksi vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Ellei muuta ole säädetty, integroituja asiantuntijatodistajia koskevat OK 17 luvun yleiset säännökset asiantuntijoista. He ovat periaatteessa asiantuntijatodistajia, vaikka tuomioistuin ottaa heihin yhteyttä sekä ”tilaa” todistelun. Käytännössä aihetta huoleen tuskin on: tuomioistuin käyttää tunnettuja asiantuntijoita, normaalisti tieteenalansa huippunimiä. Vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit ovat tavallisesti erikoislääkäreitä kyseiseltä lääketieteen osa-alueelta. Nämä asiantuntijalääkärit nimitetään samalla tavalla kuin vakuutusoikeuteen kuuluva lääkärijäsen, toisin sanoen tuomioistuinlain 17 luvun mukaisesti. Vakuutusoikeuden asiantuntijainstituutio on heijastus niin sanotuista asiantuntijarekistereistä, joihin on hyväksytty eri alojen asiantuntijoita. Rekisteriä tavallisesti pitää joko viranomainen tai tuomioistuin.[138]

136. Ks. uutinen ”Apulaisoikeuskansleri pitää valitettavana, ettei vakuutusoikeuden sivutoimisten jäsenten nimittämismenettelyssä olla siirtymässä avoimeen hakumenettelyyn”. Edilex 2.4.2014.

137. Tuomioistuinlain valmistelussakin nimitystoimivaltaa perusteltiin vain sillä, että se vastaa aikaisempaa sääntelyä. Ks. uusi tuomioistuinlaki 2014 s. 87 ja 142.

138. Rekisterin perustamista ja ylläpitämistä ei periaatteessa saisi uskoa kaupalliselle toimijalle tai edes kauppakamarin kaltaiselle puoliviralliselle yhteisölle. Suomessa keskuskauppakamari pitää luetteloa laillisista tavarantarkastajista. Tätä ei tee ihannejärjestelyksi edes se, että rekisterin pääsemistä ja asiantuntijan tehtävää ohjaa julkinen ohjesääntö (nykyversio vuodelta 2015).

Kaavio 3: Asiantuntemuksen integrointi

Rekisteri helpottaa olennaisesti tuomioistuimen päätöksentekoa, kun se hakee luotettavaa ja puolueetonta asiantuntijaa yksittäiseen oikeudenkäyntiin: tuomioistuin voi (joskaan se ei yleensä ole siihen pakotettu) poimia tarvitsemansa asiantuntijan rekisteristä kuultavaksi oikeudenkäynnissä. Suomessa tällaista rekisteriä ei ole – ellei sellaisena voida pitää vakuutusoikeuden asiantuntijalääkäreitä – joten tuomioistuin joutuu hakemaan asiantuntijatodistajansa oman tietämyksensä tai saamiensa vihjeiden perusteella. Myös ”avustavat” asiantuntijat tuovat saman pulman. Tällaisia asiantuntijoita on tuomioistuimen apuna merioikeusasioissa sekä eräissä rikosasioissa (esimerkiksi laki sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa 11a §).

3.2 INTEGROIDUN ASIANTUNTEMUKSEN SKEEMAT JA TOTEUTUSMALLIT

Joku lukija saattaa tähän päästyään sanoa, että tämä kirja on otsikkonsa mukana integroidun asiantuntemuksen tutkimusta. Eikö olisi jo aika kertoa, mitä se lainkäytössä on. Moite osuu maaliinsa: erityistuomioistuinten lainkäyttö on tämän tutkimuksen näkökulmasta integroidun asiantuntemuksen toimintaa lainkäyttöympäristössä. Edellä jätettiin vastaamatta, mitä vaatimuksia asiantuntemuksen ja tuomioistuimen yhteydelle asetetaan, jotta asiantuntemusta voidaan kutsua yhdistetyksi eli integroiduksi. Myös puhuminen in-

tegroidusta oikeudenkäynnistä edellyttää samaa yhteyttä. Yleisesti voidaan sanoa, että asiantuntemus on laajassa merkityksessä integroitua, kun tuomioistuin pystyy saamaan sen käyttöönsä ilman asianosaisen aloitetta, suostumusta tai toimia. Jos unohdetaan integroinnin lainsäädännöllinen toteutus Suomessa ja haetaan puhtaasti teoreettisia vaihtoehtoja, lainsäätäjillä on kaksi skeemaa. Niitä voidaan kutsua yksinkertaiseksi ja kombinoiduksi: tosin yksinkertainenkaan skeema ei lopulta ole kovin yksinkertainen. [139]

Yksinkertaisessa skeemassa asiantuntija esittää oikeudenkäynnissä ”tieteelliseksi tulkinnaksi” kutsutun näkemyksensä. Siinä hän soveltaa oman tieteenalansa tietoa eli ”kokemussääntöjä” käsiteltävään yksittäistapaukseen. Sen tehtyään hänen työnsä on tehty, ja vastuu asian käsittelemisestä ja ratkaisemisesta siirtyy ammattituomareille. Tällainen asiantuntija muistuttaa suuresti Diesenin taksonomian sivussaistujaa (bisittare), jolla on ”neuvon antamiseen ja täydentämiseen rajoittuva asema”.[140] Ammattituomari (joka on siis lainoppinut jäsen) päättää, mikä on tapauksessa ”oikeudellinen tulkinta”. Hän soveltaa lakia eli oikeustieteellistä tietoa käsiteltävään yksittäistapaukseen. Ammattituomari joko ottaa tieteellisen tulkinnan huomioon tai jättää sen huomiotta, jos tieteellinen tulkinta ei hänen mielestään sovi tähän tapaukseen tai koko tulkinta on hänen mielestään väärä.[141] Skeemassa asiantuntija muistuttaa suuresti asiantuntijatodistajaa; erona on vain, että asiantuntija on mukana kaikissa käsittelyvaiheissa (eikä vain esimerkiksi suullisessa istunnossa). Hän on paikalla myös päätösneuvottelussa, jossa päätöksestä keskustellaan asia saa ratkaisunsa. Tässä suhteessa ero ”avustavan” asiantuntijan ja asiantuntijatodistajan välillä on jo perustavanlaatuinen. Läsnäolo päätösneuvottelussa tuo merkittävän vaikutusvallan asiantuntijalle. Käytännön päätöksentekoa ajatellen melko yhdentekevää tuntuu olevan, onko asiantuntijalla äänivalta, toisin sanoen oikeus ottaa osaa äänestykseen. Valtaosa asioistahan ratkaistaan ilman äänestystä.

139. Ks. edellä jakso 1.2. Yksinkertainen malli on suppean osallistumisen, kombinoitu malli täysimittaisen osallistumisen kehitelmä.

140. Ks. esimerkiksi Tuokila 1996 s. 244.

141. Vaikka asiantuntija ei kuulu ratkaisukokoonpanoon, hänellä voi joskus olla oikeus tai velvollisuus olla läsnä asian käsittelyssä. Ajatuksena ei tosin ole antaa asiantuntijalle vaikutusvaltaa vaan varmistaa, että hän on paikalla, jos hänen asiantuntemustaan tarvitaan. Tämä konsepti on historiallinen jäänne asioista, joissa on suullisia käsittelyjä kuten merioikeusasioissa. Moderneissa sovelluksissa, esimerkkinä vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit, tällaisia vaatimuksia ei ole. Asiantuntija vain vastaa hänelle esitettyihin kysymykseen eli antaa kirjallisen lausunnon.

86 Työtuomioistuimessa kylläkin äänestysaktiivisuus on keskivertoa suurempaa, mikä selittynee vahvalla ja polarisoituneella intressiedustuksella. Vuoden 2013 tutkimuksen mukaan keskeisessä asiaryhmässä äänestettiin 15 prosentissa tapauksissa.[142] Työtuomioistuinta voidaan näin pitää poikkeuksellisen ”äänestävänä” tuomioistuimena. Muista erityistuomioistuimista ei kylläkään ole vastaavia tietoja. Arvostettu asiantuntija puhuu helposti ammattituomarit kannalleen argumentoimalla ja erityiseen osaamiseensa vedoten. Asiantuntijatodistajalta ei ole vastaavaa läsnäolon oikeutta. Näin hänen mahdollisuutensa vaikuttaa päätöksentekoon on merkittävästi vähäisempi kuin integroidun asiantuntijan. Edes integroidulla asiantuntijatodistajalla, jonka tuomioistuin valitsee, ei ole tässä suhteessa erioikeuksia.

Yksinkertaisessa skeemassa yksi huoli on, saako asiantuntija ohjata asian käsittelyä. Tällaisen oikeuden hän tarvitsisi, jotta hän saisi koottua sen informaation, jonka perusteella hän muodostaa tieteellisen tulkintansa tapauksen kokemussäännöistä. Lainsäätäjän linja kuitenkin horjuu. Merioikeusasioissa asiantuntijan rooli on hyvin ahdas: hän ei edes saa tilaisuutta kertoa mielipidettään, ellei puheenjohtaja sitä häneltä kysy.[143] Asiantuntija muistuttaa melkoisesti vanhan ajan lautamiestä. Voikin olla, että mielikuva lautamiehestä on vaikuttanut merilain kirjoittajaan. Aktiivisuusasteikon toisessa päässä ovat immateriaalisten rikosasioiden asiantuntijat. Erityissäännökset antavat tällaiselle asiantuntijalle oikeuden esittää kysymyksiä sekä asianosaisille että kuultaville todistajille. Hänellä on myös oikeus aina antaa asiassa kirjallinen lausunto (eikä vain tyytyä suullisesti esitettyyn näkemykseen): se on kylläkin samalla velvollisuus, jonka asiantuntija voi kokea raskaaksi. Erityissäännökset seuraavat samaa mallia, toisin sanoen ne ovat identtisiä. Erityislakien kielenkäyttö poikkeaa keskeisessä kohdin tässä tutkimuksessa käytetystä. Asiantuntijat ovat ”avustavia” asiantuntijoita, vaikka laki puhuu asiatuntijajäsenistä. Tämä ei pidä paikkaansa, koska tuomioistuinlaki määrää toisin. Käräjäoikeuden jäseniä ovat vain laamanni, käräjätuomarit, lautamiehet ja sotilasjäsenet (tuomioistuinlaki 2:6.1).

Yksinkertainen skeema on käytössä joissakin yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoissa kuten merioikeusasioissa. Skeeman toteutuksessa on vaihtelua, joten asiantuntijoilla voi olla hyvin erilainen rooli. Suppeimmillaan rooli on merioikeudessa. Asiantuntijoiden on oltava läsnä asian

142. Ks. Kairinen ym 2013 s. 82.
143. Nämä asiantuntijat ovat tavallisesti merikapteeneja.

käsittelyssä, mutta kokoonpanon muodostavat riita-asioissa kolme ammattituomaria.[144] Asiantuntijoiden rooli riippuu tosiasiallisesti kokonaan tuomioistuimen puheenjohtajasta. Puheenjohtaja voi hakea ”apua” heidän asiantuntemuksestaan tai totaalisesti ignoroida läsnä olevat asiantuntijat.[145] Rikosasioissa asiantuntija sen sijaan voi olla hyvinkin aktiivinen. Laki antaa hänelle oikeuden esittää kysymyksiä asianosaisille ja todistajille. Tämän vastapainoksi hänellä on, kuten todettiin, velvollisuus antaa kirjallinen lausunto, kylläkin vain käräjäoikeuden hänelle esittämistä kysymyksistä. Rikosasioissa huolehditaan myös tunnontarkasti kuulemisperiaatteesta. Käräjäoikeuden on ennen asian ratkaisemista varattava asianosaisille tilaisuus lausua asiantuntijan lausunnosta. Merilaista vastaava säännös puuttuu. Syy on ilmeinen: kun näkemys esitetään suullisesti istunnossa, asianosaiset sen tietenkin kuulevat ja pääsevät sitä tuoreeltaan kommentoimaan. Silmiin pistää, kuinka identtisiä säännökset ulkopuolisesta asiantuntijasta ovat rikosasioissa. Näin vältetään ne sanamuotojen vaihtelusta seuraavat tulkintaongelmat, jotka vaivaavat erityistuomioistuinten lainsoveltamista.

Velvollisuus läsnäoloon on ehkä outo ”avustavan” asiantuntijan kohdalla. Selitys onkin tuomioistuimen intresseissä. Kun asiantuntija on joko ajan läsnä (eräänlaisessa ’passissa’), häntä on helppo käyttää. Hänelle kun ei tarvitse koko ajan selittää tapauksen taustatietoja, eikä ammattituomareiden tarvitse osata esittää juuri oikeat kysymykset oikeaan aikaan. Asiantuntija voi oma-aloitteisesti ilmoittaa, milloin käsittelyyn tai asian ratkaisemiseen tarvitaan hänen osaamistaan. Ulkopuolinen asiantuntija – esimerkiksi integroitu asiantuntijatodistaja – vastaa vain siihen, mitä häneltä kysytään, ja vain sen aineiston perusteella, joka hänelle annetaan. Vertailukohde saadaan vakuutusoikeuden asiantuntijalääkäreistä, jotka ovat yksinkertaisen mallin eräänlainen muunnelma. Asiantuntijoille lähetään yksilöidyt kysymykset sekä oikeudenkäyntiaineisto. Lausunnonsaaminen kestää kuukausia, joten sovellus ei ole oikeuksiin pääsyn kannalta ihanteellinen.[146]

144. Ks. Seppä 2019 s. 207. Merioikeus koetaan eksoottiseksi, ja sen kokoonpanoa selostetaan jopa mediauutisissa. Ks. esimerkiksi Helsingin Sanomat 1.11.2023 ”Neljä tuomittiin Hangon veneturmasta.” Uutisen mukaan merioikeuteen kuuluu ammattituomareita ja ”asiantuntijoina kaksi merikapteenia”. Käsitteellisesti merikapteenit eivät kylläkään ”kuulu” kokoonpanoon, koska heillä ei ole äänioikeutta. Yleiskielisesti uutinen on toki oikea ja antaa lukijalle kuvan tästä tuomioistuimesta.

145. Ks. lähemmin jakso 1.2.2.

146. Ks. Huotari 2021 s. 2. Kirjallisen aineiston ”raakaversiosta” ei luultavasti saa yksiselitteistä kuvaa tosiseikoista, ja aineiston lukemiseen menee aikaa. Lääkärin tulisikin saada tuomiois-

88 Kombinoidussa mallissa asiantuntija on sekä asiantuntija että maallikkotuomari. Hän on käytännössä niin sanottu kanssatuomari (’meddomare’).[147] Asiantuntijana hän esittää tieteellisen tulkintansa yksittäistapaukseen sovellettavista kokemussäännöstä. Sen lisäksi hän on päättämässä myös ”oikeudellisesta tulkinnasta”, toisin sanoen asiantuntija ratkaisee, miten hänen ”tieteellinen tulkinta” otetaan huomioon ”oikeudellisessa tulkinnassa”.[148] Suomessa erityistuomioistuimet noudattavat kombinoitua skeemaa: asiantuntijat ovat tuomioistuimen jäseniä (’he kuuluvat kokoonpanoon’), mistä seuraa, että heillä on äänivalta sekä asiakysymyksissä että oikeuskysymyksissä.[149] Kombinoitu skeema eli tuomioistuimen jäsenyys antaa asiantuntijalle valtaa myös käsittelyssä. Asiantuntijajäsen saa esittää kysymyksiä asianosaisille ja muille oikeudenkäynnissä kuultaville. Siihen ei tarvita erityissäännöstä, mitä ”avustavat” asiantuntijat tarvitsevat. Säännös olisi turha, koska jäsenen oikeus osallistua oikeudenkäyntiin on itsestään selvä. Asiantuntijajäsen voi myös vastoin ammattituomareiden kantaa puolustaa yhtäältä tulkintansa oikeellisuutta, toisaalta sen merkitystä asian ratkaisulle. Viime kädessä kummastakin kysymyksestä äänestetään.

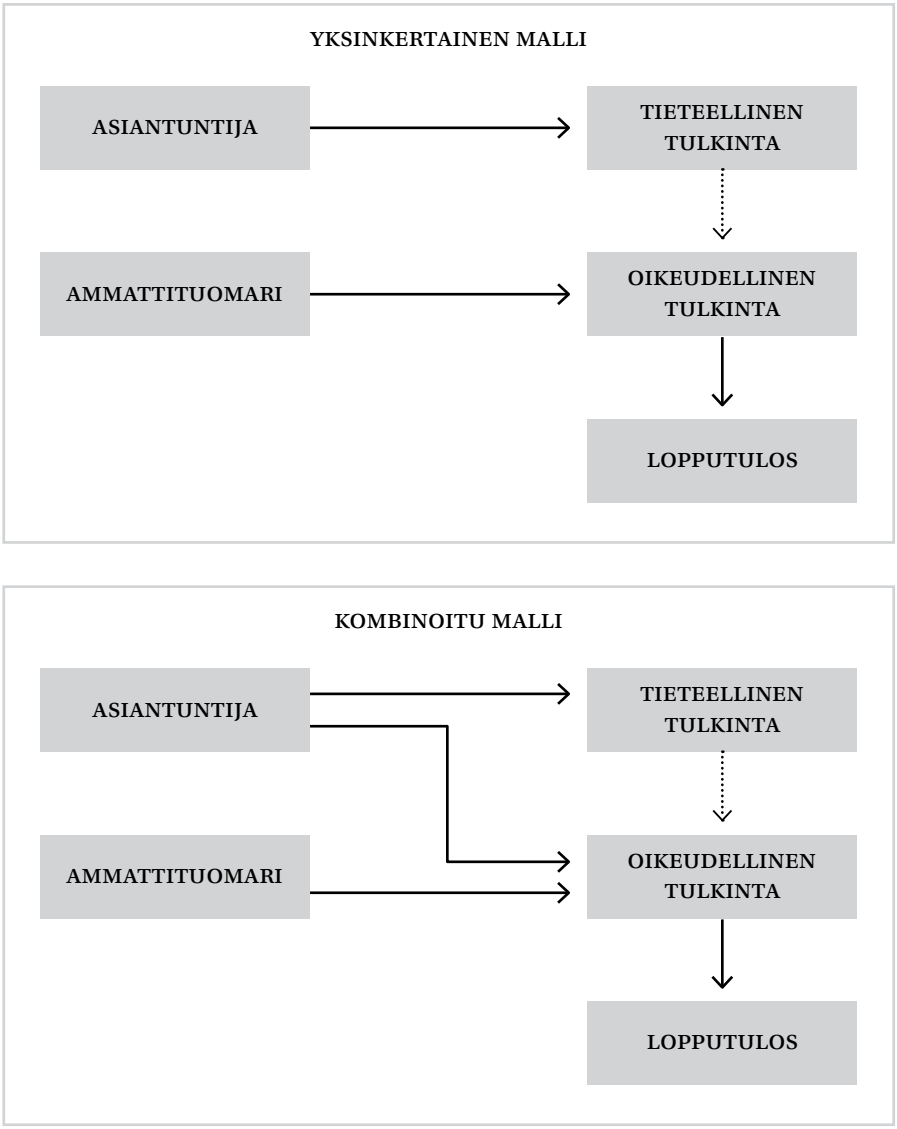
Kombinoidussa skeemassa ylitetään toisen tieteenalan tuoman tiedon ala: sen ulkopuolella asiantuntija on asiallisesti maallikko, koska hänellä ei ole juridista koulutusta. Jos tuomioistuin seuraa kombinoitua skeemaa, maallikko tekee, tosin vain yhtenä tuomioistuimen jäsenenä, oikeudellisia

tuimen tiivistetty kuvaus tosiseikoista maininnoin, mitkä tosiseikat ovat riidattomat/näytetyt, mitkä taas riitaiset tai tuntemattomat. Tällaisia faktayhteenvetoja kirjoittanut tietää, kuinka vaativa työ se on. Näin työ on helppo jättää tekemättä – tai oikeammin siirtää synteesin tekeminen asiantuntijalääkärille.

147. Ks. Diesen 1996 s. 10.

148. Tätä vuorovaikutusta on pohdittu vakuutusoikeuden päätöksenteossa. ”––– tosiasiassa vakuutusoikeuden lääkärijäsenen ja juristien on muodostettava riittävässä määrin yhteinen käsitys sekä oikeudellisista että lääketieteellisistä kysymyksistä. Lääkärijäsen on tuomarin tehtävässä kuin juristi, mutta hän toimii erityisestä lääketieteellisen asiantuntemuksen välittäjänä”. Ammattituomarin on löydettävä oikeuskysymykset ja ”selvitettävä”, mitä lääketieteellistä tietoa tarvitaan. Näin Savela 2021 s. 2. Asetelma tuo mieleen Luhmannin systeemiteorian perusongelman eli erilaisten alajärjestelmien yhteensovittamisen, kun niiden binaarikoodit ovat yhteismitattomat. Ks. Riikka Koulu 2016 s. 68. Kuten rakenteellisissa kytkennöissä yleensäkin, toimijoiden roolit ovat tosiasiallisesti paljon sumeammat. Ammattituomarin ja asiantuntijajäsenen päätösvallat ovat päällekkäiset, eivät eriytyneet. Kuvaus sopisikin paremmin yksinkertaiseen malliin.

149. Tätä ei nähtävästi aina ymmärretä. Tutkimuksessa nimittäin on pakko korostaa, että markkinaoikeuden insinöörijäsenillä on äänioikeus samalla tavalla kuin lainoppineilla tuomareilla (tai tämän tutkimuksen kielenkäytön mukaan ammattituomareille). Ks. Norrgård 2017 s. 155.

Kaavio 4: Integroidun asiantuntemuksen skeemat

ratkaisuja. Tätä ei hieman yllättävästi ole pidetty huolestuttavana, vaikka asiantuntijan päätösvaltaa ei ole mitenkään rajoitettu oikeuskysymyksissä. Tämä on erikoista. Modernissa lainkäytössä päätöksenteko uskotaan yhä enemmän ammattituomareille. Pohjoismaissa lautamiesinstituutio on kuitenkin säilyttänyt jalansijan rikosasioissa: riita-asioissa he ovat sen menettäneet. Sana ”maallikko” voi vaikuttaa asiantuntijajäsenistä puhuttaessa vähättelevältä. Prosessioikeuden tutkimuksessa ei kuitenkaan ole arkailtu kutsua esimerkiksi vakuutusoikeuden lääkäreitä maallikoiksi: maallikoiksi on katsottu aikanaan myös vakuutusoikeuden silloiset kansaneläkejäsenet.[150]

Jos maallikoiden osallistuminen lainkäyttöön on arveluttavaa, se on sitä myös asiantuntijajäsenten kohdalla, jos heillä on oikeus osallistua näyttö- ja oikeuskysymysten ratkaisemiseen. (Näyttökysymykset ovat nekin oikeudellisia ratkaisuja, mutta tässä ne mainitaan erikseen selvyyden vuoksi). Ainoa selvä yksinkertaisen mallin edustaja on merioikeusasioiden asiantuntija. Heidän roolinsa on lain mukaan vahvasti erityisosaamisen alueeseen rajattu. Sitä paitsi heidät syrjäytetään käytännössä osallistumisesta merioikeusasian käsittelyyn, jos puheenjohtaja niin haluaa.

Näin integroitua asiantuntemusta kuvaavat käsitteet saadaan paikalleen, jolloin kielenkäyttö sekä yksinkertaistuu että tarkentuu. Tässä tutkimuksessa asiantuntijat jaetaan kahteen ryhmään. Ensimmäisessä asiantuntijat kuuluvat tuomioistuimen ratkaisukokoonpanoon, toisin sanoen heillä on äänioikeus ratkaisusta, jos ratkaisusta äänestetään.[151] Toisessa ryhmässä asiantuntijan on oltava mukana oikeudenkäynnissä, vanhan kielenkäytön mukaan heidän on oltava ”läsnä” oikeuden istunnoissa. Tämän ryhmän asiantuntijat eivät ota osaa päätöksentekoon, vaan he tukevat asiantuntemuksellaan tuomioistuimen ”oikeiden” jäsenten päätöksentekoa. He ovat tästä syystä ”avustavia” asiantuntijoita; asiantuntijajäseniä voitaisiin vastaavasti kutsua ”päättäviksi” tai ”äänioikeutetuiksi” asiantuntijoiksi, jos tätä puolta halutaan korostaa.[152] Asiantuntijatodistajia ei lähtökohtaisesti paikanneta integroi-

150. Näin Tirkkonen 1961 s. 258. Maallikko on tässä tutkimuksessa jokainen, jolla ei ole muodollista lakimieskoulutusta. Tällainen maallikko voi siis olla hyvinkin perillä juridiikasta, mutta se on käsitteellisesti eri asia. Sanassa ”maallikko” ei ole etymologisestikaan vähättelevää sävyä. Sana (kreikan laikus) on alun perin tarkoittanut niitä seurakunnan jäseniä, jotka eivät ole pappisvirassa.

151. Tällaisia ovat esimerkiksi vakuutusoikeuden lääkärijäsenet ja markkinaoikeuden insinöörijäsenet.

152. Näin ei kuitenkaan tehdä, sillä asiantuntijajäsenten toimenkuva on laajempi. He myös osallistuvat asian käsittelyyn.

tuun asiantuntemukseen. Jos asiantuntijatodistajan tehtävä on muuta kuin kertaluonteinen (heidät on esimerkiksi ennalta hyväksytty asiantuntijoiksi) ja tuomioistuin määrää hänet tehtävään, tällainen henkilö sijoittuu integroitujen asiantuntijoiden ja asianosaisten palkkaamien ”yksityisten” asiantuntijoiden välille. Käsitteellisesti myös he ovat asiantuntijatodistajia, joskin kiinteä kontakti tuomioistuimeen antaa, kuten tässä tutkimuksessa tehdään, perusteen kutsua heitä integroiduiksi asiantuntijatodistajiksi. Yhteys tuo asemaan oikeudellisesti vähäisiä mutta tosiasiallisesti suuria eroja. Niistä yksi on todistelun korkea alkuperäisuskottavuus. Tuomioistuin ei hevin suostu tunnustamaan, että sen valitsema asiantuntija ei olekaan uskottava. Asianosaisten kutsumia asiantuntijoita aina rasittaa pieni epäilys heidän puolueettomuudestaan, oli siihen syytä tai ei.

Tutkimuksen näyttöä siitä, että integroitu asiantuntemus tehostaisi asian käsittelyä tai päätöksentekoa, ei löydy. Itsenäisten erityistuomioistuinten ja erityiskokoonpanojen olemassaolo todistaa monen mielestä, että näin on asianlaita. Olemassaolon indiisioarvo on helppo riitauttaa: se todistaa vain, että tällaisia tuomioistuimia on olemassa. Selitys voi olla pelkässä historiallisessa jatkuvuudessa tai institutionaalisessa vastarinnassa. Tuomioistuimet ovat toisin sanoen puolustaneet olemassaoloaan, vaikka niiden tarpeellisuus on katoamassa. Oli niin tai näin, emme ainakaan varmuudella tiedä, millainen integroidun asiantuntemuksen muoto palvelisi kausaaliyhteyttä parhaiten (esimerkiksi kustannustehokkaimmin ja ”tuomio-oikeellisemmin”), jos sellaisen yhteyden olemassaolo myönnetään. Sen sijaan uskallamme sanoa, että kombinoitu skeema välittää siantuntemuksen tehokkaammin oikeudenkäyntiin kuin yksinkertainen skeema. Tätä ajatellen voimme lisäksi todeta, että kombinoitu skeema antaa asiantuntijalle merkittävästi enemmän suoraa lainkäyttövaltaa. Se, onko tämä tavoittelemisen arvoinen päämäärä tai muutoin hyväksi oikeuksiin pääsylle, pysyy mielipidekysymyksenä. Voi olla, että ”suoralla” lainkäyttövallalla on sellaisia heikkouksia, jotka vievät tämän kilpailuedun.

Näkökulmaa on aihetta vaihtaa. Kysymys kausaaliyhteydestä unohdetaan, ja sen sijaan aletaan miettiä, miten integroitu asiantuntemus heijastuu oikeudenkäynnin asianosaisiin, esimerkiksi saavatko he siitä enemmän hyötyä kuin haittoja. Haittoihin vielä palataan, mutta ne ovat, kuten edellä havaittiin, tiivis-

tettävissä kahteen epäkohtaan. Ensiksikin integroidussa oikeudenkäynnissä kuulemisperiaate toteutuu huonosti tai oikeammin aukollisesti. Se taas vaarantaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit. Toiseksi lähtökohtaisesti oikeudellinen päätöksenteko epäoikeudellistuu, kun päätöksenteko kokonaan tai osaksi liukuu muun tieteenalan asiantuntijoille. Nämä epäkohdat ovat tulleet asianmukaisesti noteeratuiksi aikaisemmassa tutkimuksessa, ehkä hieman dramatisoituina. Samaan hengenvetoon on myönnettävä, että tuomioistuimeen integroitu asiantuntemus tuo paljon hyötyäkin oikeutta hakevalle kansalaiselle. Hyötyä on ennen kaikkea lisääntynyt todennäköisyys oikeasta ratkaisusta, jargonilla parantunut tuomio-oikeellisuus. Tosin parantumisesta tässäkään suhteessa ei ole empiiristä näyttöä: voi olla, että erityistuomioistuin ei – asiantuntemuksestaan huolimatta – pääse sen useammin oikeaan ratkaisuun kuin ”tavallinen” tuomioistuin. Sen sijaan kiistaton hyöty on, että tuomioistuimeen integroitu asiantuntemus vähentää asianosaisten tarvetta asiantuntijatodisteluun. Se taas on tunnetusti kallista ja hidasta.[153]

Näin tuomioistuimen asiantuntemus on paikallaan siellä, missä oikeuden hakijat ovat heikkoja ja ratkaisulla on kiire. Tästä syystä vakuutusoikeuden asiantuntijajäsenet ovat helpommin perusteltavissa kuin markkinaoikeuden tai työtuomioistuimen vastaavat jäsenet. Prosessiekonomiseksi hyödyksi lienee lupa laskea myös, että asian käsittely saadaan todennäköisesti paremmin keskitetyksi ratkaisun kannalta ”oikeisiin” kysymyksiin, koska integroidun asiantuntijan neuvoja kuunteleva tuomari kykenee tehokkaampaan prosessinjohtoon kuin tuomari, joka saa substanssitietämystä vasta asiantuntijatodistelun kautta, usein vasta myöhäisessä vaiheessa oikeudenkäyntiä. Oikeutta ei toisin sanoen käydä turhista sivupoluista, kun alusta alkaen keskitytään ”olennaiseen”.[154] Olennaisiin kiistakysymyksiin keskittyminen taas laskee asianosaisten asianajamisen kustannuksia: kaikki kustannuksethan eivät suinkaan tule asiantuntijatodistelusta. Jos asiantuntijatodistelua hanki-

153. Tämä tietenkin pitää paikkansa vain, kun kustannusten laskua ei ”kompensoida” korkeammilla oikeudenkäyntimaksuilla. Tähän on vaara, jos maksut ovat kustannusvastaavia, toisin sanoen niillä pyritään peittämään määräosuus, esimerkiksi viidennes, tuomioistuimen toimintamenoista. Erityistuomioistuimissa maksut ovatkin perinteisesti olleet korkeammat kuin yleisissä tuomioistuimissa: totta samalla on, että asian laskennalliset käsittelykustannukset ovat myös korkeammat. Ks. edellä jakso 1.2.

154. Tällainen kielenkäyttö on populistista, vaikka siihen turvaudutaan usein keskustelussa oikeudenkäynnin kustannuksista. Jälkikäteen lopputulos tiedetään, ja on helppo sanoa, mitä olisi oikeudenkäynnissä ollut joltain kannalta olennaista. Vaikeus onkin sanoa se ennen oikeudenkäyntiä. Tähän olennaisuuden ongelmaan ei kuitenkaan puututa.

taan viran puolesta tai asianosaisia pyydetään (tosiasiallisesti toivotaan) sitä esittämään, on toki tiedettävä, mistä seikoista ja keneltä sitä on hankittavissa. Tämä näkyy myös, kun tuomioistuin käyttää integroitua asiantuntijatodistelua, esimerkiksi vakuutusoikeus pyytää lausunnon asiantuntijalääkäriltä.[155] Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä olikin liian optimistinen katsoessaan, että asiantuntijatodistelulla pystyttäisiin täysin korvaamaan asiantuntijajäsenet. Asiantuntijatodistelulla ja asiantuntijajäsenillä on eri toimenkuvat; ihanteelliseen tulokseen pääsemiseksi molempia tarvitaan. Nykyiseen asiantuntijajäsen -formaattiin kyetään saumattomasti kytkemään laajempi ja tarvittaessa viran puolestakin hankittava asiantuntijatodistelu.

Yksi näkökulma erityiseen lainkäyttöön on oikeuskehitys. Oltiin kehityksen yksityiskohdista mitä mieltä tahansa, yleiset tuomioistuimet ovat uudistuneet viime vuosina ”hengästyttävällä vauhdilla” kuten oikeudenkäytön kehitystyöryhmä asian ilmaisi. Uudistuminen on osaksi seurausta nopeatahtisista lainsäädännöllisistä ärsykkeistä, mutta yleiset tuomioistuimet ovat itsekin olleet varsin uudistusmyönteisiä. Tuomarit ovat valtaosin myöntäneet, että uudistusten aika on tullut. Erityistuomioistuimissa sen sijaan tällaista uudistumista ei ole koettu: ne ovat tavallaan pysähtyneet saavutetulle tasolle, eikä pysähtyneisyys välttämättä tai edes todennäköisesti ole johtunut ulkoisista tekijöistä. Sivullinen pikemminkin sanoisi, että erityistuomioistuimet ovat halunneet pysähdyttää kehityksen. Tämä ei ole itsestään selvä lopputulos. Niitä etsivä löytää erityisestä lainkäytöstä pikemminkin piirteitä, jotka suosisivat nopeaa oikeuskehitystä. Institutionaalinen inertia on vähäistä. Erityistuomioistuin ja siellä asioita ajavat lakimiehet muodostavat keskusteluforumin, jossa voitaisiin vaihtaa kriittisiäkin mielipiteitä ja innovatiivisia ajatuksia.[156] Keskusteluforum on omiaan – ainakin teoriassa – hiomaan käsittelytapoja entistä tehokkaammiksi niin tuomioistuimen työnkulun kuin lakimiesten asianajamisenkin kannalta. Keskustelu teoriassa myös antaisi impulsseja lainsäädännöllisiin uudistuksiin.

Tosin tässäkin tuomioistuinten välillä on eroja: vakuutusoikeudessa tällaisesta forumista ei ole merkkejä, kun taas työtuomioistuimen ympärille

155. Tällä tarkoitetaan sitä, että vakuutusoikeuden asiantuntijajäsen (eli lääkärijäsen) osaa kertoa, mitä asiantuntijalääkäriltä kannattaa kysyä. Juridisen koulutuksen saanut ammattituomari ei ole parhaimmillaan lääketieteellisten kysymysten muotoilussa.

156. Sama piirre on pantu merkille myös yksityisten lautakuntien toiminnassa. Ks. Koulu 2011 s. 302.

tällainen forum näyttää kehittyneen. Forumin muodostuminen on yleensä eksklusiivisuuden kääntöpuoli, ja työtuomioistuin on tunnettu eksklusiivisuudestaan. On toki myönnettävä, että teoria keskusteluforumeista oikeuskehityksen katalysaattorina ei esimerkkien valossa kunnolla vakuuta. Yksityisissä lautakunnissa jonkinlaista oikeuskehitystä tätä kautta tai muutoin tapahtuu, mutta työntuomioistuimen keskusteluforum on tuottanut, jos se ylipäätään on jotain vaikuttanut, entistä vakavampaa pysähtyneisyyttä. Työtuomioistuimen lainkäyttörooli ja toimintatavat eivät ole mainittavasti muuttuneet sitten sen perustamisen.[157] Tuomioistuimen ympärille syntyvä yhteisöllisyys tukee sulkeutunutta alakulttuuria, jotka tunnetusti eivät ole hyväksi lainkäytössä. Erityistuomioistuimia ei siis voida puolustaa niistä saadulla tuella oikeuskehitykselle. Erityiskokoonpanot tuntuvat tässä suhteessa aika yhdentekeviltä: niiden ympärille ei synny keskusteluforumia, joka sen enempää tukisi kuin jarruttaisi oikeuskehitystä.[158] Yhteisöllisyys syntyy jos on syntyäkseen siinä tuomioistuimessa, jossa erityiskokoonpano toimii. Se ulottuu myös erityiskokoonpanoihin. Hajatiedot viittaavat siihen, että tuomioistuimet ovat yhteisöllisyydessä hyvin erilaisia, joissakin on muodostunut yhteishenki (’esprit de corps’), joissakin ei. Tampereen käräjäoikeus on, oikein tai väärin, ollut pitkään ”yhteisöllisen” mallituomioistuimen maineessa, Helsingin käräjäoikeus taas ei ole sellaista mainetta saanut. Tässä ei oteta kantaa siihen, kuinka ansaittu maine on. Maine voi perustua vääriin mielikuviin, ehkä myös hyviin mediataitoihin.

Kuten edellä todettiin, Euroopassa integroitu asiantuntemus on menettämässä asemiaan lainkäytössä.[159] Asemien menetys näkyy sekä eurooppalaisten tuomareiden suosituksissa kansallisille lainsäätäjille että kotimaisissa uudistushankkeissa. Vuoden 2012 suositus on jopa epätavallisen suorasanainen:

157. Väite ei kuulosta oikeutetulta, sillä tuomioistuinprosessit ovat kaikissa erityistuomioistuimissa läpikäyneet modernisaation. Tässä kuitenkaan prosessin hienosäätöä – tai oikeastaan erityisten prosessilakien saattamista ajan tasalle – ei vielä pidetä oikeuskehityksenä.

158. Kirjallisuudessa oikeuskehityksen (tai oikeammin juridiikan kehityksen) jarrumiehiksi on nähty sekakokoonpanot, joissa on mukana maallikoita. Näin Tuokila 1996 s. 245. Selvää tietenkin on, että oikeuskehitys hidastuu entisestään, kun sekakokoonpano toimii erillisenä tuomioistuimena. Molemmat reunaehdot täyttyvät nykyisissä erityistuomioistuimissa. Ks. edellä jakso 1.4.

159. Erityistuomioistuimilla on toki vakaat puolustajansa. Ks. esimerkiksi Siitari 2021 s. 115. Hänen mukaansa ”––– erityistuomioistuimen mallille ei löydy enää vakavasti otettavaa haastajaa”. Hän kylläkin tarkastelee markkinaoikeutta, joten avoimeksi jää, missä määrin kannanottoa saa yleistää.

se vaatii, että tuomioistuimen ei-lainoppineet jäsenet (’non-jurist assessors’) korvataan asiantuntijatodistelulla.[160] Siihen, kuka asiantuntijat tätä varten nimeää, ei suosituksessa kiinnitetä huomiota: asiantuntija voi siis olla joko asianosaisten tai tuomioistuimen nimeämä. Sen sijaan välttämätöntä suosituksessa on, että asiantuntijoiden mielipiteet ”alistetaan” (mikä on todella osuva ilmaus) asianosaisten riitautuksille ja vastatodistelulle.

Trendi voimistuu myös Suomessa, mistä esimerkkinä on oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio vuodelta 2022. Tosin se ei ota suoraan kantaa itsenäisiin erityistuomioistuimiin. Työryhmän mielestä kuitenkin tulisi harkita, missä määrin tuomioistuimissa tarvitaan ”erilaisia asiantuntijakokoonpanoja tai intressiedustusta”.[161] Elävää mielikuvitusta ei kuitenkaan tarvita jatkopäätelmään: jos erityiskokoonpanojen tarpeellisuus on kyseenalainen, itsenäisten ja erillisten erityistuomioistuinten tarpeellisuus on vielä kyseenalaisempaa. Työryhmän esiin nostamat ongelmat nimittäin toistuvat ja vakavimpina itsenäisissä erityistuomioistuimissa. Työryhmän pääehdotus oli, että koko prosessilainsäädäntö (johon työryhmä selvästikin sisällyttää myös erityistuomioistuimet) on otettava ”kokonaistarkastelun alle”. Kokonaistarkastelu (jos siihen päästään) johtaa suurella todennäköisellä perustavanlaatuisiin uuslinjauksiin. Uudet linjaukset tuskin tulevat olemaan niiden mieleen, jotka kannattavat erityistuomioistuimia tai yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoja.

Tässä tutkimuksessa integroitu asiantuntemus saa arvostelua siitä syystä, että asiantuntijajäsenillä on liian laaja päätösvalta. Vaikka se on luontainen seuraus kombinoidusta skeemasta, asiantuntijajäsenten täysimittainen päätösvalta myös oikeuskysymyksissä ei ole hyväksyttävää. Se merkitsee paluuta jo sivuutettuun kehitysvaiheeseen. Integroitu asiantuntemus ei myöskään käsitteellisesti eikä toiminnallisesti edellytä laajaa eli kaikenkattavaa päätösvaltaa: integroitu asiantuntija voi välittää osaamisensa oikeudenkäyntiin, vaikka hän ei olekaan tuomioistuimen äänivaltainen jäsen. Laaja päätösvalta ehkä ei, se myönnettäköön, ole käytännössä sellainen epäkohta, miltä se näyttää. Tutkimus antaa kuvan luontaisista ja vakiintuneista roolimalleista integroidussa oikeudenkäynnissä: ammattituomareilla ja asiantuntijajäsenillä on itsestään määräytyvät vastuualueensa. Kumpikaan professio ei astu toisen vastuualueelle, toisin sanoen ryhdy hoitamaan sen roolia. Ammattituo-

160. Kohta ix.
161. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 93.

96 mari ei leiki olevansa substanssiasiantuntija, eikä asiantuntijajäsen kuvittele olevansa ammattituomari. Jännitteitä ja oikeusturvaongelmia syntyy vain, kun nämä luontaiset roolit joko unohdetaan tai ne vähitellen hämärtyvät.[162]

3.3 OIKEUDENMUKAISEN OIKEUDENKÄYNNIN STANDARDIT INTEGROIDUSSA TUOMIOISTUIMESSA

3.3.1 KUORMITTUVA KUULEMISPERIAATE

Erityistuomioistuimia on totuttu katsomaan lainkäytön järjestelmän eikä itse lainkäytön kannalta. Tällöin huomio on kiinnittynyt yhtäältä niiden asemaan perustuslaissa, toisaalta järjestelmän tunnustettuihin ongelmiin. Yksittäisten asioiden käsittelyssä ja ratkaisemisessa integroitu asiantuntemus on sekä etu että rasite. Integroitu asiantuntemus tuo mukanaan kiusauksen tinkiä kontradiktorisesta periaatteesta etenkin substanssikysymyksissä – ”tuomioistuin tuntee jo nämä asiat”. Tässä suhteessa on vaikea tehdä eroa asiantuntijajäsenen ja ”avustavan” asiantuntijan välille: kumpikin on yhtä vaarallinen. Jos kuulemisperiaate ei toteudu, oikeutta hakevan asianosaisen asianajaminen kärsii. Pahimmillaan asianosaiselle syntyy pakko esittää ”vastatodistelua”, jonka kohteena on tuomioistuimen asiaosaaminen. Tämä on melkoinen anomalia prosessioikeuden teoriassa, sillä normaalissa vastatodistelussa kohteena on vastapuolen esittämä todistelu, asiantuntemuksesta puhuttaessa asiantuntijatodistelu. Se taas konkretisoituu enimmäkseen kirjallisessa asiantuntijalausunnossa, joskus asiantuntijan suullisessa todistelussa. Kummastakin asianosaisen on helppo nähdä, tarvitaanko vastakkaista asiantuntijatodistelua ja millaista tämän todistelun tulee olla. Integroidussa asiantuntemuksessa arviointi on paljon korkeamman luokan ongelma.

Integroitu asiantuntemus tuo toisenkin rasitteen asianosaisten asianajamiseen. Asian käsittely alkaa huomaamatta palvella asiantuntijakeskeisen

162. Integroitu asiantuntijatodistelu on siinä suhteessa turvallista, ettei vaaraa roolien sekoittumisesta tai hämärtymisestä edes pitkällä tähtäimellä voi olla. Todistajahan ei saa ottaa osaa käsittelyyn omaa osuuttaan enempää, oli hän asiantuntija tai ei. Sen sijaan ”avustavilla” asiantuntijoilla tämä mahdollisuus on. Merilain outo sääntely voikin olla heijastumaa ajoilta, joilla roolit sekoittuivat ja asiantuntijat hamusivat päätösvaltaa. Merilain asiantuntijoille varaama suppea (ja suorastaan nöyryyttävä) rooli onkin ehkä ollut alun perin tarve osoittaa asiantuntijoille ”heidän paikkansa” oikeudenkäynnissä.

päätöksenteon tarpeita, toisin sanoen se keskittyy sen tiedon kokoamiseen, mitä integroitu asiantuntija vaatii tieteellisen tulkintansa muodostamiseksi. Esimerkiksi medikalisoituneessa päätöksenteossa pääasiaksi nousee lääketieteellisen tiedon kerääminen ja analysointi.[163] Nämä integroidun oikeudenkäynnin sivuilmiöt vievät erityistuomioistuimen oikeudenkäynniltä sen lopputulosta legitimoivaa voimaa. Toki erityistuomioistuinprosessien legitimointikyky voidaan yleensäkin kyseenalaistaa, koska se ei selvästikään ole yhtä korkea kuin yleisten tuomioistuinten prosessien. Astevaihtelua erityistuomioistuinten välillä kuitenkin on havaittavissa. Esimerkiksi vakuutusoikeuden toiminta saa muihin erityistuomioistuimiin verrattuna suhteettomasti suuren yleisön kritiikkiä. Arvostelu taas selittyy ainakin osaksi sillä, että oikeudenkäynti kyseisessä tuomioistuimessa justifioi huonosti. Asianosaiset eivät usko, että he ovat saaneet vakuutusoikeudelta sen ”reilun oikeudenkäynnin”, jonka heidän asiansa ansaitsisi. Yhtä kielteistä kritiikkiä ei kuulla sen enempää työtuomioistuimen kuin markkinaoikeudenkaan toiminnasta. Tosin työtuomioistuimessa yhteisöllisyys karsii tai karsisi luonnostaan arvostelua, vaikka sitä esitettäisiinkin.[164] Markkinaoikeus puolestaan saa, joitakin prosessioikeudellisia yksityiskohtia lukuun ottamatta, aitoa kiitostakin.

Tutkimuskirjallisuuden asenteet integroituun asiantuntemukseen ja etenkin asiantuntijajäseniin ovat oudon kaksijakoisia.[165] ”Avustaviin” asiantuntijoihin ei ole otettu suoraan kantaa, joskin samat argumentit pätevät myös heissä. Yhtäältä integroitu asiantuntemus saa tutkimuksessa odotetun tuomionsa. Sitä voidaan arvostella oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta, koska asiantuntijajäsenen erityinen tietämys ei tule oikeudenkäyn-

163. Tällä ei tarkoiteta, etteikö asiantuntijan tiedontarvetta tulisi tyydyttää. Siitä ei vain saa tulla käsittelyn pääasiaa, toisin sanoen tietointressi ei saa hallinta käsittelyä. Päätöksenteosta ks. jäljempänä jakso 9.1.

164. Lakimiesten käyttäminen (mikä on sääntönä markkinaoikeudessa mutta harvinaista vakuutusoikeudessa) selittää sekin jotain. Lakimiesavustajat tunnetusti moderoivat päämiestensä kritiikkiä, esitettiin se sitten tuomioistuimelle tai suurelle yleisölle. Moderointi voi olla niin tehokasta, että tuomioistuimelle syntyy vääristynyt kuva siitä, kuinka tyytyväisiä sen toimintatapoihin ollaan. Lakimiehet lisäksi itsekin varovat esittämästä mitään todella negatiivista tuomioistuimen menettelytavoista, koska se kokemusperäisesti vahingoittaa heidän suhdettaan tuomioistuimeen. Hehän joutuvat jatkossakin asioimaan samassa tuomioistuimessa. On tietenkin myönnettävä, että lakimieskään ei pysty estämään päämiestään, jos tämä haluaa tuulettaa vääryyskokemuksiaan sosiaalisessa mediassa tai valtamedioiden yleisönosastoissa.

165. Käsitettä ”integroitu asiantuntemus” ei tietenkään kirjallisuudessa käytetä; sehän on kehitetty tätä tutkimusta varten. Sen sijaan aikaisemmassa tutkimuksessa puhutaan tavallisesti asiantuntijajäsenistä tai jostain asiantuntijajäsenten luokasta.

nin asianosaisten tietoon.[166] Tämä on väärin, koska asianosaisten on saatava tilaisuus ”lausua erityistä asiantuntemusta vaativista kysymyksistä”.[167] Asiantuntemuksen integrointi on kuitenkin joka tapauksessa ensisijainen vaihtoehto, jos oikeudenkäynnissä tarvitaan muiden tieteenalojen asiantuntijatietoa. Integroitu asiantuntemus nimittäin ”turvaa lopulta parhaiten oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytykset”. Perustelu toistuu uudemmassakin tutkimuskirjallisuudessa. Sitä vielä terävöitetään toteamalla, että asiantuntijajäsen osallistuu päätösneuvotteluun ja voi siellä ottaa kantaa uuteen selvitykseen, joka ei ole ollut aikaisemmin esillä.[168] Tässä tutkimuksessa kyseinen perustelu olisi pikemmin vasta-argumentti integroiduille asiantuntijoille. Kuvatussa tilanteessahan oikeutta hakevan oikeusturva on erityisellä koetuksella, koska hän ei pääse lainkaan ottamaan kantaa asiantuntijan tieteelliseen tulkintaan. Kuulemisperiaate tulee totaalisesti loukatuksi: siltä ei pelasta edes kyseenalainen legaalinen fiktio.

Pirstoutuvassa lainkäytössä muodostuu myös vaivoin hyväksyttäviä anomalioita. Yhdessä asiatyypissä tai konstruktiossa kuulemisperiaate voi toteutua lähes täydellisesti (täydellisestihän se ei voi koskaan toteutua integroidussa asiantuntemuksessa), toisessa taas tulla totaalisesti loukatuksi. Jos asiantuntija ei kuulu kokoonpanoon eli hän on tämän tutkimuksen nomenklatuurassa avustava asiantuntija, hän kirjoittaa lausunnon. Asianosaisille varataan tilaisuus sen kommentointiin samalla tavalla kuin jos kysymys olisi vastapuolen nimeämän asiantuntijan lausunnosta. Yleisessä lainkäytössä tai tarkkaan ottaen eräissä rikosasioissa laki nimenomaan velvoittaa tähän menettelytapaan. Tiukkaa kuulemisperiaatetta kannattava tutkijakaan ei löydä järjestelystä aukkoja: asianosaiset saavat reilun mahdollisuuden kommentointiin ja tarvittaessa (vaikka laki ei sitä suoraan sano) omaan asiantuntijatodisteluun. Kuulemisperiaate vaatisi tätä tai vastaavaa järjestelyä myös silloin, kun laissa, oli kysymys erityisestä prosessilaista tai aineellisesta erityislaista, ei ole nimenomaista sääntelyä periaatteen toteuttamisesta. Laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa ei sisällä tällaista säännöstä, vaikka laki on uusi. Se määrää vain, että vakuutusoikeus voi pyytää tarvittaessa asiantuntijalausunnon (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 16.1 §). Avoimeksi jää, mitä tehdään, kun lausunto tulee. Käytännössä se annetaan tiedoksi asi-

166. Näin Jokela 2016 s. 243. Näkemys on yleisesityksestä.
167. Ks. Jokela 2000 s. 1135.
168. Ks. Havu-Juntunen 2002 s. 601.

anosaisille kommentoivaksi, toisin sanoen vakuutusoikeus soveltaa samaa menettelytapaa kuin yleinen tuomioistuin erityissäännellyissä rikosasioissa.

Asiantuntijajäsenen vaikutus asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen on, kuten edellä todettiin, paljon suurempi kuin ”avustavan” asiantuntijan tai integroidun asiantuntijatodistajan (jollainen asiantuntijalääkäri tämän tutkimuksen kielenkäytössä on). Erityisen kummallista olisi, jos asiantuntijajäsen saisi pitää tieteellisen tulkintansa salassa oikeudenkäynnin ajan ja enintään esittää sen kokoonpanon muille jäsenille salaisessa päätösneuvottelussa. Reilulta ei tunnu sekään, että asiantuntijajäsen voi vaihtaa näkemystään tieteellisestä tulkinnasta moneen kertaan siitä asianosaisille lainkaan kertomatta. Tieteellisten tulkintojen piilottaminen tai suoranainen salaaminen ei pelkästään vaikeuta asianosaisten asianajamista ja loukkaa kuulemisperiaatetta. Se loukkaa myös oikeudenkäynnin avoimuutta ja antaa kuvan, että tieteellisissä tulkinnoissa on jotain, mikä ei kestä päivänvaloa. Tieteellisten näkemysten piilottaminen ehkä perustuu haluun suojata asiantuntijajäsentä kohtuuttomalta arvostelulta. Prosessioikeuden tutkija ei anna tällaiselle ”tavoitteelle” mitään arvoa.[169] Kuulemisperiaatteella on toki hintansa integroidussa oikeudenkäynnissä. Asianosaisten kuuleminen tuo viivettä oikeudenkäyntiin, koska asianosaisen on saatava kohtuullinen aika kommentointiin. Jos asianosainen jättää lausuman, vastapuolen on taas saatava tilaisuus siihen vastaamiseen, jos siinä on jotain uutta.[170] Lausumaa lienee mahdotonta kirjoittaa niin, ettei siinä olisi mitään uutta. Pahimmillaan kuulemiskierroksia tulee sitä paitsi useita, jos asiantuntijan näkemys muuttuu tai tarkentuu oikeudenkäynnin aikana. Asianosaisten pitäisi periaatteessa päästä kom-

169. Tämä kerrotaan vain argumentum ad absurdum -päätelmänä. Kukaan ei ole väittänyt, että järjestelyllä olisi tietoisesti tällainen tarkoitus. Selitys toimille on jokseenkin varmasti siinä, että integroituun asiantuntemukseen sisältyviä ongelmia ei ole havaittu. Sen sijaan ulkopuolinen asiantuntija, jonka tuomioistuin nimeää, rinnastuu luonnostaan asianosaisen nimeämään asiantuntijatodistajaan. Tällaisen todistajan kohdalla kenenkään mieleen ei ole tullut, että vastapuoli ei saisi lausua näkemyksestä mielipidettään ja esittää vastakkaista asiantuntijatodistelua.
170. Kuulemiskierroksilta ei tietenkään vältytä juristerisilla väitteillä siitä, onko vastapuoli muodollisesti asianosainen vai ei. Ratkaisevaa on, toimiiko tämä asianosaisen tapaan. Näsäviisaus asianosaisuudella on ollut tyypillistä hallintoprosessista käydyssä keskustelussa. Siinä päätöksen tehnyt viranomainen ei ole asianosainen, miltä se välttää asianosaisen velvollisuudet mutta kykenee vetoamaan asianosaisille kuuluviin oikeuksiin. Ks. Koulu 2023a s. 10 ja 117. Ohimennen todettakoon, että uutisen arvoiseksi on katsottu, kun hankinta-asiassa hankintayksikkö tai tarjouskilpailun voittaja on määrätty maksamaan valittajan oikeudenkäyntikulut. Ks. Backman 2022 s. 2.

mentoimaan sitä tieteellistä tulkintaa, jonka asiantuntijajäsen tai ”avustava” asiantuntija vie mukanaan päätösneuvotteluun eli siellä esittää.

On myönnettävä, että asiantuntijajäsenyyden vaihtoehto, vapailta markkinoilta hankittu asiantuntijatieto eli asiantuntijatodistelu on kallista, eikä kaikille aloille ole saatavissa puolueettomia asiantuntijoita. Asiantuntijoita on, mutta he ovat jonkun etutahon, usein vastapuolen palveluksessa. Asiantuntijatodistelun kalleus voi olla oikeuksiin pääsyn este, jos oikeutta hakeva on vähävarainen. Argumentti painaa näin vakuutusoikeudessa mutta kaatuu nenälleen työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa. Niissä asianosaiset eivät yleensä ole vähävaraisia vaan päinvastoin huomattavan varakkaita. Jos taas alan asiantuntijoita ei lainkaan ole, mistä sellainen on löydetty jäseneksi erityistuomioistuimeen. Asiantuntijatodistelun kalleuteen ja huonoon saatavuuteen sitä paitsi kannattaisi vastata integroidulla asiantuntijatodistelulla, jonka kustannuksista tuomioistuin – tai viime kädessä julkinen valta – vastaa.

Vakuutusoikeudella on, kuten todettiin, käytössään lähes ihanteellinen periaatteen sovellus. Lain mukaan vakuutusoikeus voi yksittäisessä asiassa pyytää lausunnon asiantuntijalääkäriltä. Järjestelmä on yksinkertainen eikä työllistä liikaa tuomioistuintakaan. Vakuutusoikeudessa on valmiiksi tieto (’lista’) eri alojen asiantuntijalääkäreistä. Kysymysten muotoilussa auttaa asiantuntijajäsen, tuomioistuin tilaa lausunnon sekä maksaa asiantuntijan laskun. Järjestelmä on vanha, mutta sen kohtalo osoittaa, että oikeuskehitys voi kulkea myös taaksepäin. Kun lausuntoja pyydettiin parhaimmillaan satoja vuodessa, viime vuosina järjestelyä on käytetty enää 10–15 kertaa.[171] Syyt järjestelmän alasajoon eivät käy ilmi aineistosta. Ehkä lausuntojen saaminen kestää liian kauan (käsittelyn pitkittyminen ei kylläkään perinteisesti ole ollut tuomioistuinten ensimmäisiä huolenaiheita), ehkä lausunnon pyytäminen kuitenkin tuottaa liiaksi työtä, ehkä asiantuntijalääkärit eivät ole innostuneita tällaisista oikeudenkäyntitehtävistä. Ne ovat lopulta kaukana lääkärin perinteisestä toimenkuvasta, etenkin jos kyseessä on kliininen lääkäri, jollaisia erikoislääkärit tavallisesti ovat.

Oltiin mitä mieltä tahansa, asianosaisten oikeusturvavaje on korjattava, ennen kuin integroitua asiantuntemusta voidaan rationaalisesti perustella. Ihannemaailmaan päästään vasta, kun asianosaiselle taataan osaavalla prosessinjohdolla mahdollisuus kommentoida kaikkea, mitä asiantuntijajäsen

171. Näin Huotari 2021 s. 2.

esittää oikeudenkäynnissä tai oikeammin tulee esittämään päätösneuvottelussa. Asiantuntemuksen vaikutus on tietenkin suurin päätösneuvottelussa, jossa asiantuntijajäsen suullisesti esittää kantansa, pystyy sitä perustelemaan sekä torjumaan vasta-argumentit intiimissä päätöksenteossa. Intiimisyydellä tarkoitetaan tässä sitä, että päätösneuvottelu ei ole asiakirjojen vaihtamisen ja suullisen käsittelyn kaltainen formaalinen tilaisuus, vaan asiantuntija vaikuttaa siinä persoonallaan ja alansa ylivertaisella tuntemuksella. Kyseinen ehto ei siis voi koskaan toteutua kunnolla, toisin sanoen asianosaiset saavat enintään tilaisuuden lausua ”erityistä asiantuntemusta vaativista kysymyksistä”, jotka tuomioistuimen puheenjohtaja tai ihannetapauksessa asiantuntijajäsen on ottanut oikeudenkäynnissä esiin. Samalla asianosaisille tulisi kertoa jo se, mikä on asiantuntijajäsenen näkemys ja mihin (esim. millaiseen muun tieteenalan tutkimusnäyttöön) se perustuu.

3.3.2 TIETEELLISEN TULKINNAN LÄPINÄKYVYYS

Asiantuntijoiden ”piilevistä” näkemyksistä aiheutuvaa rasitusta kuulemisperiaatteelle on myös väheksytty. On väitetty, että ”ongelmaa vähentää” kaikkien asianosaisten mahdollisuus esittää näyttöä käsittelyn aikana.[172] Päätelmä on tässä tutkimuksessa pakko torjua kategorisessa muodossa esitettynä: eivähän käsittelyn aikana asianosaiset edes tiedä, mikä on tai tulee olemaan se asiantuntijajäsenen ”näkemys”, johon heidän kannattaisi tuoda esiin vasta-argumentteja (’näkemys ei aktualisoi tässä asiassa’) tai tuoda oikeudenkäyntiin vastakkaista asiantuntijatodistelua (’näkemys on virheellinen’). Voi olla, että integroitu asiantuntija itsekään ei tiedä näkemystään, toisin sanoen se on vasta muotoutumassa ja kirkastuu ehkä päätösneuvottelun keskustelussa. Asianosaiset joutuvat ajamaan asiaansa umpimähkään eli spekuloimaan, mikä asiantuntijan näkemys joko on tai tulee olemaan. Jos asiaa käsitellään suullisesti, he saavat jotain pohjaa päätelmille siitä, mitä kysymyksiä asiantuntija esittää (jos esittää), mitkä tämän ilmeet ovat ja niin edelleen. ”Reilussa” oikeudenkäynnissä asiantuntijajäsenen (johon avustava asiantuntija pitää rinnastaa) tieteellinen näkemys toki kerrotaan asianosaisille. Jos näkemys muuttuu tai tarkentuu, myös se tuodaan asianosaisten tietoon. Jos asiantuntija ei pysty muodostamaan minkäänlaista näkemystä, sekin on kerrottava. Käsittelytapa

172. Tämä mielipide tuntuu yleiseltä ympäristöoikeuden tutkimuksessa. Ks. esimerkiksi Ahonen 2015 s. 451.

kylläkin tuo läpinäkyvyyteen vaikeuksia. Suullisessa käsittelyssä auttaa, kun asiantuntija itse tai puheenjohtajan välityksellä tekee selkoa mielipiteestään, ”briefaa” asianosaisia.[173] Kirjallisessa käsittelytavassa sen sijaan tarvitaan kirjallinen selonteko, ”lausunto”. Tosin laki välillä edellyttää kirjallista lausuntoa, vaikka asiaa käsitellään suullisesti. Syy lienee siinä, että kirjallista lausua on helpompi kommentoida kuin suullista esitystä, joka saattaa harhailla.

Ympäristöoikeuden tutkimus on nostanut esille asiantuntijanäkemysten läpinäkymättömyyden. Tutkimuksessa on pantu merkille, että asiantuntijoiden näkemykset eivät läheskään aina tule esiin edes ratkaisun perusteluista. Tämä ensiksikin tekee muutoksen hakemisen vaikeaksi, toisaalta perustelujen puuttuminen siirtää asiantuntijoiden mielipiteet tieteellisenkin kritiikin ulottumattomiin. Tällaisessa käytännössä ei voi kehittyä yleisiä tulkintalinjoja, vaan kaikki ratkaisut ovat kertaluonteisia ad hoc -ratkaisuja. Voidaan kysyä, miksi tällaisia käytäntöjä – tai oikeammin asenteita – ylipäätään voi syntyä. Selitys voi, kuten edellä todettiin, olla halussa suojella asiantuntijoita ulkopuoliselta arvostelulta. Todennäköinen tämä selitys ei ole, sillä suomalaiset lainkäyttäjät eivät kansainvälisesti ottaen henkilöinä altistu vakavalle arvostelulle. Ehkä asiantuntijoiden näkemykset ”luonnontieteellis-teknisinä” oletetaan objektiivisiksi, toisin sanoen heidän näkemyksistään kukaan saman alan edustaja ei voi olla eri mieltä.[174]

Tieto asiantuntijajäsenen ”tieteellisestä näkemyksestä” välittyisi kaikkein tehokkaimmin asianosaisille, jos asianosaiset saisivat esittää asiantuntijajäsenelle kysymyksiä. Näin selviäisi, mikä asiantuntijan näkemys on tai ainakin, onko se jo muodostunut. Nykyisin tätä pidettäisiin ennenkuulumattomana: puheenjohtaja kieltäisi tällaiset kysymykset. Niitä esittänyt asianosainen saisi luultavasti moitteet oikeudenkäynnin häiritsemisestä. Asianosaiset – ja moni ulkopuolinenkin – pitää asetelmaa nurinkurisena. Asiantuntijajäsen saa sen sijaan mielin määrin esittää kysymyksiä asianosaiselle ja todistajille. Sinänsä mikään ei kiellä sitä, että asianosainen pyytää asiantuntijajäsentä kertomaan

173. Selonteon voi antaa myös ammattituomari. Hän ymmärtää muun tieteenalan edustajaa paremmin asiantuntijatiedon juridisen merkityksen oikeudenkäynnissä. Sen sijaan hän ei ehkä tunne tieteellistä tulkintaa niin syvällisesti, että hän kykenisi esittämään sen vääristymättömänä asianosaisille. Tämä pulma vältetään sillä, että molemmat ottavat osaa selonteon antamiseen.

174. Tämä ei tietenkään pidä paikkaansa: kaikki tieteenalat kokevat erehdyksiä ja koulukuntaerimielisyyksiä, myös luonnontiede ja tekniikka. Tutkimuksessa lainoppineita tuomareita onkin moitittu siitä, että he suhtautuvat liian kritiikittömästi markkinaoikeuden insinöörijäseniin – myös insinöörit kun voivat olla väärässä! Ks. Norrgård 2017 s. 155.

tieteellisestä tulkinnastaan. Kysymykset ovat paikallaan, kun asiantuntijajäsen on näkemystä jo pääpiirteissään esitellyt. Asiantuntijan esityshän voi olla kuten muidenkin osallisten esitykset epätäsmällinen tai aukollinen. Hyvin hoidetussa oikeudenkäynnissä erillisiä informointipyyntöjä tai kysymyksiä asiantuntijalle ei edes tarvita. Puheenjohtaja ottaa keskusteluun ne tieteelliset tulkinnat, joilla on asiassa merkitystä. Samalla tavallahan asianosaisia informoidaan niistä oikeudellisista tulkinnoista, jotka eivät vielä ole olleet riittävästi esillä. Näin estetään paheksuttu yllättävä lainsoveltaminen. Samalla tavalla on syytä, kuten edellä todettiin, paheksua yllättävää asiantuntijatiedon soveltamista.

Jos tai kun asianosaisille annetaan tilaisuus kommentoida asiantuntijan näkemystä, on vastattava myös seuraavaan kysymykseen: annetaanko asiantuntijalle, oli hän jäsen tai ”avustava asiantuntija”, tilaisuus sanoa mielipiteensä asianosaisen kommenteista ja ehkä vastatodistelustakin. Kysymys näyttää joutavalta: asiantuntija pääsee sanomaan vastakommenttinsa moneen kertaan, viimeistään päätösneuvottelussa. Pikemminkin on aihetta kysyä, onko hänen niin tehtävä. ”Oikeutta” kommentointiin ei tietenkään perustella kuulemisperiaatteella vaan sillä, että kommentointi avaa tieteellisen näkemyksen sisältöä, eli parantaa ratkaisuaineiston laatua. Hyvin johdetussa oikeudenkäynnissä puheenjohtaja varmasti ottaa kommentit puheeksi viimeistään päätösneuvottelussa ellei jo aikaisemmin. Kysymys oikeudesta vastakommentteihin on mielekäs, kun asiantuntija on integroitu asiantuntijatodistaja. Tällöin asiantuntijan ”kuuleminen” (tarkoituksella lainausmerkeissä) asianosaisten argumenteista on itsestään selvä keino tarkentaa ja oikaista asiantuntijan todistusta. Se ei sitä paitsi tuota mainittavaa haittaa sen enempää kirjallisessa kuin suullisessakaan käsittelyssä. Kysymys oikeudesta tai velvollisuudesta vastakommentointiin jää syntymättä, kun asiantuntijatodistaja on asianosaisen nimeämä. Tällainen asiantuntija toki haluaa sanoa mielipiteensä niistä väitteistä, jota kohdistetaan hänen asiantuntijatodistukseensa. Se mahdollisuus hänelle on myös reilua antaa. Jos asiantuntijatodistaja ei pysty sitä tekemään, todistuksen uskottavuus kärsii – viimeinen sana jää sille, joka kyseenalaistaa todistuksen.

Oikeudenkäyntiin syötetty asiantuntijatieto (tai sellaiseksi väitetty informaatio) aiheuttaa saman kuulemisen kierteen, kun tieto tulee ulkopuoliselta.

104 Suomalaisessa prosessioikeudessa siihen ei juuri jää mahdollisuuksia, koska oikeudenkäynnit ovat suljettuja. Vain hallintoprosessissa on siihen viittaavia ilmiöitä, sillä hallintoprosessit saattavat olla moniasianosaisia. Jokainen asianosainen tuottaa oman oikeudenkäyntiaineistonsa, johon usein sisältyy asiantuntijatodistelua. Myös integroidut asiantuntijat saattavat joutua muodostamaan useita, hieman erilaisia tieteellisiä tulkintojaan. Common law -maissa niin sanottu amicus curiae -instituutio tekee edellä viitatusta kysymyksenasettelusta jokapäiväisen ilmiön kaikissa merkittävissä oikeudenkäynneissä.[175] Ulkopuoliset tahot saavat toimittaa tuomioistuimelle mitä tahansa aineistoa, joka heidän mielestään liittyy jotenkin tuomioistuimeen tai oikeudenkäyntiin. Aineistoa kutsutaan amicus brief -aineistoksi. Aineistolla tuomioistuinta ”autetaan” kiinnittämällä sen huomio ennakkotapauksiin ja argumentteihin, joita tuomioistuin ei välttämättä itse huomaa. Toimijoina kunnostautuvat enimmäkseen kansalaisjärjestöt ja poliittiset intressitahot, mutta mukana on myös tieteellisiä ryhmittymiä. Suurta eroa ei ole, sillä myös järjestöt ja muut säännönmukaisesti vetoavat kantaansa tukeviin tutkimustuloksiin. Amicus brief -aineisto on toisin sanoen mukailtua asiantuntijatietoa.

Kohun on aiheuttanut se, että tuomioistuin usein ”lainaavat” tieteellistä argumentaatiota amicus brief -aineistosta. Aineisto ei kuitenkaan ole luotettavaa, koska sen toimijalla on omia intressejä. Sinänsä päteviä tutkimustuloksia tulkitaan tarkoituksella väärin tai argumenttina käytetty tutkimus itsessään ei täytä tieteen standardeja. Tässäkin arvostelun kärki ei ole aineiston toimittamisessa vaan siinä, että asianosaiset eivät pääse sen enempää kontrolloimaan tätä aineistoa kuin sitä kommentoimaan. Isossa oikeudenkäynnissä tuomioistuimella voi olla satoja ystäviä, ja heidän toimittamaansa aineistoa kertyy kymmeniätuhansia sivuja. Asianosaisten on mahdotonta omatoimisesti kommentoida kaikkea: valtaosa aineistosta on sitä paitsi asiaan vaikuttamatonta. Näin oikeudenkäynnissä testaamaton asiantuntijatieto välittyy ratkaisuaineistoon.

Suomessa vastaavaa kaikille kiinnostuneille avointa instituutiota ei ole, joten oikeudenkäyntiin erityistuomioistuimissakaan ei tule ulkopuolelta asiantuntijatietoa.[176] Tuomioistuimen on välittömästi torjuttava tällainen ai-

175. Instituutiosta ks. Koulu 2022 s. 159.

176. Hallintolainkäytössä vastaavalle ilmiölle, kuten yllä huomautettiin, jää hieman tilaa, koska hallintoasian oikeudenkäynti ei ole samalla tavalla sulkeutunut kuin yleinen lainkäyttö. Esimerkiksi moniasianosaisuus on paljon tavallisempaa, eikä sillekään, kuka on asianosainen kuka ei

neisto siihen perehtymättä. Tämä pitää asiantuntijatiedon suodattumisen hallittuna, vaikkakaan sen kontrollointi on, kuten edellä on käynyt ilmi, kaukana täydellisestä, ellei tuomioistuin ota perusteellisen käsittelyn vaatimusta ja kuulemisperiaatetta vakavasti. Tässä auttaa merkittävästi se, että tiedonvälityksen kanavat ovat hallitut: oikeudenkäyntiin voi tulla aineistoa vain integroidun asiantuntemuksen tai asiantuntijatodistelun välityksellä. Mahdollista aina on, että asiantuntijajäseneen tai ”avustavaan” asiantuntijaan yritetään vaikuttaa ”tieteellisesti”. Tällä tarkoitetaan sitä, että kuvainnollinen tuomioistuimen ystävä toimittaa asiantuntijalle sellaista tutkimusaineistoa, joka tukee tavoiteltua tieteellistä näkemystä. Vaikutusyritykset ovat tavallaan turhia, eikä niitä periaatteessa pitäisi edes paheksua. Integroidun asiantuntijan oletetaan muutoinkin tutustuvan siihen osaamisalueensa tutkimuskirjallisuuteen, joka liittyy käsiteltävään asiaan. Tutkimus on siis hänelle jo tuttu tai hänen olisi pitänyt se tuntea, jolloin tieto huomaamatta jääneestä tutkimuksesta vain täydentää tieteellistä näkemystä. Kielletyksi yhteydenpito muuttuu, kun siinä tarjotaan tutkimustiedoksi puettuja oikeudellisia tai yhteiskunnallisia argumentteja taikka samalla esitetään faktaväitteitä kyseisestä riidasta. Tällaiset yhteydenotot integroidun asiantuntijan on katkaistava, ja niistä on ilmoitettava kokoonpanon puheenjohtajalle.

On syytä korostaa, että tällaisista vaikuttamisyrityksistä ei ole mainintoja lähteissä. Ongelma on näin puhtaasti teoreettinen, ainakin vielä. Vaikutusyritykset voivat yleistyä, kun ulkomaiset käytännöt vähitellen leviävät Suomeen. Tälläkin hetkellä kuka tahansa saa lähettää tuomioistuimelle aineistoa, jolla lähettäjän mielestä on vaikutusta oikeudenkäyntiin. Se ei ole kiellettyä.[177] Prosessioikeudellinen kysymyksenasettelu keskittyy vain siihen, miten tuomioistuimen on tällöin toimittava, eli aineisto on pääsääntöisesti jätettävä lukematta. Jos tuomari on sen erehtynyt lukemaan, luettu ei saa vaikuttaa asian käsittelyyn tai päätöksentekoon. Aivan yksiselitteinen kysymyksenasettelu ei ole. Ulkopuolinen aineisto voi nostaa esiin niin sanotun notorisen seikan, joka on yleisesti tunnettu mutta jota tuomari ei ole sellaiseksi tunnistanut. Monet tutkimuksen vahvistamat kokemussäännöt ovat itse asiassa

ole, ole tarkkoja sääntöjä. Moniasianosaisuushan johtaa samanlaisiin kuulemisen ongelmiin, mitä amicus curiae -instituutio saa aikaan. Ks. esimerkiksi Koulu 2023a s. 56 ja 277.

177. Asiantuntija saa keskustella tieteellisestä näkemyksestään myös tieteellisten kollegojensa kanssa, kysellä heidän näkemyksiään sekä pyytää vihjeitä aikaisemmasta tutkimuksesta, joka liittyy tapaukseen. Sama oikeushan kollegiaaliseen yhteydenpitoon on myös ammattituomareilla.

samalla notorisia. Tähän kysymykseen eli yksityisen tiedon, notorisuuden ja integroidun asiantuntemuksen jännitteiseen suhteeseen ei tässä syvennytä.

3.4 VÄLITULOKSIA

Integroitu asiantuntemus sekoittaa pahemman kerran oikeudenkäynnin normaalin dynamiikan. Dynamiikka perustuu kaksikantaiseen vuoropuheluun asianosaiset/lainoppinut tuomari. Integroidussa asiantuntemuksessa vuorovaikutuksesta tulee kolmikantaista: asianosaiset/lainoppinut tuomari eli ammattituomari/integroitu asiantuntija. Asiantuntemuksen integroinnissa on kaksi vaihtoehtoa, Niitä on tässä tutkimuksessa kutsuttu yksinkertaiseksi ja kombinoiduksi skeemaksi. Yksinkertaisessa skeemassa asiantuntija muodostaa tieteellisen tulkinnan ja kertoo sen ammattituomarille. Ammattituomarit puolestaan sijoittavat tieteellisen tulkinnan oikeudelliseen tulkintaan ja antavat – ainakin ihannemaailmassa – molemmat tulkinnat yhteen sulattavan ratkaisun. Integroitu asiantuntija ei osallistu oikeudellisen tulkinnan muodostamiseen, mistä seuraa, että integroitu asiantuntija muistuttaa suuresti asiantuntijatodistajaa. Erona on, että hän periaatteessa ottaa osaa kaikkiin käsittelyvaiheisiin ja on läsnä päätösneuvottelussa, joka muutoin on yksityinen. Tätä integroinnin lähimuunnelmaa edustavat käräjäoikeudessa merenkulkuun perehtyneet asiantuntijat sekä joidenkin rikosasioiden ”avustavat” asiantuntijat. Hallintotuomioistuimissa ja erityistuomioistuimissa yksinkertainen skeema on harvinaisuus: sitä edustavat vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit (joka on kylläkin rajatapaus integroidun asiantuntemuksen konseptissa[178]). Asiantuntijan sijoittuminen yksinkertaiseen skeemaan tuodaan lakiteksteissä esiin toteamalla, että tällainen asiantuntija ”on tuomioistuimen apuna” tai ”avustaa tuomioistuinta”. Lakikieli antaakin perusteen kutsua tätä asiantuntijaluokkaa ”avustaviksi” asiantuntijoiksi. Avustavat asiantuntijat ovat toinen integroidun asiantuntemuksen pääsovelluksista.

Kombinoidussa skeemassa mallissa integroitu asiantuntija on paitsi mukana käsittelyssä myös mukana päätöksenteossa. Hän toisin sanoen ratkaisee sekä näyttökysymyksiä että oikeuskysymyksiä. Lopputulosta asiantuntija ei määrää: hän on mukana monijäsenisessä kokoonpanossa eivätkä integroidut

178. Tässä tutkimuksessa systemaattinen sijoitus on ratkaistu lukemalla heidän kolmanteen integroidun asiantuntemuksen luokkaan eli integroituihin asiantuntijatodistajiin.

asiantuntijat yleensä pääse enemmistöksi.[179] Säädännäinen malli on periaatteessa kyseenalainen, koska siinä ylitetään erityisen asiantuntemuksen piiri: on sanottavissa kärjistäen, että asiantuntija tekee maallikkona oikeudellisia ratkaisuja. Tosin pohjoismaissa lautamiesjärjestelmällä on pitkät perinteet, ja siinä maallikot käyttävät samalla tavalla oikeudellista päätösvaltaa. Maallikon päätösvalta ei näin Suomessa ole sellainen ihmetyksen aihe kuin niissä maissa, joissa päätöksenteko on aina ollut lakimiesprofessorin käsissä. Sitä paitsi erityistuomioistuimet ovat tässä erikoistapaus, sillä monissa maissa niissä tuomareina toimivat nimenomaan joko maallikot tai lakimiehet, joilla ei ole tuomarikarriääriä eikä näin kokemusta tuomarin tehtävistä eli eräänlaiset ”puolimaallikot”. Tästä huolimatta skeema on vaikeasti sulatettava: siinä asiantuntijajäsen voi myös vastoin ammattituomareiden kantaa puolustaa yhtäältä tulkintansa oikeellisuutta, toisaalta sen merkitystä asian ratkaisulle. Jos maallikoiden osallistuminen lainkäyttöön on arveluttavaa, se on sitä myös asiantuntijajäsenten kohdalla. Erityistuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten asiantuntijat ovat kombinoidun skeeman edustajia. Tämä tuodaan oikeuskielessä esiin sanomalla, että he ovat tuomioistuimen jäseniä tai että he kuuluvat kokoonpanoon. Kombinoitu skeema on integroidun asiantuntemuksen vahvin sovellus: se välittää tehokkaimmin muun tieteenalan asiantuntijatiedon sekä asian käsittelemiseen että asian ratkaisemiseen.

Integroitu asiantuntijatodistelu puolestaan on integroinnin heikoin sovellus. Siinä tuomioistuin ottaa oma-aloitteisesti oikeudenkäyntiin asiantuntijan, päättää tälle esittävistä kysymyksistä, valvoo asiantuntijan toimintaa sekä maksaa asiantuntijan palkkion. Puhtaassa sovelluksessa asiantuntija valitaan vahvistetusta asiantuntijarekisteristä, jossa luetellaan pätevät ja asiantuntijatehtäviä vastaanottavat eri tieteenalojen asiantuntijat. Aina tuomioistuin ei näin tee: se ei kaikissa maissa ole sidottu rekisteriin. Suomessa ja Ruotsissa tällaisia rekistereitä ei ole: pohjoismaista vain Tanskassa sellaista ylläpidetään. Rekisteri ei ole käsitteellinen eikä toiminnallinen välttämättömyys järjestelyssä. Integroitu asiantuntijatodistelu on toteutettavissa ilman sitäkin, mutta se muodostuu työlääksi. Ainoa selkeä integroidun asiantuntijatodistajaformaatin sovellus ovat Suomessa vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Integroitu asiantuntijatodistaja on periaatteessa OK 17 luvun mukainen asiantuntija.

179. Enemmistöaseman menetystä on jopa lievästi arvosteltu, koska markkinaoikeus menetti sille ominaisen piirteen ”työtuomioistuimen kaltaisena vahvasti intressiedustukseen perustuvana tuomioistuimena”.

Hän rinnastuu näin asianosaisten nimeämiin ja käyttämiin (usein ”yksityisiksi” kutsuttuihin) asiantuntijoihin. Asiantuntijaluokissa on kuitenkin oikeudellisesti vähäisiä mutta tosiasiallisesti merkittäviä eroja. Tuomioistuinten valitsemilla ja etenkin integroiduilla asiantuntijatodistajilla on suurempi alkuperäisuskottavuus kuin asianosaisten omilla asiantuntijoilla.

Asiantuntemusta voi tulla oikeudenkäyntiin monista kanavista, koska skeemat ja sovellukset eivät sulje pois toisinaan. Erityistuomioistuimessa oikeudenkäyntiin saattaa samanaikaisesti osallistua asiantuntijajäseniä, integroituja asiantuntijatodistajia sekä asianosaisten nimeämiä asiantuntijoita. Yleisessä tuomioistuimessa taas voi toimia ”avustavia” asiantuntijoita, integroituja asiantuntijatodistajia (riippuen siitä, ketä sellaisena pidetään) sekä asianosaisten omia asiantuntijoita. Kaikesta asiantuntemuksesta huolimatta meillä ei ole tutkimusnäyttöä siitä, että integroitu asiantuntemus jossain sovelluksessaan tehostaisi asian käsittelyä tai päätöksentekoa. Integroidun asiantuntemuksen äänenkannattaja ehkä vetoaa siihen, että itsenäisten erityistuomioistuinten ja erityiskokoonpanojen olemassaolo todistaa tämän kausaaliyhteyden. Muutoinhan integroituihin ratkaisuihin kokoonpanoissa ei olisi koskaan päädytty. Olemassaolon indiisioarvo on helppo riitauttaa: se todistaa vain, että tällaisia tuomioistuimia on ollut ja on. Erityistuomioistuin on esimerkiksi perustettu vahvan etutahon painostuksesta, kuten lienee käynyt kaupallisten tuomioistuinten ja työtuomioistuinten kohdalla. Selitys nykyhetkelle voi olla pelkässä historiallisessa jatkuvuudessa tai institutionaalisessa vastarinnassa. Tuomioistuimet ovat toisin sanoen menestyksellä puolustaneet olemassaoloaan, vaikka niiden tarpeellisuus on hiipumassa ja ne pitäisi lakkauttaa. Oli niin tai näin, emme tiedä, millainen integroidun asiantuntemuksen muoto palvelisi kausaaliyhteyttä parhaiten (esimerkiksi kustannustehokkaimmin), jos sellaisen kausaaliyhteyden olemassaolo myönnetään.

Kysymys kausaaliyhteydestä kannattaa unohtaa. Siitä tai sen puuttumisesta lienee mahdotonta saada sellaista tutkimusnäyttöä, joka vakuuttaisi epäilevät tuomaat. Epäselvää on jo se, mitä tehostaminen tässä saisi tarkoittaa. Jotta päästään eteenpäin, on tyydyttävä kysymään, tuoko integroitu asiantuntemus asianosaisille ”prosessioikeudellista” lisäarvoa, toisin sanoen enemmän hyötyä kuin haittoja. Mitä tulee haittoihin, ensiksikin kuulemisperiaate toteutuu huonosti tai oikeammin aukollisesti. Se taas vaarantaa oi-

keudenmukainen oikeudenkäynnin standardit yksittäistapauksessa. Toiseksi lähtökohtaisesti oikeudellinen päätöksenteko uhkaa dejuridisoitua, sillä päätöksenteko oikeudenkäynnissä saattaa vähitellen liukua muuta tieteenalaa edustaville asiantuntijoille. Vaara on tuotu esiin lääketieteen ja ympäristötieteiden kohdalla,

Haittoja ei sovi liioitella. Unohtaa ei saisi, että tuomioistuimeen kytketty asiantuntemus tuo paljon hyötyjä oikeutta hakevalle kansalaiselle. Siitä saa eniten tukea nimenomaan heikko kerta-asianosainen, jonka oikeuksiin pääsystä access to justice -tutkimus huolehtii. Tällainen hyöty on kasvanut todennäköisyys oikeasta ratkaisusta. Tosin siitäkään ei ole empiiristä näyttöä: voi olla, että erityistuomioistuin ei – asiantuntemuksestaan huolimatta – edes pääse sen useammin oikeaan ratkaisuun kuin ”tavallinen” tuomioistuin. Sen sijaan selvä etu on, että tuomioistuimen asiantuntemus vähentää asianosaisten tarvetta asiantuntijatodisteluun. Se taas on tunnetusti kallista ja hidasta. Näin tuomioistuimen asiantuntemus on paikallaan siellä, missä oikeuden hakijat ovat heikkoja ja ratkaisulla on kiire. Vakuutusoikeuden asiantuntijajäsenet ovat helpommin perusteltavissa kuin markkinaoikeuden tai työtuomioistuimen vastaavat jäsenet. Prosessiekonomisena hyötynä laskelmissa voidaan ottaa huomioon myös, että asian käsittely todennäköisesti saadaan paremmin ja nopeammin keskitetyksi ratkaisun kannalta ”oikeisiin” kysymyksiin, eli asiantunteva tuomari kykenee tehokkaampaan prosessinjohtoon kuin tuomari, joka saa substanssiosaamista vasta asiantuntijatodistelun kautta. Tällöin oikeudenkäynti on jo edennyt pitkälle, ja asianosaisille on syntynyt turhia kustannuksia.

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit eivät vaadi uutta lainsäädäntöä eivätkä edes uusia tulkintoja, joilla standardit saadaan täyttymään myös integroidussa oikeudenkäynnissä. Tämäkin on tuotu moneen kertaan esiin tutkimuksessa, joskin arvoitus on, missä määrin tutkimustulokset näkyvät käytännössä. Jos integroitu asiantuntemus, oli se itsenäisiä erityistuomioistuimia tai yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoja, halutaan säilyttää lainkäytön järjestelmässä, asenteiden on joka tapauksessa perustavasti muututtava. Esimerkiksi ”piilevän” päätöksenteon vaarat on huomattava, ja niihin on reagoitava. Keinona tässä on läpinäkyvyys.[180] Ensiaskeleena kuu-

180. ”––– modernin oikeusvaltion oikeusvarmuus edellyttää avoimuutta oikeudelliselta ratkaisutoiminnalta. Tuomioistuimet eivät voi toimia Casanovan tavoin ’salaisuuksien verhon takana’” . Näin Raitio 2017 s. 120. Tätä on lupa odottaa myös lainkäytöltä, johon on integroitu

110 lemisperiaate ulotetaan myös tosiasiallisesti eikä vain teoriassa integroidun asiantuntijan tuomaan kontribuutioon, jota on hieman väheksyvästi kutsuttu ”tieteelliseksi näkemykseksi”. Molempien asianosaisten kannalta tieteellinen näkemys rinnastuu siihen, mitä vastapuoli esittää oikeudellisina argumentteina tai faktatodisteina. Tieteelliset näkemykset eivät ole laki, jota tuomioistuin saa soveltaa eikä asianosaisilta tarvitse kysyä. Tässähän tukea antaa ikivanha ”jura novit curia” -logiikka, mutta asiantuntijatieto ei ole lain asemassa (’scientia non novit curia’).[181] Asiansa osaava tuomioistuin ottaa laintulkintansa oikeudenkäynnissä puheeksi, ellei siitä ole jo valmiiksi keskusteltu. Tämän unohtava tuomioistuin saa moitteita yllättävästä lainsoveltamisesta. Vaikka tuomioistuin on tällöin toiminut muodollisesti valtuuksiensa puitteissa, sen prosessinjohto näyttäytyy ala-arvoisena ja tuomari osaamattomana. Vielä suuremmalla syyllä on näin sanottava, kun kysymyksessä on ”piilevään” asiantuntijatietoon tukeutuva ratkaisu.

Jos oikeudenmukaisen oikeudenkäynnit standardit ovat yksi integroidun asiantuntemuksen ongelma, huolestuttavampi on tässä tutkimuksessa liukuvaksi päätöksenteoksi kutsuttu ilmiö. Siinä periaatteessa oikeudellinen ongelma transformoituu toisen tieteenalan ongelmaksi. Vaikka medikalisaatio on saanut tutkimuksessa eniten huomiota, se lienee vain yksi esimerkki tästä ilmiöstä. Liukuminen (tai oikeammin sen salliminen) on houkuttelevaa. Se ensiksikin vie ammattituomarilta päätöksenteon vaivan, toisaalta se taas antaa ratkaisulle näennäisen objektiivisuuden leiman. Jokainen tuomari (ja muu lakimies) nimittäin myöntää oikeudellisten sovellusten pohjimmaisen harkinnanvaraisuuden: useimmiten toiseenkin tulokseen olisi voitu tulla. Sen sijaan luonnontieteiden ja ehkä selvimmin tekniikkatieteiden maailmankuvaan kuuluu tiedon objektiivisuus eli riippumattomuus soveltajan persoonasta. Tuomioistuimen kannalta voidaan puhua eräänlaisesta ”objektiivisuuden lumosta”.[182]

muun tieteenalan asiantuntemusta. Se on jopa erityisen tärkeää, koska tällaiseen lainkäyttöön syntyy helposti ”salaisuuksien verho”.

181. Tämä ei tietenkään ole aito latinankielinen aksiooma vaan vapaa muunnelma sanonnasta ”jura novit curia”.

182. Tähän on kiinnitetty huomiota tutkittaessa tuomioistuinten roolia. ”––– lääketieteen ja tekniikan kehitys tuottavat tämän tästä todistuskeinoja, joilla saattaisi ainakin ’a priori’ olevan sen merkityksen, että ne ehdottomalla varmuudella ja yksiselitteisesti antaisivat vastauksen näyttökysymykseen joko positiivisen tai negatiiviseen suuntaan.” Ks. lähemmin Takki 1985 s. 159.

Keinot, joilla estetään päätöksenteon lääketieteellistyminen, ovat tuttuja muista yhteyksistä: keinoja ovat muun muassa asianosaisille varattu tilaisuus kommentoida lääketieteellisiä seikkoja, lisänä asianosaisten saama mahdollisuus esittää ”omaa” asiantuntijatodistelua ja – tärkeimpänä – lääketieteellisten ja oikeudellisten kysymysten pitäminen erillään.[183] Samat keinot toki tehoavat liukumiin kaikilla tieteen ja tekniikan aloilla. Näin päätöksenteko palautetaan oikeudelliseksi tai ainakin tuomioistuin saa muistutuksen perustehtävästään. Palautuminen oikeudelliseen päätöksentekoon ei ehkä onnistu täydellisesti, mutta ainakin tahaton alistuminen muiden tieteiden ongelmanratkaisukyvyn varaan estyy. Mutta yleisemmin on sanottava, että päätösvallan liukuminen on kiinni asenteista. Siltä vältytään jo, kun ammattituomarit tiedostavat vaaran ja pitävät kiinni tuomioistuimen lainkäyttöroolista.

Kannattaa huomata, että nämä keinot ovat samoja, joilla elvytetään oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit. Eri keinoja ei tarvita, mikä keventää tuomioistuimen työtä. On kuitenkin myönnettävä, että totaalista korjautumista ei näilläkään keinoilla saavuteta. Integroituun päätöksentekoon jää aina alue, jolla kuulemisperiaate ei kunnolla toimi ja jolla päätöksenteon transformoitumista ei pystytä kontrolloimaan. Alue on helppo paikantaa. Se muodostuu päätösneuvottelusta ja sitä edeltävistä ”yksityisistä keskusteluista”, joita ammattituomarit ja asiantuntijajäsenet ehkä sitä ennen käyvät. Salaisuus tuskin on, että kokoonpanon jäsenet usein vaihtavat mielipiteitä asian käsittelyn ja päätösneuvottelun ulkopuolellakin. Keskusteluun voidaan vetää mukaan myös muita kollegoita, joilla on kokemusta samanlaisista asioista. Tällaista konsultointia pidetään hyvän työyhteisön merkkinä.

Jos ajatellaan asiantuntijan päätösvallan laajuutta, tutkimuksessa asiantuntijajäsenet ovat saaneet hämmästyttävän vähän huomiota. Kaikkinainen kritiikki on kokonaan puuttunut. On pidetty itsestään selvänä, että tuomioistuimen asiantuntijajäsenet ratkaisevat niin näyttökysymyksiä kuin oikeuskysymyksiäkin. [184] Se on oikeastaan outoa, tavallaan järjestelmän vastaista. Kaikilta tuntuu unohtuneen, että asiantuntijajäsenet ovat erityisosaamisensa ulkopuolella maallikoita, toisin sanoen heillä ei ole oikeustieteellistä koulu-

183. Ks. esimerkiksi Hietanen-Kunwald 2015 s. 107.

184. Totta on, että nykypäivän asiantuntijajäsenet eroavat suuresti vanhan ajan asiantuntijajäsenistä. Vanhoissa maanjako-oikeuksissa ”asiantuntijajäseniltä” vaadittiin ainoastaan, että he tunsivat paikalliset olot ja heillä oli kokemusta maa- ja metsätalouden harjoittamisesta. Heidät kylläkin valittiin avoimesti ja demokraattisesti: jokainen kunta oli velvoitettu asettamaan viisi jäsentä. Ks. Wrede 1953 s. 120.

tusta eikä tuomaripätevyyttä. Tällaisten henkilöiden osallistuminen oikeudenkäynteihin on kaikkialla katoamassa, koska sitä ”kannattelevat” voimat ovat hävinneet.[185] On tietenkin myönnettävä, että pitkäaikaiset asiantuntijajäsenet osaavat oikeudenkäynnin ulkonaisen kulun ja ovat oikeudenkäynnissäkin melkoisia kokemusasiantuntijoita. Heidän päätöksentekonsa kuitenkin tukeutuu samalla tavalla ammattituomareiden ohjaukseen kuin käräjäoikeuksien lautamiehet tekevät. Lautamiesten kykyä itsenäiseen päätöksentekoon oikeudellisissa kysymyksissä on epäilty: samoin on kyseenalaistettu se tuki, minkä ammattituomarit saavat päätöksenteossaan lautamiehistä.[186]

Vaikka integroidut asiantuntijat ovat ehkä asiantuntevampia, yhtäläisyydet kategorioiden välillä häiritsevät lukijaa. Fragmentaarinen ja havainnoinnilla koottu tieto prosessilaista ei ole omiaan tuottamaan korkeatasoista menettelyä: pikemminkin se houkuttelee mielivaltaisiin käsittelyratkaisuihin ja yllättävään lainsoveltamiseen. Oikeudenkäyntejä seuraamalla ei kerta kaikkiaan hankita juridista perusosaamista. Vastaväitteenä on sanottavissa, että prosessioikeudellisesta käsittely- eli prosessiosaamisesta vastaavat ammattituomarit. Tämä ei tarkkaan ottaen pidä paikkaansa. Asiantuntijajäsen saa ottaa osaa asian käsittelyyn myös oman osaamisalueensa ulkopuolella, esimerkiksi vaatia tietynlaista prosessinjohtoa.

Laaja päätösvalta ei ehkä ole käytännössä sellainen ongelma kuin teoriassa.[187] Epäkohta (jos se on sellainen) itse asiassa katoaakin, jos asiantuntijajäsenet ja ammattituomarit pysyvät lestissään eli osaamisalueellaan. Asiantuntijajäsen ei tällöin riitauta ammattituomarin oikeudellisia näkemyksiä ja myöntyy niihin: ammattituomari taas ei oleta olevansa asiantuntijaa viisaampi tämän osaamisalueella. Tasapaino järkkyy vasta, kun luontaisista rooleista

185. Ks. lähemmin Pihlajamäki 2013 s. 583. Maallikoiden mukanaoloa kokoonpanossa voidaan perustella vain sillä, että se lisää kansalaista luottamusta oikeudenkäyttöön. Tästä vaikutuksesta ei ole tutkimustietoa. On vaikea uskoa, että maallikoiden osallistumisella erityiseen lainkäyttöön olisi tässäkään suhteessa muu kuin marginaalinen vaikutus.

186. Ks. Pihonen 2016 s. 83. Myös valtamedia on jo vuosikymmen sitten nostanut lainkäytön kissan pöydälle. Ks. Helsingin Sanomat 8.1.2013: ”Tuomarit vievät, lautamiehet vikisevät”. Alaotsikko oli suorastaan loukkaava. ”Maallikkotuomarit eli lautamiehet tuomitsevat käräjillä vähällä osaamisella. ’he eivät useinkaan ymmärrä mitään’, ammattituomari kertoo”. Lautamiehet vievät artikkelin mukaan oikeudenkäyntiin ennakkoasenteensa, omat kokemukset ja tunteensa.

187. Ks. esimerkiksi Savela 2021 s. 1. Hän myöntää, että ”juristien ja lääkärien tehtävistä (vakuutusoikeudessa, minun huomautukseni) ei ole suoranaisesti säädetty”. Hän kuitenkin kuvaa huomattavan tarkasti kummankin luontaiset (tätä termiä hän ei käytä) roolit, mistä päätellen ne ovat käytännössä varsin vakiintuneet, toisin sanoen niitä seurataan tavan ja sosiaalisen paineen takia.

poiketaan. Sitä, tapahtuuko näin tuomioistuimissa, ei tiedetä. Päätösneuvottelujen salaisuudesta pidetään tiukasti kiinni, joten edes haastattelututkimuksista (joita ei tosin ole) tuskin saadaan luotettavia tuloksia. Keskustelussa roolit usein sekoittuvat, mikä antaa vihjeen siitä, että niin käy joskus myös käytännössä. Myös tutkimuksessa on huomautettu, että ympäristöasioissa hallinto-oikeuksissa syntyy jännitteitä oikeusturvan ja ”ympäristöä koskevien näkökulmien” välillä.[188] Näitä näkökulmia esittävät asiayhteydestä päätellen vieläpä ympäristöasiantuntijat, jotka kuuluvat kombinoidussa skeemassa kokoonpanoon. Myöskään ammattituomarit eivät voi välttyä roolien päällekkäisyyksiltä, joita voidaan eufemistisesti kutsua ”jännitteiksi”. Pehmentävä kielenkäyttö ei tietenkään pysty peittämään konfliktien vakavuutta. Roolikonflikteja ehkä estää hivenen se, että muiden tieteenalojen asiantuntijat eivät aina ole kiinnostuneita juridisista kysymyksistä.[189] Sitä paitsi asiantuntijajäsenet enimmäkseen kaipaavat ammattituomareilta selontekoa, mikä on juridinen ongelma ja mitä vaihtoehtoja sen ratkaisussa on. Ei ole uskottavaa, että asiantuntijajäsen ryhtyisi oma-aloitteisesti käymään läpi oikeustieteellistä perustutkimusta.

Ympäristöasioissa (jotka kuuluvat hallinto-oikeuksille) on havaittu kummallinen ilmiö. Ympäristöasiantuntijat irtaantuvat substanssiasiantuntijan roolista ja omaksuvat piirteitä lainoppineen jäsenen roolista.[190] Tämä johtaa retoriseen kysymykseen, kuka on enää substanssiasiantuntija, kumpi ammattituomari. Ilmiö on outo, oikeastaan vielä oudompi ja oudompi, kuten Liisa sanoo ihmemaassa. Havaintoa ei ole syytä kiistää, mutta jos se on tosi ja yleinen ilmiö, liukuma romuttaa koko integroidun asiantuntemuksen oikeutuksen. Tarkoitushan ei ole ollut saada tuomioistuimiin kvasijuristeja. Kovin todennäköistä ei voi olla, että tällaista kehitystä tapahtuisi erillisissä erityistuomioistuimissa. Niissä substanssiasiantuntijat muodostavat vahvan ja lukumääräisesti suuremman yhteisön. Erityistuomioistuimissa pikemminkin vaarana on, että ammattituomari alkaa lähetä substanssiasiantuntijan roolia. Mutta tutkimustietoa tästä ei ole. Tutkimus olisi kuitenkin erinomaisen tar-

188. Näin Nieminen-Finne 2020 s. 204 ja 238.

189. Mediahaastatteluissa vähäisempi kiinnostus joskus vilahtaa. Ks. korkeimman hallinto-oikeuden kotisivu: ”Asiantuntijajäsenenä korkeimmassa hallinto-oikeudessa – ympäristöasiantuntijaneuvos kertoo” (katsottu 3.12.2023). Hän nimittäin kertoo, että ”osa asioista on puhtaasti juridisia ja asiantuntijajäsenen rooli päätöksenteossa jää pienemmäksi, osa asioista taas vaatii paljon työtä”, yleensä viikonlopun istuntoon.

190. Tämän tuo esiin Nieminen-Finne 2020 s. 232.

peellista, koska rooliliukumat ovat kohtalonkysymys erityistuomioistuimille ja erityiskokoonpanoille. Oli miten oli, ilmiö ei ole toivottava. Siinä henkilöt, joilla ei ole juristin peruskoulutusta eikä tuomarin jatkuvaa täydennyskoulutusta, hoitavat ammattituomarin tehtäviä. Tällainen toisen luokan lainkäyttö katosi jo 1600-luvulla, kun moderni oikeudenkäynti alkoi hahmottuma. Liukuvat roolit ovat toki vaarallisia kumpaankin suuntaan. Jos medikalisaation kaltainen päätöksenteon liukuma on vaara, yhtä haitallista on, jos integroidusta asiantuntijasta tulee ammattituomarin korvike.

Maailmanlaajuisesti tuomioistuimeen integroitu asiantuntemus on menettänyt muodikkuutensa: pikemminkin siitä halutaan luopua. Syynä ovat vaikeudet kytkeä asiantuntijatieto oikeudelliseen päätöksentekoon. Vaikeus näkyy kuulemisperiaatteen heikkona toteutumisena. Asianosaiset eivät pysty kunnolla esittämään mielipiteitä, jotka poikkeavat integroidun asiantuntemuksen ”tieteellisestä näkemyksestä”. Näkemys saattaa nousta esiin vasta päätösneuvottelusta. Tässä suhteessa yhdentekevää on, toteutetaanko integrointi yksinkertaisella mallilla vai kombinoidulla mallilla, jos asiantuntija joka tapauksessa on mukana asian käsittelyssä ja ratkaisemisessa. Jos taas asiantuntijalla ei ole oikeutta mukanaoloon koko oikeudenkäynnissä, kysymys ei enää ole traditionaalisesta integroidusta asiantuntemuksesta. Asiantuntija on vain ja ainoastaan asiantuntijatodistaja, joko integroitu, tuomioistuimen kutsuma tai asianosaisten nimeämä.

Tämä fundamentaalinen ero ei ehkä käytännössä vaikuta merkittävältä, jos kysymyksessä on tuomioistuinlähtöinen asiantuntijatodistelu. Sinä tuomioistuin valitsee asiantuntijan, asettaa hänelle vastattavaksi kysymykset sekä maksaa asiantuntijan palveluksista johtuvat kustannukset. Asianosaiset voivat käyttää omia ”yksityisiä” asiantuntijoitaan, jolloin lopputuloksena on asiantuntijoiden taistelu. Pienoinen juridinen ero integroidulla asiantuntemuksella ja tuomioistuinaloitteisella asiantuntijatodistelulla kuitenkin on. Asiantuntijajäsenen kelpoisuutta ei esimerkiksi voida – normaaleja esteellisyystilanteita lukuun ottamatta – riitauttaa.[191] Sen sijaan tuomioistuimen valitsemista asiantuntijoista eli integroiduista asiantuntijatodistajista on saatavissa aikaa erillisriita oikeudenkäyntiin: täyttääkö henkilö asiantuntijan yleiset kelpoisuusvaatimukset?

191. Ks. lähemmin Tapanila 2007 s. 79.

Kansainvälisessä keskustelussa päätöksenteon liukuminen ei ole ollut mainittava huolenaihe. Ilmiöön silloin tällöin viitataan, mutta esimerkiksi tutkimuskohteeksi se ei ole yltänyt. Siitä on varmasti vaikea saada tutkimustietoa: harva ammattituomari myöntää, että hän sovinnolla siirtää päätösvaltansa toisen tieteenalan edustajalle. Ehkä ongelmaa pidetään liian yksiselitteisenä, jotta se kelpaisi tutkimuskohteeksi. Oikeudellista tulkintaa ei tietenkään saa korvata tieteellisellä tulkinnalla – ja sillä selvä. Näin yksinkertaisin selitys tutkimuksen aukolle on, että liukumista ei tosiasiallisesti tapahdu. Selitys ei vakuuta vähänkään kriittistä lukijaa. Mainintoja esimerkiksi medikalisaatiosta on eri lähteissä niin paljon, että sen riski ei ole täysin teoreettinen.

4. Säädöspohja

4.1 PERUSTUSLAIN RAJOITUKSET

Erityisen lainkäytön sääntely on prosessioikeudessa poikkeuksellisen vaikeaselkoista. Vaikeaselkoisuus seuraa sääntelyn nelikerroksisuudesta: kerrokset koostuvat perustuslaista, yhdistetyistä organisaatiolaeista, erityisistä ja näin tuomioistuinkohtaisista prosessilaeista sekä viittauksista yleisiin prosessilakeihin. Yleinen prosessilaki tulee noudettavaksi siltä osin, kuin erityinen prosessilaki ei anna tarvittavia määräyksiä menettelynkulusta. Yleinen prosessilaki on siis pohjasäädös, johon turvaudutaan viimeksi. Pohjasääntelyksi valitut yleiset prosessilait vaihtelevat, osaksi historiallisista syistä, osaksi niistä praktisista vaatimuksista, joita asiatyyppi asettaa. Vakuutusoikeudessa toissijaisesti sovellettava laki on laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa, työtuomioistuimessa taas oikeudenkäymiskaari. Markkinaoikeudessa noudatetaan molempia: sovellettava yleinen prosessilaki määräytyy asiatyypin perusteella. Markkinaoikeuden erikoisuuksiin tai oikeammin kummallisuuksiin lisäksi kuuluu, että aineellisessa erityislainsäädännössä on puhdasta menettelyn ja etenkin toimivallan sääntelyä.[192] Laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa viittaa näihin niin sanottuihin toimivaltalakeihin eli aineelliseen lainsäädäntöön, joka epäloogisesti määrittää samalla tuomioistuinten toimivaltaa. Säännökset toimivallasta on tapana sijoittaa prosessilakeihin, vaikka tätä lakisystematiikkaa usein rikotaan.

Kuten alussa huomattiin, perustuslaki säätää tuomioistuinlaitoksen perusrakenteen ja vahvistaa sen kaksilinjaisuuden.[193] Yleisten tuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten suhdetta ei pystytä purkamaan tai edes olennaisesti muuttamaan lailla, joka säädetään tavallisessa järjestyksessä. Siitä, mitä tämä rajoitus tarkoittaa, voidaan vaihtaa mielipiteitä, sillä vakiintuneita tulkintoja ei ole. Selvää on, että rajoituksen ydinaluetta ovat toimivaltapiirit

192. Tunnettua on, että hankinta-asioiden käsittelyssä huomioon on otettava vaikeaselkoiseksi väitetty ja jatkuvasti uusiutuva julkisia hankintoja koskeva lainsäädäntö. Ks. esimerkiksi Siitari 2021 s. 116. Tällaista aineellisen ja prosessioikeudellisen sääntelyn yhteen kietoutumista pidetään yleensä merkkinä huonosta lainsäädännöstä. Menettelysääntöjen ja etenkin toimivallan sitominen aineelliseen lakiin nimittäin merkitsee, että koko asia on tutkittava, ennen kuin voidaan päättää, missä ja miten sitä tutkitaan. Ks. Koulu 2016 s. 153.
193. Tähän viitattiin jo edellä jaksossa 1.1.

118 ja niiden kautta määräytyvät asiaryhmät, toisin sanoen se, mitkä asiat päätyvät yhtäältä yleisiin tuomioistuimiin, toisaalta hallintotuomioistuimiin. Erityistuomioistuimilta vastaava perustuslain suoja puuttuu: niitä saa perustaa, lakkauttaa ja muuttaa tavallisella lailla. Tämä koskee myös toimivaltarajoja, toisin sanoen sitä, millaisia asioita erityistuomioistuimet saavat käsitellä. Kannattaa kuitenkin panna merkille, että perustuslaki samalla rajoittaa erityistuomioistuinten toimivaltapiirejä. Kaksilinjaisuus saa toisin sanoen suojaa erityisiä lainkäyttölinjoja vastaan.[194]

Tällä tarkoitetaan sitä, että erityistuomioistuinten määrä ei saa nousta niin suureksi eikä niiden toimivaltapiirit muodostua niin laajoiksi, että se murentaisi lainkäytön perusrakennetta eli kaksilinjaisuutta. Valtaosan tuomioistuimiin tulevista asioista täytyy aina ohjautua sekä yleisten tuomioistuinten että hallintotuomioistuinten käsiteltäviksi. Tai sama kääntäen: erityistuomioistuinten käsittelemien asiamäärien on pysyttävä vähäisinä (’marginaalisina’) suhteutettuna yleisten tuomioistuinten ja hallintotuomioistuinten asiamääriin. Sillä, miten asiat jakaantuvat erilaisten erityistuomioistuinten kesken, taas ei ole perustuslain rajoitusten tai oikeammin niistä johdettujen tulkintojen kannalta merkitystä. Yksi erityistuomioistuin saa siis viedä leijonanosan erityistuomioistuinten asioista – ja näin itse asiassa Suomessa käykin. Vakuutusoikeuden asiamäärät ovat lähes kymmenkertaiset verrattuna kooltaan seuraavan erityistuomioistuimen (markkinaoikeus) asiamäärään ja ajoittain satakertaiset suhteessa pienimpään (työtuomioistuin). Eri asia on, onko tämä järkevää. Kovin pienen asiamäärän varaan jäävä erityistuomioistuin on valtiontaloudellisesti ja laadullisesti epätarkoituksenmukainen.

Tämä marginaalisuusvaatimus kiistatta täyttyy työtuomioistuimen (vakiintuneesti alle 100 asiaa/vuosi) ja markkinaoikeuden (vaihtelu voimakasta, asiamäärä vaihtelee 500–1 000 asiaa/vuosi) kohdalla. Vakuutusoikeuden kohdalla vastaus ei ole ilmeinen: se käsittelee vuosittain lähes 4 000 asiaa. Asiamäärissä ei ole ollut viime vuosina suurta vaihtelua, joskin määrät ovat pienessä laskussa. Vakuutusoikeuden asiamäärää on syytä verrata hallinto-

194. Suomen perustuslaki on kuitenkin tässä suhteessa liberaali verrattuna esimerkiksi Italian perustuslakiin. Se nimittäin suoraviivaisesti kieltää uusien erityistuomioistuinten perustamisen. Ks. Christofaro-Trocker 2010 s. 28. Italian perustuslaki kuitenkin salli hieman aikaisemmin perustetun tilintarkastustuomioistuimen (’corte del conti’) jatkavan toimintaansa. Tämä tuomioistuin käsittelee erimielisyyksiä, joita julkisyhteisöjen kuten kuntien varojen käyttö aiheuttaa. Erityistuomioistuin on myös toimivaltainen, kun virkamieheltä vaaditaan korvausta hänen virkatoimistaan aiheutuneesta vahingosta.

oikeuksien yhteenlaskettuun asiamäärään, joka sekin on hienoisessa mutta jatkuvassa laskussa.[195] Tällä hetkellä hallinto-oikeuksissa on vireillä yhteensä hieman yli 14 000 asiaa. Vakuutusoikeus kaappaa kuvainnollisesti lähes kolmanneksen asioista, jotka teoriassa kuuluisivat hallinto-oikeuksien käsiteltäviksi. Asioitahan pidetään käsitteellisesti hallintoasioina. Jos kaksilinjaisuuden vaatimus otetaan vakavasti, vakuutusoikeuden asiamäärä alkaa olla liiallinen. Toki on muistettava, että perustuslaki ei ota kantaa yksityiskohtiin. Niissä tulkinnat ovat vain suuntaa antavia, eikä prosessioikeuden tutkija näe suhdetta sinänsä ongelmana. Hän kysyy enintään, johtaako vakuutusoikeuden ylisuuri asiamäärä siihen, että kansalaisten pääsy oikeuksiinsa kärsii, toisin sanoen heikompaan oikeussuojaan kuin puhdasoppisempi suhde. Vastaus jää tässä antamatta. Vastaaminen edellyttäisi kannanottoa siihen, kumpi menettely, vakuutusoikeusprosessi vai hallinto-oikeusprosessi, täyttää paremmin access to justice -tavoitteet. Prosessit ovat sääntelyltään niin lähellä toisiaan, että vastausta ei saada lainopillisella vertailulla. Vastaaminen vaatisi laajaa empiiristä tutkimusdataa, joka puuttuu.

Ihmisoikeusopit eivät yllättävästi tuo mukanaan esteitä erityistuomioistuinten perustamiseen tai toimivaltaan. Pikemminkin ihmisoikeustuomioistuin suhtautuu suopeasti erityistuomioistuimiin. Jäsenvaltio saa sellaisia perustaa, kun asiaryhmä vaatii tuomioistuimelta erityistä teknistä tai muuta osaamista.[196] Erityistuomioistuinten ja erityiskokoonpanojen keskinäiseen järjestykseenkään ihmisoikeustuomioistuin ei ole ottanut kantaa: niitä ei toisin sanoen ole asetettu etusijajärjestykseen. Avoimeksi on ratkaisukäytännössä myös jäänyt, kuinka pitkälle lainkäyttöä voidaan pirstoa erityistuomioistuimia perustamalla, eli paljonko erityistuomioistuimia maassa saa olla. Tässä vallitseva asiantila on ollut ehkä pakko hyväksyä. Jäsenvaltiothan ovat päätyneet hyvin erilaisiin lukuihin jopa samassa oikeusperheessä, Italiassa

195. Oikeudenkäytön kehitysryhmä panikin merkille vakuutusoikeuden asiamäärän laskemisen. Työryhmä piti sitä huolestuttavana, etenkin kun laskemisen syyt jäävät epäselviksi. Ks. oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 60. Huoleen on syytä yhtyä. Syitä jäädään arvailemaan: niistä huolestuttavin on olettamus, että luottamus vakuutusoikeuden lainkäyttöön on heikentynyt. Se taas olisi huolenaihe, koska se heijastuu ennemmin tai myöhemmin kaiken lainkäytön legitimiteettiin. Sen sijaan on vaikea uskoa, että etuudenmyöntäjät osuisivat etuuspäätöksissään entistä useammin oikeaan (tai se edes vaikuttaisi valitusaktiivisuuteen) taikka että virheet korjattaisiin useammin ensimmäisessä muutoksenhakuasteessa eli lautakunnissa (millä ei myöskään luultavasti ole vaikutusta siihen, kuinka usein muutosta haetaan vakuutusoikeudessa).

196. Ks. Hirvelä-Heikkilä 2017 s. 488.

120 on vain yksi erityistuomioistuin, Espanjassa kymmenkunta. Suomi ja muut pohjoismaat sijoittuvat asteikon keskelle, hieman lähemmäs vähälukuisten erityistuomioistuinten mallia. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit tietenkin ulottuvat myös oikeudenkäyntiin erityistuomioistuimissa. Tämä tuo rakenteellisen rajoituksen erityistuomioistuinten lukumäärään. Mitä enemmän erityistuomioistuimia on, sitä heikommaksi oikeuden saavutettavuus jää. Toimivaltasäännöt voivat olla epäselviä, erityistuomioistuin voi sijaita kaukana, se saattaa olla jutturuuhkan rasittama, joten oikeudenkäynnit kestävät kauemmin kuin yleisissä tuomioistuimissa, ja niin edelleen.

Erityistuomioistuimet eivät synny tyhjästä tai hetken päähänpistosta oikeuspolitiikassa. Ne perustetaan tavallisesti aineellisen lainsäädännön kylkiäisiksi. Työtuomioistuin saa kiittää perustamisestaan siirtymistä työehtosopimuksiin, ja vakuutusoikeus (tai oikeammin sen edeltäjä vakuutusneuvosto) perustettiin aikanaan antamaan suojaa työntekijöille, kun alettiin soveltaa juuri säädettyä tapaturmavakuutuslakia. Samoin markkinatuomioistuin eli nykyisen markkinaoikeuden edeltäjä perustettiin tukemaan kuluttajansuojalainsäädäntöä. Erityistuomioistuimia koskevat prosessilait ovat siis aineellistettua prosessioikeutta ja itse tuomioistuimet oikeastaan niin sanottuja sektorituomioistuimia. Lakikirjoissa vielä 1960-luvulla laki työtuomioistuimesta löysikin paikkansa otsikon ”Työehtosopimuslainsäädäntö, työneuvosto ja tuotantokomiteat” alta, kun taas vakuutusoikeutta sai hämmentävästi etsiä osastosta, jonka otsikko kuului ”Tapaturmavakuutuslainsäädäntö”. (Sijoitus oli tietenkin selvä historiallisen taustan tuntevalle). Nykyiset lakikirjat sen sijaan ovat löytäneet systematiikkansa. Erityistuomioistuimet ovat prosessilainsäädännön yhteydessä, poikkeuksena myöhemmin perustettu markkinaoikeus, joka on edelleen väärässä paikassa, eli aineellisen lainsäädännön osana.

Evoluutiokehitys näkyy markkinaoikeudessa ja vakuutusoikeudessa; ne ovat säilyttäneet piirteitä lautakuntatyyppisistä edeltäjistään kilpailuneuvostosta ja vakuutusneuvostosta. Lisäksi ominaista kaikille erityistuomioistuimille on, että varsinaista oikeudenkäyntiä ohjataan hyvin vähillä – sisällöllisesti jopa ylimalkaisilla – menettelysäännöksillä. Erityistuomioistuinten asiat eivät näytä lainsäätäjänkään mielestä olevan erikoisen ”erityisiä”, kun kysymys on niiden käsittelemisestä. Selitys lienee jälleen historiallisessa taustassa. Lautakunnille tämä oli tyypillistä: varsinaisia menettelysääntöjä

ei niissä ollut, koska erinimiset neuvostot eivät olleet tuomioistuimia eikä asian käsittelyä neuvostossa mielletty aidoksi oikeudenkäynniksi. Käsittely oli ajalle tyypillistä ”paperiprosessia”. Jäänne varhaisvaiheilta on ollut esimerkiksi suurpiirteinen asenne kuulemisperiaatteeseen, mikä asenne tosin on vähitellen hälvennyt.

Lainsäädännössä luotetaan kuitenkin paljon tuomioistuinten sisäiseen autonomiaan: erityistuomioistuinten oletetaan vielä enemmän kuin yleisten tuomioistuinten järjestävän sekä oman sisäisen toimintansa että rutiininsa asioiden menettelykulussa. Sitä paitsi niin tuomareiden kuin asiantuntijajäsentenkin määräaikaisuus on erityistuomioistuimissa paljon yleisempää. Asiantuntijajäsenten tehtäviä rasittaa lisäksi niiden sivutoimisuus, mikä on sekin epätavallinen piirre. Kumpaakaan tuskin hyväksyttäisiin yhtä tyynesti perinteisessä lainkäytössä. On kylläkin myönnettävä, että kansainvälisesti sivutoimisuus ei ole harvinaisuus erityisessä lainkäytössä. Syy lienee siinä, että asiantuntijajäsenyys tai vastaava tehtävä ei riitä työllistämään asiantuntijaa eikä ainakaan täysipäiväisesti. Myös erityistuomioistuimen ”ammattituomari” voi olla sivutoiminen.

4.2 OMISTA ORGANISAATIOLAEISTA ORGANISAATIOIDEN YLEISLAKIIN

Organisaatiolaki säätää tuomioistuimen tehtävistä, rakenteesta, päätösvaltaisuudesta ja henkilökunnasta. Organisaatiolaki voi olla yleislaki, joka koskee kaikkia tuomioistuimia. Vanhat organisaatiolait olivat kuitenkin tuomioistuinkohtaisia, toisin sanoen jokaisella erityistuomioistuimella oli oma organisaatiolakinsa.[197] Organisaatiolait olivat lisäksi aluksi hybridilakeja, eli ne sisälsivät myös määräyksiä oikeudenkäyntimenettelystä.[198] Vanhimmat erityistuomioistuimet saivat aikanaan tällaisen hybridilakinsa, joiden lisäksi niiden toimintaa ohjattiin nykymittapuun mukaan kyseenalaisen pitkälle organisaatioasetuksin. Tämä lainsäädäntömalli säilyi aina vuoteen 2019 saakka. Työtuomioistuin oli tosin tavallaan poikkeus kehityslinjassa: se sai oman pro-

197. Organisaatiolain käsitteestä ks, Koulu 2023a s. 33.

198. Lainsäädäntöhistoriasta ks. esimerkiksi uusi tuomioistuinlaki 2014 s. 34. Menettelysääntöjen kirjoittaminen ei kylläkään tuottanut lakien valmistelijoille (joiden alaan prosessilainsäädäntö ei kuulunut) mainittavaa päänvaivaa, koska menettelysääntöjä tarvittiin nykystandardein mitaten niin vähän. Nekin harvat säännökset olivat varsin alkeellisia, protoprosesseista tuttuja.

sessilakinsa jo vuonna 1974. Tosin uusi laki oli nimestään huolimatta samalla organisaatiolaki, joten lakisystematiikassa mikään ei kehittynyt.

Uusimmassa erityistuomioistuimessa, vuonna 2002 perustetussa markkinaoikeudessa, lähdettiin aluksi vanhasta systematiikasta: toiminnot erotettiin kuitenkin vuoden 2013 suuren uudistuksen yhteydessä. Tuomioistuin sai tuolloin erilliset lait organisaatiostaan ja oikeudenkäynnistään. Selkeään joskaan ei moitteettomaan lakisystematiikkaan päästiin vasta tuomioistuinlaitoksen kokonaisuudistuksessa eli tuomioistuinlailla. Lakiin koottiin kaikkia erityistuomioistuimia koskevat organisaatiosäännökset. Kun samalla vakuutusoikeuden oikeudenkäyntiä koskevat säännökset siirrettiin hybridilaista omaan prosessilakiinsa, erityiset prosessilait alkoivat vastata otsikkoaan. Lait toisin sanoen ohjaavat pelkästään asian vireille panemista, käsittelyä ja ratkaisemista kyseisessä tuomioistuimessa.

Jokaisella erityistuomioistuimella on oma lakisääteinen oikeudenkäyntiformaattinsa. Näin on oikeutettua puhua vakiintuneesta vakuutusoikeusprosessista, työtuomioistuinprosessista ja markkinaoikeusprosessista. Lautakuntavaiheen jäänteenä erityistuomioistuinten prosesseissa on kuitenkin enemmän ad hoc -vaihtelua kuin yleisessä lainkäytössä. Erityisprosessit ovat näin hyvin joustavia. Suhtautuminen joustavuuteen vaihtelee. Tuomioistuimen näkökulmasta oikeudenkäynnissä on liikkumatilaa, asianosaisten näkökulmasta arvaamattomuutta. Vaikeasti ennakoitava menettelynkulku tuo asianajamiseen sellaisia haasteita, joihin ei ole yleisessä lainkäytössä eikä etenkään riita-asioiden käsittelyssä totuttu. On myönnettävä, että myös ”joustavaan” prosessiin kehittyy tavallisesti ennen pitkää omat rutiininsa, joita valtaosa asioista seuraa.[199]

Tuomioistuinlaissa jokainen itsenäinen erityistuomioistuin on saanut oman lukunsa. Lisäksi asiantuntijajäseniä sääntelee kaikille tuomioistuimille yhteinen 17 luku. Tuomioistuinlain organisaatioluvut ovat poikkeuksellisen lyhyitä, kaikki kahden pykälän mittaisia ja sisällöltään identtisiä. Jokaisessa

199. Ks. jäljempänä jakso 6.1. Tämä ”joustava järjestys” ei aina toimi oikeutta hakevan näkökulmasta, jos hän ajaa itse asiansa. Tuomioistuimessa vakituisesti asioivat lakimiehet tietenkin tuntevat kirjoittamattomatkin rutiinit. Ulkopuolinen lakimies taas ei niitä tunne ja kuulee näin moitteita siitä, että hän ei osaa menettelytapoja. Tämä taas karsii niitä lakimiehiä, jotka ovat halukkaita ottamaan vastaan toimeksiantoja oikeudenkäyntiin erityistuomioistuimissa. Joustavuus edistää näin ollen tuomioistuimen eksklusiivista piirrettä, mitä ei ole tässä tutkimuksessa pidetty hyvänä. Sulkeutuneisuus yhtäältä suosii omalaatuisia ja usein haitallisia käytäntöjä, toisaalta taas jarruttaa ja pahimmillaan pysäyttää oikeuskehityksen, kun ulkoisia impulsseja ei tule.

luvussa viitataan kuitenkin lakiin oikeudenkäynnistä kyseisessä tuomioistuimessa. Ensimmäinen pykälä organisaatioluvussa määrää erityistuomioistuimen statuksen erityistuomioistuimena ja tuomioistuimen tehtävät. Toinen pykälä luettelee tuomioistuimen lainkäyttöhenkilöstön, kun taas pykälän jälkimmäinen momentti kertoo. mitä asiantuntijajäseniä tuomioistuimessa on. Perusteluja organisaatioluvuille ei valmisteluasiakirjoissa paljoakaan ole. Tämä on ollut seurausta siitä, että erityistuomioistuinten rakenne ja toiminta jäi huomattavan vähälle huomiolle sekä lain yleisperusteluissa että erityisperusteluissa. Myös yleensä antoisampi vuoden 2014 työryhmämietintö on tältä osin lähes tyhjä.[200] Lain 17 luku on tärkeä, koska kaikissa erityistuomioistuimissa on (substanssi)asiantuntijoita ja integroitu asiantuntemus on tämän tutkimuksen lähtökohtien mukaan itse asiassa näiden tuomioistuinten ainoa kilpailuetu ja peruste niiden olemassaololle. Organisaatioina kaikki erityistuomioistuimet ovat yhtäläisiä: niissä on ylituomari (joka työtuomioistuimessa kantaa historiallisista syistä nimitystä presidentti) sekä ammattituomareita ja asiantuntijajäseniä. Ammattituomareiden asemaa tuomioistuinorganisaatiossa osoittaa määre eli etuliite, joka on samalla tuomioistuimen nimi. Markkinaoikeudessa on näin markkinaoikeustuomareita ja vakuutusoikeudessa vakuutusoikeustuomareita; työtuomioistuimessa vastaava ammattinimike on vanhakantainen työtuomioistuinneuvos.

Tuomioistuinlaki määrittää varsin heikosti asiantuntijajäsenten tehtävät ja aseman tuomioistuimessa. 17 luvun ensimmäinen pykälä kylläkin säätää juhlavasti asiantuntijajäsenten ”asemasta”. Pykälä tosiasiallisesti tyytyy toteamaan, että asiantuntijajäsen on ”tuomiovaltaa” käyttäessään samalla tavalla riippumaton kuin tuomari (1 mom.).[201] Tämä ei yllätä: se olisi muutoinkin selvää. Toinen momentti on sisäinen viittaus. Sitä, mitä lain 9 luvun 1 ja 2 §:ssä säädetään tuomarin velvollisuuksista ja vastuusta, sovelletaan myös asiantuntijajäseneen. Näin myös asiantuntijalla on velvollisuus ratkaista hänelle jaettu asia, hänen on virkatoimissaan oltava tunnollinen ja huolellinen, ja lopuksi hänen on joutuisasti käsiteltävä ja ratkaistava asia. Velvollisuudet ovat tuttuja: ne ovat samalla karriäärituomarin velvollisuuksia.[202] Lakitek-

200. Uusi tuomioistuinlaki 2014 s. 41 ja 114.

201. Myöskään muutoin yksityiskohtaiset työjärjestykset eivät selvennä asiantuntijajäsenten ja tuomioistuimen suhdetta. Työjärjestykset toistavat lakitekstin fraasin asiantuntijan riippumattomuudesta tuomiovallan käyttämisessä (vakuutusoikeuden työjärjestys kohta 2.7.) tai vaikenevat koko asiasta (näin markkinaoikeuden työjärjestys).

202. Velvollisuuksien ”virkamiesmäisyys” on tuotu esiin tuomaritutkimuksessa. Velvollisuudet

niikka jättää avoimeksi, koskevatko muut kuin mainitut säännökset asiantuntijajäsentä. Lainvalmistelu on tältä osin erityisen työtä säästävää, mikä näkyi jo vuoden 2014 työryhmän ehdotuksessa. Sen perustelulausuma toistuu sellaisenaan hallituksen esityksessä. Perustelut päätetään apokryfiseen mainintaan, jonka mukana asiantuntijajäseneen ei tehtävän luonteen vuoksi voida soveltaa ainakaan sivutoimia ja virkavapautta koskevia säännöksiä. Tällä viitattaneen lain 9 ja 13 lukuihin, joissa on tämänkaltaisia säännöksiä.

Merkittävin kysymys kuuluu, onko päällikkötuomarilla (tai osastonjohtajalla, jos sellainen on) normaalit johtamisen ja seurannan valtuudet myös suhteessa asiantuntijajäseniin. Vastaus peruskysymykseen ei vaadi miettimistä: se on tietenkin myöntävä. Selvää kuitenkin on, että käytännössä asiantuntijajäseniä johdetaan ja voidaan johtaa eri tavalla kuin ammattituomareita. Johtamisen täytyy olla niin sanottua pehmeää johtamista, koska päällikkötuomarilla ei tosiasiallisesti ole muuhun keinoja. Lain 17 luku sisältää kylläkin yksityiskohtaiset säännökset kurinpitotoimista, mutta niillä ei ole merkitystä sivutoimisille ja määräaikaisille asiantuntijajäsenille. Hänen on helppo palata päätoimeensa. Pehmeässäkin johtamisessa on rajansa: halukkaista asiantuntijajäsenistä on pulaa. Käytännön realiteetit vievät siihen, että asiantuntijajäsenten johtamiseen ei innokaskaan päällikkötuomari uhraa aikaa eikä vaivaa. Asiantuntijajäseniä johdetaan todennäköisesti joko jättämällä hänet pois asiakohtaisesta kokoonpanosta tai vihjauksin siitä, että tehtävä on määräaikainen ja jatkomääräys saattaa olla vaarassa.

Toiminnan seuraaminen on luontainen osa johtamista, mutta tuomioistuinlaki erottaa nämä tehtävät. Tästä syystä on aihetta kysyä, onko päällikkötuomarin kuitenkin seurattava asiantuntijajäsenen käyttäytymistä. Lain sanamuoto jopa edellyttää ”valvontaa”, mikä on astetta korkeampaa kontrollia. Päällikkötuomarin on valvottava lainsoveltamisen ”yhdenmukaisuutta”.[203] On helppo nähdä, että sanamuoto ei luontevasti sovellu integroituun asi-

ovat virkamiehen yleisiä velvollisuuksia, eikä niissä ole mitään erityisesti tuomarin tehtäviin kytkeytyvää. Ks. Koulu-Koulu-Koulu 2019 s. 193.

203. Tästä valvontavelvollisuudesta ammattituomareiden kohdalla ks. Koulu-Koulu-Koulu 2019 s. 159 ja 200. Asiantuntijajäsenyyden määräaikaisuus on näin käytännön välttämättömyys, vaikka se teoriassa on ristiriidassa tuomarilta vaaditun riippumattomuuden takia. Määräaikaisuuden ongelmasta lääkärijäsenten kohdalla ks. Vaitoja 2016 s. 111 ja 147. Ohimennen todettakoon, että kaikkien tuomareiden riippumattomuus ja itsenäisyys on melkoinen myytti: tosiasiallisesti tuomioistuimet ovat hyvin riippuvaisia valtiosta ja tuomarit täysin riippuvaisia tuomioistuimestaan. Ks. Mellqvist 2023 s. 88. Jälkimmäinen säännönmukaisuus pätee erityisen hyvin asiantuntijajäseniin.

antuntemukseen. Substanssiasiantuntijalle ei hevin voi säilyttää vastuuta oikeusperiaatteiden ja laintulkinnan soveltamisesta, koska hänellä ei ole juridista koulutusta eikä häneltä edellytetä oikeudellista osaamista. Hän on kuvainnollisesti tässä suhteessa ammattituomareiden opastuksen armoilla. Voidaan kuitenkin väittää, että pykälän esiintuoman periaatteen täytyy sinänsä olla voimassa myös integroidussa asiantuntemuksessa. Asiantuntijajäsen ei saa olla mielivaltainen tieteellisissä näkemyksissään, mistä seuraa, että päällikkötuomarin on valvottava asiantuntijajäsenen ”tieteellisten tulkintojen” yhdenmukaisuutta. Jos käsiteltävänä on kaksi samanlaista asiaa, asiantuntija ei voi toisessa edustaa näkemystä x, toisessa y. Päällikkötuomarin on siihen puututtava. Se, että puuttumisen keinot ovat lähes olemattomat, ei anna vapautusta itse velvollisuudesta. Ainoaksi valvonnan keinoksi käytännössä jäävät huomautukset ja ”puhuttelut”. Sen tehokkaampia voimakeinoja päällikkötuomarilla ei ole silloinkaan, kun hän valvoo ammattituomareiden lainsoveltamisen yhdenmukaisuutta.

Sen sijaan päällikkötuomarin valvontavelvollisuutta ei missään tulkinnassa voi ulottaa niin pitkälle, että siihen kuuluisi tieteellisten tulkintojen ja tieteenalan tutkimuksen yhdenmukaisuus, esimerkiksi vastaako asiantuntijan näkemys tieteenalan tutkimuksen yleistä kantaa. Yksittäisessä asiassa ammattituomarit toki voivat sitäkin kysellä. Se kuuluu siihen ”terveeseen kriittisyyteen”, jota tutkimus odottaa ammattituomareilta. Sosiaalinen kontrolli kylläkin turvaa pitkälle tieteellisten tulkintojen yhdenmukaisuutta ja tasoa. Asiantuntijajäsenen mielivaltaisuus tieteellisissä kannanotoissa saa aikaan sen, että asiantuntijajäsenen mielipiteet eivät paljoa paina. Hänen näkemykselleen ei anneta päätösneuvottelussa painoa: jos on tarpeen, hänet äänestetään kumoon.

Kiistatonta on, että tuomioistuinlain 8 luku tulee suurin piirtein sellaisenaan sovellettavaksi erityistuomioistuimiin. Nimenomaisia säännöksiä erityistuomioistuimista ei nimittäin ole. Sovellettavia yleissäännöksiä ovat muun muassa määräykset asioiden jakamisesta ja tuomioistuimen toimimisesta osastoihin jakautuneena. Osastoihin jakautumisesta päätetään tuomioistuinten työjärjestyksissä (tuomioistuinlaki 8:4). Asioiden jakamisessa työjärjestyksessä saadaan määrätä ainoastaan jakamisen perusteista. Näiden perusteiden on kuitenkin oltava selkeitä ja turvattava asianosaisten oikeus

126 (8:7). Markkinaoikeus ei ole käyttänyt hyväkseen osastojakoa: se toimii yhtenä ”lainkäyttöyksikkönä”. Yksikön toimintaa johtaa ylituomari, joka huolehtii erityisesti työn yleisestä suunnittelusta ja järjestämisestä sekä työskentelyn tuloksellisuudesta (työjärjestys 7 §). Sen sijaan vakuutusoikeus jakaantuu lainkäyttöosastoihin. Osastolla on johtaja, ja siihen kuuluu myös vastaava notaari: notaarit muodostavat osaston valmisteluyksikön (työjärjestys kohta 2.5.).

4.3 ERITYISTUOMIOISTUINTEN OMAT PROSESSILAIT

Vakuutusoikeudessa nykyinen prosessilaki on laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa (677/2016). Laki on järjestyksessä neljäs prosessilaki, jos unohdetaan tuomioistuimia edeltänyt lautakuntavaihe mutta otetaan mukaan vuoden 1943 siirtymälainsäädäntö. Nykyistä lakia edelsi vuoden 2003 vakuutusoikeuslaki (132/2003). Tämä laki oli vanhaa perinnettä seuraten hybridityyppinen, mikä vinoutti lainsäädännön antamaa kuvaa menettelystä. Laissa nimittäin oli ylipitkä toinen luku; luku oli otsikoitu tätä tutkimusta ajatellen lupaavasti ”Asian käsittely”. Otsikko kuitenkin petti lukijan, sillä luku koostui erilaisia kokoonpanon vaihtoehtoja ja tuomioistuinten jäsenten virkamiesoikeudellista asemaa koskevista pykälistä. Pykälät olivat paitsi pitkiä myös teknisiä. Tarkkaavainen lukija huomaa, että koko luvussa ei ollut yhtään säännöstä itse oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa. Selitykseksi ei enää kelvannut vakuutusoikeuden epäselvä status lainkäyttöelinenä: se oli tuolloin jo vakiinnuttanut tuomioistuimen statuksensa.

Vuoden 2003 laki todistaa samalla siitä, että jokainen uusi prosessilaki ei välttämättä ole kehitystä. Tässä se ei tuonut ohjausta siihen, miten asiat tulisi käsitellä vakuutusoikeudessa. Vuoden 2003 laki oli nimittäin tässä suhteessa edeltäjäänsä eli vuoden 1958 lähes samannimistä lakia surkeampi. Vuoden 1958 laki vakuutusoikeudesta (14/1958) sentään oli määrännyt vakuutusoikeuden pääsääntöisen käsittelytavan. Tapa oli, kuten arvata saattaa, asioiden kirjallinen käsittely (9 §). Laissa oli kylläkin nykykatsannossa erikoinen säännös. Vakuutusoikeus saattoi pyytää maallikkojäseniään hankkimaan asian selvittämiseksi ”asiantuntija-apua” oikeudenkäynnin ulkopuolella (8 §). Maallik-

kojäsenille voitiin siis sälyttää tutkinnallisia tehtäviä, koska asiantuntija-avun täytyi olla henkilöiden vapaamuotoista ja yksityistä kuulemista. Ajatuksena ehkä oli, että jäsen kertoisi aikanaan ammattituomareille päätösneuvottelussa hankkimastaan avusta, käytännössä nähtävästi siitä, mitä hän oli kuullut haastattelemiltaan asiantuntijoilta ja henkilöiltä. Ammattituomareille tätä tehtävää ei lain mukaan voitu antaa. Selitys lienee hyvin praktinen: heidän ei kuviteltu tehtävästä selviytyvän.

Työtuomioistuin kävi läpi lähes saman evoluution. Ensimmäinen kunnollinen prosessilaki oli laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa (646/1974). Laki kumosi alkuperäisen säädöskerroksen, eli vuoden 1947 lain työtuomioistuimesta (437/46). Vuoden 1974 laki koki vanhan nimensä säilyttäen perusteellisen modernisoinnin alioikeusuudistuksen yhteydessä (951/1993). Ajoitus tähän suuruudistukseen selittää nykyisen työtuomioistuinprosessin yllättävän ”edistyksellisyyden” eli sukulaisuuden moderniin riita-asian oikeudenkäyntiin. Kuten edellä huomautettiin, modernisoinneista ja uusista laeista huolimatta erityistuomioistuimissa jäi monesti voimaan anakronistisia säännöksiä eli säännöksiä sivuutetuista kehitysvaiheista. Markkinaoikeus välttyi tällaiselta evoluutiolta, ja sen kehitys oli muutoinkin nopeampi.[204] Nykyinen laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa (100/2013) perustuu asiallisesti lakiin eräiden markkinaoikeudellisten asioiden käsittelystä markkinatuomioistuimessa (1528/2001), jonka uusi laki kumosi. Jatkuvuus kuitenkin säilyy. Vuoden 2013 lakiin otettiin suurin piirtein sellaisenaan vuoden 2001 lain keskeiset menettelysäännökset eli käytännössä neljä pykälää (14–17 §:t).

Symmetria on erityisessä lainkäytössä edelleen kaukana täydellisestä. Yksittäisiä prosessisäännöksiä on myös niissä aineellisissa laeissa, joita erityistuomioistuin yksittäisessä asiassa soveltaa. Tämä lakisystemaattinen epäsymmetria rasittaa etenkin markkinaoikeutta. Aineelliseen lainsäädäntöön on jäänyt jopa säännöksiä toimivallasta ja asialegitimaatiosta, jotka ovat prosessilainsäädännön ydintä. Esimerkiksi kilpailulaki (42 §) ja hankintalaki (145 §) antavat normaalien riitapuolten lisäksi asialegitimaation eri viranomaisille ja intressijärjestöille. Jotta johdonmukaisuutta hakeva lukija saadaan lopullisesti harhautetuksi, työtuomioistuimessa vastaava asialegitimaation laajennus tulee vahvistetuksi erityisessä prosessilaissa eli laissa oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa (12 ja 13 §).[205]

204. Ks. lähemmin Viitanen 2017 s. 490.

205. Tämä kummallisuus on pantu ennenkin merkille. Ks. esimerkiksi Vuorenpää ym 2021 s.

128 Aineellinen konteksti ja historiallinen jatkuvuus ohjaa edelleen erityistuomioistuinten sijoittamista lakikirjojen systematiikkaan ja samalla oikeudenalojen kontekstiin. Tämä näkyi, kuten edellä havaittiin, hyvin vahvana aikaisemmissa lakikirjoissa, mutta siitä ei ole päästy eroon uusissaan. Esimerkiksi puolivirallinen Suomen laki -kirja tekee edelleenkin peruseron erityistuomioistuinten välillä: vakuutusoikeus ja työtuomioistuin ovat saaneet paikkansa Pr-osastossa. Osasto taas on ollut ja on prosessilainsäädännön perinteinen paikka. Nämä tuomioistuimet siis rinnastetaan yleisiin tuomioistuimiin, ja niiden prosessilait katsotaan yleisten prosessilakien veroisiksi. Sen sijaan markkinaoikeus prosessilakeineen esiintyy aineellisen lainsäädännön sisällä alaotsikolla ”Kuluttaja- ja markkinaoikeudellinen lainkäyttö”. Markkinaoikeutta koskevaa lainsäädäntöä ei toisin sanoen mielletä ”prosessioikeudelliseksi”. Sijoittelussa ehkä näkyy ajatus markkinaoikeudesta ”yleisten intressien” turvana. Sama logiikka sijoittaisi vakuutusoikeuden sosiaaliturvalainsäädännön ja työtuomioistuimen työlainsäädännön liitännäiseksi. Näinhän aikanaan tehtiinkin. Prosessioikeuden tutkija ei näe mitään epäselvää siinä, etteivätkö kaikki erityistuomioistuimet kuuluisi muun prosessioikeuden kanssa samaan osastoon ja että ne paikan myös ansaitsisivat.

Eurooppalaisten tuomarijärjestöjen suositus varottelee erityisten menettelysäännösten kehittelystä itsenäisille erityistuomioistuimille.[206] Yleisten menettelysääntöjen (’general procedural rules’) tulisi periaatteessa olla voimassa myös erityistuomioistuimissa ja yleisten tuomioistuinten erityisosastoilla. Erityisiä prosessisääntöjä saa käyttää vain siinä tapauksessa, kun säännöt vastaavat niitä tarpeita, jotka aikanaan johtivat kyseisen erityistuomioistuimen tai erityisosaston perustamiseen. Suositus jättää melkoisesti harkinnanvaraa lainsäätäjälle, joskin suosituksen käyttämä esimerkki hieman täsmentää perusajatusta. Esimerkkinä nimittäin mainitaan sellaiset perhetuomioistuimet, jotka ”ovat tekemisissä” lasten kanssa.[207] Suositus on mielekäs. Totta on, että erityiset prosessilait ovat omiaan ruokkimaan erityisiin prosessisääntöihin vievää kehitystä. Onhan lain olemassaolo sellaisenaan merkki siitä, että näiden asioiden käsittelyssä on jotain ”erityistä” ja

411. Kiusanteosta oikeudenhakijoille ei tietenkään ole kysymys, vaan hajoava sääntely on ollut seurausta eri ministeriöille jakautuneesta lainvalmisteluvastuusta.

206. Opinion (2012) nr. 15.

207. Kohta 32.

että tällaiset asiat on pakko käsitellä ”erityisellä” tavalla. Vahva tämä heijastusvaikutus tuskin on.

Kiistatonta kyllä olisi, että erityisiä sääntöjä tarvittaisiin kertomaan, miten muun tieteenalan asiatuntemus yhdistetään oikeudelliseen asiantuntemukseen, jos asiantuntemus integroidaan tuomioistuimen rakenteeseen. Neuvoja siitä ei suosituksessa kuitenkaan ole, mieleen tulevana selityksenä neuvomisen vaikeus. Tosin osasyynä vaikenemiselle kenties on, ettei tätä yhdistämisen ongelmaa ole kunnolla hahmotettu. Se on tutkimuksessakin saanut huomiota vasta viime vuosina. Oli niin tai näin, on vaikea nähdä, mitä erityisiä sääntöjä varsinainen asioiden käsittely erityistuomioistuimissa vaatisi. Itse asiassa niitä ei Suomessa eikä muissakaan pohjoismaissa ole: vähälukuiset säännökset toistelevat erityisissä prosessilaeissa sitä, mitä yleisissä prosessilaeissa muutoinkin sanotaan. Erityisen lainkäytön sääntely seuraa varsin pitkälle suosituksen linjauksia, vaikkakaan suositus ei ole sääntelyyn vaikuttanut. Lainsäädäntö on osaksi ajalta ennen suosituksen antamista, eikä suositus näytä herättäneen Suomessa lainkaan keskustelua. Se tuskin on vaikuttanut uudempaankaan lainsäädäntöön.

Integroidun oikeudenkäynnin ohjaamisessa lainsäätäjällä on käytössään kaksi huonoa vaihtoehtoa, erityiset prosessilait tai viittaukset yleisiin prosessilakeihin. Ensimmäinen suosii irrallisuuteen vievää kehitystä, mitä ei ole syytä edistää. Toinen taas kerää tulkintaongelmia ja kehittää ad hoc -tulkintoja, kun yleislakien säännöksiä sovelletaan asioihin, joita varten niitä ei aikanaan ole suunniteltu. Jos kaksi huonoa vaihtoehtoa asetetaan järjestykseen, access to justice -näkökulma asettaa ensisijaiseksi vaihtoehdoksi erityissäänTelyn ja erityiset prosessilait. Näin oikeudenkäynti saadaan ainakin ennustettavaksi. Ennustettavuus taas on ennakkoehto tehokkaalle asianajamiselle, ja se taas on tie oikeuksiin pääsyyn. Oikeuspolitiikka ja oikeuskulttuuri todennäköisesti suosisivat yleislakien sovelluksiin perustuvaa vaihtoehtoa. Näin erityistuomioistuimet eivät pysty liiaksi erkaantumaan oikeuspolitiikan päälinjoista eivätkä kehittämään haitallisia alakulttuureja. Valtiontalouden näkökulma on neutraali. Itsenäiset erityistuomioistuimet ovat teoriassa kallista ylellisyyttä, vaikka niiden tuoma kustannusrasitus ei tosiasiallisesti ansaitse huomiota. Erityistuomioistuinten kustannusvaikutus ei sitä paitsi

130 juuri riipu siitä, mitä prosessisääntöjä erityistuomioistuimissa sovelletaan tai millä lakitekniikalla oikeudenkäynnin riittävä sääntely saadaan aikaan.[208]

Olettamuksena on, että yksikään erityinen prosessilaki ei ole kattava. Erityinen prosessilaki ei toisin sanoen sääntele koko oikeudenkäyntiä erityistuomioistuimessa. Niinpä kaikissa erityisissä prosessilaeissa on pakko olla yleisviittaus yleiseen prosessilakiin.[209] Koska yleisviittaus joka tapauksessa on välttämätön, ero lakisystematiikassa ei nouse jyrkäksi. Ratkaisevaa onkin, kuinka usein yleisviittauksen tukeen joudutaan turvautumaan, toisin sanoen miten yksityiskohtaiseksi erityinen prosessilaki laaditaan. Mikään näistä laeissa ei kehuttavasti siinä onnistu. Vakuutusoikeudessa viitataan lakiin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa. Tätä yleistä prosessilakia sovelletaan, ellei erikseen toisin säädetä (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 1.2 §). Erityisiä käsittelysääntöjä on vähän, joten menettely jää pääosin yleisen prosessilain sovellusten varaan. Työtuomioistuimessa puolestaan noudatetaan soveltuvin osin, mitä oikeudenkäynnistä riita-asiasta säädetään (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 38 §). Työtuomioistuinprosessissa erityinen prosessilaki on kuitenkin varsin kattava, joten yleislaki jää taustalle. Markkinaoikeus on päätynyt, kuten edellä huomattiin, dualistiseen yleisviittaukseen, jossa asiatyyppi on määräävä. Kilpailu-, valvonta- ja hankinta-asiat käsitellään, kuten oikeudenkäynnistä hallintoasioissa säädetään (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa 2:1.2 ja 3:1.2). Varausta ”soveltuvin osin” ei näiden asioiden kohdalla viittaussäännöksessä ole. Perinteinen varaus sen sijaan asetetaan, kun käsitellään markkinaoikeudellisia asioita. Nämä asiat käsitellään soveltuvin osin siten kuin oikeudenkäymiskaaressa riita-asian käsittelystä säädetään (5:17). Välillä taas oikeudenkäymiskaarta sovelletaan prosessiin ilman tätä varausta (4:17 ja 18). Pienet erot sanamuodoissa sallivat erilaisia tulkintoja, oli niitä tarkoitettu tai ei. Niihin ei tässä kuitenkaan

208. Eräänlainen välimalli olisi sijoittaa erityissäännökset yleiseen prosessilakeihin. Se ei kuitenkaan muuttaisi tilannekuvaa, jonka mukaan erityissäännökset ovat tarpeen ja oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa on jotenkin ”erityistä”.

209. Samaa lakisystematiikkaa käytetään myös erityiskokoonpanojen prosesseissa. Esimerkiksi kiinteistönmuodostamislaki (554/1995) sisältää lukuisia säännöksiä asian käsittelystä maaoikeudessa mutta kuitenkin viittaa siihen, mitä yleisistä tuomioistuimista on voimassa (270 §). Maaoikeus on kuitenkin käräjäoikeuden kokoonpano, joten yleisviittaus on periaatteessa turha vaikka selvyyden vuoksi perusteltavissa. Oikeudenkäymiskaaren soveltaminen käräjäoikeudessa olisi muutoinkin selvää. Merioikeusprosessissa viittaussäännös sen sijaan sisältää oikeastaan kaiken sääntelyn. Merilaissa (674/1994) on vain yksi säännös tällaisen asian käsittelystä eli nostalginen pykälä ”kirjelmien vaihdosta” (21:10). Muutoin merioikeusasiassa noudatetaan, mitä oikeudenkäynnistä käräjäoikeudessa säädetään (21:12).

syvennytä. Asiatyyppi kuitenkin samalla määrää pitkälle sen, missä määrin menettelytavat markkinaoikeudessa kyetään tukemaan erityissäännöksiin, missä määrin ne lepäävät yleislain varassa.

4.4 VÄLITULOKSIA

Erityistuomioistuimet ovat haaste sekä oikeuspolitiikalle että lainsäädäntötutkimukselle. Niitä koskevassa lainsäädännössä ei periaatteessa ole oikeaa lakisystematiikkaa. Dilemma on tiivistettävissä seuraavasti: yhtäältä perustyypeistä poikkeavat asiat vaativat erilaisia käsittelysäännöksiä, jotka kannattaisi selvyyden vuoksi sijoittaa omaan lakiinsa. Näin ne eivät sekoita yleisiä prosessilakeja, toisin sanoen tee niistä liian mutkikkaita maallikoille. (Oma asiansa on, kenelle prosessilait ylipäätään kirjoitetaan. Oli miten oli, maallikonkin on pystyttävä saamaan lainsäädännöstä selkeä kuva siitä, miten hänen asiaansa tullaan käsittelemään, jos hänen kuvitellaan ajavan itse asiaansa.). Toisaalta erilliset prosessilait taas edistävät erityisten tuomioistuinten eriytymistä yleisistä tuomioistuimista. Se on omiaan säilyttämään tehottomia tai suorastaan haitallisia käytäntöjä erityistuomioistuimissa.

Valinta on myös tehtävä eriytettyjen lakien ja hybridilakien välillä. Hybridilaki yhdistää organisaation (siitä nimi organisaatiolaki) ja oikeudenkäyntimenettelyn sääntelyn. Eriytetyissä laeissa taas organisaatiolla ja oikeudenkäyntimenettelyllä on omat lakinsa. Vanha lainsäädäntö suosi hybridilakeja, mutta ajatus eriytetyistä laeista sai vähitellen maaperää ja lopulta voitti tuomioistuinlaissa. Hybridilakien ongelma nimittäin oli, että lait täyttyivät organisaatiota ja henkilökuntaa koskevista säännöksistä. Näillä säännöksillä ei ollut merkitystä oikeudenkäyntien asianosaisille. Organisaatiosäännösten suhteetonta määrää selittävät sekä hallinnon sääntelytarpeet että epäselvyys siitä, miten asiat kannattaisi erityistuomioistuimissa käsitellä. Mikronormeja on toki tarpeen välttää myös prosessilainsäädännössä, mutta liian pitkälle menevällä välttelyllä on hintansa. Niukka tai usein olematon sääntely delegoi lainsäätäjän tehtävät erityistuomioistuimille itselleen. Työjärjestykset toisin sanoen korvaavat prosessilain ja täyttävät sääntelemättömän tilan. Työjärjestyksiä taas hallitsevat järjestelmän intressit, yleensä asiavirran hallinta sekä yksittäisten asioiden työekonominen ja sujuva käsittely.

132 Nykyinen lainsäädäntö pitää erillään yhtäältä prosessilait, toisaalta organisaatiolait. Tämä on oikea periaatevalinta, koska laintasoinen asian käsittelyn ja ratkaisemisen sääntely – eli erillinen prosessilaki – ottavat kunnolla huomioon asianosaisten intressit. Asianmukainen prosessilaki myös tekee tai oikeammin tekisi oikeudenkäynnistä erityistuomioistuimessa ennakoitavan. Tosin on syytä kysyä, jäikö integroituihin oikeudenkäynteihin vieläkin liikaa tapauskohtaisuutta ja saivatko erityistuomioistuimet liiaksi liikkumavaraa työjärjestyksissään. Tähän on pakko vastata myöntävästi: erityiset prosessilait eivät saavuta yleisten prosessilakien standardia. Oltiin yleisten prosessilakien perusratkaisuista mitä mieltä tahansa, lainsäädännön tuotteina ne ovat korkeaa tasoa. Tähän liittyvä kysymys on, ottaako erityinen prosessilaki riittävästi huomioon itse asiaansa ajavat maallikot. Sehän on esimerkiksi vakuutusoikeudessa pääsääntö.[210] Näin ei selvästikään tapahdu. Erilliset prosessilait on kirjoitettu samaan sävyyn ja kaavaan, toisin sanoen lait ovat juridista lakikieltä, sellaisinakin vaikeaselkoisia, ja ne edellyttävät lukijalta paljon esitietoa oikeudenkäynneistä yleensä.[211] Tätä esitietoa maallikolla tietenkään ei ole eikä voi olla: jos hänellä on, hän ei enää ole maallikko. Pahiten tässä epäonnistuu laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa, joka tulisikin Euroopan unionin kielenkäyttöä seuraten nopeasti ”uudelleenkirjoittaa”. Laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa tuottaa ymmärtämisvaikeuksia jopa lakimiehelle: itse asiaansa ajava maallikko on totaalisen hukassa. On toki myönnettävä, että selkeän lain kirjoittaminen näin monimutkaisesta järjestelmästä saattaa olla ylivoimaista.

Erityistuomioistuimissa näkyy lainsäädännön kerroksellisuus. Tällä ei tarkoiteta vain aikaisemmista laeista säilyneitä reliikkejä (niitäkin on) vaan perussäädösten eriaikaisuutta. Vakuutusoikeuden sääntely on uusinta, työtuomioistuimen vanhinta. Kaikki lait edustavat teoriassa uutta, alioikeusuudistuksen tuomaa modernia oikeudenkäyntinäkemystä. Jos ajatellaan oikeudenhakijan asianajamista vakuutusoikeudessa, vertailukohde sille saadaan hallinto-oikeuksista. Kummassakaan aktiiviseen asianajamiseen ei jää juuri tilaa, vaikka oikeudenhakija sen osaisi ja sitä haluaisi. Laki ei edellytä aktii-

210. Ks. jäljempänä jakso 6.2.

211. Tällä havainnolla ei haluta syyllistää lainvalmistelua tai oikeammin lainvalmistelijoita. Yleisten prosessilakien valmisteluun uhrattiin verrattomasti enemmän voimavaroja ja aikaa kuin mitä erityiset prosessilait saivat. Esimerkiksi laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa vaikuttaa suorastaan puolihuolimattomasti kirjoitetulta. Näin ei ole ihme, jos joku erityisistä prosessilaeista vaikuttaa kuvainnollisesti viikonlopun hengentuotteelta.

vista asianajamisesta, mutta samalla se lukitsee hänet asetusarvoon, eräänlaisiin tehdasasetuksiin. Sen sijaan markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa aktiivista asianajamista odotetaan, eikä oikeudenkäynti toimi ilman sitä. Yhteistä kaikille erityistuomioistuimille on, että lakimiehenkin on vaikea tietää, miten asiaa on mahdollista tai kannattaa ajaa. Asianajamisessa merkitystä saavat muun muassa suulliset käsittelyt sekä integroidut asiantuntijatodistajat. Jos oikeudenhakija saa sellaiset aikaan, hän on puolivälissä asiansa voittamista. Vaikka vakuutusoikeusprosessi ja hallintoprosessi lakitasolla muistuttavat toisiaan, käytännössä niillä on eroja. Jos hallinto-oikeuksissa on vähän suullisia käsittelyjä (vielä harvemmassa ovat suulliset valmistelut), vakuutusoikeudessa niitä ei ole ollenkaan. Viran puoleista hankituista asiantuntijalausunnoista eli integroidusta asiantuntijatodistelusta on tietoja vain vakuutusoikeudesta. Vakuutusoikeudesta tiedetään, että se on enimmäkseen luopunut asiantuntijalääkäreiden käyttämisestä.[212]

Mitä tulee yleisviittauksiin, hallintoprosessi on lähtökohtaisesti oikea prosessiformaatti, kun oikeudenkäynnin keskiössä on aikaisemmin tehty hallintopäätös tai vastaava. Hallintopäätös nimittäin ”valmistelee” oikeudenkäyntiä erityistuomioistuimessa. Väite vaatii hieman perusteluja. Viranomaispäätöksellä ja siihen johtaneella hallintomenettelyllä on kuitenkin selvä vaikutus oikeudenkäyntiin, jonka kohteena päätös on. Päätös kokoaa fakta-aineistoa, raamittaa oikeuskysymyksiä sekä nostaa esiin argumentaatiolinjoja. Aina päätös ei tässä onnistu, mutta kunnolla perusteltu hallintopäätös on samalla oikeudenkäynnin pohja. (Jos perustelut taas ovat huonot, asia tulee tuomioistuimeen (tässä lähinnä markkinaoikeuteen tai vakuutusoikeuteen) avoimena eli ”raakana”, mutta se ei muuta pääasiaa. Riita-asian formaatti valmisteluineen ja suullisine käsittelyineen olisi näissä olosuhteissa ylimitoitettu.[213]

Perusratkaisun hyväksyminen ei tarkoita sitä, että täyskirjallinen käsittelytapa ja jopa suullisten käsittelyjen tarkoitushakuinen välttely sekin hyväksyttäisiin samaan pakettiin kuuluvana. Asianosaisen vaatiman suullisen käsittelyn torjuminen ei ole modernin näkemyksen mukaan oikeutettua,

212. Ks. jäljempänä jakso 8.2.

213. Toisaalta on muistettava, että esimerkiksi hovioikeusmenettely (jonka keskiössä on aikaisempi tuomioistuimen ratkaisu) yhdistää varsin onnistuneesti kirjallista ja suullista käsittelytapaa. Yksiselitteisesti oikeaa käsittelyformaattia on nähtävästi mahdotonta löytää. Selkeä formaatti on toki helpompi pukea ymmärrettäväksi lakitekstiksi.

vaikka oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit ja prosessilaki niukin naukin sen sallisivat. Vakuutusoikeus maksaa parhaillaan kielteisen linjansa hintaa huonolla maineella ja vähenevällä asiamäärällä. Suullisuudella on oikeutuksensa myös, kun kiistellään aikaisemmasta hallintopäätöksestä. Riita-asian formaatti taas on paikallaan niissä riita-asioissa, joita työtuomioistuin ja osaksi markkinaoikeus saa käsiteltäväkseen. Tällöin suullisuus tuottaa kaivattuja myönteisiä oikeudenmukaisuuskokemuksia, karsii yllättävää lainsoveltamista ja justifioi lopputulosta.[214]

Integroidussa asiantuntemuksessa kirjallinen käsittelytapa on erityisen epäsuotuisa. Se päinvastoin edistää yllättävää lainsoveltamista, ”oikeuttaa” kuulemisperiaatteen loukkaamiseen ja vaikeuttaa oikeudenhakijan asianajamista. Tästä syystä kannattaa erottaa tavallinen lainkäyttö ja integroidulla asiantuntemuksella tuettu lainkäyttö. Jälkimmäisen rinnastaminen tavallisen hallintoasian käsittelyyn, jossa mukana on vain ammattituomareita, on siis virheellistä. Jos vakuutusoikeus haluaa säilyttää kirjallisen käsittelytapansa eli hallintoasian formaatin, sen on luovuttava asiantuntijajäsenistään, toisin sanoen korvattava heidät asiantuntijatodistelulla. Totta on, että kuulemisperiaatteesta voidaan teoriassa pitää huolta täyskirjallisessakin käsittelyssä. Tämä kuitenkin edellyttää, että asiantuntijajäsen laatii muistion ”tieteellisestä näkemyksestään”. Muistio annetaan tiedoksi asianosaisille, joilla on tilaisuus antaa siihen vastineensa. Menettely on kuitenkin kömpelö ja aikaa vievä. Muistioita tuskin laadittaisiin perusteellisiksi, asiantuntijalta puuttuu mahdollisuus esittää kysymyksiä asianosaisille, asiantuntijalle syntyy kiusaus ignoroida vastaväitteet, koska hän on henkisesti sitoutunut siihen mitä hän kirjoitti, asiantuntija voi esittää salaisessa päätösneuvottelussa uusia ”tieteellisiä näkemyksiä” ja niin edelleen. Totta on, että suullinen käsittely ei tätä kaikkea eliminoi mutta se vähentää olennaisesti ongelmia. Oli niin tai näin, ei ole syytä uskoa, että näin edistyksellisiä menettelytapoja otettaisiin spontaanisti käyttöön, toisin sanoen ilman pakottavaa lainsäädäntöä.

Tässä yhteydessä kannattaa myös muistaa, että erityistuomioistuinten päätökset ovat paljolti lopullisia.[215] Asianosainen ei näin pysty muutoksenhaussa kumoamaan asiantuntijajäsenen ilmeisiä kömmähdyksiä: normaalissa muutoksenhaussa (esim. hovioikeudessa) hänellä on tähän mahdollisuus. Päätösten lopullisuus on paitsi erityistuomioistuinten vahvuus samalla sen

214. Ks. jäljempänä jakso 7.2.
215. Tähän palataan jäljempänä jaksossa 9.2.

heikkous. Erityistuomioistuimet ovatkin tässä suhteessa valinneet erilaisia strategioita. Vakuutusoikeus yhdistää hallintolainkäytön ominaisuuksia päätösten lopullisuuteen: menettely on pääasiassa kirjallista, asiantuntijoiden vaikutusvalta on suuri, asianosaiset ajavat itse asioitaan – ja vakuutusoikeuden päätökset ovat vähäisin poikkeuksin lopullisia. Markkinaoikeus taas seuraa, jos valitusasiat eli hallintolainkäyttöasiat sivuutetaan, riita-asioiden oikeudenkäynnin mallia: käsittely on suullista, asiantuntijoiden näkemykset on helppo riitauttaa, asianosaiset turvautuvat lakimiehiin – ja muutosta saa hakea lähes rajoituksetta. Työtuomioistuin lähtee, jälleen pienin poikkeuksin, riita-asioiden formaatista, asioita hoitavat erikoistuneet lakimiehet – eikä muutosta saa hakea.

Access to justice -näkökulmasta vakuutusoikeuden asianosaisilla eli asiakkailla on täysi oikeus tuntea itsensä kaltoin kohdelluiksi. Sen sijaan markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen asiakkailla ei pitäisi olla mainittavaa valittamisen aihetta: heidän oikeusturvansa on hyvissä kantimissa.[216] Oikeudenhakija kyselee näissä tuomioistuimissa enintään sen perään, miksi sovintoja ei edistetä oikeudenkäynnissä tai miksi näissä erityistuomioistuimissa ei vallitse samanlaista sovintokulttuuria kuin ”paremmissa tuomioistuimissa”.[217]

216. Tämä ei tarkoita, etteikö valittamisen aiheita löytyisi. Sosiologian viisaushan kuuluu, että missä tahansa yhteisössä tyytymättömyyden määrä on vakio. Vain se vaihtelee, mihin tyytymättömyys kohdistuu. Jos isoja tyytymättömyyden aiheita ei ole, valituksen aiheita löydetään pikkuasioista. Sen sijaan tyytymättömien ääni kuuluu sitä paremmin, mitä tehokkaimpia kanavia heillä on sen välittämiseen. Arvostelun suuruusluokan valossa asiat ovat sekä markkinaoikeudessa että työtuomioistuimessa varsin hyvin.

217. Ks. jäljempänä jakso 6.3.

TEEMAOSA

5.	OIKEUDEN SAAVUTETTAVUUS	139
5.1	Erityistuomioistuinten toimivalta	139
5.2	Asianosaiskelpoisuus ja asialegitimaatio: yksilöllisyydestä pluralismiin	151
5.3	Oikeudenkäynnin kustannukset	158
5.4	Välituloksia	171
6.	ASIANAJAMINEN, SOVINNOLLISUUS, YHTEISTOIMINTA	179
6.1	Asianajaminen erityistuomioistuimessa	179
6.2	Lakimiesapu: tarvetta ja hyötyä vaiko pelkkää tarvetta?	186
6.3	Sovinnon edistäminen ja sovinnollisuuspyrkimys	193
6.4	Oikeudenhakijoiden yhteistoiminta erityistuomioistuimessa	197
6.5	Välituloksia	202
7.	ASIAN KÄSITTELY ERITYISTUOMIOISTUIMESSA	207
7.1	Käsittelytavat ja käsittelyurat	207
7.2	Integroitu asiantuntemus ja asianosaisten kuuleminen	213
7.3	Suullinen käsittely	220
7.4	Välituloksia	225
8.	TODISTELU ERITYISTUOMIOISTUIMISSA, ETENKIN ASIANTUNTIJATODISTELU	233
8.1	Asiantuntijajäsenet asiantuntijatodistelussa	233
8.2	”Asiantuntijoiden taistelu”	237
8.3	Kiista asiantuntijuudesta	242
8.4	Välituloksia	245
9.	PÄÄTÖKSENTEKO, RATKAISUN LOPULLISUUS JA MUUTOKSENHAKU	249
9.1	Millaista päätöksentekoa: kollegiaalista vai individuaalista?	249
9.2	Päätöksen lopullisuus	255
9.3	Lopullisuuden vaikutus asianajamiseen	258
9.4	Välituloksia	261

5. Oikeuden saavutettavuus

5.1 ERITYISTUOMIOISTUINTEN TOIMIVALTA

Erityistuomioistuinten järjestelmää on perinteisesti moitittu yhtäältä epäselvistä toimivaltapiireistä, toisaalta asiakokonaisuuksien pirstoutumisesta eri lainkäyttölinjoille. Moitteissa on paljon perää. Erehtyminen epäselvässä toimivallassa on sekä varteenotettava taloudellinen riski oikeudenhakijalle että access to justice -ajattelussa este oikeuksiin pääsylle. Tämä asettaa omat vaatimuksensa paitsi lainsäädännölle myös lain soveltajalle. Toimivaltasäännökset pitäisi kirjoittaa oikeudenhakijan näkökulmasta: säännöksiä tulisi myös tulkita oikeudenhakijaa suosivasti, eli viime kädessä oikeudenhakijan omaksumaa tulkintaa tukevasti, jos normaalit tulkintasäännöt antavat siihen mahdollisuuden. Vastapuolellehan oikeudenhakijan erehdys on lähes lottovoitto. Oikeudenhakijan katsotaan hävinneen asian, kun asia jää tutkimatta. Vastapuoli saa pääsääntöisesti täyden korvauksen oikeudenkäyntikuluistaan, jos prosessissa sovelletaan hävinnyt maksaa -periaatetta.

Luultavaa on, että oikeudenhakija, ehkä monivuotisen oikeudenkäynnin jälkeen, ei enää jaksa tai kykene nostamaan uutta kannetta, tällä kertaa oikeassa tai ainakin oikeammaksi katsotussa forumissa. Monesti lakisääteiset kannemääräajat ovat sitä paitsi päättyneet, eikä uusi oikeudenkäynti, tällä kertaa oikeassa tuomioistuimessa, ole enää mahdollinen. Tuomioistuimelle päätyminen tutkimatta jättämiseen on kyynisesti ajatellen yhdentekevää: yksi asia on päättynyt ja tuo merkinnän tulostilastoihin. Oikeuspoliitikko kenties huomauttaa, että lainkäytön voimavaroja on huonon toimivaltasääntelyn takia haaskattu: kukaan ei ole päässyt oikeuksiin, mutta todellisia ja laskennallisia kustannuksia on kertynyt.[218] Erehtynyttä oikeudenhakijaa ei lohduta se, että erityisestä lainkäytöstä johtuvat toimivaltakiistat eivät teoriassa ole

218. Kirjallisuudessa on joskus puhuttu osuvasti ”hukkaan menneistä oikeudenkäynneistä”, kun asia on epäselvien toimivaltarajojen takia pantu vireille väärässä tuomioistuimessa. Ks. Jokela 2016 s. 242. Pääsääntöisesti prosessioikeuden tutkimuksessa asian jäämistä tutkimatta ei ole pidetty mainittavana ongelmana. Tämä on yllättävää, koska sen pitäisi olla myös järjestelmälähtöisessä tarkastelussa melkoinen epäkohta. Asian jääminen tutkimatta ei välttämättä ole tuomarinkaan mieleen. Turhautumisen tunteelta tuskin kaikki välttyvät, vaikka prosessioikeudellisten pulmien katsotaan, oikein tai väärin, kiinnostavan kaikkia tuomareita.

Suomessa yhtä yleisiä kuin Keski-Euroopan ja Etelä-Euroopan maissa.[219] Tämä seuraa siitä, että Suomessa erityistuomioistuimia (ja erityiskokoonpanon vaihtoehtoja) on, kuten havaittiin, lopulta vähän.

Toimivallan määräytyminen voi yhtäältä aktualisoitua kysymyksenä, onko yleinen tuomioistuin (jossa asia on pantu vireille) toimivaltainen vai kuuluuko asia erityistuomioistuimeen (ks. KKO 2002:59). Toisaalta taas toimivalta saattaa nousta pulmaksi erityistuomioistuinten välillä, toisin sanoen pitäisikö yhdessä erityistuomioistuimessa vireille pantu asia käsitellä toisessa erityistuomioistuimessa. Ylimpien tuomioistuinten ratkaisuja ei kummastakaan soveltamistilanteesta ole, mikä antaa vaikutelman toimivallan määräytymisen yksiselitteisyydestä. Saatu vaikutelma ei kuitenkaan tunnu oikealta: ongelmia on pakko esiintyä näinkin monimutkaisessa järjestelmässä. Edilex -lakikirjastossa viitataan pariin kymmeneen hovioikeustason päätökseen, joissa hakusanojen perusteella erityisen ja yleisen lainkäytön rajanvetoon otetaan kantaa. Itse ratkaisut eivät ole luettavissa. Sen sijaan erityistuomioistuimista on vain yksittäisiä toimivaltaa koskevia ratkaisuja, mistä päätellen asiat enimmäkseen päätyvät oikeaan erityistuomioistuimeen. Erityistuomioistuinten maailmassa toimivalta ei tästä päätellen olekaan sellainen ongelma, mitä odotettiin. Totta varmasti on, että oikeudenhakija ja etenkin itse asiaansa hoitava maallikko joutuu uhraamaan aikaa ja vaivaa toimivaltaisen tuomioistuimen selvittämiseksi. Siihen hän kenties tarvitsee osaavaa lakimiesapua, mikä taas lisää kustannuksia.

Toimivallan aiheuttamat pulmat erityistuomioistuimissa hukkuvat asiallisen toimivallan yleiseen epäselvyyteen. Valtaosa toimivaltakiistoista nimittäin syntyy lainkäytön kaksilinjaisessa päämallissa, eli yleisten ja hallintotuomioistuinten toimivaltapiirien rajanvedossa. Vaikuttaa myös siltä, että erehdykset tapahtuvat tavallisesti yleisten tuomioistuinten eduksi. Yleisen linjan tuomioistuinten toimivalta toisin sanoen oletetaan laajemmaksi, mitä se oikeasti on.[220] Tämä onkin johdonmukaista, sillä muiden tuomioistuinten toimivalta on poikkeus periaatteesta. Yleisiä tuomioistuimia ei turhaan kutsuta ”yleisiksi”. Muiden tuomioistuinten toimivallalla on tästä syystä oltava erityinen peruste laissa. Jos on selvää, että asia ei kuulu kahdelle päälinjalle,

219. Tutkimustietoa eri maista ei kylläkään ole ollut löydettävissä. Lainopillisessa kirjallisuudessa tutkimatta jääminen ei saa erityisempää huomiota, joten se ei näytä olevan huolestuttavaa sielläkään, missä erityistuomioistuimia on moninkertainen määrä Suomeen verrattuna.
220. Ks. lähemmin Koulu 2012 s. 289.

aitoja toimivaltakiistoja erityistuomioistuinten välille on lähes mahdotonta keksiä. Niiden toimenkuvat ovat liian kaukana toisistaan. Kukaan ei tuo kollektiivista työriitaa vakuutusoikeuteen tai kilpailuasiaa työtuomioistuimeen.

Toimivaltapiirit voivat mennä päällekkäin tai oikeammin siltä näyttää, koska käsiteellisesti ne eivät voi olla päällekkäisiä, jos tai kun kysymys on erityistuomioistuimen ja lainkäytön päälinjaan kuuluvan tuomioistuimen suhteesta. Periaatteessa kiistaa voisi syntyä hallintotuomioistuinten ja vakuutusoikeuden suhteessa, koska molemmat käsittelevät hallintoasioita.[221] Hallintoasioiden ja sosiaaliturva-asioiden (joita lainsäädäntö kutsuu epäloogisesti toimeentuloturva-asioiksi) raja ei ole selvä.[222] Valitusasioissa viranomaisen päätös kuitenkin määrittää lainkäyttölinjan. Vakuutusoikeudessa ei ole, toisin kuin hallintotuomioistuimissa, muita lainkäyttöasioita kuten hallintoriitoja: niissä asia joudutaan panemaan vireille ilman viranomaisen (esi)päätöstä. Hallintolainkäytössä toimivaltapulmat aktualisoituvatkin nimenomaan tässä heterogeenisessa asiaryhmässä, koska se oikeudenhakijan kannalta muistuttaa tavallista riita-asiaa käräjäoikeudessa. Näin luontaisia vastinpareja toimivaltakiistoissa ovat ensiksikin markkinaoikeuden ”riita-asiatyyppiset asiat” (markkinaoikeudessahan on myös hallintolainkäyttöasioita eli ”valitustyyppisiä asioita”) ja käräjäoikeuden riita-asiat, toiseksi työtuomioistuimen riita-asiat ja käräjäoikeuden riita-asiat.[223]

Asiallisen toimivallan perusteeksi voidaan asettaa joko asiatyyppi tai sovellettava laki. Jälkimmäistä on tapana kutsua sektoritoimivallaksi, joskin sen nimeksi sopii yhtä hyvin lakikohtainen toimivaltaperuste.[224] Sektori kun koostuu aineellisesta sektorilainsäädännöstä ja on näin purettavissa yksittäisiksi laeiksi. Lakitekniikka on vanha: sitä on käytetty muun muassa osoittamaan merioikeuden eli käräjäoikeuden erityiskokoonpanon toimivaltaa.[225] Tekniikka kylläkin edellyttää lakeja (tai periaatteessa jotain tekstejä), joihin

221. Tässä ei uhrata aikaa sen miettimiseen, onko sosiaaliturva-asioiden määrittely hallintoasioiksi perusteltua. Riittää, kun todetaan, että ne käsittelyä ajatellen muistuttavat hallintoasioita, tarkemmin sanottuna valitusasioita. Käsittelyn keskiössä nimittäin on aikaisempi viranomaispäätös, jonka ”lainmukaisuutta” oikeudenhakija yrittää riitauttaa.

222. Kaikkia vakuutusoikeuden käsittelemiä asioita on ensiksikin hankala kytkeä yleisessä kielenkäytössä ”toimeentuloon”. Toiseksi hallinto-oikeudet käsittelevät toimeentuloon ja esimerkiksi toimeentulotukeen liittyviä valituksia.

223. Työtuomioistuimen toimivaltaa onkin tutkimuksessa pidetty ”epäselvänä”. Ks. Anttila 2022 s. 11. Epäselvyys johtuu siitä, että toimivalta määräytyy tapauskohtaisesti eli ad hoc-perusteella.

224. Vaitoja 2016 s. 26.

225. Ks. esimerkiksi Vuorenpää 2021 ym s. 254.

toimivalta sidotaan. Elleivät lait ole kattavia, tekniikkaa ei voida käyttää. Lakeja ei myöskään saa olla liikaa, koska kuvaa tuomioistuimen toimivallasta ei prosessilakia lukemalla saa. Markkinaoikeuden toimivaltaa määrittävä lakiluettelo on tekniikan ylärajoilla. Lakikohtaisen toimivallan haaste ovat tapaukset, joissa oikeudenkäynnissä sovellettavaksi tulevat useat lait. Osa niistä kuuluu toimivaltalakien luetteloon, osa taas ei kuulu. Vastaava tilanne muodostuu, kun luettelossa mainittu laki, jonka antamaan toimivaltaan oikeudenhakija perusti vaatimuksensa, ei lopulta tulekaan tapaukseen sovellettavaksi. Ongelman ratkaisee tai oikeammin ratkaisisi niin sanottu jatkuvuus- eli preventioperiaate, jos sitä saataisiin soveltaa. Periaatteen mukaan tuomioistuin ei menetä toimivaltaansa, vaikka tuomioistuimen toimivallan perustava tosiseikka oikeudenkäynnin aikana muuttuu. Periaatteen ydinalue on kuitenkin alueellinen toimivalta, eikä soveltamistilanteessa kysymys itse asiassa ole olosuhteiden muutoksesta vaan sovellettavan lain vaihtumisesta. Esimerkiksi laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa sisältää tavanomaisen jatkuvuuslausekkeen, kun kysymys on liitännäisasioista. Markkinaoikeus pysyy toimivaltaisena, vaikka toimivallan perustaneissa olosuhteissa tapahtuu muutos vireillepanon jälkeen (1:5.5).

Työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa toimivalta määritellään lakikohtaisesti.[226] Vakuutusoikeus on sen sijaan outo ilmestys, ainakin ensi silmäyksellä. Laissa nimittäin ei ole lainkaan toimivaltasäännöstä. Vakuutusoikeuden tehtävät kuvataan tuomioistuinlain säännöksissä vakuutusoikeuden tehtävistä (tuomioistuinlaki 7:1): säännöksen mukaan vakuutusoikeus on toimeentuloturva-asioiden erityistuomioistuin sille ”lain nojalla kuuluvissa asioissa”. Laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa ei kuitenkaan ole säännöstä siitä, mitkä asiat kuuluvat vakuutusoikeudelle ”lain nojalla”. Perusteet toimivallalle joudutaan näin hakemaan aineellisesta sosiaalilainsäädännöstä. Vakuutusoikeuden toimivalta tukeutuu näin, jos se halutaan luokitella, välilliseen lakikohtaisuuteen. Syy tälle oikotielle on ilmeinen. Sosi-

226. Muitakin ehdotuksia toimivallan määrittelemiseksi on tehty. Niistä omaperäisin lienee Wällärin (hän oli tunnettu ammattiyhdistysmies) ehdotus, jonka mukaan työtuomioistuimeen saisi viedä – ja työtuomioistuin käsitellä – vain sellaisia erimielisyyksiä työehtosopimuksista, jotka molemmat osapuolet haluaisivat saattaa sen ratkaistavaksi. Tällöin riitapuolet alistuivat vapaaehtoisesti lopulliseen ratkaisuun, eikä kukaan voinut tuntea oikeutensa tulleen loukatuksi. Ks. Wälläri 1967 s. 329. Ehdotusta ei otettu vakavasti: Wällärin kiukku työtuomioistuinta kohtaan oli notorista. Moderni konfliktiteoreetikko sen sijaan pitää ehdotusta miettimisen ja jopa kokeilemisen arvoisena.

aalilainsäädäntö koostuu niin monesta laista, että niiden luetteleminen prosessilain alkupykälissä vaatisi useita sivuja ja herättäisi näin lakia lukevissa hymähtelyä (’eikö ole parempaakaan lakitekniikkaa keksitty’).

Vaikka lakikohtainen toimivalta tuntuu kuuluisalta riitageneraattorilta, kokemukset lakitekniikasta ovat yllättävän hyviä: oikeutta hakevat onnistuvat lähes aina määrittelemään sen lain, jota tullaan soveltamaan heidän tapaukseensa. Esimerkiksi sosiaaliturva-asiat ohjautuvat aineellisen sektorilainsäädännön perusteella jokseenkin virheettömästi. Tapauksia, joissa vakuutusoikeus ei olisi toimivaltainen, ei ainakaan tunnu löytyvän. Tosin valitustyyppisissä asioissa toimivalta ei yleensäkään nouse ongelmaksi. Muutosta haetaan viranomaisen (tai vakuutusoikeudessa muutoksenhakulautakunnan) päätökseen. Päätökseen liitettävässä valitusosoituksessa kerrotaan, mihin valitus tehdään. Usein valitus vielä jätetään kyseiselle viranomaiselle, jonka huoleksi jää valituksen välittäminen toimivaltaiselle tuomioistuimelle. Kysymys oikeasta tuomioistuimesta syntyy toisin sanoen riita-asiatyyppisissä, joissa asia tulee vireille ”avoimena”. Erityistuomioistuimista johtuvat toimivaltakonfliktit tuntuvat olevan aikamoinen myytti. Konflikteja syntyy, mutta ne hukkuvat dualistisen lainkäytön tuomaan fundamentaaliseen toimivaltakonfliktiin.

Asiakokonaisuuksien hajoaminen eri tuomioistuimiin on toinen erityisen lainkäytön pulma.[227] Se on myös paljon haitallisempi, mistä syystä hajoaminen on otettu niin lainsäädännössä kuin tutkimuksessakin paljon vakavammin. Pirstoutuminen (mitä termiä siitä yleensä käytetään) ei sekään ole pelkästään erityisen lainkäytön aikaansaannos. Kaksilinjainen lainkäyttöjärjestelmä tekee saman ja paljon kohtalokkaammin. Pirstoutumisen vastakeino toki tunnetaan, kun taas toimivaltakiistoja ei paraskaan prosessilainsäädäntö kykene totaalisesti estämään. Tehokas korjaussarja on laajennettu, tavallisesti niin sanotulle liitännäis- eli adheesioperiaatteelle rakentuva toimivalta. Periaatteen sovelluksissa pääasia vetää forumiinsa myös sellaiset liitännäiset asiat, jotka ovat teorian mukaan vähämerkityksellisiä. Adheesio toimii sekä lainkäyttölinjan sisällä että eri lainkäyttölinjat yhdistäen. Ongelmaton se ei tosin ole. On otettava kantaa siihen, mikä on pääasia ja mit-

227. Tämä rakenteellinen haitta on tutkimuksessakin tuotu esiin paljon vakavampana kuin epäselvä toimivalta. ”Prosesseeraamisesta” nimittäin tulee kallista ja aikaa vievää, jos asiakokonaisuus hajoaa eri forumeihin. Ks. esimerkiksi Jokela 2016 s. 1125. Tästähän kukaan ei voi olla eri mieltä.

kä sivuasiat liittyvät siihen. Jälkimmäinen eli eräänlainen aksessorisuuden eli liitännäisyyden ongelma on selvästi vaikeammin vastattavissa. Ratkaisut siinä jäävät pakosti tilannekohtaisiksi, mikä ei tietenkään ole käsittelyssä ja kaikkein vähiten toimivallassa suositeltavaa.

Vanha keino kiertää toimivaltarajoja on toisen asian määrittely esi- eli ennakkokysymykseksi.[228] Määrittely antaa ”väärälle” tuomioistuimelle esikysymystoimivaltaa (termi tässä). Siinä tuomioistuin katsoo toimivaltansa ulkopuolella jäävät kysymykset ennakkoluontoisiksi. Ennakkoluontoiset seikat on ratkaistava, jotta toimivaltaan kuuluvat kysymykset pystytään ratkaisemaan. Näin yleinen tuomioistuin voi ennakkokysymyksenä ottaa kantaa julkisoikeudellisiin oikeussuhteisiin, joissa toimivaltaisia ovat periaatteessa hallintotuomioistuimet. Vastavuoroisesti hallintotuomioistuin voi arvioida yksityisoikeudellisia kysymyksiä, joissa sillä ei, jos kysymykset olisivat erillisiä riita-asioita, ole toimivaltaa. Kannanotto esikysymykseen ei saa oikeusvoimaa, eikä se tuota täytäntöönpanokelpoistakaan ratkaisua. Oikeudenhakijalle esikysymystoimivalta ei ole ihannevastaus. Ensiksikin toimivallan perustetta rasittaa sama tapauskohtaisuus ja epäselvyys kuin liitännäistoimivaltaa, toiseksi tuomioistuin ei ehkä käsittele esikysymystä kunnolla vaan hutiloi sen ratkaisussa. Vaikka näin ei olisikaan, esikysymys voi olla kaukana tuomioistuimen osaamisalueelta, joten se ei ole siinä parhaimmillaan.

Toimivallan epäselvyys ja asiakokonaisuuden pirstoutuminen voivat tietenkin esiintyä yhdessä, toisin sanoen samassa asiassa. Tällöin on esimerkiksi epäselvää, mihin tuomioistuimiin kokonaisuuden osat kuuluvat. Vastaukset osaksi korreloivat, koska liitännäistoimivalta (siitä puhutaan lähemmin jäljempänä) vaihtelee eri lainkäyttölinjoilla. Jos valinnanvaraa on, oikeudenhakijan kannattaa hakeutua siihen tuomioistuimeen, jossa liitännäistoimivalta on laajimmillaan. Huomioon on myös otettava esikysymystoimivallan vaihtelu, toisin sanoen se, mikä tuomioistuin hyväksyy kokonaisuuden ”väärät” osat esikysymyksiksi. Vaikka kannanotoilla esikysymykseen ei, kuten todettiin, ole oikeusvoimaa, niillä on todistusvaikutusta ja ne ohjaavat muutoinkin lainsoveltamista muissa tuomioistuimissa.[229] Totta on, että kuviteltu ohjausvaikutus voi olla vähäistä tai suorastaan vastakkaista. Siitä ei ole säännöksiä.

228. Esikysymyksen käsitteestä ks. esimerkiksi Vuorenpää ym 2021 s. 324.

229. Prosessioikeuden tutkimus on ollut melkoisesti oikeusvoiman lumoissa ja unohtanut oikeudellisten ratkaisujen lievemmät vaikutukset. Ne saattavat yksittäistapauksessa täysin korvata formaalisen oikeusvoiman puutteen. Ks. Koulu 2016 s. 117.

Hallinto-oikeus ei välttämättä innostu käräjäoikeuden tulkinnoista julkisoikeudellisissa kysymyksissä eikä käräjäoikeus hallinto-oikeuden mielipiteistä siviilioikeudellisissa kysymyksissä.

Liitännäistoimivalta voi, kuten edellä todettiin, olla joko lainkäyttölinjan sisäistä tai lainkäyttölinjojen välistä. Esimerkki lainkäyttölinjan sisäisestä adheesiotoimivallasta on korvausvaatimusten käsittely rikosasian oikeudenkäynnissä.[230] Rikosasia on perinteisesti katsottu pääasiaksi. Tosin käytännössä korvausvastuu voi olla vastaajalle ja asianomistajille moninkertaisesti tärkeämpi kuin rikosvastuun toteuttaminen, jolla on hyvin vähän arvoa asianomistajille.[231] Linjaus on kuitenkin periaatteellinen. Totta on, että järjestelmään päätynyt kriteeri on samalla yksiselitteinen ja näin ihanteellinen, sillä siitä ei saa aikaan erimielisyyttä eikä asian ratkaisemista viivyttävää ”riitaa riidassa”. Esimerkin lainkäyttölinjat ylittävästä aksessorisuudesta tarjoaa laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa. Teollis- ja tekijänoikeusasiassa voidaan sen liitännäisenä käsitellä sellainen riita-asia, joka itsenäisenä eli erillisenä asiana ajettuna kuuluisi yleiselle tuomioistuimelle. Käsittelyn ja samalla toimivallan ehdot ovat kuitenkin tiukat: liitännäisasian on tultava vireille samanaikaisesti, siinä on oltava samat vastaajat, ja asialla on oltava sama peruste (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa 1:5). Markkinaoikeuden toimivaltaa onkin esitetty laajennettavaksi, mitä voidaan perustella asiantuntemuksella ja prosessitaloudella. Laajempi toimivalta kieltämättä tehostaisi kuluttajien oikeuksiin pääsyä, mutta markkinaoikeus joutuisi kauas alkuperäiseltä osaamisalueeltaan.[232]

Myös työtuomioistuin ulottaa toimivaltansa yleiseen lainkäyttöön muutoin kuuluvaan asiaan. Työtuomioistuin saa samalla eli toimivaltaan kuuluvan pääasian ohessa käsitellä ja ratkaista vaatimuksen, jos velvollisuus korvaukseen tai sopimuksen noudattamiseen riippuu kollektiivisesta työriidasta (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 1.2 §). Arvio siitä, mikä riippuu mistäkin, on kuten arvata saattaa tuottanut useita ennakkoratkaisuja. Yleinen tulkintalinja näyttää suosivan liitännäisyydelle myönteistä tulkintaa (esim. KKO 1985 II 75 ja 1998:6), toisin sanoen liitännäisvaatimus oli tapauksissa

230. Ks. Vuorenpää ym 2021 s. 65 ja 579.
231. Kysymys siitä, onko rangaistusvaatimus oikeasti ”pääasia”, on tuttu ennestään. Ks. esimerkiksi Lappalainen 1986 s. 68.
232. Ks. lähemmin Markus 2022 s. 320.

tutkittavissa, mikä olikin kustannustehokas vaihtoehto.[233] Asian riippuminen toisen asian ratkaisusta nostaa kylläkin kielellisesti aksessoorisuuden vaatimusta: aksessoorisuus ei sitä edellytä, se on pelkkää liittymistä. On myönnettävä, että liittyminen on yleiskieltä ilman tarkkaa juridista merkitystä: asian liittyminen toiseen asiaan on näin tulkitsijan päässä.

Sekä prosessitalous että oikeuksiin pääsyn intressi puoltavat laajaa tulkintaa, eikä vastapuolellakaan voi olla järkevää syytä vastustaa yhteiskäsittelyä. Vastapuolihan joutuisi muuten asianosaiseksi erilliseen oikeudenkäyntiin sekä joutuisi uhraamaan asianajamiseensa monin verroin aikaa ja kustannuksia. Ainoa erimielinen taho voi olla se lainkäyttölinja, jolta kuvainnollisesti riistetään asia. Liitännäisasia saa tavanomaisen vireilläolo- eli lis pendens-vaikutuksen. Se alkaa, kun liitännäisasia tulee vireille ja päättyy, kun liitännäisasia jää tutkimatta. Liitännäisvaatimusten kohtalo on kuitenkin monesti epäselvä, koska toimivallan määräävät tosiseikat (eli liitännäissyystosiseikasto) ovat niin tulkinnanvaraiset. Tutkimuksessa tiukasta vireilläolovaikutuksesta joustetaan, jos oikeudenhakijalla on oikeudellinen intressi toisen kanteen nostamiseen. Jos tämä hyväksytään, oikeudenhakija voi panna asiansa valmiiksi vireille käräjäoikeuteen tavallisena riita-asiana siltä varalta, että työtuomioistuin tai markkinaoikeus jättää liitännäiskanteen lopulta tutkimatta. Tähän on joskus kannemääräaikojen takia pakkokin.[234]

Liitännäistoimivaltaa ei tunneta erityistuomioistuinten välisissä suhteissa.[235] Mitään käsitteellistä estettä siihen ei olisi, mutta tällaiset tapaukset nähtävästi ovat hyvin harvinaisia eikä toimivaltaa laajentavaa säännöstä ole pidetty tarpeellisena. Sen sijaan kaikki erityistuomioistuimet voivat käsitel-

233. Rikosasioissa adheesioprosessin etuja on pidetty ”kiistattomina”, vaikka tuomioistuin voi ”ilman sen kummempia edellytyksiä” määrätä, että korvausvaatimus on käsiteltävä erikseen riita-asioista säädetyssä järjestyksessä. Ks. Vuorenpää ym 2021 s. 580. Ihan näin laajaa harkintavaltaa tässä tutkimuksessa ei kannateta. Tuomioistuimen on eriteltävä yhteiskäsittelystä aiheutuvat haitat ja perusteltava, miksi ne ovat hyötyjä suuremmat.

234. Tähän problematiikkaan ei lähemmin tartuta. Ks. esimerkiksi Koulu 2016 s. 57 ja 138.

235. Markkinaoikeudessa eri asiatyypeille on omat käsittelyuransa. Tämä taas vaatii säännöksiä asioiden yhteiskäsittelystä, jos ne itsenäisinä kuuluisivat eri urille. Tähän tarvitaan lukuisia säännöksiä. Oma säännöksensä tarvitaan teollis- ja tekijänoikeudellisten asioiden käsittelylle samassa oikeudenkäynnissä (6:1), tällaisten asioiden ja markkinaoikeudellisten asioiden vastaavasta käsittelystä (6:3) ja erilaisten markkinaoikeudellisten asioiden vastaavasta käsittelystä (6:4). Välillä edellytyksenä on, että käsittely edistää asian selvittämistä (6:1 ja 5:4), välillä taas, että se käy haitatta päinsä (6:3). Tähän tilanteeseen ei kaivata adheesiotoimivaltaa vaan säännöksiä asioiden yhteiskäsittelystä, jotka laissa onkin. Markkinaoikeus nimittäin on kaikissa asioissa toimivaltainen valmiiksi, eikä liitännäistoimivaltaan tarvitse tukeutua.

lä ennakkokysymyksinä sellaisia asioita, jotka muutoin kuuluisivat toiselle erityistuomioituimelle. Esikysymystoimivalta nimittäin tukeutuu prosessioikeuden yleisiin periaatteisiin eikä vaadi, toisin kuin adheesiotoimivalta, tuekseen kirjoitetun lain säännöstä. Vanha ongelma kylläkin on, millainen harkintavalta tuomioistuimella liitännäistoimivallassa on. Lakitekstin kielenkäyttö, etenkin verbi ”voidaan”, viittaa laajaan harkintavaltaan. Tuomioistuin siis saisi jättää liitännäisasian sikseen, vaikka lain edellytykset sen käsittelylle täyttyisivät. Vakiintunut kanta kuitenkin on, että lain sanamuodosta ei yksin voi johtaa näin perustavia päätelmiä. Access to justice -tutkija taas haluaisi rajoittaa harkintavallan mahdollisimman suppeaksi. Kieltäytyminen yhteisestä käsittelystä on tarpeeton este oikeuksiin pääsylle. Hän hyväksyisi harkintavallan vain, kun samanaikainen käsittely johtaa pääasiassa merkittävään viivytykseen tai kustannusten kasvamiseen.[236] Esimerkki tästä on liitännäisasia, joka vaatii suullista käsittelyä ja laajaa todistelua, kun taas kumpaakaan ei tarvita pääasiassa.

Laajentuva toimivalta aiheuttaa erityisen ongelman tuomioistuimille, joihin on integroitu asiantuntemus. Ongelma syntyy sekä erityistuomioistuimissa että yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoissa. Asiantuntijajäsenet ovat periaatteessa muita kuin juristeja eli maallikoita. Asiaa ei muuta se, että usein muun alan asiantuntijalla ja erityisesti intressiedustajalla on, kuten edellä todettiin, oikeudellinen perustutkintokin. Edes se kyseenalainen ilmiö, jossa asiantuntijajäsenten todellinen rooli lähenee lainoppineen tuomarin roolia, ei auta. Tämä saa kysymään, ottavatko asiantuntijajäsenet kantaa myös sellaisiin liitännäisasioihin, joissa edes teoriassa ei voi aktualisoitua heidän osaamisalueensa kysymyksiä. Kysymys ei aktualisoidu kaikissa erityistuomioistuimissa: esimerkiksi laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa nimenomaan vahvistaa asiantuntijajäsenten oikeuden osallistua asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen.[237] Nimenomainen säännös tietenkin muuttaa kysymyksen oikeuspoliittiseksi: onko ratkaisu perusteltu?

Praktinen lainoppi löytää vähällä vaivalla vastauksen. Ensiksikin liitännäisasiaa ei voida erottaa niin hermeettisesti pääasiasta, että asiantuntijal-

236. Kantaa tukee se, että liitännäisasioiden kehittäminen oikeudenkäyntiin voi olla myös taktista, toisin sanoen niillä viivytetään oikeuksiin pääsyä pääasiassa. Tällöin liitännäisasiasta tulee paradoksaalisesti paheksuttu oikeuksiin pääsyn este.

237. Laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa määrää muutosten vaikutuksesta päätösvaltaisuuteen (1a:4.2) Käsittelyä saadaan jatkaa alkuperäisessä kokoonpanossa, vaikka asia käsittelyn aikana muuttuu tai siihen yhdistetään myöhemmin vireillä tullut asia.

ta voitaisiin viedä oikeus osallistua sen käsittelyyn. Äänivallan epääminen liitännäisasian ratkaisemisessa olisi näin keinotekoista. Toiseksi osallistumisen epääminen vaatisi tuomioistuimessa vaivalloisia erityisjärjestelyjä. Teoreettisempi lainoppi näkee periaatteellisen ongelman: kuinka maallikko kelpaa päättämään liitännäisasiasta, kun maallikoilla ei olisi tällaista oikeutta, jos liitännäisasia olisi itsenäinen asia. Maallikoiden osallistumisesta riita-asioiden käsittelyyn on johdonmukaisesti luovuttu. Sitä paitsi asiantuntijajäsenet ovat varsin erikoinen maallikkoryhmä: he eivät edusta suurta yleisöä, kuten tavanomaiset maallikot eli lautamiehet. Myöskään intressiedustajilla ei tunnu olevan paikkaa liitännäisasioiden käsittelyssä. Laki kuitenkin sallii osallistumisen yhdessä erityisprosessissa, joten sitä ei voi yhdenmukaisuuden takia kiistää muissakaan erityisprosesseissa. Näin päädytään siihen, että asiantuntijajäsenet, olivat he aitoja asiantuntijoita tai intressiedustajia, saavat täysivaltaisina tuomareina ottaa osaa oikeudenkäyntiin myös liitännäisasiassa, käsiteltiin sitä sitten samassa oikeudenkäynnissä tai siitä erotettuna.

Tutkimuksen sivuuttama kysymys kuuluu, voiko tuomioistuin (tässä erityistuomioistuin) muuttaa liitännäisasiassa mieltään, toisin sanoen katsoa (jos sillä on harkintavaltaa), että liitännäisasiaa ei syystä tai toisesta voida käsitellä pääasian yhteydessä. Rikosasioissa rajoittamaton harkintavalta on saanut kannatusta: osoittaminen erilliseen käsittelyyn ei vaadi ”sen kummempia edellytyksiä”.[238] Tässä kannattaa erottaa kaksi soveltamistilannetta. Ensimmäisessä tuomioistuin myöhemmin havaitsee, että samanaikaisen käsittelyn lakisääteiset edellytykset puuttuivatkin. Esimerkiksi: markkinaoikeuden liitännäisasiassa oikeusperuste onkin toinen kuin pääasiassa. Toisessa soveltamistilanteessa tarkoituksenmukaisuus puhuu samanaikaista käsittelyä vastaan. Esimerkiksi: käsittely raskauttaa suhteettomasti pääasian käsittelyä. Lakihan ei suoraan anna tälle seikalle merkitystä: haittaa aiheuttamattomaksi katsottu käsittely ei ole ennakkoehto. Jos kysymyksessä on sama lainkäyttölinja, jälkimmäisessä tilanteessa liitännäisasia (tosin kysymyksessä ei käsitteellisesti ole liitännäisasia vaan asian osa) erotetaan omaksi oikeu-

238. Totta on, että erottaminen ei ole rikosasioissa kovin kohtalokasta asianomistajalle. Vain yhteiskäsittely estyy. Korvausvaatimus pysyy vireillä samalla lainkäyttölinjalla ja yleensä samassa tuomioistuimessa: vain käsittelytapa muuttuu. Erityistuomioistuimissa asia, käytännössä liitännäiskanne, jää tutkimatta, koska tuomioistuin menettää samalla toimivaltansa perusteen.

denkäynniksi. Erityistuomioistuimessa tämä ei ole mahdollista, koska se ei voi erottaa liitännäisasiaa erilliseksi oikeudenkäynniksi käräjäoikeudessa.

Laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa kuitenkin kiertää nämä ongelmat. Laki mahdollistaa yhdessä tilanteessa sen, että ”muu riita-asia” eli liitännäisasia käsitellään markkinaoikeudessa erikseen, jos sen käsittely samassa oikeudenkäynnissä pääasian kanssa ei käy haitatta päinsä (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa 6:2.2). Näin periaatteessa käräjäoikeuden toimivaltaan kuuluva riita-asia voi lopulta päätyä käsiteltäväksi markkinaoikeudessa omana ja itsenäisenä asianaan. Lopputulos kuulostaa erikoiselta ja prosessioikeuden periaatteita loukkaavalta. Se ei kuitenkaan ole niin epälooginen, miltä se kuulostaa. Järjestelyä voidaan hyvällä tahdolla pitää jatkuvuusperiaatteen sovelluksena. Asian käsittely markkinaoikeudessa, johon se on alun perin tuotu liitännäisasiana, on enimmäkseen prosessitaloudellisesti järkevää. Käsittelyn jatkaminen markkinaoikeudessa vastaa luultavasti asianosaisten tahtoakin, ellei vastaaja käytä tätä erimielisyyttä taktisesti hyväkseen. Vastaajahan saa aikavoiton, jos liitännäisasia jätetään tutkimatta. Asian uusi vireillepano, tällä kertaa yleisessä tuomioistuimessa, vie hieman aikaa.[239] Enintään voidaan sanoa, että markkinaoikeus joutuu liitännäisasiassa toimimaan kaukana omasta osaamisalueestaan, mikä heijastuu asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen. Työtuomioistuinprosessi ei tunne vastaavaa säännöstä, joten työtuomioistuimessa erillisasia on lain kirjaimen mukaan käsiteltävä aina samassa oikeudenkäynnissä kuin pääasia.

Ensimmäisessä soveltamistilanteessa (edellytysten havaitaan myöhemmin puuttuvan) ortodoksinen ratkaisu lienee ainoa mahdollinen: liitännäisasia jätetään tutkimatta. Toki tällaisia tilanteita on vältettävä viimeiseen saakka. Liitännäisasiaa ei tule ottaa ”kevytmielisesti” käsiteltäväksi, vaan sen lakisääteiset edellytykset on kunnolla tutkittava. Muun muassa vastapuolta on kuultava edellytysten olemassaolosta tai puuttumisesta, tarvittaessa esittämällä siitä yksilöity kysymys. Toinen soveltamistilanne (käsittely ei olekaan tarkoituksenmukaista) katoaa, jos tuomioistuimelle ei ylipäätään an-

239. Hyöty tästä taktiikasta ei ole selvä. Myös vastaaja joutuu käymään oikeutta kahdella lainkäyttölinjalla, Yleisessä lainkäytössä sovelletaan ankaraa hävinnyt maksaa -periaatetta, joten asian siirtyminen yleiseen tuomioituimeen lisää vastaajan taloudellista riskiä. Aikavoittokin voi jäädä minimaaliseksi, koska kantaja voi käyttää hyväksi aikaisempaa aineistoa. Asia saadaan parhaassa tapauksessa uudelleen vireille käräjäoikeudessa vielä samana päivänä, jona se jätettiin markkinaoikeudessa tutkimatta.

neta harkintavaltaa.[240] Itse asiassa tämä on yksi argumentti harkintavaltaa vastaan. Jos harkintavaltaa kuitenkin annetaan, kysymykseen on vastattava. Päätös liitännäisasian ottamisesta käsiteltäväksi on käsittelyratkaisu, jossa tuomioistuin ei juridisesti ole sidottu aikaisempaan kantaansa. Toki käsittelyratkaisuilla on vahva tosiasiallinen pysyvyys. Niiden myöhempi muuttelu kyseenalaistaa tuomareiden osaamisen. Sitä paitsi se johtaa herkästi kanteluihin ja väitteisiin tuomioistuimen puolueellisuudesta.

Markkinaoikeusprosessissa mielenmuutos on helppo kätkeä tulkintaongelmaksi. Liitännäisasia voidaan siirtää, kuten edellä todettiin, erikseen käsiteltäväksi. Puhdasoppinen tulkinta ei ensimmäisessä soveltamistilanteessa ole. Jos yhteiskäsittelylle ei ole ollut lain säätämiä edellytyksiä, markkinaoikeus ei ole ollut toimivaltainen eikä se periaatteessa saisi edes erottaa asiaa. Perinteinen tulkinta kuitenkin vaikuttaa liian jyrkältä ja osaksi myös jatkuvuusperiaatteen vastaiselta. Tuomioistuinhan alun perin piti itseään toimivaltaisena. Jos erottamiseen oikeuttavaa säännöstä ei ole, näin suoraviivainen ratkaisu ei ole ilman muuta hyväksyttävissä. On kysyttävä, onko säännöksen puuttuminen ehdoton este asian erottamiselle erikseen käsiteltäväksi. Voidaan väittää, että siihen ei tarvita nimenomaista säännöstä. Jos vaihtoehtoina ovat viivästynyt tutkimatta jättäminen tai analoginen soveltaminen, asianosaisten mielestä jälkimmäinen vaihtoehto voittaa. Ensimmäinen taas on formaalista juristeriaa.

Liitännäisasioissa on sellaisiakin liitännäisongelmia, joihin laki tai periaatteet eivät anna ilmeistä vastausta. Osa niistä ei kylläkään vaadi pitkää miettimistä: tällainen helposti ratkaistava on liittymistoimivallan alku ja loppu. Liitännäistoimivalta on sidoksissa pääasian vireillä oloon. Toimivalta tästä syystä katoaa, kun pääasia lakkaa olemasta vireillä. Liitännäisasian on näin pantava vireille sen jälkeen, kun pääasia on tullut vireille, ja ennen kuin pääasia lakkaa olemasta vireillä. Kun liitännäisasia on saatu vireille, se ei enää riipu pääasian vireillä olosta. Liitännäisasian käsittely siis jatkuu ja saa jatkua, vaikka pääasia on vuosia aikaisemmin loppunut tuomioon, sovintoon tai asian jättämiseen silleen. Liitännäisasia on käsitteellisesti itsenäinen asia, joka on päätynyt ”väärään tuomioistuimeen”. Säännösten muotoilu tosin viittaa siihen, että lainvalmistelussa on pidetty silmällä tyyppitapausta. Siinä pääasi-

240. Yhteiskäsittelyn lakisääteiset edellytykset ovat kylläkin niin yleiset ja subjektiiviset, että ne jättävät piilevää liikkumavaraa. Tulkinnan ja harkinnanvaran raja on näin veteen piirretty, vaikka se periaatteessa on olemassa.

an kantaja vetää intressinhaltijoita sivustatuekseen ja myötävaikuttaa heidän asianajamiseensa liitännäisasiassa. Valtaosa liitännäisasioista luultavasti vastaa tyyppitapausta, mutta muitakin muunnelmia voi olla.

Tällöin asianosaisten suhteet vaihtelevat. Kiistatonta kylläkin on, että pääasian asianosainen ei voi väkisin tehdä intressinhaltijasta oikeudenhakijaa eikä näin liitännäisasian asianosaista. Sen sijaan liitännäisasian kantaja voi panna liitännäisasiansa vireille vastoin pääasian asianosaisten eli ennen kaikkea kantajan tahtoa. Vastaajan suostumusta tai myötävaikutusta ei periaatteessa edes kysellä, koska sellaisen vaatiminen tuhoaisi koko liitännäisasian idean. Asia erikseen on, muodostaako syntynyt kiista liitännäisasian edellytyksistä sinänsä sellaisen haitan, joka on otettava huomioon – ja liitännäiskanne jo tästä syystä jää tutkimatta. Tulkintaa ei tulisi hyväksyä, sillä se muodostaisi liian helpon keinon liitännäisvaatimusten kaatamiseen tai oikeammin niiden jättämiseen oman oikeudenkäyntinsä varaan. Pääasian asianosaisilla on tietenkin oikeus ottaa osaa keskusteluun siitä, täyttyvätkö yhteisen oikeudenkäynnin edellytykset. Heillä voi olla perusteltuja argumentteja yhteisen käsittelyn puolesta tai sitä vastaan. Kannattaa muistaa, että tuomioistuin tietää heitä vähemmän siitä, mitä haittaa yhteisestä käsittelystä esimerkiksi on tai onko vaatimuksilla yhteinen peruste. Yhteisestä käsittelystähän joudutaan päättämään tavallisesti aivan oikeudenkäynnin alussa.

5.2 ASIANOSAISKELPOISUUS JA ASIALEGITIMAATIO: YKSILÖLLISYYDESTÄ PLURALISMIIN

Prosessioikeuden peruskäsitteisiin kuuluu yksilöllisesti määräytyvä asialegitimaatio eli oikeus ajaa asiaansa tuomioistuimessa. Yksilöllisellä asialegitimaatiolla alun perin tarkoitettiin ja useimmiten vieläkin tarkoitetaan, että vain yksilöllisesti oikeutettu eli subjektiivisen oikeuden haltija saa vaatia oikeudenkäynnillä oikeuksiaan. Tässä suhteessa vanha nimitys ”puhevalta” tuo esiin asian ytimen, toisin sanoen oikeuden esiintyä omissa nimissään oikeudenkäynnissä ja nauttia asianosaisen asemasta. Asianosaisen asema tuo mukanaan paketin sekä oikeuksia että velvollisuuksia. Asialegitimaatio on samalla yksinoikeus. Kukaan muu ei voi käyttää puhevaltaa oikeutetun puo-

lesta ilman valtuutusta tai lakisäänteistä oikeutta. Yksilöllinen asialegitimaatio on kuitenkin monen muun perusinstituution tavoin murenemassa. Siihen johtanut kehitys on osaksi maailmanlaajuista, osaksi puhtaasti kotimaista.[241]

Edistyksellinen tutkija kannattaa asialegitimaation laajentamista. Näin ne sumeat, hajanaiset ja pienen mittakaavan oikeudet, joista access to justice -liikkeen toinen aalto kantoi sellaista huolta, saavat puolustajansa. Tutkijan mielestä julkisen vallan intoon ei tässä suhteessa ole luottamista. Oikeuksien puolustamiseen tarvitaan kansalaisjärjestöjä, erilaisia ”liikkeitä” tai yksittäisiä aktiiveja. Heille taas laajennettu asialegitimaatio antaa ”äänen”, toisin sanoen mahdollisuuden ajaa agendaa oikeudellisin keinoin. Laajennettu asialegitimaatio on näin oikeudellisen aktivismin käyttövoima. Tutkija valittaa vain sitä, että oikeuksien vaihtoehtoiset puolustajat, kansalaisjärjestöt ja vapaaehtoisliikkeet, ovat niin harvassa ja niin hampaattomia kuin ovat. Tutkija kuitenkin tunnustaa, että muuta ei voi odottaakaan niissä maissa, joissa kansalaisyhteiskunta on heikko – esimerkkinä pohjoismaat ja Suomi niistä yhtenä. Vaikka asenteiden muuttuminen on käynnistynyt, ennen tuntematomasta ilmiöstä ei ole kysymys. Arkaistinen esimerkki on asiainhuolto (negotiorum gestio), jossa ”sukulainen” tai ”ystävä” saattoi valvoa poissaolevan henkilön oikeuksia, tarvittaessa edustamalla tätä oikeudenkäynnissä (kauppakaari 18:10). Luultavasti tällaista spontaania edustamista tarvittiin ennen kaikkea vastaaja-asemassa.[242] Kuuluttamalla tapahtunut haasteen tiedoksianto oli nimittäin vaarallinen, koska vastaajaksi haastettu ei tavallisesti siitä saanut tietoa, joten hän ei tullut oikeudenkäyntiin ja oikeudenkäynti päättyi yksipuoliseen tuomioon kantajan hyväksi.

Uudempia esimerkkejä murenevasta asialegitimaatiosta ovat ryhmäkanne ja edustajakanne. Ryhmäkanne jää luultavasti oikeushistoriaan esimerkkinä totaalisen epäonnistuneesta lainsäädännöstä. Yhtään kannetta ei nostettu alkuperäisen vuoden 2007 lain perusteella.[243] Uudempi versio eli EU:n

241. Asialegitimaatio on puheeksi tullutta ”elävää oikeutta”. Se aktualisoituu mitä erilaisemmissa yhteyksissä hallintolainkäytössä, jossa se muuntuu kysymykseksi valitusoikeudesta. Ks. esimerkiksi Helsingin Sanomat 29.12.2023: ”Varatuomari Eirasta hävisi kiistan Esplanadin kokeilusta”. Tapauksessa oikeudenhakijan oikaisuvaatimusta ei tutkittu muun muassa siitä syystä, että kyseistä liikennekokeilua ”ei ollut” kohdistettu häneen. Asialegitimaatio nimittäin olisi vaatinut kiinteistön omistamista tai hallintaa kokeilualueella.

242. Tutkimuksessa on katsottu, että kyseinen valtuus ei anna oikeutta kanteen ajamiseen eikä välttämättä edes kanteeseen vastaamiseen. Ks. lähemmin Håstad 1973 s. 278.

243. Kiinnostavaa sen sijaan on, johtuuko konstruktion heikko toiminta ala-arvoisesta lainvalmistelusta vai etujärjestöjen poliittisesta painostuksesta (eli ’lobbauksesta’). Lainvalmiste-

direktiiviin perustuva edustajankanne tuskin tuo muutosta. Edustajankanne on konseptina on menuettiaskel: yksi askel eteenpäin, toinen taaksepäin. Vaikka rinnakkaisen kanneoikeuden saavat kansalaisjärjestöt, tässä kuluttajajärjestöt, niiden varojen keruuta ja käyttämistä oikeudenkäyntiin valvotaan. Vaikka sitä ei suoraan sanota, valvonta tietenkin kohdistuu samalla siihen, mitä kanteita nostetaan ja miten niitä ajetaan. Kumpikin ovat sidoksissa varoihin, joten viranomaiskontrolli vesittää alkuperäisen ajatuksen.[244] Harva järjestöaktiivi haluaa joutua poliisitutkinnan kohteeksi siitä, miten varat on kerätty, kuinka varoja käytetään oikeudenkäynnissä tai yrittääkö rahoitusta antanut taho vaikuttaa oikeudenkäynnin kulkuun.

Ryhmäkanteella ja edustajakanteella ei ole vastineita erityistuomioistuimissa, vaikka erilaiset järjestö- ja viranomaiskanteet ajavat paljolti saman asian. Esimerkiksi järjestöjen kanteet työtuomioistuimessa saavat aikaan samanlaisia vaikutuksia kuin ryhmäkanteet: sitovat vaikutukset ulottuvat ulkopuolisiin. Myös yksilölliset oikeudenkäynnit luovat ennakkopäätös- ja todistusvaikutuksia.[245] Prejudikaattivaikutus on erityisessä lainkäytössä periaatteessa heikko, koska erityistuomioistuimet eivät muodollisesti ole ennakkopäätöstuomioistuimia. Tosin kehitys vie tähän suuntaan, sillä myös hallinto-oikeuksien päätöksille yritetään antaa enemmän ohjausvaikutusta. Ohjausvaikutushan on synonyymi lievälle ennakkopäätösvaikutukselle. Samaa tavoitellaan myös erityistuomioistuinten lainkäytössä, joskin vakuutusoikeus näyttää muodostavan tässäkin poikkeuksen.

Oikeus osallistua oikeudenkäyntiin on tapana sitoa paitsi asialegitimaatioon myös asianosaiskelpoisuuteen. Se koskee osallistumista kaikissa muodoissaan. Myös asianosaiskelpoisuus on ajankohtainen kiistakysymys lähes kaikissa Euroopan maissa. Jos kehitystä yritetään tiivistää, trendi on kummassakin instituutiossa sama, kohti nopeaa laajentumista. Asianosaiskelpoisuus myönnetään toisin sanoen sellaisille toimijoille, joita perinteinen prosessioikeuden tutkimus ei asianosaisiksi tunnustaisi. Erilaiset ”liikkeet”

lun alku oli kuitenkin korkeatasoinen, joten selitys löytynee jälkimmäisestä vaihtoehdosta. Ks. lähemmin Koulu 2017a s. 242,

244. Ks. Koulu 2022 s. 181. Uhkakuva on kenties kärjistynyt, koska käytännössä laki antaa lähinnä valtuudet tällaiseen valvontaan, se ei velvoita siihen. Toinen asia on, että varottelu liiallisista oikeudenkäynneistä tai niihin yllyttämisestä tuntuu liioittelulta maassa, jossa oikeudenkäynnit koko ajan vähenevät. Yksityisiä tahoja, jotka rahoittaisivat toisten oikeudenkäyntejä, ei pohjoismaissa sitä paitsi ole liikaa tarjolla.

245. Näistä vaikutuksista ks. Koulu 2017b s. 268.

nimittäin tarvitsevat oikeudelliseen aktivismiinsa sekä asialegitimaation että asianosaiskelpoisuuden. Kumpaakaan niillä ei luontaisesti ole. Asianosaiskelpoisuudessa kehitys suosii uusia toimijoita. Laajentumisen ääriesimerkki Euroopassa lienee luonnonsuojelualueelle myönnetty oikeussubjektin eli oikeushenkilön asema: luonnonsuojelualue ei tietenkään itse pysty ajamaan asioitaan, vaan sen nimissä ja puolesta toimii enimmäkseen ympäristöaktiiveista koostuva ryhmä. Tällaiseen fiktioon päädytään, koska oikeussubjektin aseman tunnustaminen tuo mukanaan merkittäviä prosessioikeudellisia etuja, yhtenä niistä asianosaiskelpoisuuden, jota ei pystytä riitauttamaan. Kaikilla oikeushenkilöillä tällainen kelpoisuus kun 'sisäänrakennettuna' on.[246] Jossain maissa on vastastrategiaksi ehdotettu lainsäädäntöä, joka kieltäisi oikeushenkilöllisyyden laajentamisen.[247] Oikeushenkilöksi ei ehdotusten mukaan saisi määrätä maa- tai vesialueita, juoksevaa vettä, ilmakehän kaasuja, astronomisia kohteita, säätä, kasveja ja eläimiä.

Perinteiset käsitykset asialegitimaatiosta alkavat antaa periksi. Laajennettu asialegitimaatio on tietenkin välttämättömyys, jotta niin sanottua diffuuseja eli hajautuvia oikeuksia voidaan toteuttaa muotiin tulleen "yksityisen täytäntöönpanon" kautta. Kansalaisjärjestöjen kanteet ja muu osallistuminen lainkäyttöön kaatuisivat muuten alkumetreillä siihen, että järjestöillä ja vastaavilla ei ole lakisääteistä oikeutta sen enempää hakea oikeussuojaa kuin ottaa osaa oikeudenkäyntiinkään.[248] On selvää, että asianosaiskelpoisuuden ja asialegitimaation laajentavia uustulkintoja kokeillaan ensimmäiseksi hallintolainkäytössä, jossa niitä ei ole ennenkään pidetty yllä samalla tiukkuudella kuin yleisessä lainkäytössä.

Näin voisi olettaa, että tällainen kehitys näkyisi erityistuomioistuimista ensimmäiseksi vakuutusoikeudessa. Vakuutusoikeusprosessihan on, kuten edellä todettiin, lainannut periaatteensa ja toimintatapansa hallintolainkäy-

246. Oikeussubjektin status luetaan jo sellaisenaan "voitoksi" ympäristönsuojelun tavoitteelle. Ks. The Guardian 21.8.2022: "Endangered Mar Menor lagoon in Spain granted legal status as a person". Itse asiassa kysymys ei ole tulkinnallisesta kvanttiloikasta. Jos kerran varallisuusmassalle, esimerkkinä säätiöomaisuus, annetaan oikeushenkilön status ja asianosaiskelpoisuus, miksi samaa ominaisuutta ei saisi liittää maa-alueeseen. Säätiökään ei pysty tekemään oikeustoimia tai oikeudenkäynnin prosessitoimia, vaan niistä huolehtivat sitä edustavat ihmiset.
247. Näin Daily Wire 3.2.2024: "Utah Lawmakers Advance Bill to Prevent The Granting of Personhood To Nature". Saman vastareaktion kohdannee ennen pitkää myös laajeneva asialegitimaatio. Vastareaktion keinoina voi olla lainsäädäntö tai paluuta suppeaan tulkintaan vaativa periaate.
248. Ks. Koulu 2022 s. 154 ja 172.

töstä. Sen sijaan yleisen lainkäytön perinteestä ammentavien työtuomioistuimen ja markkinaoikeuden tulisi olla kummassakin suhteessa tulkinnoissaan konservatiivisia. Puhevalta eli asialegitimaatio on ollut koetuksella ainoastaan työtuomioistuimessa. Sen sijaan muissa erityistuomioistuimissa kiista asialegitimaation rajoista ei ainakaan tutkimuksen valossa ja vastoin ennakko-odotuksia näytä aktualisoituneen. Työtuomioistuimessakaan asialegitimaation laajeneminen ei johdu siitä, että itse käsite olisi tullut kyseenalaiseksi tai tulkinta olisi muuttumassa. Tulkinnanvaraisuus on ollut seurausta työmarkkinoiden monimutkaisesta järjestörakenteesta, toisin sanoen siitä, milloin eri tasolle sijoittuvat yhdistykset – muodollisesti rekisteröidyt yhdistykset – saavat käyttää puhevaltaa oikeudenkäynnissä.[249] Perinteinen asianlegitimaation määritelmä ei tällöin anna yksiselitteisiä vastauksia, kenellä on asialegitimaatio. Se pikemminkin jättäisi yhdistykset ilman puhevaltaa. Tosin asialegitimaation ongelmat on ratkaistu perinteisesti myöntämällä puhevalta tai vähintäänkin oikeus käyttää puheenvuoroja kaikille sitä pyytävälle, kunhan tämä ei esitä omia vaatimuksia. Näin vältetään kiistely siitä, kenellä on asialegitimaatio, mikä onkin konfliktihallinnan teorian mukaista. Oli syy mikä tahansa, työtuomioistuimen käytäntö tukee olettamusta laajenevasta asialegitimaatiosta.

Asianosaiskelpoisuus on toinen edellytys, jotta oikeutta hakeva voi ottaa osaa oikeudenkäyntiin asianosaisena. Kelpoisuutta vaaditaan sekä kantajalta (tai vastaavalta) että vastaajalta. Asianosaiskelpoisuutta määrittävät perussäännöt ovat selkeät: kelpoisuus on automaattisesti kaikilla luonnollisilla ja juridisilla henkilöillä. Vanhastaan kelpoisuus on myös myönnetty niin yleisessä lainkäytössä kuin hallintolainkäytössäkin sellaisille yhteenliittymille, jotka eivät kuulu näihin kategorioihin. Tällaisesta laajentuneesta asianosaiskelpoisuudesta esimerkkejä ovat konkurssipesä, kuolinpesä ja rekisteröimätön yhdistys.[250] Kuten edellä todettiin, asianosaiskelpoisuus on laajenemassa, minkä seurauksena asianosaiskelpoisuus tunnustetaan erilai-

249. Ks. lähemmin Pelkonen 1997 s. 115. Taho, jota vastaan oikeudenkäynnissä on esitetty vaatimuksia, on kutsuttava asiassa kuultavaksi (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 12 § ja 13 §). Kuultavaksi kutsutulla on työtuomioistuimessa puhevalta ja oikeus käyttää todistuskeinoja (14 §). Puhevalta käsittää tosin muutoinkin oikeuden todisteluun, mutta selvennys on aina paikallaan. Tällaiset selvennykset kylläkin herättävät kysymyksen siitä, onko oikeudenkäynnissä sellaisia kuultavia, joilla on ”puhevalta” mutta ei oikeutta todisteluun.
250. Ks. esimerkiksi Koulu 2022 s. 155.

sille ”liikkeille”.[251] Tulkintoihin tuntuu kuitenkin jossain määrin vaikuttavan liikkeen – tai oikeudenkäynnissä asianosaisen asemaa vaativan tahon ajaman asian – kuvitteellinen hyväksyttävyys tai muodikkuus. Tätä on inhimillisesti ymmärrettävää mutta periaatteessa epäloogista. Asianosaiskelpoisuus ei saisi riippua subjektiivisista arvioista. Myös epäsuosittuja asioita edistävillä liikkeillä tulisi olla asianosaisen asema, jos se on muilla löyhillä yhteenliittymillä. Harvan maan laki tuntee keinon asianosaiskelpoisuuden vahvistamiseksi: ellei asianosainen ole oikeussubjekti, asianosaiskelpoisuus ratkaistaan oikeudenkäynnin esikysymyksenä jokaisessa oikeudenkäynnissä erikseen. Yhdessä oikeudenkäynnissä saavutettu kelpoisuus voidaan menettää seuraavassa. Radikaaleihin uustulkintoihin tukeutuva asiaosaiskelpoisuus on näin häilyvä etu. Kanne voidaan pitkällisen ja kalliin oikeudenkäynnin lopuksi jättää tutkimatta, koska kantaja ei ollutkaan asianosaiskelpoinen.

Asianosaiskelpoisuus ei aina ole niin tavoiteltu etu, mitä kuvitellaan.[252] Kaikki liikkeet eivät haluakaan saavuttaa oikeushenkilön asemaa ja varmaa asianosaiskelpoisuutta. Pysyminen ”liikkeenä” tuo ensiksikin psykologista näyttävyyttä: sana ”liike” antaa toiminnasta dynaamisen ja nuorekkaan kuvan. Moni liike, esimerkkinä Vihreä liike, rekisteröityi vasta viime hädässä; yhteiskunnallisessa keskustelussa oikeushenkilöiksi nousseet ”liikkeet” mielellään esiintyvät edelleen liikkeinä erotukseksi vanhan maailman edustajista, jotka ovat aikanaan virallistuneet. Rekisteröitymisen välttelyllä toiseksi saadaan prosessitaktisia etuja. Jos liike tai vastaava ei kelpaa asianosaiseksi, se ei myöskään joudu asianosaiseksi, toisin sanoen liikettä ei voi haastaa vastaajaksi oikeuteen eikä sen toimintoja voida kieltää. Yhdysvalloissa on nähty, miten radikaalit liikkeet (Antifa, BLM) eivät joudu vastuuseen liikkeinä toiminnastaan. Liikkeet eivät toimi järjestäytyneenä yhteisönä, vaan kaikki toiminta koostuu ryhmästä alati vaihtuvia aktiiveja, joita on mahdotonta haastaa oikeuteen muutoin kuin yksilöinä.

Miten tämä kehitys näkyy erityistuomioistuimissa, tulee olemaan lähivuosien kiistakysymyksiä. Se on kiistakysymys sekä lainopillisissa tulkinnoissa että oikeuspoliittisissa linjauksissa. Laajennetun asialegitimaation

251. Viime vuosikymmeniä voitaisiin kutsua ”liikkeiden ajaksi”, sillä liikkeet ovat syrjäyttäneet muut poliittiset tai yhteiskunnalliset toimijat. Ks. Hobsbawm 1999 s. 523.

252. Oikeudenkäynnin dynamiikan kannalta sumea asialegitimaatio on paljon ”turvallisempi” etu. Asiaosaiskelpoisuuden saavuttanut yhteenliittymä voi myöntää yleisen kelpoisuutensa mutta vedota siihen, että sillä ei ole asialegitimaatiota kyseisessä yksittäistapauksessa. Näin yhteenliittymä voi valita parhaan taktisen vaihtoehdon.

ja asianosaiskelpoisuuden yhdistelmää kaipaisi erityisesti oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa. Erityinen prosessilaki ei tunne vakuutusoikeudessa lainkaan järjestö- tai viranomaiskanteita: vakuutusoikeus on, kuten todettiin, ainoa erityistuomioistuin, joka lähtee tiukasta yksilöllisen oikeussuojan eetoksesta. Asianosaisena ja asialegitimoituna vakuutusoikeudessa voi olla vain sellainen kansalainen, jolta sosiaalietuus on evätty. Oikeutta hakevat kansalaiset joutuvat tästä syystä yksin taistelemaan etuuksistaan, jolloin tosiasiallisena vastapuolena on etuudenmyöntäjä, pahimmissa skenaariossa aikaisemmin asiaa käsitellyt muutoksenhakulautakunta. Lisäksi kansalaiset ovat, kuten edellä nähtiin, tavallista oikeudenhakijaa heikompia sekä taloudellisesti että tiedollisesti. Taistelu oikeuksiin pääsystä on näin poikkeuksellisen epäreilua. Se, että varsinaista kuluvastuuta ei ole, laskee kieltämättä oikeudenkäyntikynnystä: oikeuden hakijan kykyä tehokkaaseen asianajamiseen se ei tietenkään paranna. Valtiolle halpa ja pelkällä lainsäädännöllä toteutettava uudistus olisi näin antaa kansalaisjärjestöille asialegitimaatio ja jos on tarpeen asianosaiskelpoisuus. Tällöin järjestö voi ajaa kannetta edunsaajaryhmän sijasta.

On myönnettävä, että järjestökanteiden suuri mutta on kanteisiin tarvittavien järjestöjen puuttuminen: järjestöjä on Suomessa vähän, ja ne välttelevät oikeudenkäynteihin sekaantumista. Sosiaaliturva on ehkä poikkeus, sillä erilaisia vammais- ja potilasjärjestöjä on paljon. Nämä järjestöt edustavat osaamisalueillaan huomattavaa asiantuntemusta: ne ovat jopa laatineet sähköisiä asiakirjamalleja tavallisempiin valitustilanteisiin.[253] Jos ankaraa kuluvastuuta ei ole ja asianajaminen vakuutusoikeudessa ei jatkossa vaadi lakimiesapua, järjestöjen puhevalta sisältäisi merkittävän potentiaalin.[254] Johtaisiko puhevallan laajentaminen odotettuun kehitykseen eli parantuneeseen oikeuksiin pääsyyn, edellyttää tietysti asenteiden muuttamista. Ympäristö- ja luonnonsuojelujärjestöjen tarmokkuus oikeustaistelijoina yksittäisissä asioissa kertoo, että tällainen kehitys ei ole täysin mahdoton, jos laki vain antaa siihen tilai-

253. Juridistakin asiantuntemusta järjestöillä tuntuu olevan. Niiden antamat ohjeet muutoksenhakua varten vaikuttavat varsin päteviltä. Sitä paitsi asian hoitamiseen vakuutusoikeudessa ei välttämättä tarvita lakimiestä. Monesti neuvot riittävät, koska substanssi on järjestön hallinnassa. Toki kattava lakimiesapu lisää menestymisen todennäköisyyttä. Ks. jäljempänä jakso 6.2.

254. Tässä auttaa se, että oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa ei vaadi asianajollista osaamista. Asioiden eteneminen on niin suoraviivaista ja oikeuden hakijalle jää niin vähän vaikutusmahdollisuuksia, että niin sanottuja taktisia ratkaisuja ei tarvitse. Sen sijaan substanssiosaamisella on suuri merkitys. Oikeudenhakijan on tunnettava sosiaaliturvalainsäädäntönsä sekä sen soveltamisen käytänteet.

suuden. Potentiaalinen vastaväite (sitähän ei ole de facto esitetty) kuuluu, että edunsaajat voivat jo nykyisin tehdä yhteisvalituksen tai laatia joukkovalituksia.[255] Kumpikaan valitustyyppi ei ole erityistuomioistuimissa kovin tavallinen. On vaikea uskoa, että ne spontaanisti yleistyisivät lähitulevaisuudessakaan.

Edustuksellisilla kannekonstruktioilla on kuitenkin etunsa. Niihin ei tarvitse värvätä mukaan oikeudenhakijoita, joilta etuus on tosiasiallisesti evätty. Moni heistä ehkä kammoksuu mukaan lähtemistä riitapukarin maineen pelossa. Heillähän saattaa olla jatkuva suhde etuudenmyöntäjään eri etuuksien hakijana. Asianajamisestakin tulee työlästä, jos toimijoita on paljon. Ihannemaailmassa vammais- tai potilasjärjestö ottaisi vastuulleen yhteis- tai joukkokanteiden alulle panemisen ja koordinoinnin. Askel on niin ilmeinen, että sen laiminlyöminen vaatii selityksen. Ehkä ajatus oikeusturvan yksilöllisestä luonteesta urauttaa. Mahdollista on sekin, että aiheutuvaa lisävaivaa tarkoituksella vältellään tai että keinoa ei yksinkertaisesti tulla ajatelleeksi.

5.3 OIKEUDENKÄYNNIN KUSTANNUKSET

5.3.1 OIKEUDENKÄYNNIN KUSTANNUSTASO ERITYISTUOMIOISTUIMISSA

Jos systemaattista ja analysoitua tietoa erityistuomioistuinten toiminnasta on vähän, oikeudenkäyntien kustannuksista sitä ei ole ollenkaan. Joissakin ohimenevissä huomautuksissa kauhistellaan, kuinka kalliiksi asiantuntijatodistelu markkinaoikeudessa voi tulla. Kustannukset voivat nousta puoleen miljoonaan euroon. Tapaukset ovat toki poikkeuksia, mutta varoituksissa ei edes puhuta kaikista oikeudenkäynnin kustannuksista. Todistelukustannusten keskimääräinen osuus kokonaiskustannuksista on arvioitu 10–20 prosenttiin. Näin kokonaiskustannusten täytyy olla miljoonaluokkaa: tällaiset suuroikeudenkäynnit ovat toki harvinaisia. Kustannuksiin vaikuttavat lainalaisuudet kylläkin tunnetaan varsin tarkasti. Käsittelyn suullisuus lisää kustannuksia, kirjallinen käsittelytapa taas laskee kustannustasoa. Henkilökohtainen läsnäolo nimittäin maksaa, etenkin jos asianosainen tarvitsee siihen tuekseen lakimiehen. Tämän laskutus on tavallisesti aikaperusteista. Mitä useampia istuntokertoja tarvitaan, sitä suuremmaksi aikalaskutus nousee.

255. Tähän palataan jäljempänä jaksossa 5.3.

Näin erityisprosessien keskimääräiset kustannustasot saadaan määritellyiksi. Oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa on halpaa, kun taas oikeudenkäynnit työtuomioistuimessa ovat kalliita. Lähtökohtainen arvio näin ollen kuuluu, että kustannustaso vakuutusoikeudessa on hallinto-oikeuden luokkaa, ehkä hieman keskimääräisesti alhaisempi, koska itse maksetun lakimiesavun käyttäminen on vakuutusoikeudessa vielä epätavallisempaa kuin hallinto-oikeudessa. Myöskään oikeudenkäyntimaksuja ei vakuutusoikeudessa peritä.[256] Oikeudenkäynti ei siis maksa kansalaiselle muutamaa euroa enempää, jos hän tyytyy täyskirjalliseen perusprosessiin. Kustannukset nousevat kuitenkin jyrkästi, jos hän vaatii suullista käsittelyä ja saa sellaisen. Tällöin oikeudenhakijan on oltava vähintäänkin itse paikalla, mikä saattaa vaatia matkustamista. Vaihtoehtona henkilökohtaiselle läsnäololle on lakimiehen palkkaaminen. Kummankaan kustannuksia ei täysimääräisesti korvata, vaikka kansalainen voittaisikin asian. Omaa asiantuntijatodistelua oikeudenhakijan ei tarvitse kustantaa, jos hän luottaa asiantuntijajäsenen asiantuntemukseen tai vakuutusoikeus pyytää lausunnon asiantuntijalääkäriltään (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 16 §). Muiden tieteenalojen asiantuntemusta harvemmin tarvitaan. Käytännössä oikeuden hakija tarvitsisi usein asiantuntijatodistajan tukea, mutta hänellä ei ole siihen varaan. Asiantuntijatodistelu voi paradoksaalisesti myös eskaloida oikeudenkäyntiä, joka laajenee ja saa uusia käsittelyvaiheita. Näin käy, kun asiantuntijat ovat eri mieltä. Niin sanotut asiantuntijoiden taistelut ovat tavallisia vakuutusoikeudessa.[257] Oikeudenhakijalle tällainen taistelu on katastrofi. Se viivyttää asian ratkaisemista ja tuo lisäkustannuksia.

Oikeudenkäynti kahdessa muussa erityistuomioistuimessa vertautuu, yllä mainittuja poikkeustapauksia lukuun ottamatta, kustannustasoltaan riita-asian oikeudenkäyntiin käräjäoikeudessa. Markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa asian käsittely on suullisen ja kirjallisen käsittelytavan yhdistelmä, markkinaoikeudessa tosin muissa kuin hallintolainkäyttöasioissa. Lisäksi asianosainen tarvitsee ja myös säännönmukaisesti käyttää lakimiesapua. Oikeudenkäyntimaksu on sitä paitsi nelinkertainen verrattuna maksuun sellaisissa riita-asiassa, joka käsitellään käräjäoikeudessa.[258] Myöskään

256. Oikeudenkäyntimaksu on teoriassa sama kuin käräjäoikeuden riita-asiassa (tuomioistuinmaksulaki 2 §). Poikkeussäännös kuitenkin vapauttaa käytännössä jokseenkin kaikki sosiaaliturva-asiat tästä maksusta (5 § 2-k).

257. Tästä puhutaan lähemmin jaksossa 8.2.

258. Oikeudenkäyntimaksuista eli niin sanotusta käsittelymaksuista markkinaoikeudessa ks. Backman 2022 s. 1.

poikkeuksia maksuvelvollisuuteen ei ole, ellei maksusta vapautumista voida perustaa maksun perimisen ilmeiseen kohtuuttomuuteen tai lopputulokseen (tuomioistuinmaksulaki 7 § ja 9 §). Kustannustasoa nostaa paitsi tavanomainen asiantuntijatodistelu myös asioiden taloudellinen intressi. Suuri intressi saa aikaan, että asianosaiset panostavat todennäköisesti keskimääräistä enemmän oikeudenkäyntiin. Näin käy teoriassa ainakin, jos erityistuomioistuimen päätös on lopullinen, toisin sanoen siihen ei saa hakea muutosta. Näin kustannustaso on teoriassa korkeampi työtuomioistuimessa (muutoksenhakua ei ole) kuin markkinaoikeudessa (muutoksenhaku on täysimittaista).

Kirjallisuudessa kustannustasosta työtuomioistuimessa on vain yksittäisiä mainintoja; nekin ovat vuosikymmenten takaa eli enimmäkseen 1990-luvun puolivälistä.[259] Kustannukset näyttävät vastanneen silloista kustannustasoa käräjäoikeudessa. Ainoat kiintoisat piirteet olivat, että kuluja ei keskimääräistä useammin vaadittu tai tuomittu. Vastaavasti kuultavat tahot saivat enemmän korvauksia kustannuksistaan kuin asianosaiset, mikä olikin luonnollista. Laaja asialegitimaatio toi oikeudenkäyntiin paljon ulkopuolisia, joilla ei ollut asiassa todellista intressiä ja jotka eivät näin periaatteessa voi voittaa eikä hävitä. Hiljaisuus viestittää, että kustannustaso ei vaivaa työtuomioistuimen asiakaskuntaa, mikä ei asianosaisten koostumuksen muistaen ihmetytä. Kustannuksilla voisi olla enemmän merkitystä liitännäisasioissa, mutta nähtävästi liitot vastaavat asianajamisesta ja kustannuksista myös liitännäisasioissa. Sitä paitsi yhteinen asianajaminen ja käsittely samassa oikeudenkäynnissä laskee kustannustasoa, vaikka näin ei tehdäkään.[260] Pääasian kantajahan pääsääntöisesti huolehtii asian ajamisesta ja todistelusta, mistä liitännäisasian asianosaiset saavat hyötyä omaan asiaansa.

Kustannustaso ei myöskään rasita keskivertokansalaista vakuutusoikeudessa, jos hän tyytyy ”karvalakkimalliin” (osuva ilmaus on tutkimuskirjallisuudesta). Tällainen karvalakkimallin oikeudenhakija ajaa itse asiaansa eikä hukkaa siihen työaikaansa. Access to justice -äänenkannattaja näkee

259. Ks. Pelkonen 1997 s. 64.

260. Liitännäisasian asianosaisen vastuu vastapuolen kustannuksista jää rahamäärältään vähäiseksi, vaikka hän häviääkin. Vastapuoli saa korvauksen vain liitännäisasian aiheuttamista ”ylimääräisistä” kustannuksista eli kustannuksista, joita asianajaminen liitännäisasiassa on hänelle tuonut. Parhaassa tapauksessa ne sulautuvat pääasian ajamisen kustannuksiin, jolloin liitännäisasian vastapuoli välttyy vastuulta mutta saa kyllä korvauksen, jos hän voittaa liitännäisasian. Tämä on melkoinen taktinen etu.

heikkoudeksi vain lakimiesavun kustantamisen. Sen oikeudenhakija joutuu ainakin osaksi itse maksamaan jopa asiansa voittaessaan. Lakimiesavun tarpeellisuus tämäntyyppisissä asioissa on antanut aiheen kiivaaseen väittelyyn. Vastaus heijastuu myös siihen, pidetäänkö vakuutusoikeusprosessia kalliina vai ei. Jos avusta ei ole hyötyä, lakimiehen käyttäminen on asianajamisen ylellisyyttä (tätä ilmausta todella käytetään), eikä sen kustannuksia tarvitse ottaa huomion sen enempää kustannustasossa kuin kustannusten jakamisessakaan.[261]

Markkinaoikeuden asiarakenne on niin hajanainen, että kustannustasosta ei voi sanoa mitään yleistä. Vaihtelun tuo jo asioiden jakaantuminen valitusasioihin (lain kielenkäytössä hallintolainkäyttöasioihin) ja tässä riita-asioiksi kutsuttuun toiseen asialuokkaan (joista osa on hakemusasioita). Valitusasioiden menettelynkulku seuraa hallintoprosessin formaattia. Siitä taas seuraa, että kustannustaso riippuu kokonaan siitä, mitä asianosainen tekee, ennen kaikkea käyttääkö hän lakimiestä tai kutsuuko hän omia asiantuntijoita oikeudenkäyntiin. Suulliset käsittelyt nostavat automaattisesti kustannustasoa. Suulliset käsittelyt eivät kuulu perusformaattiin markkinaoikeusprosessissakaan, vaan sellainen järjestetään tarveharkinnan perusteella. Luultavaa on, että suulliset käsittelyt ovat markkinaoikeuden valitusasioissakin paljon tavallisempia kuin esimerkiksi hallinto-oikeuksien käsittelemissä asioissa. Kustannustaso valitusasioissa on tästä syystä suuri-intressisen hallinto-oikeudessa käsiteltävän asian luokkaa, ehkä jopa korkeampi. Markkinaoikeuden käsittelemissä riita-asioissa taas menettely seuraa OK 5 ja 6 lukua: suullinen ja kirjallinen käsittelytapa vaihtelevat, painotus on kuitenkin suullisissa käsittelyvaiheissa.

Markkinaoikeuden kustannustasoa sinänsä ei kirjallisuudessa pidetä suhteettoman korkeana: kustannuksia kuitenkin nostaa merkittävästi asiantuntijatodistelu, jos se on tarpeen. Asiantuntijatodistelun tuoma rasitus yksittäiseen asiaan voi olla moninkertainen verrattuna muun asianajamisen kustannuksiin, vaikka tavallisesti suhde on toisin päin. On toki muistettava, että asiantuntijatodistelua ei tarvita läheskään joka asiassa.[262] Näkemykset

261. Tähän niin sanottuun lakimieshyötyyn (’lawyer advantage’) palataan jaksossa 6.2. Tässä vaiheessa kannattaa todeta, että pohjoismaisessa tutkimuksessa lakimieshyötyä pidetään kiistattomana hallintoprosessissa, eikä ole aihetta uskoa, että asia olisi toisin vakuutusoikeusprosessissa. Prosessithan ovat sukua toisilleen.

262. Tässä kaikki jää jälleen arvailtavaksi. Siitä, kuinka tavallista asianosaisten maksama asiantuntijatodistelu lopulta on, ei ole empiiristä tutkimusta. Sen sijaan selvää on, että integroitu

kustannustason (tässä oletetusta) kohtuullisuudesta selittyvät osaksi asianosaiskunnalla, osaksi asioiden suurilla intresseillä. Kustannukset oikeudenkäynnissä alitajuisesti suhteutetaan asian rahamääräiseen intressiin. Tämä on periaatteessa virheellistä. Mielipiteeseen vaikuttaa ehkä sekin, että kustannustaso riippuu siitä, mitä valintoja asianosainen tekee. Tärkeimpään valintaan kustannusten hallinnassa, omatoimiseen asianajamiseen vai lakimiehen palkkaamiseen, ei ole mahdollisuutta. Markkinaoikeusprosessi on liian monimutkainen ja taktisia valintoja vaativa, jotta maallikko osaisi käyttää sen tarjoamia mahdollisuuksia. Kuten yleensäkin maallikko ehkä juuri ja juuri pärjää oikeudenkäynnissä eli saa oikeudenkäynnin viedyksi loppuun mutta ei asiassaan menesty.

Institutionaalinen asianosainen voi käyttää asian hoitamiseen omia lakimiehiään (’in house -lawyer’). Tämä näyttää olevan kohtalaisen tavallista markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa. Kustannustaso ei tästä muutu: reaaliset kustannukset vain vaihtuvat laskennallisiksi. Omakin lakimies joutuu käyttämään oikeudenkäyntiin aikaa, jonka hän voisi hyödyntää muualla tuottavammin. ”Käräjöintihän” ei tunnetusti kuulu minkään yrityksen toimenkuvaan. Tutkimustietoa siitä, kuinka usein institutionaaliset asianosaiset ulkoistavat oikeudenkäynnin, kuinka usein ne taas käyttävät asian hoitamiseen omia lakimiehiään, ei ole. Ulkoistaminen periaatteessa on aina kannattavaa, ellei muuten, niin siitä vastapuolelle seuraavan täysimääräisen kuluvastuun takia.[263] Ulkopuolisen lakimiehen laskusta ei ole yhtä helppo tinkiä kustannuksia jaettaessa eli OK 21 lukua sovellettaessa kuin asianosaisen väittämistä ”laskennallisista” kustannuksista.

5.3.2 KUSTANNUSTEN JAKAUTUMINEN JA RAHOITTAMINEN

Alhainen kustannustaso ei yksin ratkaise sitä, pääseekö asianosainen oikeuksiinsa. Siihen vaikuttaa yhtäältä, miten kustannukset jakaantuvat asianosaisten kesken, toisaalta, mitä rahoittamisen mahdollisuuksia on olemassa. Kustannusten jakautumisessa on kaksi mallia, yleisen lainkäytön hävinnyt maksaa -periaate ja hallintolainkäytön lievennetty, tapauskohtaisesti mää-

asiantuntijatodistelu – jonka tuomioistuin maksaa – ei markkinaoikeudessa ole yhtä yleistä kuin vakuutusoikeudessa. Tosin se sielläkään ei käytännössä ole niin tavallista, mitä lakiteksti antaa aiheen uskoa (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 16 §).

263. Toimintalogiikasta ks. Koulu 2020 s. 80 ja 174.

räytyvä kuluvastuu. Eräänlainen kolmaskin mahdollisuus on olemassa. Säännökset kustannusten jakautumisesta oikeudenkäynnissä ovat tavallisesti symmetrisiä: velvollisuutta maksaa vastapuolen kustannukset vastaa oikeus saada vastapuolelta korvaus omista kustannuksista. Yksipuolisia kulusääntöjä on kuitenkin olemassa. Niissä asianosainen saa voittaessaan korvauksen mutta ei joudu maksamaan korvausta, jos hän häviää. Pohjoismaissa ei yksipuolisia kulusääntöjä juuri käytetä. Hallintolainkäytön kulusäännöstä voidaan ehkä pitää idean jonkinlaisena sovelluksena. Yksipuolinen on sen sijaan riita-asioita koskeva niin sanottu sosiaalinen kulusääntö (OK 21:8b). Siinä hävinnyt asianosainen välttyy vastuulta, joka on hänen olosuhteissaan kohtuuton.

Työtuomioistuimessa on voimassa riita-asiasta lainattu kulusäännös (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 33a §). Sitä lieventää kuitenkin asian epäselvyyttä koskeva poikkeussääntö. Oikeudenkäynnissä voidaan määrätä, että asianosaiset saavat pitää oikeudenkäyntikulunsa vahinkonaan. Kuluvastuun hienosäätö on erityisessä prosessilaissa muutoin vähäistä, sillä esimerkiksi säännökset osavoitosta tai kvalifioidusta kuluvastuusta puuttuvat kokonaan. Klassinen kysymys kuuluu, tulevatko niitä koskevat OK 21 luvun säännökset sovellettaviksi yleisviittauksen perusteella. Työtuomioistuinprosessissa nimittäin noudatetaan, mitä riita-asioiden oikeudenkäynnistä säädetään, ellei erityisessä prosessilaissa muuta säädetä. On helppo huomata. että laissa oikeudenkäynnissä työtuomioistuimessa ei nimenomaan muuta säädetä. Pulmaksi jää ainoastaan, onko lain säännös tarkoitettu tyhjentäväksi. Tässä kannattaa muistaa, että työtuomioistuimen vakioasianosaisille kustannusten jakaantumisella ei ole merkitystä. Tämä näkyy jo siinä, että lain aukollisuutta ja siitä seuraavaa tulkinnanvaraisuutta ei ole kirjallisuudessa nostettu esiin. Tällainen asenne on ymmärrettävä, jos kustannuksia ei vaadita korvattaviksi tai tuomitut kustannukset ovat nimellisiä. Vanhojen lähteiden perusteella mukaan jälkimmäistä vaihtoehtoa ei voi suoralta kädeltä torjua, vaikka nykytilanteesta ei ole tutkimusta.

Vakuutusoikeudessa kustannukset jakaantuvat hallintoprosessin vastuusäännöksen mukaisesti.[264] On äärimmäisen harvinaista, että kansalainen kykenisi toimimaan sellaisella tavalla, joka aktivoisi hänen korvausvelvollisuutensa. Maallikoltahan odotetaan, että hän ei tunne oikeudenkäyntiä kos-

264. Kyseisestä säännöksestä ks. Koulu 2023a s. 197.

kevaa sääntelyä, hän toimii intuitiivisesti ja harkitsematta sekä tekee virheitä, jotka asianajajan tekeminä johtaisivat kurinpitotoimiin. Toisaalta yhtä harvinaista on, että kansalainen saisi edes voittaessaan korvauksen oikeudenkäyntiin hukkaamastaan ajasta tai muista asianosaiskustannuksista. Laki ne kyllä mainitsee korvattavina kustannusluokkina. Jos vakuutusoikeus seuraa hallinto-oikeuksien käytäntöä (tästä ei ole tutkimustietoa), oikeudenhakija ei koskaan saa täysimääräistä korvausta niistä kustannuksista, joita hänelle aiheutuu lakimiesavusta. Parhaassa tapauksessa määrätty korvaus kattaa osan oikeudenhakijan todellisista eli rahamääräisistä kustannuksista.[265] Syytä tiukalle ja julkista valtaa suosivalle tulkinnalle on vaikea keksiä. On selvää, että käytäntö pitää yllä ellei suorastaan sitä edistä omatoimista asianajamista hallinto-oikeuksissa. Samoin kaikella todennäköisyydellä käy myös vakuutusoikeudessa. Sen sijaan olisi uskallettua väittää, että tämä olisi tulkinnan motiivi. Voi olla, että asiaa ei yksinkertaisesti vain ajatella oikeudenhakijan näkökulmasta. On ilmeistä, että omatoiminen asianajaminen ei ole sellainen etu tuomioistuimelle, mitä luullaan – ainakaan jos prosessinjohto ja asian selvittäminen otetaan oikeudenkäynnissä vakavasti. Omatoiminen asianajaminen tuo tuomioistuimiin sekavia ja sekavasti ajettuja asioita. Sekavuus taas vie runsaasti tuomioistuimen aikaa.

Kannattaa miettiä, onko vakuutusoikeudessa yhteisestä säännöspohjasta huolimatta syytä seurata hallintolainkäytön tulkintalinjaa. Sosiaaliturva-asiat eroavat melkoisesti niistä yleisistä hallintoasioista, joiden forum on hallinto-oikeus ja myöhemmin korkein hallinto-oikeus. Kuten jo todettiin, oikeudenhakija on sosiaaliturva-asioissa vähävarainen, joskus suorastaan hädänalainen. Kustannusten jättäminen edes osaksi hänen maksettavakseen on access to justice -näkökulmasta kohtuutonta. Jos lakimieskustannuksia ei lainkaan korvata, oikeutta hakeva voi jäädä tosiasiallisesti tappiolle, vaikka hän voittaakin valituksensa. Mitään järjellistä tavoitetta ei voi olla halussa vähentää tätä kautta valituksia tai lakimiehen käyttämistä oikeudenkäynnissä, jonka valitus aiheuttaa. Kaiken kaikkiaan valitusmäärät ovat laskussa, ja hallintotuomarit tunnetusti valittavat, miten paljon vaivaa ja ajanhukkaa huonosti tehdyt valitukset heille aiheuttavat.

Markkinaoikeudellista lainsäädäntöä ei ole selvyydellä pilattu, kun kysymys on kustannusten jakautumisesta. Tutkimuksessa säännöt on, oikein

265. Koulu 2023a s. 100.

tai väärin, pelkistetty toteamukseen, että asianosaiset vastaavat omista kustannuksistaan.[266] Se on oikeastaan sääntönä vain markkinaoikeudellisissa asioissa, ja niissäkin periaatteesta on poikkeus (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa 5:16.1).[267] Muissa asiatyypeissä vastuu periaatteessa määräytyy sen yleisen prosessilain mukana, jota asiatyyppiä koskeva yleisviittaus tarkoittaa. Valitusasioihin eli niin sanottuihin hallintolainkäyttöasioihin sovelletaan lakia oikeudenkäynnistä hallintoasioissa, muihin riita- ja hakemusasioihin oikeudenkäymiskaarta.[268] Markkinaoikeuden käytännössä korvausvaatimukset kuitenkin tässä asiaryhmässä tavallisesti hylätään, tosin maininta siitä on vuosikymmenen takaa.[269] Omavastuu kustannuksista on tai oikeammin olisi varsin erikoinen valinta, koska monet asiat ovat tyypillisiä riita-asioita, OK 21 luvun formaatti olisi a priori niissä luontevampi. Tutkimuksessa mainitut erityistapaukset kuitenkin hämärtävät kokonaiskuvaa: tosiasiallisesti valtaosassa markkinaoikeuden asioista sovelletaan joko tiukkaa hävinnyt maksaa -sääntöä (näin riita-asioissa), sen lievennettyä muunnelmaa (näin hankinta-asioissa) tai enemmän tai vähemmän tapauskohtaista hallintoprosessin kuluvastuusäännöstä (näin muissa hallintolainkäyttöasioissa).

Tutkimusta siitä, miten asianosaiset vastaavat -sääntö vaikuttaa asiamääriin tai asianajamiseen, ei ole. Yhtäältä säännön pitäisi laskea oikeudenkäynnin kynnystä suuren intressin riidoissa. Oikeutta hakevan tarvitsee ottaa huomioon pahimman vaihtoehdon skenaariossa eli minimax -strategiassa ainoastaan sen rahamäärän menetys, minkä hän on käyttänyt omaan asianajamiseensa. Pienen intressin asioissa kynnys taas nousee, koska osa oikeudenkäynnin voitolla saavutetusta tuloksesta joudutaan käyttämään omien kustannusten kattamiseen: edullinen lopputulos voi siis olla kuuluisa pyrrhoksen voitto, kun voittosumma voi jäädä uhrattuja kustannuksia

266. Ks. Viitanen 2017 s. 490.

267. Tässä ei ole tarkoitus ajautua kulusäännösten lainopillisiin yksityiskohtiin, koska se ei ole tarpeen kokonaiskuvan hahmottamiseksi.

268. Lain kielenkäytöstä voisi sanoa muutaman poikkipuolisen sanan: kielenkäytöllä vanhan sanonnan mukaan ”härän tappaisi”. Sana ”hallintolainkäyttöasia” on outo, sillä se antaa kuvan, että asiaa oikeastaan kuuluu hallintolainkäyttöön eli hallinto-oikeuksiin. Näinhän ei tietenkään ole asianlaita. Sana ”riita-asia” on hieman onnistuneempi, koska yleiskieli ei kytke sitä yhtä vahvasti käräjäoikeuksiin. ”Riita-asioita” voi olla kaikkialla. ”Hakemusasia” taas sisältää vihjeen, että asia kuuluu yleiseen lainkäyttöön. Muuallahan lakikieli ei tunne hakemusasioita, ellei juuri markkinaoikeutta lasketa mukaan.

269. Ks. Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 363. Samalla kannalla oli jo aikaisempi laki. Ks. HE 124/2012 vp. s. 19.

pienemmäksi. Asianosaiset vastaavat -sääntö tuottaa toisin sanoen paljon niin sanottuja negatiivisen arvon asioita eli asioita, jotka ovat juridisesti oikeudenkäyntikelpoisia mutta taloudellisesti oikeudenkäyntikelvottomia.[270]

Liitännäisasioiden liitännäisongelmat ulottuvat myös oikeudenkäynnin kustannuksiin. Syntyvä kysymys kannattaa muotoilla seuraavasti: sovelletaanko liitännäisasiaan sen todellisen luonteen (tavallinen käräjäoikeuden toimivaltaan kuuluva riita-asia) mukaisia säännöksiä vai niitä säännöksiä, joita erityistuomioistuin noudattaa käsiteltävässä pääasiassa. Työtuomioistuimen liitännäisasioissa vastaus ei vaikuta kohtalokkaasti, oli se kumpi tahansa. Sekä käräjäoikeus että työtuomioistuin nimittäin soveltavat samaa OK 21 lukua. Näin liitännäisasian kantaja yhtäältä saa korvauksen vastapuolelta, toisaalta joutuu sellaisen maksamaan, kummassakin lopputulosta seuraten. Vähäisiä eroja kuitenkin voi syntyä, kun kysymys on vastuun hienosäädöstä. Tässä tutkimuksessa kylläkin lähdetään siitä, että OK 21 luvun kaikki säännökset tulevat sovellettavaksi pääasiaan, ellei laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa erikseen toisin määrää. Näinhän laki ei tee. Sen sijaan markkinaoikeudessa lopputulos on pääsäännössäkin epäselvä. Pääsääntöisesti seurattaneen kuitenkin hävinnyt maksaa -sääntöä. Näin liitännäisasian kantaja saa voittaessaan korvauksen mutta joutuu hävitessään sellaisen maksamaan.

Pääasian kulusäännösten soveltaminen liitännäisasiaan tuntuu ensi silmäyksellä johdonmukaiselta linjaukselta. Liitännäisasian itsenäinen luonne puhuu kuitenkin näin karkeaa linjausta vastaan; liitännäisasiaan tulisi oikeastaan soveltaa sellaista asiatyyppiä koskevia sääntöjä, tässä OK 21 lukua ja siis hävinnyt maksaa -sääntöä. Praktisuus ratkaisee kiistan ensimmäisen vaihtoehdon hyväksi. Tällä vältytään kilpailevien normistojen tuomalta pulmalta. Yhdessä käsiteltäviin asioihin ei toisin sanoen tarvitse soveltaa kahta tyystin erilaista kulusäännöstöä. Tuomioistuimen kannalta markkinaoikeusprosessin osittainen asianosaiset vastaavat omista kustannuksistaan -periaate on työtä säästävin. Kuka hyötyy mistäkin tulkintalinjasta, on asia erikseen. Tappionsa huomioon ottava liitännäisasian kantaja kannattaa asianosaiset vastaavat kustannuksista -linjausta, voittoonsa oikeudenkäynnissä luottava asianosainen taas vaatii hävinnyt maksaa -sääntöä. Mielipide voi useaan otteeseen muuttua eli päivittyä kulloiseenkin tilannekuvaan.

270. Ks. Bebchuk-Klement 2012 s. 341.

Oikeudenkäyntien rahoituskanavat, oli kyseessä avustaminen oikeudenkäynnissä tai kustannusten rahamääräinen korvaaminen, ovat Suomessa yleisesti kehittymättömät. Erityisen kehittymättömät ne ovat erityisessä lainkäytössä ja kaikkein surkeimmat sosiaaliturva-asioissa. Kotivakuutus on lähes kaikilla kansalaisilla: siihen kuuluu vakioehtoinen oikeusturvaetu. Tällainen vakuutus on luultavasti myös vakuutusoikeuden asiakaskunnan enemmistöllä. Oikeusturvaedusta ei kuitenkaan korvata erityistuomioistuimiin kuuluvia asioita.[271] Tämä rajoitus on vanha, siihen päädyttiin tämän vakuutusmuodon käyttöönoton yhteydessä 1970-luvun alkuvuosina. Erityistuomioistuimia oli tuolloin vain kaksi, vakuutusoikeus ja työtuomioistuin. Rajausta ei lähemmin perustella kirjallisuudessa. Vakuutusoikeuden kohdalla se oli tavallaan luonnollinen, koska vakuutusturva ei alkujaan ulottunut eikä ulotu myöhemminkään hallintolainkäyttöön.[272] Työtuomioistuimen oikeudenkäynteihinhän vakuutuksenottaja ei tuolloin päässyt tai joutunut, sillä liitännäistoimivalta on myöhempien aikojen keksintö. Vakuutusoikeus jotenkin rinnastuu asiarakenteeltaan hallintotuomioistuimiin: tosin hallintotuomioistuimia oli tuohon aikaan vain yksi, korkein hallinto-oikeus. Alueelliset hallintotuomioistuimet olivat tällöin vasta kehittymässä. Ehkä oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa miellettiin etuuden hakemisprosessin osaksi, jolloin se luonnostaan jäi oikeudenkäynnin vakuutusteknisen määritelmän ulkopuolelle. Tuohon aikaan vakuutusoikeuden asema ”oikeana” tuomioistuimena ei ollut suinkaan selvä edes kaikille lakimiehille. Liiketaloudellisia motiiveja rajaukselle nimittäin on vaikea keksiä.

Syiden pohdinnat ovat toki harhailua, sillä tehtäviä päätelmiä niillä ei muuteta. Tuomioistuimeen eikä siis asiaan kytketty oikeusturvavakuutus syrjii liitännäisasioita, toisin sanoen niitä asioita, jotka itsenäisinä asioina kuuluisivat yleiseen tuomioistuimeen. Liitännäisasiat ovat, kuten todettiin, luonteeltaan riita-asioita, joita käräjäoikeudet käsittelevät ensimmäisenä oikeusasteena. Nykyjärjestelmässä liitännäisasioita päätyy sekä työtuomiois-

271. Ks. lähemmin Hoppu 1972 s. 122. Esimerkkinä vakuutusehdoista ovat tässä If yksityishenkilön oikeusturvavakuutuksen ehdot Y 714 14. Niiden mukaan vakuutuksesta ei korvata kuluja asioissa, jotka käsitellään ”erikoistuomioistuimissa, esimerkiksi hallinto-oikeudessa tai vakuutusoikeudessa”.

272. Taustasta ks. Koulu 2022 s. 97 ja 2023a s. 188. Kirjallisuudessa oikeudenhakijalle epäedullisia rajoituksia ei ihmetellä, vielä vähemmän arvostella, vaikka ne ovat selvästi aikansa eläneitä. Ks. Jokela 2019 s. 350.

tuimeen että markkinaoikeuteen.[273] Liitännäisasiat ovat periaatteessa adheesiotoimivallan kustannustehokas sovellus. Liitännäisasiaksi pääseminen tai joutuminen, voi kuitenkin johtaa yhtäältä oikeusturvaedun (tai muun edun) menettämiseen, toisaalta muutoksenhakuoikeuden kaventumiseen tai totaaliseen menettämiseen.[274] Oikeudenhakijan on syytä visusti miettiä, missä määrin liitännäisasian edut painavat enemmän kuin sen tuomat haitat.[275] Eniten vaa'assa painaa vaihtelu oikeudenkäynnin kustannusten jakaantumisessa. Hakeutuminen liitännäisasian kantajaksi yhtäältä voi poistaa kuluvastuun, toisaalta mitätöidä oikeuden korvaukseen vastapuolelta. Tämän ohella oikeudenhakijan on harkittava, saisiko asia itsenäisenä riita-asiana oikeusturvaedun. On muistettava, että esimerkiksi työsuhteen riitaisuudet eivät kuulu tavallisen kotivakuutuksen oikeusturvaetuun. Punninta ei aina pysy oikeutta hakevan hallinnassa. Pääasian asianosaiset (esim. ammattiliitot) saattavat painostaa oikeudenhakijaa liitännäisasian kantajaksi, vaikka tämän oma etu oikeastaan vaatisi asian käsittelemistä erillisenä riita-asiana käräjäoikeudessa. Vaaraa ei kannata kuitenkaan liioitella. Pääsääntöisesti pääsy liitännäisasiaksi on toki edullista oikeudenhakijalle.

Oikeuden hakeminen erityistuomioistuimista kuuluu oikeusapulain (257/2002) soveltamisalaan. Oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa on lisäksi niin sanottu tuomioistuinasia, johon voidaan määrätä valtion kustannuksella yksityinen avustaja (oikeusapulaki 8 §). Yksityinen avustaja on käytännössä asianajaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiasiamies. Julkiseen oikeusapuun turvautunut asianosainen lienee työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa ennenkuulumaton harvinaisuus. Asianosaiset ovat oikeushenkilöitä ja joskus varakkaita yksityishenkilöitä, jolloin julkinen oikeusapu kaatuu viimeistään varallisuusrajoihin. Sen sijaan liitännäisasioissa tämä

273. Yrityksille on tarjolla erityinen IPR -vakuutus. Sitä voi käyttää Suomen yleisissä tuomioistuimissa ja välimiesmenettelyssä sekä vakuutuskirjan mainitsemalla maantieteellisellä alueella vastaavissa tuomioistuimissa. Markkinaoikeus, johon tällaiset riita-asiat päätyvät, ei kuulu kuitenkaan vakuutuksen piiriin. Käräjäoikeudessa käsitellään vain oikeuksiin liittyvät rikosasiat. Lisäksi vakuutusehdot suosivat välimiesmenettelyä markkinaoikeuden kustannuksella, mikä on harvinainen periaateratkaisu.

274. Tähän palataan jäljempänä jaksossa 9.2.

275. Tätä on kysytty ennenkin. Hyötynä ovat prosessitaloudelliset säästöt, haittoina taas pääasian paisuminen, sivuvaatimusten puutteellinen käsittely sekä syntyvät "muodollis-prosessuaaliset" ongelmat, kun kahta yhteismitatonta käsittelyformaattia yritetään toteuttaa samanaikaisesti. Totta kuitenkin on, että rikosasian ja riita-asian erot ovat perustavia, kun taas riita-asioiden käsittelyerot eri tuomioistuimissa jäävät yleensä vähäisiksi. Ongelmista aiheutuva haittakaan ei näin voi olla merkittävä.

on teoriassa mahdollista, vaikkakin pääasian asianosainen usein huolehtii de facto myös liitännäisasian vireille saattamisesta. Työtuomioistuimen liitännäisasiassa asianosainen kuuluu sitä paitsi tavallisesti ammattiliiton oikeusavun piiriin.[276] Vakuutusoikeus olisi luontainen toiminta-alue julkiselle oikeusavulle: oikeudenhakijat ovat vähävaraisia, muita apua antavia kanavia ei ole, asiantuntija-apua tarvitaan, koska sosiaaliturvalainsäädäntö on kuuluisaa bysanttimaisesta sekavuudestaan, etuuden saamisella on suuri merkitys kansalaiselle ja niin edelleen.

Julkiseen oikeusapuun kuitenkin turvaudutaan käytännössä harvoin sosiaaliturvan muutoksenhaussa.[277] Yksi este yksityisen avustajan käyttämiselle on se, että oikeusapu ei välttämättä kata edeltäneen lautakuntavaiheen kustannuksia.[278] Oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa on de facto toisen vaiheen muutoksenhakua. Kaikki lakimiehet eivät haluaa tulla mukaan oikeudenkäyntiin näin myöhäisessä vaiheessa. Oikeudenhakija on voinut toimillaan lautakuntavaiheessa haitata asiansa menestyksellistä ajamista vakuutusoikeudessa. Julkisen oikeusavun vähäistä käyttämistä tämä oletus ei täysin pysty selittämään. Perussyy voi jälleen olla asenteissa. Myös julkisessa oikeusavussa oletetaan, että kansalainen haluaa hoitaa itse asiaansa ja että häneltä myös sitä odotetaan. Tähän riittävät vähäiset vihjaukset siitä, että lakimiesavusta ei ole ”oikeastaan” hyötyä asiassa. Oikeusapua pyytävä saa avun korvikkeena neuvoja siitä, miten hänen kannattaa asiaansa hoitaa. Neuvoista ilman niiden toteuttamista on kuitenkin vähän apua: kriitikko sanoisi, että pelkkä neuvonta on terapeuttista tai kosmeettista tukea, etenkin jos niiden saajan tulisi toimia aloitteentekijänä oikeudenkäynnissä. Kansalainen ei osaa toimia neuvojen mukaisesti eikä niitä edes välttämättä ymmärrä.

Sivullisrahoitus on uusi, ulkomailla kehittynyt oikeudenkäynnin rahoitusmuoto, joka hakee jalansijaa myös Suomesta.[279] Sivullisrahoitukselle

276. Ammattiliittojen oikeusavusta ks. Koulu 2020 s. 151.

277. Tunnettua on, että niin sanotut marginalisoituneet väestöryhmät eivät käänny julkisen oikeusavun puoleen: tämä pätee kaikissa pohjoismaissakin. Ks. Parsa-Selberg 2022 s. 83. Oli väestöryhmä mikä tahansa, julkisen oikeusavun tarjoama tuki jää ylipäätään vähäiseksi hallintoasioissa eli hallintolainkäytössä. Olisikin melkoinen yllätys, jos siihen turvautuminen olisi yleisempää yhdessä hallintoasioiden luokassa. Sosiaaliturva-asiathan ovat lähtökohtaisesti hallintoasioita.

278. Tämä on tulkinnallisesti hieman epäselvää, sillä oikeusapulaki ei kata ”aikaisemmin hallintoviranomaisessa tai valitusasioita käsittelemään perustetussa lautakunnassa suoritettuja toimenpiteitä” (oikeusapulaki 13.2 §)

279. Sivullisrahoituksen tyyppitaksonomiasta ks. Koulu 2020 s. 200. Käsite on laaja: siihen

avautuu erityisissä tuomioistuimissa sellaisia mahdollisuuksia, jotka yleisestä lainkäytöstä puuttuvat. Tosin vakuutusoikeudessa sivullisrahoitusta ei tällä hetkellä ole. Kaupallisilta rahoitusmuodoilta tietenkin puuttuvat sosiaaliturva-asioissa kaikki edellytykset. Sen sijaan vastikkeeton ja etenkin filantrooppinen rahoitus voi löytää tiensä myös vakuutusoikeuteen. Se kuitenkin edellyttäisi sellaisia hyväntekeväisyysjärjestöjä (esim. säätiöitä), jotka valitsisivat kansalaisten auttamisen painopisteekseen. Toistaiseksi sellaisia ei ole, ja laajamittainen hyväntekeväisyysrahoitus on joka tapauksessa Suomessa epätodennäköistä. Se vaatisi, kuten edellä todettiin, siihen kannustavaa kulttuuria, jota Suomesta ei löydy. Joukkorahoitusta ei ole koskaan edes kokeiltu, joten ennusteet siitä ovat arvauksia. Kokeilu vaatisi vetoavaa yksittäistapausta ja tukevaa mediajulkisuutta.

Työtuomioistuimessa sivullisrahoitusta ei tarvitakaan: asianosaisina olevat järjestöt pystyvät omalla ja taustajärjestöjensä tuella kustantamaan kaikki ajateltavissa olevat oikeudenkäynnit. Sen sijaan markkinaoikeus on lupaava ympäristö sivullisrahoitukselle. Jos sivullisrahoitus Suomeen yleensä kotiutuu, se todennäköisesti kanavoituu ensiksi markkinaoikeuden oikeudenkäynteihin. Markkinaoikeudessa esiintyy, välimieslainkäytön tapaan, suuren intressin oikeudenkäyntejä, jotka tarjoavat tuoton riitasijoitukseksi kutsutulle kaupalliselle rahoitukselle. Näin asianosaisina olevien yritysten ei tarvitse kuluttaa liiketoiminnan kaipaamia pääomia oikeudenkäynteihin. Toistaiseksi riitasijoittaminen on pelkkä lupaus kotimaisissa oikeudenkäynneissä. Suomessa vielä hyvin harvinainen tulospalkkiorahoitus voi sekin nousta rahoituskeinoiksi markkinaoikeusprosesseissa, vaikka suomalaiset oikeudenkäynnit ovat tällaiselle rahoitukselle varsin vihamielinen ympäristö. Markkinaoikeusasioissa rahalliset intressit ovat kuitenkin niin suuret, että tälle rahoitusmuodolle jää tilaa. Yleensähän suomalaisen oikeudenkäynnin intressi on niin pieni, että oikeudenkäyntiä ei voida rahoittaa oikeudenkäynnin tuloksella.

Joukkorahoitusta tai vastikkeetonta sivullisrahoitusta tuskin nähdään koskaan markkinaoikeuden oikeudenkäynneissä. Markkinaoikeusasiat eivät vetoa suuren yleisön tunteisiin eikä niissä esiinny sellaisia poliittista tai yhteiskunnallista mielenkiintoa herättäviä teemoja, jotka muodostaisivat käyttöaineen oikeudelliselle aktivismille. Kohtalonkysymykseksi oikeuden-

kuuluu kaupallinen rahoitus, lahjanluonteinen rahoitus, joukkorahoitus ja jopa asianajaminen tulospalkkion ehdolla.

hakijoille sivullisrahoitus ei markkinaoikeudessa nouse yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta, oli sen tulevaisuus mikä tahansa. Institutionaaliset asianosaiset kykenevät hoitamaan oikeudenkäyntinsä niin sanotun omarahoituksen turvin, joskus kaupallisesta riitasijoituksesta tukea saaden.[280]

5.4 VÄLITULOKSIA

Erityistuomioistuinten rakenteellisia rasitteita ovat aikaisemman tutkimuksen mukaan epäselvyydet toimivallassa sekä asiakokonaisuuksien pirstoutuminen eri forumeihin. Toimivaltakonflikteja syntyy muutoinkin dualistisessa järjestelmässä, mutta erityistuomioistuimet tuovat siihen oman lisänsä. Tosin tämä lisä näyttää sekä teorian että oikeuskäytännön valossa odotettua vähäisemmältä. Asianosaiset lähtevät yleisen lainkäyttölinjan toimivallasta, mikä onkin oikea periaateratkaisu: yleiset tuomioistuimet, ensimmäisenä oikeusasteena käräjäoikeus, ovat toimivaltaisia, ellei poikkeussäännös sen toimivaltaa kumoa. Asiallisen toimivallan perusteeksi voidaan asettaa joko asiatyyppi tai sovellettava laki. Jälkimmäistä on tapana kutsua sektoritoimivallaksi, joskin sen nimeksi sopii yhtä hyvin lakikohtainen toimivaltaperuste. Lakitekniikka on vanha: sitä on käytetty muun muassa osoittamaan merioikeuden – eli käräjäoikeuden erityiskokoonpanon – toimivalta.

Vaikka lakikohtainen toimivalta tuntuu ongelmahakuiselta, kokemukset siitä ovat hyviä: oikeutta hakevat onnistuvat yleensä määrittelemään sen lain, jota tullaan soveltamaan oikeudenkäyntiin. Tämä pitää paikkansa myös erityistuomioistuimissa. Jopa sosiaaliturva-asiat ohjautuvat aineellisen sektorilainsäädännön perusteella lähes virheettömästi. Tapauksia, joissa vakuutusoikeus ei olisi toimivaltainen, ei tunnu lainkaan esiintyvän. Valitustyyppisissä asioissa toimivalta ei tosin yleensä nouse ongelmaksi. Muutosta nimittäin haetaan viranomaisen tai vakuutusoikeudessa muutoksenhakulautakunnan päätökseen. Päätökseen liitettävässä valitusosoituksessa kerrotaan aina, mihin valitus tehdään. Usein valitus jätetään päätöksen tehneelle viranomaiselle, jonka huoleksi jää sen välittäminen toimivaltaiselle tuomioistuimelle. Kysymys oikeasta tuomioistuimesta syntyy toisin sanoen

280. Omarahoituksesta rahoitusmuotona ks. Koulu 2020 s. 122. Vaikka tilastotietoja ei ole, valtaosa suomalaisista oikeudenkäynneistä hoidetaan pääosin omarahoituksella ja osaksi vastapuolen korvausvelvollisuuteen luottaen.

vain niissä riita-asiatyyppisissä oikeudenkäynneissä, joissa asia tulee vireille ”avoimena”. Toimivaltakonfliktit, joita erityistuomioistuimet saisivat aikaan, tuntuvat Suomessa olevan aikamoinen myytti. Niitä syntyy, mutta ne hukkuvat dualistisen lainkäytön aiheuttamaan toimivaltakonfliktiin. Toimivalta erityisessä lainkäytössä ei tunnu olevan kansainvälissäkään lähteissä murhe, joka saisi huomiota.

Asiakokonaisuuksien hajoaminen eri tuomioistuimiin on toinen erityisen lainkäytön pulma. Se on myös paljon vaikeammin ratkaistava ongelma, mistä syystä se on otettu niin lainsäädännössä kuin tutkimuksessakin vakavammin. Kannattaa muistaa, että kokonaisuuksien pirstoutuminen (mitä termiä siitä yleensä käytetään) ei sekään ole pelkästään erityisen lainkäytön aikaansaannos. Kaksilinjainen lainkäyttöjärjestelmä tekee samaa ja paljon useammin. Pirstoutumisen vastakeino tunnetaan, kun taas potentiaalisia toimivaltaerimielisyyksiä ei paraskaan prosessilainsäädäntö kykene estämään. Prosessilakiahan ei voi tässä suhteessa saada täysin aukottomaksi ja yksiselitteiseksi. Vastakeino pirstoutumiselle on laajennettu, tavallisesti niin sanotulle adheesioperiaatteelle rakentuva toimivalta, toisin sanoen liitännäistoimivalta. Siinä pääasia vetää forumiin myös liitännäiset pikkuasiat. Adheesio toimii sekä lainkäyttölinjan sisällä että eri lainkäyttölinjat yhdistäen. Ongelmaton toimivaltaperuste se ei kylläkään ole. Sitä käytettäessä on otettava kantaa siihen, mikä on pääasia ja mitkä sivuasiat ovat siihen liittyviä. Ratkaisut jäävät pakosti tilannekohtaisiksi, mikä ei tietenkään ole menettelyn ja kaikkein vähiten toimivallassa suositeltavaa.

Liitännäistä toimivaltaa ei käytetä erityistuomioistuinten välisissä suhteissa. Mitään estettä siihen ei ole, se luultavasti toimisi hyvin, mutta tällaiset tapaukset ovat kaikesta päätellen harvinaisia eikä niihin ole tarpeen varautua erityissäännöksin. Sen sijaan kaikki erityistuomioistuimet voivat käsitellä ennakkokysymyksiä sellaisia asioita, jotka muutoin kuuluisivat toiselle erityistuomioituimelle. Ennakkokysymystoimivalta tukeutuu yleisiin periaatteisiin eikä näin vaadi, toisin kuin adheesiotoimivalta, tuekseen kirjoitetun lain säännöstä.

Vanha tai oikeammin toistuva ongelma on, millainen harkintavalta tuomioistuimella on, kun se soveltaa liitännäistoimivaltaa. Lakitekstin muotoilu, etenkin verbi ”voidaan”, viittaa laajaan harkintavaltaan. Tuomioistuin siis

saisi jättää liitännäisasian sikseen, vaikka lain edellytykset sen käsittelylle täyttyisivät. Vakiintunut kanta kuitenkin on, että lain sanamuodosta ei yksin voi johtaa näin perustavia päätelmiä. Access to justice -tutkija taas haluaisi rajoittaa harkintavallan mahdollisimman kapeaksi. Kieltäytyminen yhteisestä käsittelystä on tarpeeton este oikeuksiin pääsylle. Oikeudenhakijaa ei voi kohtuudella vaatia nostamaan kannetta harkinnanvaraiseen toimivaltaperusteeseen luottaen. Totta on, että common law -maissa harkinnanvaraisuus on yhtäältä toimivaltaperuste (forum conveniens-sääntö), toisaalta toimivallan menettämisperuste (forum non conveniens-sääntö). Tällaiset säännöt sopivat kuitenkin erityisen huonosti hävinnyt maksaa -periaatteeseen, joka OK 21 luku noudattaa.[281] Tutkija hyväksyisi liitännäistoimivalan epäämisen vain, kun samanaikainen käsittely johtaa pääasiassa merkittävään viivytykseen tai kustannusten lisääntymiseen. Esimerkki tästä voisi olla liitännäisasia, joka vaatii suullista käsittelyä ja laajaa todistelua, kun taas kumpaakaan ei tarvita pääasiassa. Tällainen liitännäiskanne on siis lupa jättää tutkimatta.

Oikeudenkäyntiin osallistuminen edellyttää asianosaiskelpoisuutta ja asialegitimaatiota. Ne eivät ole erityisessä lainkäytössä niin yksiselitteiset kuin yleisessä. Yksilöllisellä asialegitimaatiolla tarkoitetaan, että vain oikeutettu eli subjektiivisen oikeuden haltija saa vaatia oikeudenkäynnillä oikeuksiaan. Asianosaisen asema tuo automaattisesti mukanaan valikoiman oikeuksia ja velvollisuuksia. Asialegitimaatio on eräänlainen yksinoikeus. Kukaan muu ei voi käyttää puhevaltaa oikeutetun puolesta ilman valtuutusta tai lakisääteistä oikeutta. Vaikka yksilöllisesti määräytyvä asialegitimaatio on oikeudenkäynnin perusta, käsite on murenemassa. Saman kohtalon nähtävästi kokee myös asianosaiskelpoisuus. Myös kelpoisuuden tulkinta on ajankohtainen kiistakysymys lähes kaikissa Euroopan maissa. Asianosaiskelpoisuus myönnetään sellaisille toimijoille, joita perinteinen prosessioikeuden opinkappaleet eivät asianosaisiksi tunnustaisi. Asianosaiskelpoisuutta yleensä toivotaan ja haetaan, koska se tukee sekä oikeuksiin pääsemistä että oikeudellista aktivismia. Aina näin ei kuitenkaan ole: intressitaho haluaa välttyä tällaiselta kelpoisuudelta, koska asianosaiskelvottomuudella on myös takti-

281. Oma lainopillinen kysymyksensä on, lasketaanko epäselvyys toimivallassa (tässä liitännäistoimivallassa) sellaiseksi asian epäselvyydeksi, joka oikeuttaa poikkeamaan pääsäännöstä (OK 21:8a). Kirjaimellinen tulkinta ei siihen johda, mutta access to justice -tutkija ei pidä kysymystä esittämisen arvoisena. Hänestä ”prosessuaaliset” epäselvyydet ovat aina ”asian” epäselvyyttä. Hän näkee pulman vain siinä, milloin kantaja on tehnyt selvän virhearvion, milloin tämä taas on ottanut tietoisen riskin epäselvän toimivaltatulkintansa osuvuudesta.

set etunsa. Intressitahoa ei voi haastaa oikeudenkäyntiin eikä siihen pystytä kohdistamaan muitakaan oikeudellisia toimenpiteitä.

Kansainvälinen ja hallintolainkäyttöön jo hiipivä kehitys näissä suhteissa ei näy erityistuomioistuimissa. Tällainen kehitys olisi itse asiassa suotavaa. Laajennetun asialegitimaation ja asianosaiskelpoisuuden yhdistelmää kaipaisi erityisesti oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa. Laki ei tunne siinä minkäänlaisia järjestö- tai viranomaiskanteita: vakuutusoikeus on ainoa erityistuomioistuin, joka lähtee tiukasta yksilöllisen oikeussuojan eetoksesta. Asianosaisena voi olla vain kansalainen, jolta sosiaalietuus on evätty. Oikeutta hakevat eli yksityiset kansalaiset joutuvat yksin taistelemaan etuuksistaan vastapuolena etuudenmyöntäjä, joskus ehkä myös aikaisemmin asiaa käsitellyt muutoksenhakulautakunta. Kansalaiset ovat lisäksi tavallista oikeudenhakijaa heikompia sekä taloudellisesti että tiedollisesti. Taistelu on näin poikkeuksellisen epäreilua.

Oikeuksien hakeminen, etenkin tehokkaasti, ei ole halpaa. Kustannustason tulisi näin joko olla alhainen tai kustannusten rahoittamiseen tulisi olla mahdollisuus. Kustannustaso ei yksin auta oikeuksiin pääsyn ongelmaan. Korkea kustannustaso ei toisin sanoen estä oikeuksiin pääsemistä estä eikä matala kustannustaso sitä välttämättä edistä. Tärkeää on yhtäältä, miten kustannukset jakaantuvat asianosaisten kesken, toisaalta taas, mitä rahoittamisen mahdollisuuksia on olemassa. Kustannusten jakautumisessa on kaksi mallia, yleisen lainkäytön hävinnyt maksaa -periaate ja hallintolainkäytön lievennetty, tapauskohtaisesti määräytyvä kuluvastuu. Työtuomioistuimessa on voimassa riita-asiasta lainattu kulusäännös. Sitä lieventää kuitenkin asian epäselvyyttä koskeva poikkeussääntö. Tällöin voidaan määrätä, että asianosaiset saavat pitää oikeudenkäyntikulunsa vahinkonaan. Säännös on kopio yleisestä prosessilaista, eli oikeudenkäymiskaaresta. Vakuutusoikeus on matalan kustannustason tuomioistuin. Tämä pitää paikkansa, kun oikeudenhakija tyytyy prosessin perusasetuksiin: käsittely on täyskirjallista, oikeudenhakija hoitaa itse asiaansa eikä yritäkään esittää todistelua. Tyytyminen halpaan perusprosessiin ei lupaa korkeaa menestymisprosenttia. Vakuutusoikeusprosessi taas ei enää ole halpa, jos oikeudenhakija käyttää lakimiestä, pääsee suulliseen käsittelyyn (mikä on poikkeuksellista) ja esittää omaa asiantuntijatodistelua. Jos asiantuntijatodistelu on lääketieteellistä, oikeu-

denhakija voi esittää pyynnön, että vakuutusoikeus hankkisi asiaan tuntijalausunnon asiantuntijalääkäriltä. Kaikki asiat eivät kuitenkaan ole lääketieteellisiä. Sitä paitsi harva oikeudenhakija tietää tästä mahdollisuudesta, josta ei erikoisemmin tiedoteta. Pyyntökin voi jää vaille tulosta.[282]

Riskiä vastapuolen kustannusten korvaamisesta ei ole, vaikka se teoriassa on mahdollista.[283] Vakuutusoikeudessa kustannukset jakaantuvat hallintoprosessin vastuusäännöksen mukaisesti, sillä laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa ei ole omia säännöksiä. Yleisen prosessilain säännös pelottelee oikeudenhakijaa (laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa 43 §). Yksityinen asianosainen voidaan määrätä korvaamaan viranomaisen oikeudenkäyntikustannukset, jos asianosainen on esittänyt ”ilmeisen perusteettoman” vaatimuksen. On epäreilua odottaa maallikolta tällaista osaamista. Vielä kyseenalaisempi on yleisen prosessilain erityinen korvausvelvollisuus (44 §). Se syntyy ”oikeudenkäynnin tarpeettomasta pitkittämisestä”. Yksi esimerkki siitä on, että selvitys tai vaatimus esitetään myöhemmin kuin se olisi ollut esitettävissä. Vaatimus olisi ankara lakimieheenkin kohdistettuna: itse asiaansa ajavan maallikon kohdalla se on järjetön ja oikeastaan perustetta vailla.[284] Vakuutusoikeuden perusprosessissa pitkittäminen, sai sen aikaan kuka tahansa, lienee hyvin vähäinen haitta. Vakuutusoikeuden asiakanta, sosiaaliturva-asiat, poikkeaa siinä määrin hallinto-oikeuksien asiakannasta, että omat säännökset kustannusten korvaamisesta olisivat olleet paikallaan laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa – jopa ottaen huomioon lain ”kavalieerimaisen” yleisasenteen.

Markkinaoikeuden osalta säännöt on pelkistetty toteamukseen, että asianosaiset vastaavat omista kustannuksistaan. Se on oikeastaan sääntönä vain

282. Empiiristä tietoa siitä, kuinka usein tällaisia pyyntöjä esitetään, ei ole. Kovin tavallista se ei voi olla, koska pyynnön esittäminen vaatii aikamoista vakuutusoikeusprosessin tuntemusta.

283. Viranomaiselle maksettavat korvaukset ovat kirjallisuuden mukaan poikkeuksellisia. Tämä johtuu osaksi korvausten laskennallisuudesta: rahamääräisiä kustannuksia viranomaiselle ei yleensä synny. Ks. Jokela 2019 s. 246.

284. Lain drakonisuutta lieventää se, että säännöksiin erityisestä korvausvelvollisuudesta turvaudutaan harvoin jos koskaan. Ks. esimerkiksi Jokela 2019 s. 244. Hän tuo esiin jokusen soveltamistilanteen, mutta ne liittyvät avustajaan. Erityinen korvausvelvollisuus syntyy esimerkiksi, kun avustaja ”unohtaa” saapua suulliseen käsittelyyn. Anteeksiantoa huonosta oikeuspoliittisesta harkinnasta sillä ei saa. Jos asia on näin, miksi säännökset on ollut tarpeen kirjoittaa näin jyrkiksi. Oikeudenhakijoiden aiheeton pelottelu korvausvastuulla ei ole hyväksyttävä tavoite prosessilainsäädännössä. Jos asioita on liikaa, tuomioistuinten voimavaroja on lisättävä tai aineellisen lainsäädännön heikkoudet korjattava, toisin sanoen asiavyöryn juurisyihin on puututtava.

markkinaoikeudellisissa asioissa, ja niissäkin siitä on poikkeus (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa 5:16.1). Vaikka tällainen sääntö laskee kustannustasoa (asianosaisen ei tarvitse varautua korvaamaan vastapuolen kustannuksia), samalla katoaa optimaalisin oikeudenkäynnin rahoituskeino eli vastapuolelta saatu korvaus.[285] Markkinaoikeus ja työtuomioistuin ovat muutoinkin korkean kustannustason tuomioistuimia. Niissä oikeudenhakijalla ei myöskään ole mahdollisuutta tyytyä halpaan perusprosessiin: sellaista ei ole. Asianosaiset voivat tietenkin hieman ohjailla omia kustannuksiaan, mutta se tapahtuu menestymisen kustannuksella. Tuomioistuimilta kustannuksiaan valvova asianosainen ei saa tukea. Monissa maissa tavallinen kustannusten valvonta ('cost management') on Suomessa käsitteenä tuttu, mutta se ei kuulu oikeudenkäynnin rutiineihin. Tämän tutkimuksen aineistossa siihen ei kertaankaan viitattu, joten mahdollista on, että innovaatio ei ole levinnyt erityistuomioistuimiin.

Korkeakaan kustannustaso ei haittaa, jos oikeudenkäynnit pystytään rajoittamaan. Se vaatii omat oikeuspoliittiset ratkaisunsa. Oikeudenkäyntien rahoituskanavat, oli kyseessä avustaminen oikeudenkäynnissä tai kustannusten rahamääräinen korvaaminen, ovat Suomessa yleisesti kehittymättömät. Erityisen kehittämättömät ne ovat erityisessä lainkäytössä ja sosiaaliturva-asioissa. Kotivakuutus on lähes kaikilla kansalaisilla: siihen kuuluu vakioehtoinen oikeusturvaetu. Oikeusturvaedusta ei kuitenkaan korvata erityistuomioistuimiin kuuluvia asioita. Oikeuden hakeminen erityistuomioistuimista kuuluu oikeusapulain (257/2002) piiriin. Oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa on lisäksi niin sanottu tuomioistuinasia, johon voidaan määrätä valtion kustannuksella yksityinen avustaja (8 §). Yksityinen avustaja on käytännössä asianajaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiasiamies. Julkiseen oikeusapuun turvautunut asianosainen lienee työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa ennenkuulumaton harvinaisuus. Sen sijaan yllättävää on, että julkiseen oikeusapuun kuitenkin turvaudutaan vähän sosiaaliturvan muutoksenhaussa. Yksi este yksityisen avustajan käyttämiselle on se, että oikeusapu ei välttämättä kata edeltäneen lautakuntavaiheen kustannuksia. Vakuutusoikeus on de facto toisen vaiheen muutoksenhakua, eikä moni lakimies halua hypätä liikkuvaan prosessiin.

285. Ks. Koulu 2020 s. 168.

Toisaalta joitakin uusia rahoitusmahdollisuuksia avautuu erityisessä lainkäytössä. Jos sivullisrahoitus Suomeen yleensä kotiutuu, se todennäköisesti kanavoituu markkinaoikeuden oikeudenkäynteihin. Markkinaoikeudessa esiintyy, välimieslainkäytön tapaan, suuren intressin oikeudenkäyntejä, jotka tarjoavat tuoton riitasijoitukseksi kutsutulle kaupalliselle rahoitukselle. Näin asianosaisina olevien yritysten ei tarvitse kuluttaa liiketoiminnan kaipaamia pääomia oikeudenkäynteihin. Toistaiseksi riitasijoittaminen on pelkkä lupaus kotimaisissa oikeudenkäynneissä. Muutoin hyvin harvinainen tulospalkkiorahoituskin voi nousta rahoituskeinoiksi markkinaoikeusprosesseissa, vaikka suomalaiset oikeudenkäynnit ovat sillekin varsin vihamielinen ympäristö. Työtuomioistuimen vakioasianosaiset eivät sen sijaan edes kaipaa ulkopuolista rahoitusta.[286] He pystyvät rahoittamaan itse oikeudenkäyntinsä. Lisäksi edunvalvonta työtuomioistuimessa on vakioasianosaisen normaali toimintatapa.

286. Näistä toistuvaisasianosaisista ks. esimerkiksi Kairinen ym 2013 s. 81.

6. Asianajaminen, sovinnollisuus, yhteistoiminta

6.1 ASIANAJAMINEN ERITYISTUOMIOISTUIMESSA

Heti alkuun on taas vedottava aikaisemman tutkimuksen aukollisuuteen. Meillä ei ole empiiristä tutkimustietoa edes siitä, miten usein asianosaiset eri erityistuomioistuimissa käyttävät lakimiesapua tai vastaavasti ajavat itse asiaansa. Tiedetään vain, että lakimiehen käyttäminen vakuutusoikeudessa ei ole tavallista, kun taas muissa erityistuomioistuimissa se on suorastaan itsestään selvyys. Emme myöskään tiedä, keitä lakimiesavustajat (tai laajemmin muu ammattiapu) ovat tai miten tällainen apu vaikuttaa lopputulokseen. Myös siinä, miten asiaa ajetaan erityistuomioistuimessa, tutkija putoaa tyhjään. Asianajo-oikeuden yleisesityksissä ja konfliktihallinnan oppaissa (ne on tavallisesti kirjoitettu asianajamisen näkökulmasta) erityistuomioistuimia ei mainita edes nimeltä. Erityistuomioistuimissa toimineet tuomarit tai heidän sidosryhmäänsä kuuluneet eivät hekään ole kunnostautuneet kommentaattoreina: näin me emme tiedä myöskään heidän mielipidettään. Yksittäisissä lähteissä tuodaan esiin lakimiesavun tarpeettomuus oikeudenkäynneissä. Mielipiteet ovat yleensä sisäpiiriläisiltä eli tuomioistuinten lainkäyttöhenkilöstöltä, mikä vie niiltä uskottavuutta. Asianajamispraktiikka harjoittavat lakimiehet ovat olleet vaitonaisia. Se on ehkä tulkittavissa merkiksi siitä, että asianajamisessa erityistuomioistuimissa ei ole mitään perustavasti erilaista kuin asianajamisessa yleisissä tuomioistuimissa. Aitoja asianosaiskokemuksia ei ole kerätty eikä tuotu esiin edes sosiaalisessa mediassa.

Tutkija epäilee, että asianajaminen erityistuomioistuimissa ei voi seurata samoja lainalaisuuksia kuin yleisissä tuomioistuimissa. Eroja saa aikaan jo integroitu asiantuntemus.[287] Sopivan vertailukohteen yleisestä lainkäytöstä

287. Ks. esimerkiksi Boye 2004 s. 161. Hän pitää yhtenä ongelmana sitä, ettei asianajaja tiedä, mikä asiantuntijajäsenen näkemys on ”og har ingen mulighet for å eksaminere dem.” Periaatteessa asiantuntijajäsenet tuovat hänen mukaansa oikeudenkäyntiin kuitenkin turvallisuutta. Ks. myös Andersen 2005 s. 247.

tarjoavat enintään ne erityiskokoonpanot, joissa on asiantuntijoita, olivat he mukana kokoonpanossa tai ei. Luultavaa on vielä sekin, että jokainen erityistuomioistuin tarjoaa asianajamiselle hieman erilaisen ympäristön. Osaksi vaihtelu johtuu erilaisista prosesseista, etenkin siitä, missä määrin oikeudenkäynnissä on suullisen käsittelyn vaiheita. Osaksi syy on erilaisessa suhtautumisessa: erityistuomioistuimet ovat varsin suljettuja alakulttuureita. Vakuutusoikeudessa ammattimaiseen asianajamiseen suhtaudutaan epäluulolla, jopa väheksymisellä.[288] Työtuomioistuimessa asenteet näyttävät pikemminkin poikkeuksellisen myötämielisiltä: tehokas toiminta edellyttää ”integroituja” lakimiehiä siinä missä integroituja asiantuntijoitakin. Markkinaoikeus taas muistuttaa tavallisia eli yleisiä tuomioistuimia, toisin sanoen asianosaisten käyttämää lakimiesapua odotetaan, ja sitä pidetään arvossa.

Oikeudenkäynnin formaatti toki yleisellä tasolla jättää jälkensä asianajamiseen. Vakuutusoikeudessa asiaa joudutaan ajamaan suurin piirtein samalla tavalla kuin hallinto-oikeuksissa: vakuutusoikeushan on lainannut formaattinsa hallintolainkäytöstä.[289] Markkinaoikeuden riita-asioissa taas oikeudenkäymiskaaren formaatti pakottaa samanlaiseen asianajamiseen kuin käräjäoikeudessa, kun taas valitusasioissa asianajaminen seuraa lähtökohtaisesti hallintoasian asianajoa. Työtuomioistuimessa asianajaminen luultavasti on saanut kirjoittamattomat mutta vahvat tapansa. Menettelytavat ovat vakiintuneet vuosikymmenten kuluessa. Vakioasiakkaat eli lakimiehet sekä tuntevat ne että sosiaalisen paineen takia eivät niistä poikkea. Näin toimittaneen kenties työtuomioistuimen vähälukuisissa valitusasioissa, vaikka niihin sovelletaan hallintoprosessin yleisiä säännöksiä. Erityisessä prosessilaissahan niistä ei ole yhtään säännöstä. Jos tämä eriseuralaisuus unohdetaan, sosiologi luultavasti löytää asianajamisesta työtuomioistuimessa paljon yhtäläisyyksiä asian ajamiseen käräjäoikeudessa. Suullisuus nimittäin

288. Ks. Koulu 2023a s. 208.

289. Asianajamisesta hallintotuomioistuimissa yleensä ks. Koulu 2023a s. 180. Tehokkaalle asianajamiselle ei, kuten todettiin, täyskirjallisessa ja kaavamaisesti etenevässä hallintoprosessissa jää liikkumavaraa. Väitteet siitä, että virallisperiaate ja selvitysvelvollisuus kompensoisivat lakimiesavun puuttumisen ja asianajamisen yleisen hankaluuden, eivät ole uskottavia. Ne lienevätkin oikeuspoliittista asianajamista. Niitä esittävät henkilöt eivät ehkä itsekään niihin usko, niin ilmeisen perusteettomia tällaiset väitteet tutkimusten valossa ovat. Totta on, että kansainvälinen tutkimus ei ole varta vasten keskittänyt huomiotaan suomalaiseen hallintoprosessiin tai vakuutusoikeusprosessiin – mikä olisikin liikaa odotettu. Näissä prosesseissa ei kuitenkaan ole oikeusvertailun näkökulmasta mitään niin poikkeavaa, että se ilman muuta kumoaisi näiden ulkomaisten tutkimusten tulokset.

pakottaa asianajamisen perusmuottiinsa. Samaa tietenkin on sanottavissa kirjallisesta käsittelytavasta.

Integroitu asiantuntemus muokkaa eniten asianajamisen dynamiikkaa kaikissa erityistuomioistuimissa. Oikeudenhakija, oli hän lakimies tai maallikko, joutuu arvailemaan, mitä tieteellistä tulkintaa asiantuntijajäsen edustaa ja mikä merkitys sillä on asiassa. Jos hän kuvittelee tulkinnan olevan hänelle vastainen, hänen vastasiirtonsa on järeä vastatodistelu, toisin sanoen oma asiantuntijatodistelu. Asiantuntijatodistelu voi saada asiantuntijajäsenen muuttamaan mieltään tai ammattituomarit ”äänestämään kumoon” asiantuntijajäsenen. Asiantuntijajäsenet eivät yleensä muodosta enemmistöä. Jos arvio oli väärä tai tieteellinen tulkinta ei vaikuta päätökseen, kallis asiantuntijatodistelu on ollut turhaa. On kylläkin sanottavissa, että samanlaiseen arvailuun asianosainen pakotetaan myös oikeudellisissa tulkinnoissa. Asiaa ajava lakimies kuitenkin osaa saman kielen kuin ammattituomarit sekä pystyy, jos hän on kokenut, prosessinjohdosta päättelemään, mikä tulkinta ammattituomarilla on mielessä. Sitä paitsi ammattituomari tietää yllättävän lainsoveltamisen riskin ja huolehtii niin sanotusta informoivasta prosessinjohdosta. Sen sijaan samaa ei odoteta asiantuntijajäseniltä: muilla tieteenaloilla ei ole vastaavaa audiatur et altera pars -traditiota.

Asianajamisessa on lisäksi otettava huomioon se, saako erityistuomioistuimen päätökseen hakea muutosta. Ellei oikeutta siihen ole, ainutkertaiseen oikeudenkäyntiin on, kuten todettiin, panostettava määrällisesti ja laadullisesti: oikeudenkäynti on välimiesmenettelyn tapaan kertayritys.[290] Asianajaminen saa näin piirteitä asianajamisesta välimiesprosessista. Kaikki oikeudenhakijat eivät kuitenkaan asianajamisen tehostamiseen kykene. Kyky, varat ja mahdollisuus siihen puuttuvat muun muassa vakuutusoikeudessa, jossa oikeus muutoksenhakuun on hyvin suppea. Oikeudenhakija voi itsekin tyytyä perusprosessiin ja luottaa menestymiseensä. Työtuomioistuimen asianosaisilla ei tässä suhteessa ole huolta, vaikka sen päätökset ovat periaatteessa aina lopullisia. Markkinaoikeuden päätöksiin taas saa hakea lähes poikkeuksetta muutosta. Tällöin oikeus muutoksenhakuun heijastuu olemassaololollaan asianajamiseen markkinaoikeudessa, etenkin jos ylemmässä oikeusasteessa on sielläkin integroitu asiantuntemus.

290. Tätä korrelaatiota tutkitaan lähemmin jäljempänä jaksossa 9.3.

Näin asianlaita on esimerkiksi korkeimmassa hallinto-oikeudessa. Siinä ympäristöasiain asiantuntijaneuvokset ja yli-insinöörineuvokset osallistuvat erityisaloillaan asioiden käsittelyyn. Tällöin tarve asiantuntijatodisteluun markkinaoikeudessa vähenee. Asianosainen voi näin ollen laskea sen varaan, että ylemmän oikeusasteen asiantuntijajäsenet ovat eri mieltä. Oli niin tai näin, muutoksenhaussa joka tapauksessa avautuu uusi tilaisuus asiantuntijatodisteluun, ellei valitusluvan ja prekluusion sääntely sitä estä. Asianajamisen strategia ja taktiikka vaatii näin integroidussa lainkäytössä huomattavaa osaamista ja perusteellista harkintaa. On esimerkiksi syytä tietää, että korkeimmassa oikeudessa, johon muutoksenhaku toisinaan päätyy, ei ole asiantuntijajäseniä.

Asiaa ajavan lakimiehen kelpoisuusvaatimukset vaihtelevat erityistuomioistuimissa. Tämä ei ole erityisen lainkäytön erikoisuus, vaan sama vaihtelu on ominaista myös lainkäytön päälinjoilla. Erityisissä (eli erityistuomioistuinten omissa) prosessilaeissa ei ole spesifisiä kelpoisuusvaatimuksia, vaan vaatimukset seuraavat erityisten prosessilakien yleisviittauksista oikeudenkäymiskaareen ja lakiin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa. Näin perusjako on, että työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa toisen asiaa ajavan lakimiehen on oltava asianajaja, oikeusavustaja tai luvan saanut oikeudenkäyntiasiamies, kun taas vakuutusoikeudessa tehtävään kelpaa rehellinen, kykenevä ja sopiva henkilö, juristinäkökulmasta maallikkokin. Minkäänlaista substanssiosaamista lakimiehiltä ei vaadita, joten he rinnastuvat tässä suhteessa ammattituomareihin. Lakimiehillä, jotka ajavat asioita työtuomioistuimessa tai markkinaoikeudessa, on kuitenkin käytännössä enimmäkseen huomattavaa, joskin omakohtaisen perehtymisen ja kokemuksen kautta hankittua substanssiosaamista käsiteltävistä asiaryhmistä.[291]

Ohimennen todettakoon, että kelpoisuusvaatimus on markkinaoikeudessa tulkinnallisesti sekava. Joissakin asioissa säännöksi on toki katsottu, että asianosaisen avustajan on oltava kvalifioitu, toisin sanoen asianajaja, oikeusavustaja tai luvan saanut lakimies.[292] Johdonmukainen tämä tulkinta ei ole niissä hallintolainkäyttöasioissa, joita markkinaoikeus käsittelee. Tällaisiin

291. Substanssiosaamista ei kannata vaatia edes säädettävässä laissa. Se nimittäin kaventaisi olennaisesti asianosaisten mahdollisuutta saada minkäänlaista lakimiesapua. Pienessä maassa asiantuntijoita on vähän ja vielä vähemmän sellaisia, joissa yhdistyvät asianajollinen taito ja substanssiosaaminen.

292. Ks. Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 363.

asioihin pitää itse asiassa soveltaa hallintolainkäytön kelpoisuusvaatimuksia, joita ei oikeastaan ole. Asioita kun saa hoitaa, kuten edellä todettiin, rehellinen, kykenevä ja sopiva henkilö. Lisäksi laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa luokittelee osan markkinaoikeuden asioista hakemusasioiksi. Näin ne kuuluisivat kelpoisuusvaatimuksissa kirjaimellisesti tulkiten OK 15:2.3:n matalien vaatimusten soveltamisalaan. Riitelyä lakimiehen kelpoisuudesta tulisi tietenkin viimeiseen saakka välttää oikeudenkäynnissä. Tällainen kiista on ensiksikin riita riidassa, joita access to justice -tutkimus yrittää kitkeä. Toiseksi kiista, oli lopputulos mikä tahansa, vie asianosaisen luottamuksen tuomioistuimen puolueettomuuteen: häneltä ”riistetään” juristerialla lakimiesapu, johon hän on itse tyytyväinen. Hänhän käyttää sitä.

Liitännäisasiat ovat tässäkin oma ongelmansa, joskin vastaukselta puuttuu käytännön merkitys. Liitännäisasioihin sovellettaisiin itsenäisinä riita-asioina oikeudenkäymiskaaren kvalifioituja kelpoisuusvaatimuksia, jotka ovat siis voimassa tällaista asiaa käsittelevässä liitännäistoimivaltaisessa tuomioistuimessa.[293] Markkinaoikeuden asioista osa luokitellaan laissa hakemusasioiksi, joissa sovelletaan lievennettyjä kelpoisuusvaatimuksia. Markkinaoikeuden valitusasioissa eli hallintolainkäyttöasioissa taas johdonmukainen tulkinta on lähteä hallintolainkäytön kelpoisuusvaatimuksista tai oikeammin kelpoisuusvaatimusten puuttumisesta. On vaikea nähdä, missä markkinaoikeuden valitusasiat eroavat asianajollisesti hallinto-oikeuteen tulevista valitusasioista. Aina oikeudenkäyntiin palkattua ammattiapua ei edes tarvita. Vaikkakaan siitä ei ole tutkimustietoa, markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa asianosaiset turvautuvat paljon omiin eli työsuhteessa oleviin lakimiehiinsä (’in-house lawyers’). Se pehmentää, toisesta näkökulmasta vesittää tiukkoja kelpoisuusvaatimuksia.

Lakimiesten käyttöfrekvenssistä eri erityistuomioistuimista on muodostettavissa yleiskuva vaikkakaan ei tarkkoja numeroita. Sama näkemys kuitenkin toistuu lukuisissa lähteissä, eikä sitä ole syytä epäillä. Yleisesti uskotaan,

293. Kirjallisuudessa on pantu merkille, että tiukat kelpoisuusvaatimukset ovat kaksiteräinen ase. Yhtäältä ne antavat asianosaisille kuluttajansuojaa, toisaalta helpottavat tuomioistuimen ja lakimiehen yhteistoimintaa. Tuomioistuin tietenkin asioi mieluummin juridiikkaansa osaavan ja tuomioistuimen tavat tuntevan lakimiehen kanssa. Toisaalta taas tällaisen lakimiehen palvelukset ovat niin kalliita, että asianosaisella ei ole niihin varaa. Näin hän joutuu ajamaan itse asiaansa, mikä takaa huonon menestyksen ja rasittaa tuomioistuinta, koska se vaatii ylimääräistä ohjausta ja neuvontaa. Moni asianosainen luultavasti tyytyisi, jos hän pääsisi sanomaan mielipiteensä, vähemmän kvalifioituun lakimieheen, jos vaihtoehtona on omatoiminen asianajaminen tai luopuminen ajatuksesta perätä oikeuksiaan.

että asianosaiset eli edunhakijat pääsääntöisesti ajavat itse asiaansa vakuutusoikeudessa. Tähän liittyy edellä viitattu väite siitä, että lakimiesavusta ei ole vakuutusoikeudessa mainitsemisen arvoista hyötyä, jos asianosainen sellaista apua saisikin.[294] Vaikka sitä ei tuoda yhtä selkeästi esiin, käytännön päähavainto lienee käännetty muissa erityistuomioistuimissa. Itse asiaansa ajava maallikko (tai asianosaisen maallikkoedustaja) lienee niissä melkoinen harvinaisuus. Asetelma kuulostaa tasapuoliselta mutta ei sitä ole. Vakuutusoikeuden asiamäärä on lähes kymmenkertainen tai jopa satakertainen verrattuna muiden erityistuomioistuinten asiamääriin. Näin konservatiivisenkin arvion mukaan kahdeksan asianosaista kymmenestä ajaa itse asiaansa erityisissä tuomioistuimissa.

Tarkka arvio suhteesta ei ole, koska emme tiedä, kuinka usein oikeutta hakeva käyttää vakuutusoikeudessa lakimiestä tai kuinka usein muissa erityistuomioistuimissa maallikko ajaa asiaansa. Kokonaiskuvan kannalta numeroilla ei ole merkitystä. Erityinen lainkäyttö on joka tapauksessa oikeutta hakevan kannalta kyseenalainen ja epäreilu lainkäytön muoto. Jos oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin lasketaan oikeudellisen avun kohtuullisen vaivaton saatavuus[295], vakuutusoikeusprosessi jättää riman vähintäänkin vapisemaan. Muiden erityistuomioistuinten prosessit eivät sitä tee. Se ei kylläkään johdu siitä, että avun saamisesta tai oikeudenkäynnin rahoittamisesta olisi jotenkin lainsäädännössä erityisesti huolehdittu. Keskimääräiset asianosaiset vain ovat niin varakkaita, että he kykenevät kustantamaan oikeudenkäyntiin kaiken avun, jota he tarvitsevat. Historiallisesti työtuomioistuimen kelpoisuusvaatimukset toisen asiaa ajavalle ovat oudot. Varhaisen työväenliikkeen oikeastaan ainoa prosessioikeudellinen ehdotus oli kelpoisuusvaatimusten alentaminen, toisesta näkökulmasta ”asianajo-oikeuden laajentaminen”.[296] Näin paradoksaalista on, että kuvainnollisesti työväen tuomioistuimessa on toisen asiaa ajettaessa voimassa lakimiespakko.

Maallikoiden omatoiminen asianajaminen lähenee Suomessakin pitkän tiensä loppua.[297] Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä pyrkii lopettamaan van-

294. Ks. Koulu 2023a s. 177 ja 208. Ks. jäljempänä jakso 6.2.

295. Tämähän oli access to justice -liikkeen ensimmäisen aallon vaatimuksia. Ks. Lindblom 2000b s. 305.

296. Näin Siro 2009 s. 44 ja 338.

297. Tätä enteilee myös se, että oikeuskäytäntö on alkanut suhtautua maallikon asianajamisessaan tekemiin virheisiin aikaisempaa jyrkemmin. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2023:54 hylättiin itse asiaansa ajaneen maallikon hakemus määräajan palauttamisesta, vaikka vastaavat

han perinteen. Avustajapakkoa – eli tutkimatta jättämisen uhalla tehostettua velvollisuutta käyttää lakimiesapua oikeudenkäynnissä – tulisi työryhmän mukaan laajentaa. Lakimiehen käyttäminen asianajamiseen ”tehostaa” oikeudenkäyntiä. Työryhmä lienee ajatellut tehostumista tuomioistuimen kannalta, mutta toki siitä hyötyy oikeutta hakeva kansalainenkin.[298] Vaikka tavoite on arvostettava, lakimiespakon laajuutta on harkittava. Erityistuomioistuimissa se on osaksi tarpeeton, osaksi taas ilmeisen epärealistinen. Lakimiehet yksinkertaisesti loppuvat kesken.[299] Työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa lakimiespakon sovellukset ovat turhia, koska itse asiaansa ajava maallikko on harvinaisuus.

Vakuutusoikeudessa lakimiespakko puolestaan ei ole toteutettavissa. Asianajaminen vakuutusoikeudessa edellyttäisi, että oikeudenhakija saisi saman avun jo muutoksenhakulautakunnassa. Vakuutusoikeushan on saman prosessin jatkoa. Asianajotehtävissä toimivat lakimiehet ehkä jotenkin riittävät vakuutusoikeuden käsittelemiin asioihin: asioiden määrä siellä vastaa laajojen riita-asioiden määrää käräjäoikeuksissa. Sen sijaan muutoksenhakulautakunnissa käsitellään yli kaksikymmentätuhatta asiaa vuodessa. Kysyntään eivät nykyiset praktiikanharjoittajat pysty vastaamaan, vaikka lakimiesten kelpoisuusvaatimuksia laskettaisiinkin. Sitä paitsi läheskään kaikki asianajajat ja luvan saaneet asiamiehet eivät edes halua hoitaa sosiaaliturva-asioita. Nämä asiat ovat kaukana normaalipraktiikasta ja tuovat huonosti tulovirtaa.

Tämä ei tarkoita, etteikö lakimiesavun saatavuutta tulisi sosiaaliturva-asioissa suosia ja edistää. Oikeusturvaetua vakuutuksissa lainsäätäjä ei pysty laajentamaan, niin helppo vastaus lakimiestarpeeseen kuin se olisikin. Julkisen oikeusavun käyttöä tulisi lisätä tiedottamisella ja asenteita tarkistamalla.[300] Se tosin vaatii myös valtiontaloudellisia uhrauksia, sillä oikeus-

hakemukset oli ennen hyväksytty. Ratkaisun lopputulos tuntuu monen mielestä kohtuuttoman jyrkältä.

298. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio 2022 s. 92.

299. Lakimiespakkoa tai sen tiukempaa sovellusta, asianajajapakkoa, voidaan vastustaa myös historiallis-ideologisin syin. Pohjoismaissa kansalaisilla on ollut aina oikeus ajaa itse asiaansa. Lakimiesten käyttö on Suomessa ollut ylellisyys, joka alkoi yleistyä asteittain vasta 1600-luvulla.

300. Jos ajatellaan oikeusavun nykyistä vähäistä käyttöä, vikaa saattaa olla hieman myös oikeusapua pyytävissä. Julkiset oikeusavustajat ovat kertoneet, kuinka sosiaaliturva-asioissa asiakkaat ovat ”vaikeita”: he ovat valmiiksi kiukkuisia, haluttomia myötävaikuttamaan ja odottavat liikaa muutoksenhaulta. Hajanaiset tiedot eivät oikeuta edes alustaviin päätelmiin. mutta on helppo uskoa, että tämä asiakasryhmä on hankalampi (tai ainakin koetaan sellaiseksi) kuin asiakkaat muissa julkisen oikeusavun asiatyypeissä.

aputoimistojen voimavaroja on olennaisesti lisättävä. Pitkällä tähtäimellä oikeudellisen avun saatavuus ja osaava asianajaminen sosiaaliturva-asioissa vaatii kuitenkin voimakkaampia ratkaisuja. Sosiaaliturva-asioissa asianajamiseen tulisi käyttää alueellisia julkisia asiamiehiä, jotka erikoistuisivat tähän asiatyyppiin.[301] Sosiaaliturva-asiat ovat asianajossa erikoinen asiaryhmä, jonka hoitamista on vaikea sovittaa normaaliin yleispraktiikkaan, harjoitti praktiikkaa sitten julkinen oikeusavustaja tai asianajaja.

Lukija ehkä ajattelee, että tässä pohdinnassa unohdetaan markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen asianosaiset. Näin tehdäänkin. Mainituissa tuomioistuimissa asianosaiset pystyvät – ehkä muutamin poikkeuksin – palkkaamaan asiaansa hoitamiseen maan parhaat asiantuntijat, oli kysymys asianajamisen taidosta tai substanssiosaamisesta. Mikään ajateltava lainsäädännöllinen uudistus ei voi parantaa heidän asemaansa. Myöskään sillä, ovatko käsittelytavat oikeudenkäynnissä ihanteelliset jossain asiatyypissä tai yksittäisessä asiassa, ei ole ratkaisevaa merkitystä: asiaa hoitavien lakimiesten asianajollinen osaaminen kompensoi prosessin puutteet, ja oikeudenhakija pääsee oikeuksiinsa. Sen sijaan sellaiset oikeudenkäynnit, joissa maallikko vapaaehtoisesti tai olosuhteiden pakosta hoitaa itse asiaansa, on suunniteltava huolella, toisin sanoen ottaen huomioon maallikon realistiset kyvyt. Hallintoprosessin ja vielä selvemmin vakuutusoikeusprosessin esimerkit osoittavat, että urakka on ylivoimainen. Omatoimista asianajamista, kustannustehokkuutta ja tuomiovarmuutta (vanhahtavasti tuomio-oikeellisuutta) on kenties mahdotonta yhdistää.

6.2 LAKIMIESAPU: TARVETTA JA HYÖTYÄ VAIKO PELKKÄÄ TARVETTA?

Pohjoismaissa on keskusteltu siitä, tuoko lakimiehen käyttäminen asianajamiseen asianosaiselle todellista hyötyä. Tämä hyötyä kutsutaan mielikuvituksettomasti ”lakimieshyödyksi” (’lawyer advantage’). Hyöty on määritelty hyvin kapea-alaisesti menestykseksi oikeudenkäynnissä. Näin hyötyä tulee, jos asianosainen voittaa lakimiesavulla asiansa todennäköisemmin kuin omatoimisesti asiaansa hoitamalla. Vertailu voidaan tehdä yksittäisessä asiassa, asiatyypissä, tuomioistuimessa tai kaikessa lainkäytössä. Yksittäisessä asiassa

301. Tästä potentiaalista ks. Koulu 2022 s. 179.

uskottava vertailu oikeastaan vaatisi, että asiaa ajettaisiin ensin ilman lakimiestä ja sitten lakimieheen turvautuen. Tämä ei tietenkään ole käytännössä mahdollista. Kvantitatiivisia tuloksia saadaan asiatyypistä ja tuomioistuimesta katsomalla, mikä oli lopputulos yhtäältä omatoimisesti ajetuissa, toisaalta lakimiehen hoitamissa asioissa. Tuloksia vääristää se alkukarsinta, minkä lakimies tekee. Hän ei ryhdy ajamaan toivottomia asioita. Näin lakimiehen hoitama asiarakenne suosii menestymistä. Ehkä myös asiatyyppi heijastuu tuloksiin: lakimiesapua käytetään eri lailla eri asiaryhmissä. Rakennuslupaasia saa luultavasti useammin lakimiehensä kuin pysäköintivirhemaksuasia.

Pohjaa vertailulle saataisiin onnenkantamoisista vaikutustutkimuksessa. Tällöin käytäntö yhtä äkkiä muuttuisi. Tuomioistuimessa tai asiatyypissä, jossa ennen asioita ajettiin omatoimisesti (maallikko hoiti itse asiaansa) siirryttäisiin toisin sanoen pääsääntöiseen lakimiehen käyttämiseen (lakimiehiä on tapana käyttää) tai suoranaiseen lakimiespakkoon (lakimiehiä on pakko käyttää). Vertailukelpoisia tuloksia antaisi tietenkin myös siirtymä lakimiesasianajamisesta omatoimiseen asianajamiseen. Selviä siirtymiä ei kuitenkaan pohjoismaissa ole tapahtunut, joten niihin perustuvaa tutkimustietoa ei ole. Tästä syystä arviot lakimieshyödystä perustuvat teoreettisiin päätelmiin ja kvantitatiiviseen, osin kyseenalaiseen tietopohjaan. Lisäksi arvioita vääristävät subjektiiviset mielipiteet, jotka parhaimmillaan perustuvat laajaan kokemukseen. Usein ne pohjautuvat kuitenkin satunnaisiin tapauksiin tai pelkkään ”näkemykseen”, jollaiset eivät ole uskottavia, oli niiden suunta kumpi tahansa.

Epävarmuutta on siitäkin, kannattaako lakimieshyötyä arvioida vain lopputuloksen kannalta. Lakimiesapu esimerkiksi vapauttaa asianosaisen aikaa tuottavampaan työhön[302] tai keventää oikeudenkäynnin tuomaa henkistä rasitusta. Rasitusta ei yleensä oteta arvioissa huomioon, ja oikeustieteen tut-

302. Maallikko on aloittelija asianajamisessa, joten hänen työnsä ei voi olla sillä alalla kovin tuottavaa, Omalla alallaan hän sen sijaan sitä periaatteessa on. Omatoiminen asianajaminen on näin taloustieteellisen työnjaon periaatteen vastaista työskentelyä, eikä sitä saisi edistää. Kriittisen oikeustieteen edustajalla olisi luultavasti muutama huomautus. Maallikoiden toiminta tuomareina on saanut osakseen suhteettomasti tutkimuksen huomiota, vaikka harva maallikko pääsee tuomarin tehtäviin. Sen sijaan kiinnostavampi teema – maallikko oikeudenhakijana ja asiansa hoitajana – on kuitattu hyvin vähällä. Maallikon on odotettu jotenkin ”pärjäävän” (lempi-ilmaus tässä yhteydessä) oikeudenkäynnissä, vaikka hän hoitaa itse asiaansa. Maallikon kykyjä tässä suhteessa on sivuttu lähinnä keskustelussa kevennetyistä oikeudenkäynneistä eli pienriitamenettelyistä. Realisti kylläkin pelkää, että maallikon osaamista yliarvioidaan, toisin sanoen maallikko ei edelleenkään osaa kunnolla ajaa asiaansa.

kimuskin pitää sitä sivuseikkana.[303] Ne kyllä kannattaa muistaa oikeuspoliittisessa päätöksenteossa. Lakimiehiä oikeudenkäynnit eivät samalla tavalla rasita: ne ovat hänen työtään. Lakimiehen käyttö kenties tuo vankempia oikeudenmukaisuuskokemuksia. Oikeudenhakija tietää, että hänen oikeudenkäyntinsä on hoidettu asianmukaisesti. Omatoimisessa asianajamisessa asiansa hävinnyt maallikko jää ehkä miettimään, mitä virheitä hän on tehnyt, toisin sanoen syyttää tappiosta itseään. Tällaiset hyödyt kannattaa kuitenkin jättää pois vertailusta, koska niitä on mahdotonta muuttaa numeroiksi, vielä vähemmän rahamääriksi.[304] Tappiollinen lopputuloskaan ei osoita, että lakimiehestä ei ollut hyötyä. Asia on tullut joka tapauksessa kunnolla käsittelyksi, ja päämiehen intressit on nostettu selvemmin näkyviin, vaikka se ei ole muuttanut lopputulosta.

Myös lakimieshyödyn kannattajat tunnustavat, että hyöty ei ole vakio. Vaikeassa asiassa lakimieshyöty on todennäköisempää kuin helpossa asiassa. Asioiden luokittelu asianajollisesti helpoiksi tai vaikeiksi on kylläkin luku sinänsä. Asiaa, jossa kertyy paljon oikeudenkäyntiaineistoa, pidetään usein vaikeana ja näin lakimiesapua vaativana. Korrelaatio on kuitenkin epäselvä. Aineiston määrä korreloi pikemminkin siihen, paljonko asianosaiset panostavat asian ajamiseen. Jos kumpikin osapuoli sitä tekee, oikeudenkäyntiaineistoa kertyy paljon. Jos taas asianosaiset eivät tällaista vaivaa näe, aineisto jää vähäiseksi. Sosiaaliturva-asioille on tunnusomaista aineiston vähäisyys: syntyvä akti on ohut. Samalla asiassa syntyy yhden totuuden illuusio, jolloin käsittely urautuu. Alkuperäinen totuus ei tule missään vaiheessa kyseenalaistetuksi. Asioiden luokittelua vaikeiksi ja helpoiksi ohjaa alustavasti myös valmis maailmankuva. Hankinta-asioita pidetään vaikeina asioina, vaikka tulkinnallisesti olettamus ei kestä. Julkisia hankintoja koskeva lainsäädäntö ei näyttäydy sitä lukevalle mitenkään erityisen vaikeana. Säännösten määräkin on pieni. Tosiseikkojen selvittäminen saattaa hankinta-asiassa olla vaikeaa, mutta se on sitä sosiaaliturva-asioissa ja työriita-asioissa. Sosiaaliturva-asiat

303. Koulu 2023a s. 40.

304. Vertailussa hyötyä/ei hyötyä on toinen epäjohdonmukaisuus. Virhe näkyy suuren tapausmäärän otoksessa. Vaikka osa oikeudenhakijoista hyötyisi tilastollisesti lakimiehestä todennäköisempänä menestymisenä, järjestelmän kannalta kokonaishyötyä ei välttämättä tule. Rahamääräisissä laskelmissa joudutaan nimittäin ottamaan huomioon ne kustannukset, jotka aiheutuvat ”hyödyttömistä” lakimiehistä, toisin sanoen lakimiehen mukanaolo ei ole parantanut menestymisennustetta: vain julkisen vallan (jos se on maksajana) menot ovat lisääntyneet. Tosin oikeusvaltiossa ei pitäisi tehdä näin kyynisiä laskelmia: oikeuksiin pääsyllä on itseisarvonsa, jota ei voida rahassa mitata.

taas luokitellaan helpoiksi, vaikka sosiaaliturvalainsäädäntöä muissa yhteyksissä moititaan vaikeaselkoiseksi ja sekavaksi.

On selvää, että yksittäisen asian luokittelu ”hallintoasiaksi” (jollaisia vakuutusoikeuden asiat ovat) tai ”hakemusasiaksi” (jollaisia osa markkinaoikeuden asioista on) ei tee asiasta minkään kriteerin mukaan helppoa asiaa, käytettiin mitä arviointiperustetta tahansa. Asian vaikeus tai helppous ei muutu siitä, miksi asia luokitellaan prosessioikeudellisessa taksonomiassa. Tämä koskee sekä asiakysymyksiä että oikeuskysymyksiä. Väitettä asioiden helppoudesta tai vaikeudesta asiaryhmässäkään ei voi perustella muutoin kuin sanomalla, että ryhmän asiat ovat keskimäärin vaikeita tai helppoja verrattuna muun ryhmän asioihin. Sen sijaan asian kokemiseen vaikeaksi tai helpoksi vaikuttaa vahvasti se, onko asiassa vastapuoli, joka puolustaa tarmolla vastakkaista näkemystä. Asiat, joissa aktiivista vastapuolta ei ole, ovat lähtökohtaisia helppoja sekä käsitellä että ratkaista.[305] On myös pidettävä mielessä, että asian vaikeusaste – ja samalla lakimiesavun tarve ja siitä saatava hyöty – voi muuttua käsittelyn aikana. Helpolta näyttävästä asiasta tuleekin vaikea tai vaikeasta helppo. Lakimiehen tarvetta ei saisikaan arvioida jälkikäteen, kun taas arviot saadusta lakimieshyödystä on pakko perustaa jälkikäteiseen arvioon.

6.2.1 LAKIMIESHYÖTY ERITYISTUOMIOISTUIMISSA

Väite geneerisestä lakimieshyödystä tukeutuu vankkaan tutkimusnäyttöön.[306] Näin ollen hyötyä ei tässäkään tutkimuksessa kyseenalaisteta, eikä sen olemassaoloa lähemmin perustella. Tutkimus kannattaa siitä syystä keskittää siihen, muodostavatko erityistuomioistuimet tässä suhteessa poikkeuksen pääsääntöön. Vakuutusoikeudessa ja sen käsittelemissä sosiaaliturva-asi-

305. Sillä, lasketaanko aktiivinen vastapuoli käsitteellisesti vastapuoleksi eli asianosaiseksi, ei ole merkitystä. Vastapuolen adversiaalista impaktia asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen ei kielenkäytöllä poisteta. Totta kylläkin on, että myös käsitteellinen vastapuoli voi olla totaalisen passiivinen oikeudenkäynnissä.

306. Ks. Koulu 2023a s. 104 ja 193. Norjassa on tutkittu empiirisesti jopa, miten asiaa hoitavan lakimiehen ammatillinen kokemus (kokenut/kokematon lakimies) vaikuttaa menestymiseen korkeimmassa oikeudessa. Kokemuksen vaikutus näkyi, vaikka se oli vain kolmannes alempien tuomioistuinten päätösten ”inertiavaikutuksesta” eli korkeimman oikeuden taipumuksesta seurata edeltäviä ratkaisuja. Inertiavaikutus oli havaittavissa 31 prosentissa tapauksista. Näin Bjørnebekk ym 2020 s. 28. Lakimiesten luokittelu kokeneiksi ja kokemattomiksi (viime kädessä paremmiksi ja huonommiksi) ei kylläkään vaikuta kriteerinä järin toimivalta.

oissa olettamus hyödystä näyttää a priori kiistattomalta. Vaikka valtaosa sosiaaliturva-asioista on tyypillisiä pienen intressin ”riitoja”, ne kytkeytyvät vaikeaselkoiseen (aineelliseen) sosiaalilainsäädäntöön.[307] Tehokkaaseen asianajamiseen ei kylläkään riitä asianajollinen osaaminen; oikeastaan sosiaaliturva-asioissa asiaa voi ajaa vähällä osaamisella, jos tyydytään minimaaliseen asianajamiseen. Tehokas asianajaminen vaatii sen sijaan huomattavaa osaamista ja vaivannäköä: tällaista asianajamista kutsutaan asianajajaslangissa ”asianajamiseksi ylämäkeen”. Tuomioistuinkaan ei aina suhtaudu siihen odotetun myönteisesti, sillä tarmokas asianajaminen sekoittaa asioiden sujuvaa etenemistä tuomioistuimessa. Asiaan tulee ylimääräisiä käsittelyvaiheita, uusia kuulemiskierroksia, suullista valmistelua ja pahimmillaan suullinen käsittely, ehkä jopa useita sellaisia. Lakimiehen on siis vakuutusoikeusprosessissa ”päästävä väliin” eli saatava perusprosessin rakenne murtumaan. Tällöin menettelynkulkuun lisätään ylimääräisiä vaiheita, esimerkkeinä suullinen valmistelu, lausunto asiantuntijalääkäriltä, lausuma etuudenmyöntäjältä yksilöidystä kysymyksestä ja niin edelleen. Nämä vaatimukset (tai kohteliaammin pyynnöt) on lisäksi sekä perusteltava tuomioistuimelle vakuuttavasti että esitettävä prosessin oikeassa vaiheessa. Joskus lakimiehen on syytä vaatia suullista käsittelyäkin, vaikka se ei ole asianajamisen kannalta sellainen taikasana, jollaiseksi se usein kuvitellaan.[308] Asiaa voi vakuutusoikeusprosessissa ajaa tehokkaasti ilman sitäkin. On hyvin epätodennäköistä, että maallikko pystyisi tällaiseen toimintaan.

Osa oikeudenhakijoista ei ehkä haluakaan ajaa asiaansa eli jättäytyy perusprosessin vietäväksi, osa taas ei siihen pysty vaikka haluaisi, mutta myös prosessiformaatti voi estää kunnollisen tehokkaan asianajamisen. On syytä epäillä, antaako oikeudenkäynti vakuutusoikeudessa todella tilaa tehokkaalle asianajamiselle. Jos tällaista tilaa ei jää, on helppo sanoa, että lakimiesavustajasta ei ole hyötyä. Tämä taas kelpaa perusteluksi sille, että julkisen vallan ei tarvitse tarjota lakimiesapua niille oikeudenhakijoille, jotka eivät itse kykene sitä kustantamaan tai hankkimaan. Kierre pitää yllä itseään, sillä huonosti asiaansa ajavat maallikot ja kuvitelma lakimieshyödyn vähäisyydestä

307. Ks. edellä jaksot 3.1. ja 6.1.

308. Suulliseen käsittelyyn siirrytään jäljempänä jaksossa 7.2. Suullisella käsittelyllä on toki ansionsa riippumatta sen vaikutuksesta lopputulokseen. Se muun muassa antaa asianosaiselle myönteisiä oikeudenmukaisuuskokemuksia. Kokemukset ovat varmasti negatiivisia, jos oikeudenhakijan mielestään oikeutettu pyyntö suullisesta käsittelystä hylätään yliolkaisin standardiperusteluin (’suullinen käsittely ei ole asiassa tarpeen’ -perustelu).

puolestaan tuovat prosessiin entistä vahvemman virallistoimintoisuuden. Se taas johtaa menettelytapoihin, jotka jättävät entistä vähemmän tilaa oikeudenhakijan aloitteellisuudelle.

Lakimiehen tarve ja hyöty riippuu paljon siitä, miten vastapuoli toimii. Tutkimustietoa siitä, miten ”vastapuoli” (tarkoituksella lainausmerkeissä) hallintoprosessissa ja etenkin vakuutusoikeusprosessissa toimii, ei ole koottu. Käsitys viranomaisesta, joka kynsin hampain puolustaa kyseenalaista päätöstään, on varmasti myytti. Viranomaisen voimavarat eivät yksinkertaisesti siihen riitä sosiaaliturva-asioiden valtaisassa määrässä. Joku asia toki voi nousta ennakkotapaukseksi ja saada suhteettomasti huomiota. Valtaosassa tapauksista viranomainen kuitenkin hoitaa ”asianajamisensa” mahdollisimman vähäisellä vaivalla. Viranomaisenkaan tehtävät eivät voi painottua eri oikeusasteissa käräjöintiin viranomaisen normaalin toimenkuvan kustannuksella. Tässä suhteessa vakuutusoikeusasiat eivät ole tyypillisiä: niissä oikeudenhakijan vastapuolena on jossain merkityksessä vakuutusoikeus itse.

On myönnettävä, että markkinaoikeus ja työtuomioistuin ovat jossain määrin immuuneja tällaiselle lakimieshyödyn mitätöimiselle tai neutraalimmin sanottuna mitätöitymiselle. Näissä oikeudenkäynneissä asianosaiset ovat enimmäkseen varakkaampia, osa on ammattimaisia toimijoita. Asianosaiset eivät siellä suostu samalla tavalla alistumaan ”prosessin objekteiksi” kuin vakuutusoikeuden asianosaiset. Jälkimmäiset koostuvat osaksi keskivertokansalaisista, osaksi poikkeuksellisen heikoista toimijoista. Markkinaoikeuden ja vielä suuremmassa määrin työtuomioistuimen asianosaiset sen sijaan vaativat ”oikeudenkäynnin subjektin”, tavallisesti intensiivisen toimijan, asemaa. Tämä käy ilmi jo siitä, että markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen prosessilait ovat alusta alkaen laaditut asianosaisten aktiivisuutta suosiviksi ja sitä suorastaan edellyttäviksi. Tuomioistuinten tyypillinen asiakaskunta (eli työmarkkinaosapuolet ja yritykset) luultavasti eivät tyynesti katselisi sellaista virallislähtöisyyttä ja asianosaisen kuvainnollista holhousta, jotka ovat sääntönä vakuutusoikeuden menettelyissä.

Olettamus omatoimisesta asianajamisen tuloksellisuudesta – tai kääntäen lakimiesavun hyödyttömyydestä – selittää myös kustannusten jakautumista, mikä ilman taustaa näyttäisi karkean epäoikeudenmukaiselta. Hallintolainkäytössä ja näin myös vakuutusoikeusprosessissa säännökset ovat

hyvin epäedullisia oikeudenhakijalle, vaikka tämä voittaisikin asiansa. On myönnettävä, että kunnon tutkimusta kustannusten jakaantumisesta vakuutusoikeudessa ei ole tehty. Kustannusten jakautuminen kuitenkin seuraa hallintoprosessin tarjoamaa esikuvaa. Tämä johtuu jo siitä, että laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa ei ole omia säännöksiä kustannuksista. Näin sovellettavaksi tulevat yleisviittauksen nojalla hallintoprosessin yleiset säännökset. Ne taas eivät ota huomioon sosiaaliturva-asioiden erityispiirteitä. Sitä paitsi yleiset säännökset ovat sekavia ja jättävät lisäksi suhteettomasti tilaa ad hoc -harkinnalle. Säädettävässä laissa vakuutusoikeusprosessille tulisi, kuten edellä todettiin, suoda oma sääntelynsä, minkä muut erityisprosessit ovat alusta alkaen saaneetkin.

Laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa itse asiassa mahdollistaisi täyden korvauksen maksamisesta, mutta käytäntö on toinen.[309] Oikeudenhakijan lakimieskustannukset jäävät, kuten edellä havaittiin, tavallisesti kokonaan hänen maksettavakseen tai tulevat parhaassa tapauksessa vain osaksi korvattaviksi.[310] Se toki selittyy osaksi kuvitelmalla, että oikeudenhakija hoitaa kunnolla itse asiaansa eikä näin ollen lakimiesapua. Lakimiehen käyttäminen on – näin kärjistäen – eräänlaista ylellisyyttä, josta oikeudenhakija oikeutetusti joutuu itse maksamaan vähintäänkin valtaosan. Tämä ei ole niin väärin, miltä se kuulostaa. Periaate on vanha, ja oikeudenkäynnin kustannusten on esimerkiksi yleisessä lainkäytössä oltava lainkin mukaan aina ”kohtuulliset” (esimerkiksi OK 21:8). Tätä olettamusta lakimiesavun alkuperäisestä hyödyttömyydestä ei tässä tutkimuksessa hyväksytä[311]: pikemminkin se on vakuuttavasti kumottu myös pohjoismaisessa hallintolainkäytön tutkimuksessa. Lakimiehen käyttäminen ei siis ole pelkkää asianajamisen ”ylellisyyttä”. Oikein tai väärin, vallitsevaa asiantilaa tällainen selittely ei muuta. Myös muiden kustannusten korvaamisessa käytäntö on kitsas, vaikka laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa on tässä suhteessa suopeampi oikeudenhakijalle kuin oikeudenkäymiskaari. Oikeudenhakijalla on esimerkiksi julkilausutusti oikeus saada korvaus hukkaan menneestä ajastaan. Tältä osin käytännön kitsautta ei voi enää selittää olettamuksilla lakimiesavun tarpeet-

309. Ks. Koulu 2023a s. 100.

310. Ks. edellä jakso 5.3.

311. Kirjallisuudessa tavalliset huomautukset siitä, miten hallintoasian oikeudenkäynnissä tai erityistuomioistuimen oikeudenkäynnissä ”ei tarvita” avustajaa, sisältävät ainakin joskus samalla ajatuksen, että lakimiesavusta ei ole hyötyä. Periaatteessa hyöty ja tarve ovat tietenkin eri käsitteitä.

tomuudesta. Jos lakimiestä ei käytetä, oikeudenhakija joutuu, kuten todettiin, käyttämään omaa aikaansa oikeudenkäyntiin.

Tähän logiikkaan ei sovi markkinaoikeudessa joissakin asioissa noudatettava asianosaiset vastaavat kustannuksistaan -periaate. Lakimiehiä käytetään markkinaoikeuden oikeudenkäynneissä lähes poikkeuksetta, mikä osoittaa, että lakimiehestä saadaan asianosaisten mielestä kouriintuntuvaa hyötyä. Tuomioistuin sitä paitsi odottaa ammattitaitoisten lakimiesten mukanaoloa ja rakentaa käsittelynsä sen varaan. Kustannuksia ei kuitenkaan puolin eikä toisin korvata. Asianosaiset vastaavat kustannuksistaan -periaate selittyy enintään sillä, että oikeudenkäynti markkinaoikeudessa palvelee samalla julkista etua.[312] Vaikka näin olisikin, periaate on liian avoin. Joukossa on tapauksia, joissa tällainen etu ei lainkaan konkretisoidu. Myöskään siitä, että asianosainen rikkoo prosessioikeudellisia velvoitteitaan (toisin sanoen ajaa asiaansa kyseenalaisella tavalla) ei rangaista tai ainakaan laki ei siitä säädä. Yleisessä lainkäytössähän sen seurauksena on kvalifioitu eli lopputuloksesta irrotettu kuluvastuu (OK 21:4). On myönnettävä, että säännöstä sovelletaan harvoin käytännössä, mikä on access to justice -näkökulmasta etukin. Ankaroitetun kuluvastuun tosiseikasto on suorastaan pelottavan avoin.

Suorastaan absurdia on, että hallintoprosessia jäljittelevässä vakuutusoikeusprosessissa yleisviittaus vie erityiseen korvausvastuuseen. Muun muassa oikeudenkäynnin viivyttämisestä seuraa ankara korvausvastuu. Vastuu taas on todella erikoinen järjestelmässä, jossa maallikon odotetaan ajavan itse asiaansa ja jossa siihen kustannusten jakautumisella jopa rohkaistaan.[313] Jos erityinen korvausvastuu tulisi kirjaimellisesti sovellettavaksi, valtaosa oikeudenhakijoista joutuisi korvaamaan viranomaisen kustannukset. Lopputulos ei ole tai ei olisi (näinhän säännöstä ei sovelleta) minkään mittapuun mukaan oikeudenmukainen.

6.3 SOVINNON EDISTÄMINEN JA SOVINNOLLISUUSPYRKIMYS

Yleistä lainkäyttöä on vuodesta 1993 alkaen hallinnut sovintokulttuuri: tuomarin odotetaan sekä edistävän sovintoa oikeudenkäynnissä että ohjaavan tarvittaessa asianosaiset erilliseen sovitteluun, käytännössä ennen kaikkea

312. Ks. edellä jaksot 5.3. ja 6.2.
313. Ks. edellä jakso 5.3.

tuomioistuinsovitteluun. Sovinnollisuus on tavoitteena silloinkin, kun asiassa ei periaatteessa saa tehdä sovintoa, toisin sanoen asia on indispositiivinen. Sovinnollisuus on tällöin pyrkimystä siihen, että molemmat asianosaiset hyväksyvät lopputuloksen ehkä pitkin hampain mutta kuitenkin. Hallintolainkäytössä taas vallitsee täysi sovittelukielteisyys. Hallintoasioita ei voi ”sopia”, eikä tuomioistuimelta edellytetä mitään toimia sovinnollisuuden hyväksi.[314] Totta on, että tuomioistuimen tulee toimia asiallisesti, eli se ei saa provosoida sitä lähtökohtaista vastakohtaisuutta, joka vallitsee oikeudenhakijan ja päätöksen tehneen viranomaisen välillä. Tässä hallintoasioiden sovintokielteisyydessä Suomi on melkoinen harvinaisuus Euroopassa, kun taas yleisten tuomioistuinten sovintokulttuurissa se pikemmin yhtyy eurooppalaiseen valtavirtaan. Itse asiassa sovintokulttuurin valtavirta on varsin pohjoiseurooppalainen, sillä romaaniset oikeuskulttuurit eivät ole ottaneet sovinnollisuustavoitteita vatsana yhtä suopeasti.

Historiantutkija odottaisi erityistuomioistuimilta sovintokulttuuria tai ainakin jäänteitä vanhasta sovinnollisuuspyrkimyksestä. Kun ensimmäiset modernit erityistuomioistuimet perustettiin pohjoismaihin, erimielisyyttä aiheutti se seikka, olivatko ne oikeita tuomioistuimia vai jonkinlaisia sovitteluelimiä. Jälkimmäistä näkemystä kun voitiin perustella intressiedustuksella, joka leimasi uusia tuomioistuimia ja joka oli aikanaan melkoinen innovaatio. Ensimmäiset ruotsalaiset ja tanskalaiset tuomioistuimet kuitenkin omaksuivat alusta alkaen tuomioistuimen roolin, ja kiistely hiipui. Syystä tai toisesta myönnettiin, että esimerkiksi työtuomioistuimet olivat aitoja tuomioistuimia.[315] Myös suomalaisen vakuutusoikeuden edeltäjässä vakuutusneuvostossa oli piirteitä sovinnollisuudesta. Vakuutusneuvoston tehtävänä oli yhtäältä ”tasoittaa” korvauksia, toisaalta ratkaista vakuutuslaitosten ja etujen saajien erimielisyydet.[316] Tämäkin piirre katosi jälkiä jättämättä, kun vakuutusoikeus sai 1940-luvun alussa nykyisen tuomioistuimen statuksensa. Syytä siihen, miksi kehitys lähti eri uralle, ei ole tutkittu. Erehtymisen vaara on kuitenkin pieni, jos yhdeksi syyksi arvataan tuomioistuimen halukkuus päästä ”oikeuden” tuomioistuinten joukkoon ja saada näin niille kuuluvaa arvonantoa.

314. Ks. esimerkiksi Koulu 2023a s. 27 ja 211.
315. Aikalaiskeskustelusta ks. Aubert 1976 s. 169.
316. Näin neuvoston tehtäviä aikanaan kuvattiin suurelle yleisölle tarkoitetuissa yhteyksissä. Ks. esimerkiksi Iso Tietosanakirja osa XIV s. 1010 (1938).

Suomessa työtuomioistuimen perustaminen lykkääntyi niin myöhäiseksi, että se vältti tämän kehityskulun ja siitä aiheutuneen oikeuspoliittisen kiistelyn.[317] Nykyhetkellä ongelma esiintyy lähinnä oikeuspoliittisessa kysymyksenasettelussa: olisiko erityistuomioistuinten – työtuomioistuin mukaan luettuna – aika omaksua sitä sovittelukulttuuria, joka on vallannut yleiset tuomioistuimet. (Tosin hallintotuomioistuimissa se ei ole saanut jalansijaa, mutta nähtäväksi jää, kuinka kauan hallintolainkäyttökään kykenee vastustamaan ulkoista painetta). Tästä ei näy vielä yhtään merkkiä. Erityistuomioistuimet ovat tässä suhteessa ”tuomioistuinmaisempia” kuin perinteiset tuomioistuimet. Luultavaa (tai ainakin mahdollista) on, että kaikki erityistuomioistuimet eivät seuraa tietä sovintokulttuuriin. Työtuomioistuimessa tällainen kulttuuri vaikuttaa ylimitoitetulta, koska riitapuolten käytössä on jo virallinen ja lakisääteinen – ja jopa muussa sovittelussa ennen kuulumattomilla sovittelijavaltuuksilla varustettu – sovittelujärjestelmä.[318] Työtuomioistuimessa on myös erityinen prosessinedellytys. Jos tulkittavassa työehtosopimuksessa on neuvottelulauseke, kanne tutkitaan ainoastaan, kun osapuolet ovat täyttäneet lausekkeen mukaisen neuvotteluvelvoitteen (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 11 §).[319] Oli niin tai näin, erityistuomioistuinten erikoisuus, integroitu asiantuntemus, ei vaikuta sovinnollisuuteen. Integroitu asiantuntemus ei sitä estä mutta ei myöskään sitä tue. Voi toki olla, että muun tieteenalan edustajat eivät sille lämpene samassa määrin kuin lakimiehet. Moni tieteenalahan lähtee tiedon (ja ratkaisun) objek-

317. Sen sijaan työtuomioistuimen perustamisella näyttää ollen yhteyttä samanaikaiseen sotakorvausten maksamiseen. Ks. esimerkiksi Helsingin Sanomat 23.12.2023: ”Aikoinaan TT (työtuomioistuin, minun huomautukseni) katsottiin tarpeelliseksi eräänlaisena sovitteluelimenä sotakorvausten aikaan.” Ks. myös Tiihonen 2014 s. 147. Tarkoitus myös antaa vastauksen siihen, miksei työtuomioistuimen päätökseen saa hakea muutosta. Muutoksen hakeminen tehtyyn sovintoon on käsitteellinen mahdottomuus. Työtuomioistuimen toimenkuvan muuttuminen lainkäyttöelimeksi pudottaa pohjan tältä logiikalta. Päätösten lopullisuushan ei ole erityistuomioistuinten luontainen ominaisuus.

318. Tosin kannattaa muistaa, että valtakunnansovittelijan sovitteluvaltuudet eivät kata kaikkia asioita, joita työtuomioistuin käsittelee. Ks. Koulu 2009 s. 116. Sovitteluteorian kannalta tämä on tosin kummallinen periaateratkaisu, joka selittyy vain historian painolastilla.

319. Ks. esimerkiksi Kairinen ym 2013 s. 48. Tällainen niin sanottu erimielisyysneuvottelu on toki kyseenalainen prosessinedellytys tulkinnanvaraisuutensa takia. Millaista neuvottelua se edellyttää ja kauanko neuvottelujen on kestettävä. Tulkinnan sitominen siihen, että lausekkeen ”asiallinen tarkoitus” toteutuu, ei mainittavasti auta tuomaria lausekkeen soveltamisessa. Se siirtää ongelman vain seuraavalle tasolle. Ihanteellisessa lausekkeessa tietenkin määritellä, miten neuvotellaan ja kauanko se saa kestää. Kysymyksenasettelu ei ole ainutkertainen, vaan se toistuu samanlaisena kaupallisten porraslausekkeiden kontekstissa. Ks. Koulu 2006 s. 130.

tiivisuudesta, jossa tosiseikka on oikein tai väärin. Lakimies taas tunnustaa näkemysten suhteellisuuden.

Jos vakuutusoikeutta koskeva sääntely ei salli sovinnollisuutta tai ainakaan velvoita sen edistämiseen, oikeudenkäymiskaareen tukeutuvissa erityistuomioistuimissa sovinnon edistäminen on yhtäältä sallittua, toisaalta pakollista. Yleisviittaus yleiseen prosessilakiin tuo mukanaan myös OK 5 lukuun pohjautuvan (tai oikeammin siitä alkuunsa saaneen) sovintokulttuurin. Työtuomioistuin ei lainopillisessa luennassa olekaan vapaa sovinnon edistämisestä oikeudenkäynnissä. Erityinen prosessilaki viittaa oikeudenkäymiskaareen, ja viittaus välittää sovinnon edistämisen myös työtuomioistuinprosessiin. Tämä ei tarkoita, että sovintoa tarvitsisi edistää yksittäisessä oikeudenkäynnissä. On myönnettävä, että aikaisemmat tuloksettomat sovittelukierrokset helposti johtavat arvioon sovinnon mahdottomuudesta. Ajan hukkaamista toivottomiin ja moninkertaisiin sovitteluyrityksiin on aiheesta paheksuttu: ne lisäävät oikeudenkäynnin kustannuksia ja viivyttävät asian ratkaisemista. Näin on perusteltua, että työtuomioistuimessa edistetään sovintoa vain, kun asianosaiset yhdessä sitä toivovat.[320] Työtuomioistuin on näin ilmeinen poikkeus.

Samaan tulkintaan on päädytty myös markkinaoikeudessa. Laissa oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa ei ole säännöksiä sovinnon edistämisestä, joten edistäminen jää yleisviittauksen eli oikeudenkäymiskaaren varaan. Edistäminen on lainopillisessa luennassa myös tuomioistuimen tehtävä. Tutkimuksessa sovinnon edistämistä kuitenkin oudosti vierastetaan, markkinaoikeuden toimintakulttuuri ei sitä ehkä suosi. Joissakin tilanteissa sovintoedellytysten selvittämisen kuitenkin todetaan olevan sallittua, tai oikeammin se ei ole ”poissuljettua”.[321] Tulkinta ei kuulosta järin sovintomyönteiseltä, ja se onkin ristiriidassa peruspäätelmän (OK 5 luku tuo sovinnon edistämisen velvoitteen) kanssa. Markkinaoikeusprosessista on vaikea keksiä mitään, mikä riita-asioissa muodostaisi teoreettisen tai praktisen esteen sovinnon edistämiselle. Myös asianosaisten intressit pikemminkin vaativat sovinnon edistämistä, jos sille on edellytyksiä, samalla tavalla kuin yleisen lainkäytön

320. Tutkimuksessa on katsottu, että työtuomioistuimessa sovinnot eivät ole ”kovin yleisiä”. Tämä oli haastateltujen asiantuntijoiden mielipide, ei tilastotieto. Ks. Kairinen ym 2013 s. 82. Tilanne ei näytä vuosikymmenessä muuttuneen.

321. Näin Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 564. Artikkeli tosin käsittelee niin sanottuja markkinaoikeudellisia asioita, joissa sovintoa ei sallita. Epävarmaa näin on, voiko päätelmää yleistää muihin asiaryhmiin. Asia erikseen on, että indispositiivisessakin asiassa tuomioistuin voi, kuten edellä todettiin, auttaa sovinnollisuuteen.

riita-asioissa. Selvää tietenkin on, että hallintolainkäyttöasioissa sovinnon edistäminen periaatteessa kaatuu hallintolainkäytön sovintokielteisyyteen. Näihin asioihinhan sovelletaan lakia oikeudenkäynnistä hallintoasioissa.[322]

Sovintokielteisyys, oli se lakisääteistä tai kulttuurista, pistää silmään, kun erityistuomioistuimia verrataan yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoihin. Erityiskokoonpanossaankin tuomioistuin seuraa lainkäyttölinjansa sovintokulttuuria, ellei toisin ole säädetty. Jos se on sovittelulle suopea, myös erityiskokoonpanoissa on edistettävä sovintoa tai sovinnollisuutta sekä käytettävä hyväksi tuomioistuinsovittelun potentiaalia. Jos lainkäyttölinjan suhde sovitteluun on kieltävä, erityiskokoonpanot eivät tuo siihen poikkeusta. Vaikka erityistuomioistuimet ja erityiskokoonpanot eivät ole sama asia, ne ovat saman integroidun asiantuntemuksen sovelluksia. Näin fundamentaaliset erot peruskysymyksissä vaatisivat uskottavan selityksen. Sellaiseksi ei kelpaa lainsäädännön erilaisuus: sehän on vain seurausta näkemyksestä, että peruseroja on.

6.4 OIKEUDENHAKIJOIDEN YHTEISTOIMINTA ERITYISTUOMIOISTUIMESSA

Kollektiivisella oikeussuojalla tarkoitetaan sitä, että useat oikeudenhakijat yhdistävät voimansa ja hakevat yhdessä pääsyä oikeuksiinsa. Tuomioistuimen ja lainkäytön näkökulmasta tällaista yhteistoimintaa kutsutaan kollektiiviseksi lainkäytöksi.[323] Yhteistoiminta konkretisoituu tyypillisesti hallintolainkäytössä yhteisvalituksina tai joukkovalituksina taikka yleisessä lainkäytössä yhteiskanteina tai joukkokanteina. Kollektiiviseen oikeussuojaan luetaan usein myös järjestäytyneet pilottikanteet. Tällaisella kanteella on tukiryhmä, ja kanteen vireilläoloa tai lopputulosta on tarkoitus käyttää hyväksi myöhemmissä menettelyissä. Jos myöhempi menettely on oikeudenkäynti, pilottikanteesta hyötyjä hakevaa myöhempää kannetta kutsutaan seurannaiskanteeksi.[324] Monilta osin kielenkäyttö hakee vielä paikkaansa. Esimerkiksi kollektiivisen oikeussuojan käsite on avoin, joten epäselvää on, mitä kanne- tai valitustyyppejä tämän vielä vakiintumattoman käsitteen pii-

322. Ks. edellä jakso 4.3.

323. Ks. Koulu 1997a s. 33.

324. Tutkimuksessa käytetään myös termiä ”seurannaisprosessi”, jolla on seurannaiskanteen tapaan useita käyttöyhteyksiä. Ks. Markus 2022 s. 222.

riin kannattaa lukea.[325] Tässä käsite sivuutetaan ja keskitytään tutkimaan kollektiivisen oikeussuojan pääsovelluksia erityistuomioistuinten lainkäytössä.

Kollektiivinen oikeussuoja toimii odottamattoman hyvin erityisessä lainkäytössä. Hallintolainkäytössä yhteisvalituksilla on pitkät perinteet. Yhteisvalitukset ovat itse asiassa vanhempia kuin hallintotuomioistuimet. Yhteisvalituksia tehtiin jo siihen aikaan, kun ”muutoksenhaku” oli hallinnon sisäistä. Joukkovalituksen kaltaisia tilanteitakin on aina syntynyt, kun useat henkilöt ovat valittaneet samasta hallintopäätöksestä. Oikeudenhakijoilla ei vanhaan hyvään aikaan välttämättä tai edes yleensä ollut keskenään yhteyttä. Se estää puhumasta joukkovalituksista nykyisessä merkityksessä, koska käsitteeseen kuuluu vähintäänkin jonkinlainen koordinointi tai ainakin tieto muiden valituksista.[326] Tuomioistuimelle tilanne on näyttäytynyt ainoastaan joukkona valituksia, joilla on sattumalta sama kohde, ei joukkovalituksina.

Yhteiskanteet ja joukkokanteet ovat tuttuja myös yleisten tuomioistuinten käytännössä, vaikkakaan niistä ei ole prosessilaissa säännöksiä.[327] Joukkokannekonseptia on testattu suurissa joukko-oikeudenkäynneissä. Sen sijaan yhteiskannekonseptin rajoja asianosaisten lukumäärässä eikä vaatimusten yhteisessä perusteessa ei ole haettu: yhteiskannehan on sitä tehokkaampi, mitä useampia kantajia saadaan mahdutetuksi sen piiriin. Kanteista yhteiskanteella on selvä kilpailuetu verrattuna joukkokanteisiin. Kollektiivisesti haettu oikeussuoja on siirtymässä myös rikosasioihin, joissa asianomistajat usein järjestäytyvät ja esittävät korvausvaatimuksensa yhteistä lakimiestä käyttäen.[328] Suomen oikeus on suopea korvausvaatimuksille rikosasiassa ja avaa näin mahdollisuuden yhteistoiminnalle myös siellä. Monissa maissahan rikosasiassa ei lainkaan käsitellä korvausvaatimuksia. Yhteistoimintaa rikosasioissa suosii etenkin se, että kuluvastuuta ei käytännössä ole ja että virallinen syyttäjä huolehtii pitkälti asianajamisesta. Asianomistajien asianajolle jää vain syyttäjän toimia täydentävä rooli.

Moderni tietotekniikka helpottaa yhteisten kanteiden tai valitusten käyttöä oikeuden hakemisessa. Tietotekniikalla voidaan koota ennen näkemät-

325. Kollektiivinen oikeussuoja on lähtökohtaisesti vain näkökulma prosessioikeuteen. Sitä voidaan pitää nykyisin vakiintuneena ja vahvana kansainvälisenä tutkimussuuntauksena. Sen juuret ovat yllättävästi common law -oikeudessa ja sen piirissä syntyneessä tutkimusryhmässä. Ks. Koulu 2017b s. 21.

326. Ks. Koulu 2023a s. 298.

327. Ks. esimerkiksi Markus 2022 s. 167.

328. Ks. esimerkiksi Helsingin Sanomat 13.11.2023: ”’Vastaamo-syytetyn käytös loukkaa uhreja”.

tömän suuri määrä ihmisiä tai oikeushenkilöitä kantajiksi tai valittajiksi. Jos heillä on yhteinen asianajaminen – eli asiaa ajaa sama asianajaja vai vastaava – selvitystä valtuutuksesta ei normaalisti tarvitse esittää. Valtuutettuna esiintyminen toisin sanoen riittää. Selvitystä valtuutuksesta toki voidaan vaatia. Tällainen yleinen vaatimus on kuitenkin psykologisesti vaikea. Se herättää epäilyn siitä, että tuomioistuin kasaa ”prosessuaalisia” esteitä oikeuksiin pääsyn tielle. Vaatimus ei sinänsä hanketta kaada. Se aiheuttaa vain viivytystä ja vaivaa, kun sadoilta tai tuhansilta kerätään valtakirjoja. Sekalaisten valtakirjojen (joukossa varmasti eri papereille kirjoitettuja ”lappusia”) läpikäynti tuo työtä myös tuomioistuimelle. Se johtaa myös tulkintakysymyksiin: onko sähköposti tai skannattu allekirjoitus riittävä selvitys valtuutuksesta?[329] Niin sanottu sähköinen allekirjoitus on toki pakko kelpuuttaa, koska se rinnastuu asiakirjaan.

Erityisessä lainkäytössä oikeudenhakijoiden yhteistoimintaa ei tarvita niin usein kuin yleisessä lainkäytössä. Tämä johtuu asialegitimaation laajennuksista. Vaikka ryhmäkanteen kaltaista instituutiota ei ole, lait markkinaoikeudesta ja työtuomioistuimesta (ei sen sijaan laki vakuutusoikeudesta) antavat ryhmäkanteen kaltaisen kanneoikeuden viranomaisille ja yhdistyksille. Vakuutusoikeudesta tällaiset laajennukset puuttuvat. Viranomaiskanteiden tai järjestökanteiden mahdollisuus ei tietenkään sulje pois yksinkertaisempia kannekonstruktioita eli yhteiskanteita, joukkokanteita ja pilottikanteita. Jos nämä kanteet ovat sallittuja yleisen linjan tuomioistuimessa, yleisviittaus siirtää sallittavuuden myös erityistuomioistuimeen. Yleisviittausta ei voi tulkita kirjaimellisesti eli siten, että se tarkoittaa vain kirjoitetun lain pykäliä. Näistä kannetyypeistähän ei ole kirjoitettuja säännöksiä. Yleisviittaus siirtää myös tavanomaisoikeudelliset rakenteet erityistuomioistuimiin. Esimerkiksi oikeudenkäyntikaaresta puuttuu muutoinkin perustavanlaatuisia säännöksiä, koska se on käynyt läpi vaiheittaisen ja osaksi hajanaisen kehityksen. On vaikea keksiä, miksi lainkäytön erityisyys, lähinnä tuomioistuimeen integroitu asiantuntemus, vaikuttaisi siihen, millaisia kanteita erityistuomioistuimessa saa nostaa. Ympäristö ei kasvata sallittujen kanteiden arsenaalia mutta ei myöskään sitä supista: integroitu asiantuntemus on sekä sovinnollisuuden että kollektiivisuuden näkökulmasta yllättävän neutraalia. Sen sijaan integ-

329. Access to justice -tutkija ei epäröi: hän vastaa heti myöntäen. Perinteinen lainopin tutkija sen sijaan saattaa pitää kiinni siitä, että jokaiselta osanottajalta on saatava paperimuotoinen ja allekirjoitettu asianajovaltakirja.

roitu asiantuntemus vaikuttaa kollektiivisten kanteiden käsittelyyn siinä missä tavallisten kahden asianosaisen kanteiden käsittelyynkin.

Erityistuomioistuinten erikoisuus liitännäisasia voi olla yhteiskanne, yksi joukkokanteista tai pilottikanne. Kaikki kannetyypit ovat erotettavissa pääasiasta erillisesti käsiteltäväksi, toisin sanoen omaksi oikeudenkäynnikseen. Erityiset prosessilait eivät aina anna tähän oikeutta, mutta tässä tutkimuksessa erottaminen katsotaan mahdolliseksi ilman siihen oikeuttavaa lain erityissäännöstäkin yleisen prosessilain perusteella. Liitännäisasioina ajettavat joukkokanteet ovat viittaussäännöksen tai yleisen periaatteen nojalla perusteella erotettavissa myös toisistaan, eli käsitellä kukin erikseen.[330] Tällä tosin tuhotaan se hyöty, joka joukkokanteesta, tarkkaan ottaen asioiden yhteiskäsittelystä, saadaan. Yhteiskanteen vaatimuksia eli yhden yhteiskantajan asiaa ei tietenkään saa erottaa toisista, koska yhteiskanne on käsitteellisesti jakamaton kokonaisuus.

Vakuutusoikeus rinnastuu kollektiivisessa oikeussuojassa hallinto-oikeuteen. Yhteis- ja joukkovalituksiin suhtaudutaan hallintolainkäytön perinteen takia suopeasti. Myös monet hallintolainkäytöstä tutut käytänteet toimivat tai oikeammin toimisivat hyvin vakuutusoikeusprosessissa. Kannattaa kuitenkin muistaa, että yhteistoiminnasta ei saa täyskirjallisessa käsittelytavassa irti samoja etuja kuin suullisessa käsittelyssä. Yhteisvalitus on kylläkin ratkaistava yhdessä istunnossa, jos sellainen järjestetään: siihen annetaan myös yksi päätös. Näin päätökseen ei voi jäädä sisäistä ristiriitaa, erilaisia ratkaisuja eri vaatimuksiin. Tätä etua ei menetä silloinkaan, kun päätöksenteko on kiertävää.[331] Joukkovalitukset taas voivat hajota eri esittelyihin ja istuntoihin, jolloin ne saattavat teoriassa saada erilaisen ratkaisun, jos asioiden yhteys jää huomaamatta. Käytännössä yhteisvalitukset ja joukkovalitukset ovat vakuutusoikeudessa epätavallisia. Osaksi se johtuu siitä, että oikeudenhakijat eivät kykene yhteistoimintaan, osaksi taas syynä on, että etuuspäätökset pirstovat myöhempien oikeudenhakijoiden kokonaisuuden. Yhteisvalituksille ei löydy yhteistä oikeusperustetta eikä joukkovalituksille yhteistä intressiä. Näin vakuutusoikeuden omaksuma yksilöllisen asialegitimaation periaate

330. Kannekonstruktio ei ole helpoimpia hahmotettavia: aluksi joukkokanteita ajetaan liitännäisasiana 'väärässä' tuomioistuimessa, sitten ne erotetaan pääasiasta erikseen käsiteltäväksi ja lopuksi määrätään jokainen itsenäisinä asioina käsiteltäväksi – edelleen 'väärässä' tuomioistuimessa.

331. Kiertävästä päätöksenteosta ks. jäljempänä jakso 9.1. Kiertävä päätöksenteko eli asian ratkaiseminen ilman istuntoa on vakuutusoikeuden erikoisuus.

ei joudu kollektiivisen oikeussuojankaan kautta koetukselle.[332] Pilottivalituksille periaatteessa jää tilaa myös vakuutusoikeudessa. Tällaiset valitukset eivät nekään ole jokapäiväisiä tai niitä ei koeta sellaisiksi. Tuomioistuimen on toki vaikea tunnistaa pilottivalitukseksi ajateltua valitusta. Pääsyy pilottivalitusten harvinaisuuteen on todennäköisesti vakuutusoikeuden päätösten heikko ohjausvaikutus – miksi ajaa pilottivalitusta, jos myönteistä päätöstä ei kuitenkaan oteta huomioon muissa etuusasioissa. Sitä paitsi aktiivisista edunvalvontajärjestöistä, jotka antaisivat rahallisella avustuksella tai asiantuntemuksella tukea pilottivalituksille, on Suomessa pulaa.[333]

Kaikki kollektiiviset kannetyypit saavat teoriassa normaalin käyttöalansa markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa. Esteitä tai rajoituksia ei ole oikeudenkäynnin rakenteissa, asianosaiskoostumuksessa eikä aineellisessa lainsäädännössä. Kokonaiskuvaa hämärtää enintään työtuomioistuimen erikoisuus, asialegitimaatiota täydentävä kuulemisinstituutio. Sitä paitsi voidaan sanoa, että työehtosopimusten tulkintaa ja soveltamista koskevat kanteet ovat asiallisesti pilottikanteita. Työtuomioistuimen ratkaisut ulottuvat yhtäältä asianosaisten piirin ulkopuolelle nykyisissä työsuhteissa, toisaalta tulevaisuudessa tehtäviin työsopimuksiin. Markkinaoikeudessa kollektiivisia kanteita on hieman, vaikkakaan markkinaoikeus ei ole niille erityisen suotuisa ympäristö. Oikeudenkäynnit siellä ovat perusluonteeltaan yksilöllisiä. Suurta intressihaltijoiden joukkoa, jolla olisi tarvetta yhteistoimintaan, ei luontaisesti muodostu, eikä aineellinen lainsäädäntö anna sille edellytyksiäkään. Oli niin tai näin, kollektiiviset kanteet seuraavat markkinaoikeudessa samaa logiikkaa kuin yleisen tuomioistuimen riita-asioissa: myös syntyvä kysymyksenasettelu on identtistä.

Muusta osallistumisesta oikeudenkäyntiin erityisissä prosessilaeissa ei ole säännöksiä. Näin esimerkiksi väliintulo, asianosaiseksi liittyminen ja oikeus tulla kuulluksi palautuvat viitattuihin yleisiin prosessilakeihin. Väliintulo markkinaoikeuden ja työtuomioistuimen oikeudenkäyntiin on näin sallittu OK 18 luvun mukaisesti. Markkinaoikeudessa väliintuloon on teoriassa enemmän tarvetta kuin yleisessä tuomioistuimessa, koska markkinaoikeuden pitäisi palvella ”yhteisiä intressejä”, toisin sanoen oikeudenkäynnit vaikuttavat myös asianosaispiirin ulkopuolella. Tämä pitää paikkansa peri-

332. Asialegitimaatiosta vakuutusoikeudessa ks. edellä jakso 5.2.

333. Asian pilottiluonne on kylläkin otettavissa huomioon julkisessa oikeusavussa, vaikkakaan siitä ei ole nimenomaista säännöstä. Ks. Jokela 2019 s. 56.

aatteessa myös työtuomioistuimessa, mutta väliintulon merkitystä vähentää, kuten edellä todettiin, erikoinen kuultavaksi kutsumisen instituutio (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 12 § ja 13 §). Tällainen taho voi tietenkin itsekin tehdä aloitteen mukaantulosta oikeudenkäyntiin. Kutsuttava saa, kuten edellä nähtiin, väliintulijaa laajemmat oikeudet. Hänelle taataan oikeus esittää itsenäisiä vaatimuksia ja käyttää todistuskeinoja. Hallintolainkäyttö ei periaatteessa tunne formaalista väliintulon instituutiota, eikä laissa oikeudenkäynnistä hallintoasioissa ole siitä säännöksiä. Hallintoprosessi on kuitenkin, ja samalla sitä on myös vakuutusoikeusprosessi, perusolemukseltaan avoin. Ulkopuoliset voivat ottaa siihen osaa vähintäänkin oikeudenkäyntiaineistoa toimittamalla.[334] Sen sijaan formaalista oikeutta asianosaiseksi liittymiseen hallintoprosessikaan ei tunnusta. Kuultava ei näin voi pitää oikeudenkäyntiä vireillä, jos oikeat asianosaiset jättävät sen kesken. Vakuutusoikeusprosessin vaikutukset rajoittuvat kuitenkin niin vahvasti yksittäistapaukseen, että ulkopuolisella ei juuri ole intressiä siihen vaikuttaa.

6.5 VÄLITULOKSIA

Kirjallisuudessa asianajamiselle erityistuomioistuimissa ei sivuja uhrata. Maininnat asianajamisesta ovat vähäisiä, ja nekin tulevat kirjoittajilta, joilla on ollut tuomaritausta. Näkemykset edustavat näin ollen sisäistä ja vahvaa tuomioistuinnäkökulmaa: muiden lakimiesten ääni ei pääse kuuluviin. Lakimiesavun käyttö vaihtelee suuresti. Kun lakimieheen turvautuminen asianajamisessa tai edes neuvojen antajana on epätavallista vakuutusoikeudessa, markkinaoikeusprosessissa se on jo sääntönä. Valtaosalla asianosaisista on apunaan liike- tai immateriaalijuridiikkaan erikoistuneita asianajajia. Myös työtuomioistuinprosessissa lakimiesten käyttäminen on tavallista, mutta myös siellä asianajaminen poikkeaa ”tavallisesta” praktiikasta. Asioita hoitavat lakimiehet ovat erikoistuneita työlainsäädäntöön ja kollektiivisiin työriitoihin.

Lakimiehen käyttäminen (tai käyttämättä jättäminen) muokkaa kovalla kädellä oikeudenkäynnin dynamiikkaa. Se ei kylläkään sääntelyn tavoitteissa tule aina mainituksi. Jos asianosaisen (joka on kielenkäytössä maallikko, koska hänellä ei ole juridista peruskoulutusta) oletetaan itse ajan asiaansa,

334. Ks. Koulu 2023a s. 237.

prosessin on oltava vahvasti virallistoimintoinen. Virallisperiaate ja tuomioistuimen selvitysvelvollisuus eivät teoriassa ole ristiriidassa tehokkaalle asianajamiselle asetettavien reunaehtojen kanssa. Tämä on kuitenkin vain teoriaa: tosiasiallisesti virallistoimintoisuus kangistaa käsittelytapoja siinä määrin, että ammattimainen asianajaminen muuttuu hankalaksi. Tuomioistuin voi kokea tarmokkaan asianajamisen oikeudenkäyntiin puuttumiseksi, jopa ”oikeudenkäynnin häiritsemiseksi”. Hallintolainkäytön kiitelty maallikkolähtöisyys on pitkälle tuomioistuinlähtöisyyttä. Oli niin tai näin, tiukka pitäytyminen maallikkolähtöisyyteen nousee melkoiseksi esteeksi hallintoprosessin kehittämiselle. Tästä kärsii etenkin vakuutusoikeusprosessi, jossa omatoiminen asianhoitaminen on niin laajaa. Omatoiminen asianajaminen siirtää vakuutusoikeusprosessiin eräänlaisen pakkopaidan: se lukitsee käsittelytavat perusprosessiin ja vankkoihin rutiineihin. Niistä on vähän muunnelmia, eikä oikeudenhakija, oli hänellä lakimiesapua tai ei, saa paljoakaan toimintatilaa.

Markkinaoikeusprosessi riita-asioissa ja työtuomioistuinprosessi hakevat esikuvansa yleisen lainkäytön riita-asioista. Esikuvan mukana tulee myös olettamus lakimiesten ja näissä tuomioistuimissa poikkeuksellisen pätevien lakimiesten tuesta asian käsittelylle. Kaikki inhimillinen toiminta, jos se on toistuvaa, toki hakeutuu rutiineihin. Nämäkään tuomioistuimet eivät välty menettelytapojen kaavamaistumiselta, mutta niissä ei muodostu sellaista perusprosessia, jonka vakuutusoikeus tuntee. Epäsuhta eri tuomioistuinten välillä ei ole ratkaistavissa ilman laajaa uudelleenjärjestelyä. Nykyiset tukijärjestelmät eivät tuo lakimiehiä oikeudenhakijan avuksi hallintoprosessiin eivätkä etenkään vakuutusoikeusprosessiin. Lakimiesavun hankkiminen jää liiaksi kiinni oikeudenhakijan aloitteellisuudesta, osaksi myös varallisuudesta. Jos tämä ”lakimiesten vajaus” saadaan hävitetyksi, myös tie hallintoprosessin kehittämiseen avautuu.

Oikeudenkäymiskaareen tukeutuvissa erityistuomioistuimissa sovinnon edistäminen on yhtäältä sallittua, toisaalta ja ainakin periaatteessa pakollista. Yleisviittaus yleiseen prosessilakiin tuo mukanaan myös OK 5 lukuun pohjautuvan tai oikeammin siitä lähteneen sovintokulttuurin. Työtuomioistuin ei lainopillisessa luennassa olekaan vapaa sovinnon edistämisestä oikeudenkäynnissä. Erityinen prosessilaki viittaa oikeudenkäymiskaareen, ja viittaus välittää sovinnon edistämisen myös työtuomioistuinprosessiin. Tä-

mä ei tarkoita, että sovintoa tarvitsisi edistää yksittäisessä oikeudenkäynnissä. On myönnettävä, että aikaisemmat tuloksettomat sovittelukierrokset helposti johtavat arvioon sovinnon mahdottomuudesta. Ajan hukkaamista toivottomiin ja moninkertaisiin sovitteluyrityksiin on aiheesta paheksuttu: ne lisäävät oikeudenkäynnin kustannuksia ja viivyttävät asian ratkaisemista. Näin on perusteltua, että työtuomioistuimessa edistetään sovintoa vain, kun asianosaiset yhdessä sitä toivovat. Työtuomioistuin on näin ilmeinen poikkeus sovinnon edistämisestä.

Samaan tulkintaa on päädytty myös markkinaoikeudessa. Laissa oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa ei ole säännöksiä sovinnon edistämisestä, joten edistäminen jää yleisviittauksen eli oikeudenkäymiskaaren varaan. Tutkimuksessa sovinnon edistämistä ainakin joissakin vierastetaan, eikä markkinaoikeuden toimintakulttuuri sitä nähtävästi hyväksy. Joissakin tilanteissa sovintoedellytysten selvittämisen kuitenkin todetaan olevan sallittua, tai oikeammin se ei ole ”poissuljettua”. Tulkinta ei kuulosta järin sovintomyönteiseltä. Se onkin ristiriidassa peruspäätelmän (OK 5 luku tuo sovinnon edistämisen velvoitteen markkinaoikeusprosessiin) kanssa. Markkinaoikeusprosessissa on vaikea keksiä mitään, mikä riita-asioissa muodostaisi teoreettisen tai praktisen esteen sovinnon edistämiselle. Myös asianosaisten intressit pikemminkin vaativat sovinnon edistämistä, jos sille on edellytyksiä, samalla tavalla kuin yleisen lainkäytön riita-asioissa. Selvää toki on, että hallintolainkäyttöasioissa sovinnon edistäminen periaatteessa kaatuu hallintolainkäytön sovintokielteisyyteen. Näihin asioihinhan sovelletaan lakia oikeudenkäynnistä hallintoasioissa.

Sovinnollisuus (mistään sovintokulttuurista on liian uskallettua puhua, koska sovinnollisuus on niin pienimuotoista) toteutuu erityistuomioistuimissa eri tavalla. Se on nimittäin heijastumaa siitä yleisestä prosessilaista, johon lainsäätäjän valinta on päätynyt. Näin erityistuomioistuimet jakaantuvat kahteen ryhmään: sovintokielteiseen vakuutusoikeuteen ja sovintohenkisiin markkinaoikeuteen ja työtuomioistuimeen. Raja on vesittynyt, sillä nekään erityistuomioistuimet, joiden yleinen prosessilaki sovinnon edistämisen sallisi tai jopa siihen velvoittaisi, eivät sovinnon edistämistä tosiasiallisesti prosessinjohdossaan hyödynnä. Tässä toki joku näkee hyvänkin puolen: oikeudenhakijoiden yhdenvertaisuus toteutuu, kun missään erityistuo-

mioistuimessa ei tueta sovinnollisuutta. Siitä, onko tämä oikeuspoliittisesti järkevää, kaikki eivät ole samaa mieltä. Access to justice -tutkija näkee sen kiistattomana epäkohtana. Jos sovinnollisuudesta on hyötyä yleisessä lainkäytössä, miksi siitä ei olisi hyötyä erityisessä lainkäytössä. Mikään käsitteellinen tai toiminnallinen tekijä ei näytä nousevan sovinnon edistämisen esteeksi erityisessä lainkäytössä. Esteitä hakeva tutkija ehkä nostaisi sellaiseksi asiantuntijajäsenen vaikutusvallan heikkenemisen. Puheenjohtajan rooli nimittäin korostuu sovinnon edistämisessä. Access to justice -tutkija ei kylläkään anna tällaiselle näkemykselle painoa.

Kollektiivinen oikeussuoja toimii odottamattoman hyvin erityisessä lainkäytössä. Hallintolainkäytössä yhteisvalituksilla on pitkät perinteet. Yhteisvalitukset ovat itse asiassa vanhempia kuin hallintotuomioistuimet. Yhteisvalituksia tehtiin jo siihen aikaan, kun ”muutoksenhaku” oli hallinnon sisäistä. Joukkovalitusten kaltaisia tilanteitakin on aina syntynyt, kun useat henkilöt ovat valittaneet samasta hallintopäätöksestä. Käsite on tietenkin myöhempien aikojen keksintö. Oikeudenhakijoilla ei ollut vanhaan hyvään aikaan välttämättä tai edes yleensä keskenään yhteyttä. Se estää puhumasta joukkovalituksista nykyisessä merkityksessä, koska käsitteeseen kuuluu vähintäänkin jonkinlainen koordinointi tai ainakin tieto muiden tekemistä rinnakkaisista valituksista. Tuomioistuimelle tilanne näkyy joukkona valituksia, joilla on sattumalta sama pohja, ei joukkovalituksina.

Kaikki kollektiiviset kannetyypit saavat teoriassa normaalin käyttöalansa markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa. Esteitä tai rajoituksia ei ole oikeudenkäynnin rakenteissa, asianosaiskoostumuksessa eikä aineellisessa lainsäädännössä. Kokonaiskuvaa hämärtää enintään työtuomioistuimen erikoisuus, asialegitimaatiota täydentävä kuulemisinstituutio. Markkinaoikeudessa kollektiivisia kanteita on hieman, vaikkakaan markkinaoikeus ei ole niille erityisen suotuisa ympäristö. Oikeudenkäynnit siellä ovat perusluonteeltaan yksilöllisiä. Suurta intressihaltijoiden joukkoa, jolla olisi tarvetta yhteistoimintaan, ei luontaisesti ole, eikä aineellinen lainsäädäntö anna sille edellytyksiäkään. Oli niin tai näin, kollektiiviset kanteet seuraavat markkinaoikeudessa samaa logiikkaa kuin yleisen tuomioistuimen riita-asioissa: myös näin syntyvä kysymyksenasettelu on identtistä ja vastauksetkin oletettavasti enimmäkseen samoja.

7. Asian käsittely erityistuomioistuimessa

7.1 KÄSITTELYTAVAT JA KÄSITTELYURAT

Käsittelyteema on tässä tutkimuksessa ainoa, josta on normaalimittapuun mukaan aineistoa. Aineisto on kylläkin lainopillista: se koostuu enimmäkseen erityistuomioistuimissa toimivien lakimiesten artikkeleista. Kirjoittajien tausta jossain määrin kompensoi systemaattisen empiirisen aineiston puutetta. Empiiristä tutkimustietoa ei nimittäin ole. Praktisen lainopin kategoriaan luettavissa artikkeleissa on kuitenkin paljon empiiriseksi laskettavaa informaatiota erityistuomioistuinten toiminnasta sekä käytännöistä. Artikkeleissa on myös pienimuotoista kritiikkiä ja de lege ferenda -ehdotuksia, joissa kylläkin yleensä lähdetään status quo'n säilyvyydestä, toisin sanoen nykyisistä erityistuomioistuimista sekä niiden oikeudenkäyntiformaateista. Ehdotukset ovat sen mukaisia, formaattia hiovia tai tarkentavia. Ainoa poikkeus tästä yleislinjasta on ehdotus hankinta-asioiden siirtämisestä osaksi erillisen lautakunnan käsiteltäväksi. Ajatus ei ole kotimainen, vaan samanlaisesta lautakuntakonseptista on kokemuksia muissa maissa.

Oikeudenkäyntejä erityistuomioistuimissa värittää kirjallisten ja suullisten käsittelyvaiheiden yhdistelmä. Yksikään niiden oikeudenkäynneistä ei lakitekstien perusteella ole pelkästään kirjallista käsittelyä, vaikka osa asioista – ja vakuutusoikeudessa lähes kaikkia asiat – tulee tosiasiallisesti käsitellyksi yksinomaan kirjallisessa menettelyssä. Lakisystematiikka välillä suosii näkyvästi kirjallista käsittelytapaa. Tämä näkyy silmiinpistävästi vakuutusoikeusprosessissa. Erityinen prosessilaki toki mainitsee suullisen tai ylipäätään suullisuuden käsittelyn kahdesti, ensimmäisen kerran vireilläoloilmoituksen sisällön (15 §) ja toisen lain omalaatuisen prekluusiosäännöksen (17 §) yhteydessä. Tulkinnallisesti oikeudenhakijalla ei pitäisi olla hätää: säännökset asian suullisesta käsittelystä ovat yleisessä prosessilaissa, joka viittaussäännöksen perusteella tulee sovellettavaksi. Siitä huolimatta asetelma on omiaan antamaan vaikutelman, että suullinen käsittely tai edes asian suulli-

nen valmistelu ei kuulu jokapäiväiseen vakuutusoikeusprosessiin. Vaikutelma onkin oikea. Kriitikko moittisi yleisenkin prosessilain lakisystematiikkaa. Laissa oikeudenkäynnistä hallintoasioissa uhrataan eniten palstatilaa ja vaivaa sen kertomiseen, milloin suullinen käsittely ei ole tarpeen – eikä sellaista tarvitse järjestää. Access to justice -tutkija sanoisi asetelmaa nurinkuriseksi oikeuksiin pääsyn kannalta.

Työtuomioistuimessa lakisystemaattinen painotus on toinen. Erityiseen prosessilakiin on otettu vuoden 1993 alioikeusuudistuksesta kopioidut säännökset. Ne ovat hyvin suopeat suulliselle käsittelylle. Työtuomioistuinprosessissa on lisäksi oikea pääkäsittely eikä pelkkä istunto: ratkaisussa otetaan huomioon vain pääkäsittelyssä esitetty aineisto (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 34 §). Näissä puitteissa suullisuusperiaate – ja sen seuralaisena tietenkin välittömyys – toteutuvat modernienkin standardien mukaan hyvin työtuomioistuinprosessissa. Laissa oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa suullinen käsittely mainitaan sekä teollis- ja tekijänoikeudellisten (4:14) että markkinaoikeudellisten asioiden (5:10) yhteydessä. Ensimmäinen maininta on suullisesta valmistelusta, toinen istunnon järjestämisestä. Istunto on suullisen käsittelyn istunto, vaikkakaan sitä ei suoraan sanota. Pääsääntö tosin hukkuu poikkeuksien luetteloon, mikä ei ole harvinaista prosessilaeissa. Istunto markkinaoikeudessa ei kuitenkaan ole käsitteellisesti pääkäsittely, vaikka se onkin oikeudenkäynnin päätepiste. Asian ratkaisussa nimittäin huomioon otetaan myös se aineisto, mitä on muutoin asiassa esitetty. Näin myös työtuomioistuimen ja markkinaoikeuden käsittelyformaateissa on merkittävä ero yhteisestä perustasta huolimatta. Kun käsittely ensimmäisessä painottuu jokseenkin täysin suulliseen käsittelyyn, jälkimmäisessä käsittelytavat kilpailevat keskenään. Näin tuomioistuin saa paljon liikkumatilaa, suosiiko se oikeudenkäynnissä kirjallista vai suullista käsittelytapaa. Liikkumavara on kaksiteräinen: yhtäältä se johtaa kustannustehokkaaseen prosessiin yksittäistapauksessa, toisaalta se tekee oikeudenkäynnistä ennakoimattoman, mikä vaikeuttaa asian ajamista.

Eurooppalaisten tuomareiden suositus antaa, kuten edellä todettiin, neuvon siitä, mikä olisi käsittelyideaali erityistuomioistuimissa. Yleisten ja erityisten prosessien sääntöjen tulisi olla mahdollisimman pitkälle yhteneväiset. Monistisen lainkäytön maissa neuvo auttaa suuresti erityisten prosessilakien

säätämistä. Dualistisen lainkäytön maissa neuvon seuraaminen aiheuttaa perustavanlaatuisen kysymyksen: haetaanko malli erityistuomioistuimille yleisistä tuomioistuimista ja niiden prosessilaista (Suomessa oikeudenkäymiskaari) vai hallintotuomioistuimista ja niiden prosessilaista (Suomessa laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa). Lainsäätäjä on päätynyt sekä että -ratkaisuun. Yksi erityistuomioistuin saa esikuvansa yleisistä tuomioistuimista, yksi hallintotuomioistuimista ja yksi molemmista asiatyypin mukaan.

Kuten edellä huomattiin, vakuutusoikeusprosessi on suorastaan kliinisen puhdas hallintoprosessin perillinen: sääntelyssä ei oikeastaan ole mitään käsiteltäviin asiaryhmiin liittyvää, ei mitään sosiaaliturva-asioille ”erityistä”.[335] Historiaa tuntevaa tämä ei yllätä. Vakuutusoikeuden edeltäjä, vakuutusneuvosto, käytti täyskirjallista käsittelytapaa, vaikka asianosainen saattoi, saatuaan siihen ”neuvoston erikoisen suostumuksen”, suullisesti ajaa asiaansa neuvoston istunnossa. Lähteissä ei kylläkään ole mainintoja siitä, että tällaisia suostumuksia olisi ikinä annettu, mutta lähteet ovat kieltämättä niukat. Kovin tavallinen näky suullinen käsittely ei vakuutusneuvostossa varmasti ollut.[336] Vakuutusneuvoston ”prosessin” erikoisuus oli, että myös todistajien kuuleminen oli ’ulkoistettu’ – nykyisen välimieslainkäytön tapaan – yleisille alioikeuksille. Tosin sekin lienee jäänyt käytännössä hyvin poikkeukselliseksi. Tässä suhteessa vakuutusoikeus on astetta modernimpi: se kuulee itse todistajansa, kunhan vain asiassa järjestetään suullinen käsittely.[337]

Työtuomioistuinprosessi on muokattu oikeudenkäymiskaaren riita-asiakonseptin sovellus. Tässä valinnan kriteerit ovat hämärät. Luultavasti niitä ei ole tietoisesti eritelty, jolloin nykytila selittyy historiallisella jatkumolla tai jäsentymättömillä mielikuvilla siitä, mikä konsepti sopii parhaiten nii-

335. Tämä toki herättää kysymyksen, tarvitaanko tätä erityistuomioistuinta. On myönnettävä, että ”erityisten” menettelysääntöjen puuttuminen ei pakota myöntämään, että erityistä tuomioistuinta ei tarvita. Voihan asioissa olla jotain ”sisällöllisesti” erilaista. Tosin tämäkään argumentti ei kanna pitkälle, koska yleiset tuomioituimet (tässä hallinto-oikeudet) käsittelevät huomattavan samanlaisia sosiaaliturva-asioita. Näin olettamus sosiaaliturva-asioiden luonnonlainkaltaisesta ”erityisyydestä” kaatuu.

336. Kuvaus asian käsittelystä vakuutusneuvostossa on lakiasiain käsikirjassa vuodelta 1936 (s. 129).

337. Suullisen käsittelyn ja todistajien kuulemisen kytkentä on toki luonnollinen mutta samalla oikeudenhakijan kannalta vaarallinen. Tuomioistuin kuvainnollisesti pääsee kuulemasta todistajia, kun se katsoo, ettei suullinen käsittely ole tarpeen. Tässä ei väitetä, että näin ajateltaisiin, vielä vähemmän tehtäisiin, mutta joka tapauksessa kirjallinen käsittelytapa nostaa uuden esteen henkilötodistelulle. Pääkäsittelytyyppisessä formaatissa henkilötodistelu on suoraviivaisempaa. Asiassa järjestetään suullinen pääkäsittely, jossa todistajia kuullaan.

hin asioihin, joita tuomioistuin käsittelee tai tulee käsittelemään. Historiallisella jatkuvuudella on todennäköisesti suuri vaikutus, toisin sanoen kerran omaksutusta perinteestä ei luovuta. Työtuomioistuin sai onnekseen ennakkoluulottoman alun, koska sillä ei ollut yhtä selvää edeltäjää kuin vakuutusoikeudella. Asiaan ehkä vaikutti lainsäätäjän halukkuus luoda uusi oikeudenkäyntiformaatti. Asian käsittelytavoissa vuoden 1946 laki työtuomioistuimesta oli asian käsittelyn osalta aikaansa nähden hyvin edistyksellinen: tuomioistuimella oli oikeus esittää asianosaisille kysymyksiä, kuulla omasta aloitteestaan todistajia, määrätä asiakirjoja esitettäväksi sekä antaa määräyksiä siitä, että asianosaisen tuli ”selvittää” asia (määräystä voitiin tehostaa uhkasakolla), kun taas vastaavat valtuudet puuttuivat ja puuttuvat yleisiltä tuomioistuimilta.[338] Vuoden 1946 laki tunsi myös osatuomion, jota markkinoitiin vuoden 1993 alioikeusuudistuksessa suurena uutuutena. Prosessioikeudellinen kirjallisuus onkin kiitellyt, kuinka hyvin työtuomioistuimessa toteutettiin alusta alkaen ”melko pitkälle” suullista, välitöntä ja keskitettyä käsittelyä.[339] Lisäksi menettely jaettiin valmisteluun ja pääkäsittelyyn jo vuoden 1974 uudistuksessa eli aikana, jolloin jäsennelty oikeudenkäynti oli kaukainen haave tuomioistuinlaitoksen uudistamisen ikuisuushankkeissa.

Markkinaoikeus on prosessilain säätäjän ongelmalapsi, vaikka silmällä pidetään vain yhtä asiatyyppiä eli riita-asioita. Oikeudenkäynti jakaantuu (enimmäkseen) suulliseen valmisteluun ja suulliseen istuntoon.[340] Istuntoa kutsutaan usein kirjallisuudessa ”pääkäsittelyksi”, mutta tutkimuksessa on asianmukaisesti, kuten edellä havaittiin, tuotu esiin, että istunto ei ole oikea pääkäsittely eli pääkäsittely samassa merkityksessä kuin oikeudenkäymiskaaressa.[341] Muukin kuin istunnossa esitetty otetaan huomioon, joten prekluusiota ei tapahdu ja kanteen muuttamiskieltokin menettää merkitystään. Markkinaoikeuden istunto on siis samanlainen kuin vakuutusoikeuden tai

338. Sen sijaan vastaava järjestely on otettu käyttöön sukupolvea uudemmassa markkinaoikeudessa. Markkinaoikeus nimittäin voi hankkia selvitystä omasta aloitteestaan ja velvoittaa elinkeinonharjoittajan antamaan tietoja ’asian selvittämiseksi’. Ks. Nyblin 2012 s. 94. Fraasi on tavallinen erityiskokoonpanojen prosesseissa. Esimerkiksi kiinteistönmuodostamislaki menee vielä pitemmälle. Sen mukaan maaoikeus voi joko omasta aloitteestaan hankkia selvitystä tai kehottaa asianosaista ”hankkimaan” asian ratkaisemiseksi tarvittavan selvityksen (264 §).
339. Näin Virolainen 1995 s. 484.
340. Kirjallisuudessa on katsottu, että valmistelu on useimmiten ”myös” suullinen ja että istunnon järjestäminen on ”vahva” pääsääntö. Ks. esimerkiksi Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 564.
341. Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 563.

hallinto-oikeuden istunto, erona vain sen suullisuus. Periaateratkaisuna se on outo: suullisuutta ei ole tapana yhdistää ”istuntotyyppiseen” istuntoon. Outoutta lisää se, että tämän erikoisen istunnon sisällöstä tai menettelyn kulusta ei ole määräyksiä erityisessä prosessilaissa. Markkinaoikeus kylläkin täyttää tämän aukon noudattamalla oikeudenkäymiskaaren (tarkemmin oikeudenkäymiskaaren 6:2) säännöksiä pääkäsittelystä. Säännökset ovat onneksi niin yleisiä, että ne toimivat totaalisen erilaisessa kontekstissa.

Markkinaoikeuteen on kerätty hyvin erilaisia asioita. Merkille on pantu esimerkiksi, että markkinaoikeuden lainkäyttö on ”kaksijakoista”. Markkinaoikeus käsittelee sekä hallintolainkäytön että siviiliprosessin sektorille ennen kuuluneita asioita, toisin sanoen se toimii sekä yleisenä tuomioistuimena että hallintotuomioistuimena. Ennen kuulumatonta se ei kylläkään ole. Sama kaksijakoisuus vallitsee myös työtuomioistuimessa. Siellä kuitenkin valitusasioita on hyvin vähän, toiseksi niille ei ole säädännäisä käsittelyuria, vaan nämä asiat jäävät käsittelyssä järjestelmän ”sisään”, eli yleisviittauksen varaan. Dualistisessa järjestelmässä tämä kaksitoimisuus on erikoisen erikoista: järjestelmä nimittäin perustuu olettamukselle kahden asiatyypin perustavasta erilaisuudesta ja sen vaatimista erityyppisistä tuomioistuimista. Monistisissa maissa tämä ei sen kummempaa huomiota herättäisi. Tällaisissa maissa on vain yhden linjan tuomioistuimia.

Monimutkaisuutta tuo markkinaoikeuteen vielä se, että ”siviiliprosessiin” ennen kuuluvat asiat on jaettu riita-asioihin ja hakemusasioihin.[342] Erolla on (tai oikeammin on ollut) prosessioikeuden perusteoriassa fundamentaalinen merkitys.[343] Leikkimielinen lukija olisi tässä vaiheessa huomauttanut, että lakien laatijat ovat yrittäneet saada aikaan mahdollisimman monipolvisen järjestelmän vanhoja käsitteitä mielivaltaisesti yhteen liittäen. Totta on, että markkinaoikeuden lainsäädäntö on liitettävissä ”moderniin” lainsäädäntöstrategiaan. Jos tavoitteena on ”prosessien diversiteetti’, markkinaoikeudessa päästään tässä suhteessa pitkälle.[344] Diversiteetti on kestävän kehityksen tapaan muoti-ilmiö, joka toki on lupa ulottaa myös oikeuspolitiikkaan ja prosessilakeihin. Jokainen voi huoletta antaa niille oman tulkintansa, koska käsitteet ovat epämääräisiä ja erilaisia eri yhteyksissä. Diversiteetti ei tässä yhteydessä tarkoita enää sitä liikkumavaraa, minkä perusprosessien sääntely

342. Ks. Nyblin 2012 s. 94.
343. Ks. Lappalainen 1995 s. 156.
344. Tavoite on oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistiosta (2022 s. 85).

– esimerkiksi OK 5 ja 6 luvut – tuomioistuimelle jättävät. Yleiset prosessilait ovat Suomessa varsin joustavia: käsittely voidaan pitkälti sovittaa yksittäistapauksen vaatimuksiin. Se, tehdäänkö näin tosiasiallisesti, jää arvailtavaksi. Asianhallintakin urautuu, eli seuraa suurin piirtein samoja raiteita riippumatta siitä, mikä olisi tarkoituksenmukaista. Prosesseja ei siis räätälöidä. Diversiteetillä tarkoitetaan monesti myös sitä, että tuomioistuimilla on erilaisia käsittelyuria, joille saapuvat asiat ohjataan. Tämä ajatus toteutuukin markkinaoikeudessa. Sielläkin perusurat syntyvät jo kaksiasianosaisen asiarakenteen paineesta: yhtäältä siviiliprosessin, toisaalta hallintoprosessin soveltaminen erityyppisiin asioihin saa aikaan luontaisesti kaksi käsittelyuraa.

Laissa on sen lisäksi kaksi omaa uraa, joten lopputulos on neljän käsittelyuran malli: kilpailu- ja valvonta-asiat (2 luku), hankinta-asiat (3 luku), teollis- ja tekijänoikeudelliset asiat (4 luku) sekä markkinaoikeudelliset asiat (5 luku).[345] Käsittelyurista on omia säännöksiä, jonka lisäksi urat palautuvat viittaussäännöksiä seuraten yleisiin prosessilakeihinsa. Sitä, ovatko kilpailu- ja valvonta-asioiden sekä hankinta-asioiden urat todellisia käsittelyuria, saatetaan epäillä. Niillä on laissa oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa omat lukunsa, mutta luvuissa on vain yleisviittaus lakiin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa ja sisäinen viittaus säännöksiin valmisteluistunnosta ja suullisesta käsittelystä. Viitatut säännökset eivät kuitenkaan ole hallintoprosessin säännösten suoria kopioita, mikä oikeuttaa puhumaan käsittelyurista. Muissa asiaryhmissä käsitteellistä epäselvyyttä ei synny, koska urilla on runsas erityissääntelynsä.

Markkinaoikeuden uraformaatti poikkeaa klassisesta rakenteesta. Uraa ei määrää yksittäisen asian vaikeus, laajuus tai kiireellisyys vaan asiaan sovellettava laki. Dramaattisesta poikkeamasta ei ole kysymys: yhtä hyvin yleisissä tuomioistuimissa voidaan sanoa, että hakemus-, riita- ja rikosasiat määräytyvät sovellettavan lain perusteella. Enintään voidaan sanoa, että yhdessäkään asiaryhmässä ei ole ”sisäisiä” käsittelyuria. Tosin on olemassa mahdollisuus julistaa yksittäinen asia kiireelliseksi, mitä tavallaan voidaan pitää käsittelyurana (OK 19 luku). Tällaisia asioita on kuitenkin niin vähän, että ne eivät riitä pysyväksi käsittelyuraksi.

345. Teollis- ja tekijänoikeusasioilla on lisäksi kaksi alauraa, valitusasioiden (2-16 §) ja riita-asioiden (17-24 §) urat. Nimitystä ”markkinaoikeudelliset asiat” on pidetty tässä yhteydessä harhaanjohtavana. Ks. Viitanen 2017 s. 494.

7.2 INTEGROITU ASIANTUNTEMUS JA ASIANOSAISTEN KUULEMINEN

Kuten edellä todettiin, asiantuntijajäsenet tuovat oman haasteensa asian käsittelyyn. Voidaan sanoa, että haaste on ennen kaikkea prosessinjohdollinen. Asiantuntijajäsenten soveltamat kokemussäännöt on tuotava keskusteltaviksi ja käsiteltäviksi oikeudenkäynnissä. Asianosaisille on toisin sanoen annettava tilaisuus argumentointiin sellaisesta asiantuntijatiedosta, joka ei kerry asiantuntijatodistelusta; asiantuntijatodistelussahan tilaisuus dialogiin automaattisesti syntyy, viimeistään loppulausunnoissa. Asianosaisten on vuoropuhelun ohella saatava mahdollisuus ja kohtuullinen aika esittää omaa asiantuntijatodistelua joko tukemaan asiantuntijajäsenen näkemystä[346] tai kumoamaan tämä näkemys. Muutoin kuulemisperiaate ei toteudu. Prosessinjohdossa on myös pidettävä huoli asiantuntijajäsenen tiedontarpeesta. Asiantuntijajäsenille on varattava oikea-aikaisesti tilaisuus esittää kirjallisia ja suullisia kysymyksiä sekä asianosaisille että todistajille ja muille asiantuntijoille, joita oikeudenkäynnissä ehkä kuullaan. Näin asiantuntijajäsen saa sen tietopohjan, jolle hän muodostaa tieteellisen näkemyksensä. Jos tietopohja jää vääräksi tai vajavaiseksi, se siirtyy tieteelliseen tulkintaan. Tieteellinen tulkinta esimerkiksi voi olla oikea, mutta se ei sovellu kyseiseen yksittäistapaukseen. Jos prosessijohto ei täytä näitä standardeja, oikeudenkäyntiä jää rasittamaan menettelyvirhe. Sen vaikutus vaihtelee, mutta kuulemisperiaatteen loukkaaminen on säännönmukaisesti kohtalokas. Se johtaa normaalissa muutoksenhaussa asian palauttamiseen. Jos tuomioistuimen ratkaisu on lopullinen (kuten se usein on erityistuomioistuimessa), päätös tulee kumotuksi ylimääräisessä muutoksenhaussa.

Kuulemista eli kontradiktorista periaatetta on kylläkin syytä jäsentää, jotta sen noudattamiseen oikeudenkäynnissä voidaan paremmin ottaa kantaa. Kannattaa kysyä yhtäältä, millä tavoin asianosaista on kuultava asiantuntijatiedosta, toisaalta miten laaja-alaista (tai oikeammin yksilöityä) kuulemisen on oltava. Nämä kysymykset aktualisoituvat käytännössä yleensä yhdessä, mutta ne on syytä selvyyden vuoksi erottaa. Ensiksikin: tarkoituksen on

346. Oma asiantuntijatodistelu yleensä katsotaan aiheelliseksi vain, kun asiantuntijajäsenen näkemys on asianosaiselle epäedullinen. Kummoista mielikuvitusta ei tarvita sen huomaamiseen, että myös näkemyksestä hyötyvä asianosainen esittää vahventavaa asiantuntijatodistelua, toisin sanoen hän tukee asiantuntijajäsentä ja samalla varautuu siihen, että tämä salaisessa päätösneuvottelussa onkin muuttanut mieltään.

oltava selvä. Asianosaisen on saatava yksiselitteinen tieto siitä, että häntä nimenomaan kuullaan, eli hänen halutaan tekevän jotain (toki hän voi sen omalla riskillään laiminlyödä). Eri mieltä tuskin ollaan siitä, että asiakirja-aineiston pelkkä tiedoksi antaminen asianosaiselle ei ole lain tarkoittamaa kuulemista. Toki asianosainen voi oma-aloitteisesti esittää siitä käsityksensä, mutta hän ei tiedä, onko siihen tarvetta tai mistä hänen ylipäätään tulisi esittää käsityksensä. Ratkaisu KKO 2023:61 on tässä suhteessa selkeä. Sattumalta tapaus koski tämän tutkimuksen tarkastelemaa markkinaoikeutta. Ratkaisuohjeen mukaan aineiston tiedoksi antaminen ei korvaa järjestettyä kuulemista, koska ”ei voida edellyttää, että asianosainen saatuaan jotain tiedoksi oma-aloitteisesti ilmoittaa haluavansa tulla kuulluksi”. Perusteluissa sääntöä vielä yleistetään: asianosainen ei saa jäädä epätietoiseksi siitä, mitä toimenpiteitä häneltä odotetaan.[347]

Ratkaisuohje kylläkin jättää sivuteemoja auki. Jos asianosainen kuitenkin kommentoi tavalla tai toisella tiedoksi annettua aineistoa, katsotaanko hänen tulleen asianmukaisesti kuulluksi. Vastaus on tai olisi muodollisin perustein kieltävä: asianosaiselle ei ole varattu tilaisuutta lausuman antamiseen.[348] Modernimpi tulkinta liittää arvion annetun lausuman sisältöön. Jos asianosainen oma-aloitteisesti kommentoi sitä, mitä hänen pitikin kommentoida, hän on tullut kunnolla kuulluksi. Toki parempi on, että asianosainen ei oma-aloitteisesti ota kantaa tiedoksi annettuun aineistoon vaan kysyy tuomioistuimelta aineiston lähettämisen tarkoitusta, toisin sanoen tiedustelee, onko tarkoitus, että hän antaa kirjallisen lausuman ja mistä hänen halutaan lausuvan. Tällainen tiedustelu kylläkin vaatii melkoista rohkeutta, koska se on samalla melko näkyvä huomautus siitä, että prosessijohto ei ole kunnossa. Kynnystä kyselyihin nostaa sekin, että tällainen näsäviisaus (jollaiseksi se helposti nähdään) ei ole eduksi päämiehen asialle. Asianajajan tehtävähän ei ole ”opettaa” tuomioistuimelle prosessinjohtoa.[349]

347. Kohta 7. Oikeuskäytäntö ei selvästikään ole ottanut opikseen aikaisemmasta ratkaisusta KKO 2014:83. Sen ratkaisuohje on itse asiassa laajempi. Asianosaisen on saatava ”toimintamahdollisuuksistaan” selvä ohjaus tuomioistuimelta.

348. Ratkaisussa KKO 2023:61 korkein oikeus näyttää olleen toisella kannalla. Perusteluissa nimittäin huomautetaan, että asianosainen ei ollut antanut lausumaa myöskään oma-aloitteisesti. Kirjaimellisesti ymmärrettynä mikä tahansa oma-aloitteinen kommentti olisi täyttänyt kuulemisvaatimuksen. Kokenut lakimies toki varoo oma-aloitteisia lausumia. Ensinnäkin sellaiset saatetaan ymmärtää prosessinjohtoon puuttumiseksi, toiseksi oma-aloitteinen lausuma jää helposti pinnalliseksi. Lakimies kun ei tiedä, onko lausuma oikeasti tarpeen.

349. Ratkaisussa KKO 2023:61 on myös helppo syyllistää vastapuoli (eli turvaamistoimen haki-

Astevaihtelu jatkuu. Jos asianosaiselle nimenomaan varataan tilaisuus tulla kuulluksi (jargonin mukaan tilaisuus lausuman antamiseen) mutta asianosaiselle ei kerrota sen syytä, tilaisuuden varaaminen osoittaa kyllä yhteydenoton tarkoituksen: aineistossa on seikka, johon hän ei ole aikaisemmin ottanut kantaa ja joka tuomioistuimen mielestä on asiaan vaikuttavaa – siis hänen kannattaa antaa lausuma. Totta on, että asianosainen ei näin yleisessä lausumapyynnössä pysty päättelemään, mistä hänen oikeastaan pitäisi lausua. Tämä taas johtaa siihen, että asianosainen joko kommentoi hieman kaikkea tai täyttää lausumansa toistoilla ja fraaseilla. Tilaisuuden varaamisessa onkin syytä erottaa kaksi muunnelmaa. Ensimmäisessä asianosaisen odotetaan lausuvan jostain erityisestä, toisin sanoen vastaavan ”yksilöityihin kysymyksiin”. Toisessa muunnelmassa asianosainen saa itse päättää, onko hänellä aihetta lausumaan ja mistä hän ylipäätään lausuu. Yksilöimätön lausumapyyntö on lähellä aineiston tiedoksi antamista: kumpikin siirtää pallon ja vastuun asianosaiselle. Tällainen pyyntö on tuomioistuimelle kannalta ”helppo” mutta lausumaa antavalle asianosaisille ”vaikea”. Yleisessä prosessilaissa tämä ei ole edes sallittua: jos lisäkuulemista tarvitaan, se voi tapahtua joko kirjallisesti tai suullisessa istunnossa. Jos tuomioistuin jatkaa kuulemista kirjallisesti, lausumapyynnössä on yksilöitävä, mistä kysymyksestä asianosaisen on lausuttava (OK 5:15a).[350] Vaikka periaate on yksiselitteinen, kysymyksen ”yksilöinti” voi käytännössä jäädä täysin erämääräiseksi.

Toiseksi asianosaisen on pystyttävä ottamaan kantaa johonkin konkreettiseen seikkaan (paremman sanan puuttuessa), jotta hänen katsotaan tulleen lain merkityksessä kuulluksi. Juridinen kuuleminen on paljon ankarampi käsite kuin yleiskielinen kuuleminen. Jos asianosaiselle varataan tilaisuus lausumaan ”asian tieteellisistä seikoista”, kuulemisen tarkoitus ei toteudu.

ja), joka laiminlöi antaa oma-aloitteisesti lausuman tiedoksi annetusta uudesta aineistosta. Vastapuoli toimi oikeastaan täysin prosessilain hengen mukaisesti. Hän saattoi luottaa siihen, että häneltä myöhemmin pyydetään lausuma tai varataan muu tilaisuus kuulemiseen, esimerkiksi suullinen käsittely. (Ratkaisuselostuksesta ei käy ilmi, järjestettiinkö asiassa suullinen valmistelu tai suullinen käsittely). Kaukana ei ole myöskään päätelmä, että hän ei pitänyt lausumaa tarpeellisena, koska pelkkä aineiston tiedoksi antaminen oikeutti päättelemään, että markkinaoikeus ei pitänyt turvaamistoimiasian vastaajan viime hetken argumentteja asiaan vaikuttavina.

350. Joskus erityislakeihin on otettu tästä erikseen määräys, vaikka se seuraa jo yleisviittauksesta prosessilakiin. Esimerkiksi kiinteistönmuodostamislaki (554/1995) säätää, että maaoikeusprosessissa maaoikeuden on, jos se kehottaa asianosaisia toimittamaan kirjallisen lausuman, määrättävä, mistä kysymyksestä asianosaisen on lausuttava (257 §). Maaoikeusprosessiin kuitenkin sovelletaan ”yleisistä tuomioistuimista voimassa olevia säännöksiä” (270 §).

Asianosaista on muodollisesti kuultu, mutta kuulemisen tarkoitus jää saavuttamatta. Asianosaiselle on lisäksi kerrottava, mikä kyseinen tieteellinen seikka on ja mikä on asiantuntijajäsenen näkemys siitä. Ideaalimaailmassa asianosaiselle kerrotaan myös, mihin tutkimustietoon tai havaintoihin asiantuntija perustaa mielipiteensä. Näin asianosainen pystyy helpommin arvioimaan näkemyksen tieteellistä pohjaa. Näistä standardeista on käytännössä pakko tinkiä, jolloin kysymykseksi jää kynnyksen sijainti: milloin viimeistään kuulemisen idea katoaa. Kiistatonta on, että yleiskuulemista ei hyväksytä: asianosaiselle on minimissään ja kaikkein suopeimmassakin luennassa ilmoitettava, mistä nimenomaisesta ”tieteellisestä seikasta” eli de facto ilmoitetusta kokemussäännöstä tuomioistuin haluaa kuulla hänen mielipiteensä. Tämän jälkeen mielipiteet todennäköisesti jakaantuvat: access to justice -tutkija asettaa vaatimuksen, että asianosaisen on saatava lausumansa pohjaksi asiantuntijajäsenen näkemys, ainakin alustava sellainen.[351]

Käytännön tuomari vastustaa näin pitkälle menevää vaatimusta. Hän huomauttaa, että asiantuntijajäsenen mielipiteenmuodostus on esimerkiksi kesken tai että ei ole selvää, mitä kokemussääntöjä tullaan ylipäätään soveltamaan. Perinteisen prosessioikeuden tutkija käyttää arviointiin samoja sääntöjä kuin yllättävään lainsoveltamiseen. On riittävää, että kaikki mahdolliset kokemussäännöt tulevat oikeudenkäynnissä keskustelluiksi. Tuomarin ei tarvitse vielä oikeudenkäynnissä ilmoittaa, mitä lakia tai tulkintaa hän tulee ratkaisussaan soveltamaan. Tästä syystä asiantuntijankaan ei tarvitse yksilöidä tieteellistä tulkintaansa mutta kylläkin kertoa, mihin sitä tarvitaan.

Aineiston ylenmääräinen karttuminen on markkinaoikeuden ongelmia.[352] Esimerkiksi vaikea IPR-asia, josta KKO 2023:61 on esimerkki, voi tuottaa aineistoa tuhansia sivuja. Jotta sitä kyetään hallitsemaan, olisi sinänsä järkevää jakaa se kahteen ryhmään, kuulemista vaativaan ja ainoastaan tiedoksi annettavaan. Ensimmäisessä vastapuolen on saatava tilaisuus kommentointiin, toisen vastapuoli voi ottaa huomioon esimerkiksi omaa asianajamista suunnitellessaan, mutta hänelle ei tarvitse antaa tilaisuutta lausumiin. Rajanveto on kuitenkin mahdoton: asianosaisen on saatava itse päättää, onko aineisto

351. Itsestään selvää nykyisin on, että asianosaisen on saatava tilaisuus esittää kantansa aineistosta, jonka tuomioistuin on hankkinut tai joka on saatu ulkopuolelta (esim. viranomaisen oma-aloitteisesta lausunnosta). Ks. esimerkiksi Virolainen 1995 s. 215.

352. Myös moniasianosaiset ympäristöasiat (joihin tässä luetaan kaavoitus- ja rakentamisasiat) hallinto-oikeuksissa ovat tunnettuja valtaisista paperivuoristaan (tai nykyisin digitaalisista tiedostoistaan). Ks. Koulu 2023a s. 209.

sellaista, että hänen kannattaa esittää siitä mielipiteensä. Näin pelkkä aineiston tiedoksi antaminen ilman tilaisuuden varaamista, mikä vaatii määräaikoja ja yksilöintejä, on itse asiassa varsin praktinen tapa. Se ei välttämättä ole prosessilainkaan vastaista, jos asianosaisia rohkaistaan oma-aloitteiseen lausuman antamiseen.

Tämä kirja on access to justice -tutkimusta, joten on selvää, että etusijalle asetetaan access to justice -henkinen tulkinta. Kun asianosaista kuullaan, hänelle on kerrottava sekä "tieteellinen seikka" että asiantuntijajäsenen näkemys siitä. Näin on meneteltävä myös, kun asiantuntija on vain avustava, toisin sanoen hän ei kuulu kokoonpanoon. Pääasiaa nämä tulkinnan vaihtoehdot eivät muuta. Kuulemisperiaatteesta ja samalla oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardeista pystytään ilman isompaa vaivaa pitämään kiinni myös silloin, kun oikeudenkäynnissä käytetään hyväksi integroitua asiantuntemusta. Samalla näkyy, että standardit joutuvat vaaraan, ellei tuomioistuin kanna huolta prosessinjohdosta ja ennen kaikkea kuulemisperiaatteen aidosta toteutumisesta oikeudenkäynnissä. On helppo panna merkille, että prosessinjohdon merkitys kasvaa integroiduissa oikeudenkäynneissä. Samalla se myös vaikeutuu syntyvän kolmikantaisen vuorovaikutuksen takia.

Lausuman pyytäminen yksilöidystä kysymyksestä – tässä asiantuntijajäsenen tieteellisestä tulkinnasta – on verrattomasti paras vaihtoehto. Se keskittää käsittelyn olennaisiin seikkoihin, kun taas yleinen kuuleminen on eräänlaista hakuammuntaa. Erityiseen kuulemiseen (eli kysymysten esittämiseen) on myös liitettävissä haitallinen todistusvaikutus, jota ei kylläkään kunnolla hyödynnetä. Laki sen kuitenkin mahdollistaa (OK 17:6). Tämä tarkoittaa, että tuomioistuin arvioi, mikä vaikutus vastaamatta jättämisellä – tai kiertelevällä vastaamisella – on asiassa. Vaikutus on epäilemättä haitallinen, vaikkakaan lakiteksti ei sitä suoraan sano. On myönnettävä, että tässäkin tapauksessa yksilöity lausumapyyntö on tuomioistuimelle työläin vaihtoehto. Ensiksikin asiantuntijajäsenen näkemyksen on oltava valmis ja kirjallisessa muodossa, toiseksi tuomioistuimen on muotoiltava kysymyksensä ja päätettävä, mikä on kohtuullinen määräaika vastaamiseen. Kysymyksen muotoilu ei kylläkään juuri työllistä: kysymys voi sisältää vain pyynnön kannanotosta asiantuntijajäsenen näkemykseen. Sen sijaan työtä aiheutuu, jos asiantuntijajäsenen näkemys on vasta suullinen ja tuomioistuin joutuu ensin puke-

maan sen kirjalliseen muotoon, jotta asianosainen voi ottaa siihen kantaa. Työläys kuitenkin kuvainnollisesti maksaa itsensä takaisin, kun asia etenee ratkaisuvaiheeseen.

Kirjallinen käsittelytapa ei sinänsä estä asianosaisen kuulemista asiantuntijatiedosta: se sitä jopa helpottaa, koska siinä asiantuntijajäsenkin teoriassa joutuu esittämään näkemyksensä kirjallisesti. Laki ei kylläkään sitä johdonmukaisesti vaadi, joten mahdollista on, että asiantuntijajäsen esittää näkemyksensä suullisesti muille tuomioistuimen jäsenille – ääritapauksissa vasta päätösneuvottelussa. Tällöin kuulemisperiaate jää takuulla toteutumatta, eikä minkäänlaista mahdollisuutta omaan asiantuntijatodisteluunkaan jää. Tuomariroolinsa hukkaava asiantuntijajäsen voi jopa tarkoituksella luoda tällaisen tilanteen. Tässäkin vastuu on viime kädessä tuomioistuimella tai sen ammattituomareilla, etenkin puheenjohtajalla. Hänen on puututtava asiantuntijatiedon panttaamiseen ja salaamiseen asianosaisilta. Vielä enemmän ammattituomareiden häpeäksi jää, jos he jättävät asiantuntijan näkemyksen ja sen perustelut pois ratkaisun perusteluista, oli sen motiivi tuomarin mielestä kuinka hyväksyttävä tahansa. Integroidun asiantuntemuksen huono maine on paljolti seurausta niistä julkisista epäilyksistä, joiden kohteeksi asiantuntijoiden suositukset ovat jokseenkin kaikilla elämänaloilla joutuneet, esimerkkinä COVID19-pandemian kokemukset. Osaksi syynä ovat varmaan myös todelliset menettelyvirheet oikeudenkäynneissä, osaksi selitys on yksinkertaisesti läpinäkyvyyden puuttumisessa.

Toinen periaatteellinen kysymys kuuluu, miten asiantuntijajäsenen tiedontarve asiassa tyydytetään. Kysymys liittyy siihen, missä laajuudessa tuomioistuimeen kytkeytyvä asiantuntija saa puuttua asian käsittelyyn. Vastauksessa näkyy asiantuntijoiden erilainen asema: asiantuntija voi olla kokoonpanossa tai pelkästään ”auttaa” tuomioistuinta. Oma lukunsa ovat vielä integroidut asiantuntijatodistajat, esimerkkinä vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Käsittelytavalla, oli se suullinen, kirjallinen tai niiden yhdistelmä, ei ole tai ei saisi olla merkitystä. Käsittelytapa kyllä voi näkyä. Suullisessa käsittelyssä asiantuntijan puuttuminen menettelynkulkuun on vähäeleisempään, asiantuntija esimerkiksi kysyy jotain teknistä yksityiskohtaa asianosaisilta. Kirjallisessa käsittelyssä puuttuminen jättää oikeudenkäyntiin asiakirjajälkensä, vähintään kirjalliset lausumapyynnöt tai vastaavat

viestit. Laki antaa tarkat määräykset ”avustavien” asiantuntijoiden asemasta. Se voi vaihdella merioikeusasioiden totaalisesta bisittare-roolista immateriaalisten rikosasioiden melkoiseen aktiivisuuteen. Jälkimmäisille asiantuntijoille laki antaa oikeuden esittää kysymyksiä muille oikeudenkäynnin toimijoille, kun taas ensimmäisille asiantuntijoille kaikkinainen puuttuminen on sidottu puheenjohtajan pyyntöön tai vähintäänkin lupaan. Sen sijaan asiantuntijajäsenistä laki oudosti vaikenee täysin. Näin käy myös integroitujen asiantuntijatodistajien kohdalla, mutta syy siihen on vesiselvä. He rinnastuvat laissa tavallisiin asiantuntijatodistajiin, joten heillä ei ole minkäänlaista oikeutta puuttua oma-aloitteisesti asian käsittelyyn. He voivat pyytää enintään tuomioistuimelta ohjeita ja lisätietoja, jos se on tarpeen. Tuomioistuimen päätettäväksi jää, kehottaako se asianosaisia tietojen antamiseen tai vastaamaan asiantuntijan kysymyksiin. Suoria kysymyksiä asianosaisille, vielä vähemmän muille asiantuntijoille tai todistajille integroidut asiantuntijatodistajat eivät periaatteessa saa esittää, ellei tuomioistuin anna siihen lupaa. Käytännössä integroidun asiantuntijatodistajan asema oikeudenkäynnissä on luultavasti muuta kuin teoriassa: hänellä on takanaan valmiiksi tuomioistuimen luottamus ja tuki.

Asiantuntijajäsenet ovat nimensä mukaisesti tuomioistuimen täysivaltaisia jäseniä. He eivät tarvitse oikeudenkäyntiin osallistumiseen tuomioistuimen, käytännössä sen puheenjohtajan lupaa. He voivat yhtäältä esittää haluamansa kysymykset asianosaisille, todistajille ja muille asiantuntijoille. Toisaalta he voivat oman tieteenalansa kysymyksissä ohjata keskustelua oikeisiin teemoihin. Totta on, että käytännössä asiantuntijajäsen tavallisesti pyytää tällaisiin toimiin luvan puheenjohtajalta tai tämä varaa asiantuntijajäsenelle siihen varta vasten tilaisuuden, jos prosessinjohto on hyvää. Kumpikin on pelkkää kohteliaisuutta ja hyvää käytöstä: asiantuntijajäsen ei tällaista lupaa aidosti tarvitse. Eri asia on, että tehokas prosessinjohto edellyttää lakimiespuheenjohtajan ja muuta tieteenalaa edustavan asiantuntijan yhteistoimintaa. Prosessinjohto on periaatteessa puheenjohtajan vastuualuetta ja samalla osaamisaluetta. Kummankin profession tulisi seurata normaalia roolijakoa, jotta prosessinjohto ei hajoa. Todellista vaaraa siitä ei tunnu olevan. Lähteissä ei ole mainintoja siitä, että asiantuntijajäsenet olisivat hakeneet oikeudenkäynnin hallintaa. Pikemmin lukija saa kuvan, että asiantuntijajä-

senet ovat jopa liian varovaisia ja suorastaan passiivisia: he eivät oma-aloitteisesti yritä hankkia niitäkään tietoja, joita heidän tieteellinen tulkintansa vaatisi perustakseen.

7.3 SUULLINEN KÄSITTELY

Kiistely suullisten käsittelyjen tarpeellisuudesta tai tarpeettomuudesta on vuosikaudet leimannut sekä oikeuspolitiikkaa että prosessioikeuden tutkimusta. Kiistely on kaksijakoista. Yhtäältä yleisessä lainkäytössä suppeassa merkityksessä (eli yleisten tuomioistuinten oikeudenkäynneissä) kiistaa on ollut siitä, onko suullisia käsittelyvaiheita liikaa. Tällaiset käsittelyvaiheet ovat kalliita, ja niiden järjestäminen pitkittää oikeudenkäyntejä. Riita-asioissa oikeudenkäynnin kustannukset ylittävät etenkin yksityisten kansalaisten maksukyvyn ja ovat usein suhteettomia riitaintressiin nähden. Tämä keskustelu on toistaiseksi vaimeaa ja muodostaa lähinnä taustan kustannuskeskustelulle. Hallintolainkäytössä aihe on päinvastainen: kaikki muut paitsi tuomioistuimet itse toivovat suullisten käsittelyjen määrän merkittävää lisäämistä. Mielipiteenvaihto ei ole kovin älyllistä: pikemminkin se liikkuu kansalaiskeskustelun tasolla, sillä ydinteemana on, milloin suullinen käsittely on tarpeellinen, milloin ei. Keskustelu ei voi edetä, ennen kuin tarpeellisuuden kriteereistä on päästy konsensukseen. Toistaiseksi siihen ei ole edetty. Keskustelu tarpeellisuuden kriteereistä ei nimittäin ole akateemista tärkeilyä. Kriteerin määrittely määrää pitkälle lopputuloksen. Mitä rajatumpi kriteeri valitaan, sitä harvemmin suullinen käsittely on tarpeellinen. Access to justice -tutkija ei näe mainittavaa ongelmaa: suullinen käsittely on tarpeen, jos asianosainen sitä haluaa. Hänellä pitäisi myös olla oikeus kieltää suullisen käsittelyn järjestäminen hänen asiassaan, koska tällainen käsittely tuo kustannuksia, vaatii yleensä lakimiesapua, aiheuttaa hänelle henkistä rasitusta, viivyttää asian käsittelyä ja niin edelleen.

Yleinen suullisuuskeskustelu näkyy myös erityistuomioistuimissa. Suulliset käsittelyt vakuutusoikeudessa ovat olleet jatkuvan ja varsin riitaisen keskustelun kohteena: keskeisteema on, että suullisia käsittelyjä on liian vähän. Niitä ei järjestetä edes sellaisissa asioissa, joissa oikeudenhakija esittää perustellun vaatimuksen suullisesta käsittelystä. Sen sijaan muut erityistuomioistuimet ei-

vät ole joutuneet arvostelun kohteeksi, mikä johtuu siitä, että niissä suullinen keskustelu on integraalinen osa käsittelyä. Niukkojen lähteiden valossa käsittely markkinaoikeudessa on voittopuolisesti suullista (poikkeuksena hallintolainkäyttöasiat), työtuomioistuimessa käytännössä aina. Keskustelu voi vain koskea eri käsittelymuotojen tai niiden yhdistelmän tarkoituksenmukaisuutta yksittäistapauksessa. Totta toisaalta on, että kumpaakaan tuomioistuinta ei ole moitittu suullisten käsittelyvaiheiden liiallisuudesta. Jos kirjallisuudesta saatuun kuvaan on uskominen, markkinaoikeus ja työtuomioistuin ovat löytäneet kaikkia miellyttävän tasapainon eri käsittelytapojen välillä. Tyytyväisyys ehkä selittyy osaksi sillä, että vakioasianosaisille oikeudenkäynnin kustannukset eivät ole sellainen huolenaihe kuin keskivertokansalaiselle.

Vakuutusoikeudessa peruskysymys on perustavampi: tarvitaanko ylipäätään suullisia käsittelyjä, kun käsitellään sosiaaliturva-asioita? Vakuutusoikeus on ollut perinteisesti hyvin ynseä suullisille käsittelyille.[353] Ne ovat olleet käytännössä hyvin harvinaisia, ja jonkinlainen ylpeilyn aihe näyttääkin paradoksaalisesti olevan, että saattaa olla vuosia, jolloin yhtään suullista käsittelyä ei järjestetä. Vakuutusoikeuden linja onkin joutunut puolustuskannalle ja ajautunut vuosi vuodelta vaikeammin puolustettaviin asemiin. Sanoohan jo yleinen elämänkokemus, että vuosittaisessa 4 000 asiassa täytyy olla asioita, joissa suullisesta käsittelystä olisi mitattavaa etua asian ratkaisemiselle.

Pääsyä yksimielisyyteen vaikeuttaa kysymyksenasettelun karkeistuminen, koska se pelkistyy ääripäiden mittelöksi. Vastapooleiksi on nostettu yhtäältä täyskirjallinen käsittely, toisaalta henkilökohtaista läsnäoloa edellyttävä (eli traditionaalinen) suullinen käsittely. Näin pitäytyminen kirjalliseen käsittelyyn saadaan kuvatuksi oikeudenhakijan edulla, esimerkiksi: vakuutusoikeuden maantieteellinen saavutettavuus on huono, oikeudenhakijat asuvat ympäri maata, ja he ajavat enimmäkseen itse asiaansa eivätkä he kuiten-

353. Yksi perustelu kielteiselle yleisasenteelle on polkuriippuvuus. Vakuutusoikeusprosessi on (yleisen) hallintoprosessin suora seuraaja. Hallintolainkäyttö on perinteisesti tukeutunut kirjalliseen käsittelytapaan ja halunnut minimoida aikaa vieviksi ja ”turhiksi” koetut suulliset käsittelyt. Ks. lähemmin Koulu 2023a s. 281. Markkinaoikeus- ja työtuomioistuimet taas ovat yleisen lainkäyttölinjan perillisiä ja säilyttäneet näille tuomioistuimille omaisen suullisen käsittelyn perinteen. Totta on, että hankinta-asioilla on niilläkin historiallinen kytkös hallintolainkäyttöön. Ks. esimerkiksi Siitari 2021 s. 116. Tämä kytkös ei kuitenkaan näytä samassa määrin ohjanneen markkinaoikeuden menettelytapoja hankinta-asioissa. Syy voi olla suhteellisen tarkassa menettelysääntelyssä (jolloin yleisviittaus ei vaikuta) tai oikeudenkäymiskaarta jäljittelevässä muiden asioiden käsittelyssä. Yhteinen toimintaympäristö varmasti yhdenmukaistaa asioiden käsittelyä niiden tyypistä riippumatta.

kaan kykenisi käyttämään hyväksi suullisen käsittelyn tarjoamaa potentiaalia. Moni oikeudenhakija ei varmasti haluakaan koko suullista käsittelyä. On myönnettävä, että vasta-argumenteissa on perää. Kaukana asuvan maallikon pakottaminen läsnäoloon suullisessa käsittelyssä – etenkin jos hän joutuu itse maksamaan kaikki kustannukset – on vastoin kaikkia access to justice -ideaaleja. Laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa ei ole, kuten edellä todettiin, omia säännöksiä kustannusten korvaamisesta. Näin sovellettavaksi tulee yleisen prosessilain säännös. Sen mukaan yksityisellä asianosaisella on oikeus saada kohtuullinen korvaus, jos hänet on henkilökohtaisesti velvoitettu saapumaan istuntoon sakon uhalla (laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa 77 §). Muissa tapauksissa (sakon uhkaa ei ole asetettu) oikeus korvaukseen riippuu oikeudenkäyntikustannuksia koskevista säännöksistä, joiden tulkinnanvaraista sisältöä on edellä arvosteltu. Sitä paitsi vakiintuneet tulkinnat ovat oikeudenhakijalle epäedullisia.[354]

Nämä vastaväitteet tietenkin kaatuvat, jos oikeudenhakija varta vasten vaatii suullista käsittelyä. Periaatteessa hänen valintaansa on kunnioitettava: oikeudenhakijaa ei saisi suojella ”häneltä itseltään”. Argumentit menettävät vakuuttavuuttaan myös, jos huomioon otetaan moderni viestintäteknologia.[355] Kynnys etäosallistumiseen on varmasti matalampi kuin kynnys henkilökohtaiseen läsnäoloon. Sitä paitsi muitakin vaihtoehtoja on. Reaaliaikainen etäosallistuminen on korvattavissa sähköisellä vuoropuhelulla, apuna esimerkiksi perinteinen sähköposti.[356] Osapuolet esittävät siinä perustelunsa, ottavat vastaan vasta-argumentteja ja pääsevät esittämään niihin lisäkommenttinsa. Tällaisessa käsittelyssä yhtyy kirjallisen käsittelyn taloudellisuus ja suullisen käsittelyn nopea vuoropuhelu. Puhtaasti kirjallisessa käsittelytavassa tunnetusti rasitteina on tietoinen tai tarkoituksellinen ohipuhumi-

354. Ks. edellä jakso 5.2. Säädettävässä laissa erityissäännös olisi paikallaan. Siinä oikeudenhakija saisi aina korvauksen saapumisestaan suulliseen käsittelyyn.

355. Ks. Koulu 2023a s. 156 ja 292. Aivan yksinkertaista tämä ei ole. Etäosallistuminen kuormittaa tutkimusten mukaan käräjätuomareita enemmän kuin perinteinen kasvokkain kuunteleminen. Se myös vaatii erityistä kuunteluosaamista, jota ei opi normaalissa kuuntelutilanteessa. Ks. Ala-Kortesmaa - Välikoski 2023 s. 181. Kuvaava tutkimuksen lähtökohdille on, että etäosallistumisen kuormittavuus nähdään näin vahvasti tuomareiden kärsimäksi. Selvää nimittäin on, että asianajajat kokevat vähintään saman kuormittavuuden. Sitä, millaiseksi itse asiaansa hoitava maallikko tilanteen kokee, ei uskalla edes arvailla: tilanteen täytyy olla haasteellinen (tutkimuksen lempisanoja) ja stressiä aiheuttava. Lähellä on ajatus, että maallikko haluaa vierelleen lakimiesavustajan myös etäosallistumiseen, toisin sanoen etäosallistuminen ei olekaan se oikotie ”lakimiehettömään” oikeudenkäyntiin, josta jotkut haaveilevat.

356. Koulu 2023a s. 81 ja 158-

nen ja aina uhkaava yllättävä lainsoveltaminen: oikeudenhakija kun ei tiedä, mihin perusteisiin tai näyttöön tuomioistuin lopulta perustaa ratkaisunsa. Voi olla, että vakuutusoikeuteen kohdistuva epäluottamus ei niinkään johdu lääkärijäsenten kuvitellusta puolenpidosta vaan olemattomasta tai surkeasta vuoropuhelusta oikeudenhakijan ja hänen tosiasiallisen vastapuolensa vakuutusoikeuden välillä.

Suullinen käsittely periaatteessa järjestetään – ja on järjestettävä – ainoastaan, kun se on yksittäisessä asiassa tarpeellinen. Vakuutusoikeus pystyykin rajoittamaan suullisia käsittelyä lähtemällä hyvin ahtaasta tarpeellisuuden määritelmästä. Suullinen käsittely on määritelmässä tarpeen vain, kun sillä kyetään selvittämään asiaa. Kriteeri tarkentuu kahteen alakriteeriin. Ensimmäisessä suullisessa käsittelyssä esitettäisiin uutta näyttöä. Kun periaatteessa kaikki kirjallinen näyttö on esitettävissä kirjallisessa käsittelyssä, suullista käsittelyä tarvitaan vain, kun kuullaan todistajia tai suullisesti asiantuntijaa. Heidän kuulemisensa taas on aiheellista vain, kun seikka on sekä riitainen että asiaan vaikuttava. Muutoinhan todistelu on tarpeetonta, tuomioistuimen on se torjuttava eikä suullinen käsittely olekaan tarpeen. Toisessa alakriteerissä suullinen käsittely selvittää todistusaineiston ”ristiriitatilanteita”.[357] Ristiriidat voivat liittyä joko asiantuntijanäkemyksiin tai tapauksen tosiseikkoihin. Asiatuntijanäkemysten ristiriitaa kutsutaan osuvasti ”lausuntojen taisteluksi”.[358] Se on eräänlainen erityistapaus, sillä suullista käsittely pidetään siinä lähtökohtaisesti välttämättömänä. Asiantuntijoiden on päästävä esittämään kysymyksiä toisilleen, vastaamaan muiden kommentteihin, esittämään lisäaineistoa käsitystensä tueksi ja niin edelleen.

Suullinen käsittelyn tarpeellisuutta ei nykykäsitysten mukaan saisi kytkeä pelkästään ”asian selvittämiseen” näin ahtaassa merkityksessä. Siitä, että tuomioistuimen velvollisuutena on ”selvittää asiaa”, ei loogisesti seuraa eikä voikaan seurata, että suullisella käsittelyllä saisi olla vain tämä tarkoitus. Sitä paitsi asiankin selvittäminen voi olla lainsoveltamisen selvittämistä eli oikeudellista dialogia. Myös tällainen selvittäminen on tehokkainta välittömän vuorovaikutuksen tilanteissa, jollainen avautuu suullisessa käsittelyssä.

357. Ks. lähemmin Haukilahti-Pitkänen 2021 s. 1.

358. Integroidussa asiantuntemuksessa tällainen taistelu ei – toisin kuin asiantuntijatodistelussa – aina tule näkyviin. Näin käy silloin, kun eri mieltä oleva lääkärijäsen vaikenee ja tuo vastakkaisen näkemyksensä ilmi vasta päätösneuvottelussa. Tämä ei välttämättä ole tarkoituksellista: kiireinen lääkärijäsen ehtii vasta silloin lukemaan ratkaisuaineiston siihen sisältyvine asiantuntijalausuntoineen ja pääsee muodostamaan tieteellisen tulkintansa.

Kirjallisessa käsittelytavassa oikeudellinen argumentaatio väistämättä hajoaa sekä ajallisesti että asiakirjoissa, toisin sanoen argumentit päätyvät eri asiakirjoihin (eli sijoittuvat valituksiin, vastineisiin, lisäselityksiin ja muuhun asiakirjojen vaihtoon). Selvittämisen käsitteestä ei kannata sanoa enempää. Asian selvittämistä on joka tapauksessa muukin toiminta kuin tosiseikkojen ja/tai asiantuntijamielipiteiden ”selvittäminen”. Tosin verbi ”selvittää” on yleiskieltä ja niin epämääräinen, että sen alaan voidaan joko lukea lähes mitä tahansa tai sen ulkopuolelle jättää mitä tahansa. Verbin perusmerkitys kylläkin on ”tehdä selväksi”, synonyymeinä muun muassa ”selkeyttää”. ”antaa tietoa” ja ”järjestää”.[359] Täsmällistä juridista merkitystä sanalla ei ole.

Totta tietenkin on, että suullinen käsittely auttaa myös tutkimaan ja arvioimaan tosiseikkoja. Kirjallisessa käsittelytavassahan todistelu kaiken kaikkiin menettää merkitystään. Todistelu korvautuu ”totuuden etsimisellä asiakirjoista”, helposti tavalla, joka hämmästyttäisi asiakirjan laatinutta henkilöä. Tällainen ”asiakirjatotuus” saattaa paradoksaalisesti näyttää objektiivisemmalta kuin henkilön kertomus, joka katkeilee ja harhailee. Kertomuksen subjektiivisuus kun on niin ilmeistä. On myönnettävä, että totuus, mikä se onkin, ei muutu objektiiviseksi sillä, että se siirretään jäsennettynä ja siistittynä paperille. Kirjallisessa käsittelytavassa yksityishenkilöiden kirjallisia todistajankertomuksia ei ole pidetty mainittavasti arvossa. Epäluulolle voi olla perusteensa. Oikeudenhakijan kannalta tilanne muuttuu kuitenkin kohtuuttomaksi, jos kirjallinen kertomus muina miehinä ohitetaan eikä oikeudenhakija saa pyytämäänsä suullista käsittelyä, jossa kertomuksen antajaa voitaisiin kuulla todistajana.[360]

Vakuutusoikeus ei ole ainoa erityistuomioistuin, joka on saanut moitteita suullisista käsittelyistä. Sen seurana syytettyjen penkillä on markkinaoikeus.[361]

359. Nämä ovat Suomen kielen perussanakirjan määritelmästä (kolmas osa, S-Ö s. 53). Lakitekstiä ei tietenkään saa tulkita sanakirjan avulla: perussuomenkaan sanakirja ei ole oikeuslähde. Tässä määritelmä tuodaan esiin vain osoittamaan, että sana ”selvittäminen” ei itse asiassa kielellisesti ”selvitä” mitään.

360. Tässä tutkimuksessa ei periaatteessa arvostella tuomioistuinten menettelytapoja. Joskus houkutus siihen on ylivoimainen, ja tämä on sellainen tapaus. On mahdotonta uskoa, että esimerkiksi vakuutusoikeuden asiamäärässä vain promille tai pari on sellaisia, joissa tosiseikat ovat epäselviä ja suullista käsittelyä tarvitaan. Tämä merkitsisi, että muissa asioissa kaikki tosiseikat olisivat kiistattomia tai yhdentekeviä. Pikemminkin se selittyy sillä, että halu välttää suullisia käsittelyjä luo paineen tulkita tosiseikkojen selvyyttä tarkoitushakuisesti, toisin sanoen ”tehdä” riitaisista tosiseikoista joko riidattomia tai asiaan vaikuttamattomia.

361. Ks. IPRinfo 1/2019 25.2.2019: ”Markkinaoikeuden ensimmäiset viisi vuotta IPR-tuomioistuimena – selvitys kokemuksista”.

Tosin moitteet ovat kohdistuneet IPR-asioihin ja toisarvoisiin yksityiskohtiin. Ensiksikin suulliset käsittelyt ovat olleet liian suppeita: ne ovat rajoittuneet ”lähinnä henkilötodistelun vastaanottamiseen”. Jos tämä pitää paikkansa, suullisen käsittelyn tehtävä on nähty kovin ahtaana, ”vakuutusoikeusmaisena”. Toiseksi markkinaoikeus ei ole kelpuuttanut ehdollisia pyyntöjä perustaksi suullisen käsittelyn järjestämiselle. Tulkinnallisesti markkinaoikeuden linjaus on tietenkin ainoa mahdollinen. Arvostelu osoittaa, että suullisten käsittelyjen määrä ei täysin riipu säännöspohjasta. Laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa nimittäin on paljon myönteisempi suullisille käsittelyille. Myös tuomioistuimen asenteet tai laajemmin kulttuuri vaikuttaa. IPR-asiathan siirrettiin suullisuusperiaatteelle uskollisista yleisistä tuomioistuimista (joka oli Helsingin käräjäoikeus) markkinaoikeuteen, jossa tällaista suullisuuden perinnettä ei ollut.

7.4 VÄLITULOKSIA

Analysoitaessa menettelysäännöksiä ja arvioitaessa niiden toimivuutta on muistettava yhtäältä keskimääräisen asian laatu (laajuus ja vaikeus), toisaalta käsittelyn vaihe (ensikäsittely vai muutoksenhaku). Vakuutusoikeusvaihe muistuttaa toisen asteen muutoksenhakua, jos lautakuntavaihetta pidetään ensiasteen muutoksenhakuna. Se on tosin käsitteellisesti hieman epäselvää. Työtuomioistuimeen ja (pääosin) markkinaoikeuteen tulevat asiat saapuvat vasta ensikäsittelyynsä, toisin sanoen ne eivät ole aikaisemmin olleet minkään lainkäyttöelimen käsittelyssä. Yleisesti myönnetään, että esimerkiksi suullisuudesta on lupa tinkiä muutoksenhaussa ja etenkin toisen asteen muutoksenhaussa. Tämä edellyttää, että asia on tullut kunnolla käsitellyksi ensivaiheissa, mikä on saattanut edellyttää siinä suullista käsittelyä. Aikaisemmat pinnalliset käsittelyt ja summittaiset ratkaisut eivät tuo mukanaan tällaista helpotusta: kaksi pinnallista käsittelyä ei tee yhtä kunnollista käsittelyä. Oli niin tai näin, vakuutusoikeusprosessi on ja saakin olla lähtökohtaisesti kirjallisempi kuin työtuomioistuin- tai markkinaoikeusprosessit. Näin käytännössä näytetään myös meneteltävän, vaikkakaan säädöstasolla se ei ole ilmeistä.

Asian laatu on pulmallinen kriteeri, vaikka tunnustettaisiinkin, että vaikeat ja/tai laajat asiat on käsiteltävä eri tavalla kuin helpot ja/tai suppeat. Ensik-

sikin: miten asiat luokitellaan? Yleinen kuvitelma on, että sosiaaliturvaan tavalla tai toisella kytkeytyvät asiat ovat ”helppoja”; niihin liitetään usein myös adjektiivi ”teknisiä”. Sitä paitsi tällaiset asiat ovat suppeita siinä merkityksessä, että niihin ei liity runsasta ratkaisuaineistoa. Lukija jää kuitenkin miettimään, johtuuko aineiston suppeus siitä, että käsittely ei kerrytä aineistoa vai aidosta ilmiöstä. Samoin käsitys asian teknisyydestä selittyy yhtä hyvin sillä, että ratkaisu perustetaan subtanssiosaamiseen. Tästähän niin sanottu medikalisaatio on esimerkki: juridinen ongelma transformoituu lääketieteelliseksi, asia ”lääketieteellistyy”. Siitä oltaneen yksimielisiä, että asian suuri rahallinen intressi ei tee asiasta vaikeaa tai laajaa. Totta kylläkin on, että tällaisessa asiassa tehokas asianajaminen paisuttaa oikeudenkäyntiaineistoa. Asiassa esitetään runsaasti argumentteja ja väitteitä, todistelu on laajamittaista ja niin edelleen. On kuitenkin vaikea uskoa, että markkinaoikeusasiat olisi luontaisesti hankalammin käsiteltävissä ja ratkaistavissa kuin vaikkapa vakuutusoikeusasiat. Työtuomioistuinasioita kukaan ei liene vakavissaan väittänyt ”helpoiksi” ja ”teknisiksi”, vaikka tyyppiasia, työehtosopimuksen soveltaminen yksittäistapauksiin, ei lähtökohtaisesti kuulosta tulkinnallisesti vaikealta.

Käsittelyurat muotoavat vahvasti oikeudenkäyntiä. Erityistuomioistuimista vain yhdellä, markkinaoikeudella, on lakisääteiset käsittelyuransa. Markkinaoikeuden urakonsepti on Suomessa kahdessakin suhteessa epätavallinen. Ensiksikin: käsittelyurat ovat sinänsä hyvin epätavallisia. Yleisessä lainkäytössä niitä ei ole lainkaan, ellei uraksi lasketa sinänsä epäloogisesti summaaristen asioiden linjaa. (Summaarisissa asioissa ei ole kysymys riidanratkaisusta tai edes konfliktinhallinnasta vaan täytäntöönpanoperusteen hankkimisesta.) Lakitekstin valossa käsittelyuria ei ole myöskään toisella lainkäytön päälinjalla, hallintolainkäytössä. Eri asia on, että kirjallisuudessa puhutaan säännönmukaisesti ja varauksitta ”veroprosessista” ja ”ympäristöprosessista”. Tämä viittaa siihen, että niiden käsittelyssä on yleisemminkin jotain, joka poikkeaa tavallisen hallintoasian käsittelystä. Työjärjestyksetkään eivät anna käsitteille sisältöä, mikä oikeuttaa päättelemään, että asiaryhmien erityispiirteet ovat joko käytännössä hahmottuneita tai seuraavat luonnostaan asiaryhmien ominaisuuksista.[362] Ulkopuolinen ei tietenkään voi kiistää

362. Kielenkäyttö eli puhuminen ”veroprosessissa” ja vastaavista erityisprosesseista on varmasti heijastumaa todellisuudesta: osapuolet ja tuomarit kokevat tietyntyyppisten asioiden käsittelyn erilaiseksi kuin toisten tyyppien asioiden käsittelyn. Asiaryhmään kuuluminen – onko kysymyksessä rakennusasia vai kunnallisasia – avaa tuomareiden mielessä menettelytapojen kokonaisuuden, eli herättää nukkuvan hiljaisen tekijäntiedon. Kokemustietoa ehkä kysellään

sitä, että määrätyt asiaryhmät koetaan poikkeukselliseksi ja niitä tästä syystä käsitellään perusprosessiin verrattuna jotenkin eri tavalla. Käsitteet kuvaavat toisin sanoen todellisuutta. Tämä herättää kaksi kysymystä: mitä käsittelyn erityispiirteet ovat ja mistä ne ovat saaneet alkunsa. Rakenteelliseen teoriaan (ominaispiirteet vaativat erityistä käsittelyä) uskovat pystyvät luettelemaan poikkeavia rakenteita. ”Veroprosessi” on jo lain perusteella kaksiasianosainen oikeudenkäynti, kun taas tavallinen prosessi on sitä vain tosiasiallisesti. Tosin selitys ei vakuuta. Hieman paremmin teoria toimii ympäristöasioissa. Ne ovat tavallisesti moniasianosaisia, käsittelyssä on mukana asiantuntijajäseniä (eli ei-lakimiehiä), ja päätöksenteossa otetaan huomioon ”ympäristöoikeudellisia näkökohtia” (mitä ne lienevätkin).

Oikeudenkäyntejä erityistuomioistuimissa värittää kirjallisten ja suullisten käsittelyvaiheiden yhdistelmä. Yksikään erityistuomioistuinten oikeudenkäynneistä ei lakitekstien perusteella ole pelkästään kirjallista käsittelyä, vaikka osa asioista – ja vakuutusoikeudessa lähes kaikkia asiat – tulee käsitellyiksi yksinomaan kirjallisessa menettelyssä. Lakisystematiikka välillä suosii kirjallista käsittelytapaa tai jopa johtaa sen käyttämiseen. Tämä näkyy silmiinpistävästi vakuutusoikeusprosessissa. Työtuomioistuimessa lakisystemaattinen painotus on toinen. Erityiseen prosessilakiin on otettu vuoden 1993 alioikeusuudistuksesta kopioidut säännökset. Ne ovat hyvin suopeat suulliselle käsittelylle. Työtuomioistuinprosessissa on lisäksi oikea pääkäsittely eikä pelkkä istunto: ratkaisussa otetaan huomioon vain pääkäsittelyssä esitetty aineisto (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 34 §). Näissä puitteissa suullisuusperiaate – ja sen seuralaisena tietenkin välittömyys – toteutuvat modernienkin standardien mukaan työtuomioistuimessa hyvin.

Laissa oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa suullinen käsittely mainitaan sekä teollis- ja tekijänoikeudellisten (4:14) että markkinaoikeudellisten asioiden (5:10) yhteydessä. Vaikka lakiteksti ei anna kuvaa suullisuusmyönteisyydestä, käytännössä suullisuus on markkinaoikeudessa niin tavallista, että joskus tunnetaan tarvetta huomauttaa, että suullinen käsittely ei ole pa-

niillä kollegoilta, jotka ovat aikaisemmin kohdanneet samanlaisen asian. Jos nämä menettelytapakokonaisuudet poikkeavat toisistaan, on tunnustettava, että asioilla on omat ja erilaiset käsittelyuransa, vaikka laki ei sitä määrää. Ero luonnollisen ja lakisääteisen uran välillä on näin vain säädöspohjassa, toisessa se on laki, toisessa kollektiivinen tekijäntieto. Kaikki asiatyypit eivät luultavasti saa omaa uraansa: voi olla, että veroasiat ja ympäristöasiat ainoa tähän luokkaan pääsevät.

kollista.[363] Vakuutusoikeusprosessi on suoraviivainen hallintoprosessin perillinen: sääntelyssä ei oikeastaan ole mitään käsiteltäviin asiaryhmiin liittyvää, ei mitään ”erityistä”. Historiaa tuntevaa tämä ei yllätä. Vakuutusoikeuden edeltäjä, vakuutusneuvosto, käytti täyskirjallista käsittelytapaa. Perinne jatkuu vakuutusoikeudessa.

Markkinaoikeusprosessi on ollut prosessilain säätäjän ongelmalapsi, vaikka silmällä pidetään vain yhtä asiatyyppiä eli riita-asioita. Oikeudenkäynti jakaantuu (enimmäkseen) suulliseen valmisteluun ja suulliseen istuntoon.[364] Istuntoa kutsutaan usein kirjallisuudessa ”pääkäsittelyksi”, mutta tutkimuksessa on asianmukaisesti tuotu esiin, että istunto ei ole kaikissa asioissa oikea pääkäsittely. Muukin kuin istunnossa esitetty otetaan huomioon, joten prekluusiota ei tunneta ja kanteen muuttamiskieltokin menettää valtaosan merkityksestään. Markkinaoikeuden istunto on siis samanlainen kuin vakuutusoikeuden tai hallinto-oikeuden istunto, erona vain sen suullisuus. Periaateratkaisuna se on outo: suullisuutta ei ole tapana yhdistää ”istuntotyyppiseen” istuntoon. Outoutta lisää se, että tämän erikoisen istunnon sisällöstä tai menettelyn kulusta ei ole määräyksiä erityisessä prosessilaissa. Markkinaoikeus kylläkin täyttää tämän aukon noudattamalla oikeudenkäymiskaaren (tarkemmin oikeudenkäymiskaaren 6:2) säännöksiä pääkäsittelystä. Säännökset ovat onneksi niin yleisiä, että ne toimivat totaalisen erilaisessa kontekstissa.

Markkinaoikeuteen on kerätty hyvin erilaisia asioita. Merkille on pantu esimerkiksi, että markkinaoikeuden lainkäyttö on ”kaksijakoista”. Markkinaoikeus käsittelee sekä hallintolainkäytön että siviiliprosessin sektorille ennen kuuluneita asioita, toisin sanoen se toimii sekä yleisenä tuomioistuimena että hallintotuomioistuimena. Ennen kuulumatonta se ei kylläkään ole. Sama kaksijakoisuus on voimassa myös työtuomioistuimessa. Siellä kuitenkin valitusasioita on hyvin vähän, toiseksi niille ei ole säädännäisiä käsittelyuria, vaan nämä asiat jäävät järjestelmän ”sisään”, eli yleisviittauksen varaan. Dualistisessa järjestelmässä tämä kaksitoimisuus on erikoisen erikoista: järjestelmä nimittäin perustuu olettamukselle kahden asiatyypin perustavasta erilaisuudesta ja sen vaatimista erityyppisistä tuomioistuimista. Monistisissa

363. Viitanen 2017 s. 494.

364. Kirjallisuudessa on tosin katsottu, että valmistelu on useimmiten suullinen ja että istunnon järjestäminen on vahva pääsääntö. Ks. esimerkiksi Ekblom-Wörlund – Myöhänen 2013 s. 564.

maissa tämä ei sen kummempaa huomiota herättäisi. Tällaisissa maissa on vain yhden linjan tuomioistuimia. Dualistisen järjestelmän maissa se yllättää.

Yleistäen voidaan sanoa, että vakuutusoikeus seuraa kirjallisen käsittelyn perinnettä. Suulliset käsittelyt ovat mahdollisia mutta hyvin harvinaisia ja nähtävästi vielä harvinaisempia kuin hallinto-oikeuksissa. Sen sijaan markkinaoikeus ja työtuomioistuimet yhdistävät yleisten tuomioistuinten tapaan kirjallista ja suullista käsittelyä – periaatteessa asian laatua ja sen käsittelytarvetta seuraten. Suullinen käsittely mahdollistaa diskurssityyppisen oikeudellisen argumentoinnin, kun taas kirjallinen käsittely yksinomaisena nostaa esiin kuulemisperiaatteen jännitteet. Asianosaisten kuuleminen on kirjallisen käsittelyn kivijalka, koska muita keinoja ”asian selvittämiseksi” joko ei ole tai tuomioistuimen voimavarat eivät riitä niiden hyödyntämiseen.

Integroitu asiantuntemus muuttaa niitä vaatimuksia, joita asetetaan hyvälle käsittelylle, ennen kaikkea prosessinjohdolle. Prosessinjohto taas on tapa toteuttaa kuulemisperiaatetta, ja integroidussa oikeudenkäynnissä prosessinjohto on tärkein ja monesti ainoa keino siihen. Periaate ei siinä toteudu itsestään samalla tavalla kuin tavallisessa oikeudenkäynnissä. Integroitu asiantuntemus muuttaa oikeudenkäynnin dynamiikkaa tavalla, johon yleiset prosessilait eivät varaudu. Se ei ole ihmekään, koska ongelma esiintyy harvoin yleisessä lainkäytössä. Siellä asiantuntijat ovat lähtökohtaisia ”avustavia” ja asian käsittely suullista. ”Avustavien” asiantuntijoiden vaikutus ei asian käsittelyyn eikä etenkään asian ratkaisemiseen ole yhtä suuri kuin asiantuntijajäsenten. Lisäksi suulliset käsittelyvaiheet tuovat luontaista vuorovaikutusta, asianosaiset kuulevat asiantuntijan näkemyksen, koska puheenjohtaja varaa hänelle puheenvuoron ja asianosaiset voivat sitä kommentoida. Hallintoprosessissa asianosaisten kuuleminen jää muutoinkin heikoksi, eikä asiantuntijajäsenten vaikutukseen oikeudenkäynnissä ole kiinnitetty huomiota. Erityisissä prosessilaeissa olisi tarvittu säännöksiä siitä, miten integroitu asiantuntemus ja kuulemisperiaate saadaan kirjallisessa käsittelyssä koordinoiduksi. Asiantuntijatietoa ei ainakaan saa rinnastaa lakiin (’jura novit curia’) ja jättää tällä perusteella kuulemisperiaatteen hämärälle alueelle. Asianosaistahan ei tarvitse ”kuulla” lain soveltamisesta, vaikka hyvä tuomari niin tekee.

Asianosaisten on saatava lausua mielipiteensä tieteellisistä näkemyksistä. Heidän on myös saatava kohtuullinen aika esittää omaa asiantuntijatodis-

telua. Tämä on järjestettävissä kahdella tavalla prosessinjohdossa. Tilaisuus voi olla kahdenlainen. Ensimmäisessä asianosaisen odotetaan lausuvan jostain erityisestä, toisin sanoen vastaavan ”yksilöityihin kysymyksiin”. Toisessa muunnelmassa asianosainen saa itse päättää, onko hänellä aihetta lausumaan ja mistä hän ylipäätään lausuu jos lausuu. Muunnelma on lähellä aineiston tiedoksi antamista ja näin asiaa käsittelevän tuomioistuimen kannalta ”helppo” vaihtoehto. Yksilöity kysymys taas vaatii asian näyttö- ja oikeuskysymysten analysointia, jotta tuomioistuin kykenee esittämään mielekkäitä kysymyksiä. Kysymysten esittäminen on toki parempi vaihtoehto. Se keskittää käsittelyn olennaisiin seikkoihin, kun taas yleinen kuuleminen on eräänlaista hakuammuntaa. Erityiseen kuulemiseen (eli kysymysten esittämiseen) on myös liitettävissä haitallinen todistusvaikutus, jota ei kylläkään käytännössä kunnolla hyödynnetä. Laki sen kuitenkin sallii ja itse asiassa sitä vaatii (OK 17:6). Tämä tarkoittaa, että tuomioistuin arvioi, mikä vaikutus vastaamatta jättämisellä – tai kiertelevällä vastaamisella – on asiassa.

8. Todistelu erityistuomioistuimissa, etenkin asiantuntijatodistelu

8.1 ASIANTUNTIJAJÄSENET ASIANTUNTIJATODISTELUSSA

Asiantuntijan mukanaolo kokoonpanossa eli asiantuntijajäsenyys ei aina tuo oikeudenkäyntiin haluttua asiantuntemusta. Puutetta voidaan paikata integroidulla asiantuntijatodistelulla, tuomioistuimen hankkimalla ad hoc -todistelulla tai asianosaisten järjestelmällä asiantuntijatodistelulla. Integroidussa todistelussa tuomioistuimella on käytettävissään ennalta nimetty joukko eri alojen asiantuntijoita. He ovat antaneet suostumuksensa ja tulleet valituiksi määräajaksi kyseisiin asiantuntijatehtäviin, esimerkiksi viideksi vuodeksi.[365] Tuomioistuin poimii oikeudenkäyntiin heistä yhden tai useampia, kun se katsoo, ettei asiantuntijajäsenen tai asianosaisten oma asiantuntijatodistelu anna riittävää tietopohjaa tai se tuottaa ristiriitaisia näkemyksiä. Tuomioistuin päättää kysymyksenasettelusta, johon asiantuntija laatii vastaukset, määrää aikataulut, pitää yhteyttä asiantuntijaan sekä maksaa tämän palkkion. Asiantuntija saa kautensa aikana useita (ainakin teoriassa) vastaavia tehtäviä tuomioistuimelta ja antaa vastaavasti lausuntoja.

Toistuvien asiantuntijatehtävien takia tuomioistuimen ja asiantuntijan suhde on kiinteä. Se saattaa tosiasiallisesti lähetä jo asiantuntijajäsenyyttä. Asiantuntija ei teoriassa tunne houkutusta kirjoittaa asianosaista suosivia lausuntoja. Tässäkin teoria ja käytäntö voivat poiketa: integroitu asiantuntijatodistaja voi kirjoittaa lausuntonsa taustayhteisöään tai tuomioistuinta miellyttäväksi. Tämä voi tietenkin johtaa lääketieteellisissä lausunnoissa ”vakuutuslääkärin” kyseenalaiseen maineeseen. Esimerkki täysin integroidusta

365. Järjestelystä on useita sovelluksia. Tässä pidetään silmällä asiantuntijan etukäteistä hyväksymistä, asiantuntijoiden antamaa sitoumusta ottaa vastaan asiantuntijatehtäviä kyseiseltä tuomioistuimelta sekä rekisterin sitovuutta. Lievemmissä sovelluksissa asiantuntijan ei tarvitse antaa etukäteistä sitoutumista, häntä ei muodollisesti valita tehtävään, rekisteri ei ole tyhjentävä ja kustannukset lankeavat asianosaisten maksettavaksi. Jos yksikään näistä tunnusmerkeistä ei täyty, kysymyksessä ei enää ole integroitu asiantuntijatodistelu laajassakaan merkityksessä.

asiantuntijatodistelusta ovat vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Jotta todistelu lasketaan integroiduksi, sen on perustuttava periaatteessa lakiin. Tämäkin edellytys täytyy asiantuntijalääkäreissä: järjestelmän perustana on laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa (16 §).[366]

Systematiikkaa ja samalla kielenkäyttöä hämmentävät kuitenkin yleiset prosessilait, jotka sisältävät melko samantapaisen järjestelyn. Oikeudenkäymiskaari nimittäin oikeuttaa tuomioistuimen ”omasta aloitteestaan” ja ”asian laadusta rippumatta” hankkimaan lausunnon asiantuntijalta (OK 17:8).[367] Tuomioistuimella on vapaat kädet asiantuntijan valinnassa ja toimeksiannon yksityiskohdissa. Lausunnon kustannuksista vastaavat melko epäreilusti oikeudenkäynnin asianosaiset yhdessä (OK 17:66). Tämä on perustavana erona integroituun järjestelmään, jossa kustannukset maksaa tuomioistuin eikä niitä peritä asianosaisilta. Vastaava säännös on laissa oikeudenkäynnistä hallintoasioissa (43 §). Laissa ei ole oikeastaan mitään säännöksiä yksityiskohdista. Kertomatta jää myös se, että hallintotuomioistuin maksaa kustannukset, mikä kylläkin sanotaan myöhemmin (77.3 §). Yleisten prosessilakien tarkoittamat asiantuntijat ovat oikeudenkäyntikohtaisia, ja heidän tehtävänsä on näin ad hoc -tyyppinen. Päällekkäisestä lainsäädännöstä seuraa, että tuomioistuin saa turvautua ad hoc -asiantuntijatodistajiin, vaikka sen käytettävissä olisi myös integroituja asiantuntijatodistajia. Tämä on toki luonnollista, koska integroiduilla asiantuntijoilla ei aina ole oikeudenkäynnissä aktualisoituvan erikoisalan tuntemusta. Asiantuntemuksen aukot eivät kuitenkaan ole

366. Kansalaiskeskustelu on taipuvainen niputtamaan lääkärijäsenet, asiantuntijalääkärit ja edunmyöntäjien (usein vakuutusyhtiöitä) käyttämät lääkärit yhteen nimikkeen ”vakuutuslääkäri” alle. Nimitys antaa kuvan, että he kaikki olisivat vakuutusyhtiön tai yleisimmin edunmyöntäjän palveluksessa. Tämä ei tietenkään pidä lääkärijäsenen eikä vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärin kohdalla paikkaansa. Esimerkiksi asiantuntijalääkärit ovat kliinisen työn erikoislääkäreitä, jotka työskentelevät sairaaloissa tai yksityispraktiikoissa. Toki asianosaisen käyttämää lääketieteellistä asiantuntijatodistajaa saadaan kutsua ”vakuutuslääkäriksi”, jos hän on vakuutusyhtiön tai vastaavan työntekijä. Toinen asia on, että tällainen asiantuntija ei nykyisin täytä asiantuntijan erityisiä kelpoisuusvaatimuksia (OK 17:35). Paradoksaalisesti todistajaksi hän kyllä kelpaa. Ks. lähemmin Vuorenpää 2020 s. 180. Muutoksenhakulautakunnissa jäseninä on toiminut vakuutusyhtiöiden palveluksessa olevia lääkäreitä, ja heidän esteellisyyteensä on haluttu suhtautua ”tavallista lievemmin”. Ks. Tapanila 2007 s. 79. Lainkäytön legitimiteetin kannalta tulkinnan pitäisi itse asiassa olla päinvastainen. ”Vakuutuslääkärit” ovat vahingoksi integroidun asiantuntemuksen uskottavuudelle.

367. Tuomioistuimen aloitteellisuus näytön hankkimisessa ja prosessinjohdossa, kun kysymyksessä on ”adheesioprosessi”, oli esillä myös vuotta 1993 edeltävässä tutkimuksessa. Ks. Lappalainen 1986 s. 427. Vaikka tulkinnat eivät ehkä ole enää ajan tasalla, kannattaa huomata, että liitännäisasian katsottiin johtavan erityiseen kysymyksenasetteluun.

edellytys yleiseen prosessilakiin ja sen valtuuksiin turvautumiselle. Asiantuntijan status vaikuttaa siihen, missä järjestyksessä asiantuntijaa kuullaan. Jos asiantuntija on tuomioistuimen nimeämä, presumptio on, että tuomioistuin huolehtii pääkuulustelusta. Jos taas asianosainen nimeää asiantuntijan, tuomioistuin päättää tapauksittain, kuka huolehtii pääkuulustelusta ja kuka vastakuulustelusta.[368]

Kolmas asiantuntijakategoria muodostuu asianosaisten kutsumista asiantuntijatodistajista.[369] Näin yhteen ja samaan oikeudenkäyntiin voi päätyä viidenlaista asiantuntemusta: asiantuntijajäsenet, integroitu asiantuntijatodistaja, yleissäännösten tuella kutsuttu ad hoc -asiantuntijatodistaja sekä kummankin asianosaisen kutsumat ”omat” asiantuntijatodistajat. Näin oikeudenkäynti ei ainakaan kärsi asiantuntemuksen puutteesta: asiantuntijoiden suuri määrä herättää helposti ”asiantuntijoiden taisteluksi” kutsutun ilmiön.[370] Se näkyy enimmäkseen ”lausuntojen taisteluna”, koska asiantuntijat tavallisesti laativat kirjallisen lausunnon eikä heitä kuulla oikeudenkäynnissä henkilökohtaisesti. Yleiset prosessilait edellyttävät kirjallista lausuntoa: vaatimus koskee myös tuomioistuimen kutsumaa ad hoc -asiantuntijatodistajaa. Integroidussa asiantuntijatodistelussa se jää kyseisen erityislain varaan, mutta nekin tavallisesti asettavat vaatimuksen lausunnon kirjallisesta muodosta.

Yleisissä tuomioistuimissa toimii, kuten edellä todettiin, myös ”avustavia” asiantuntijoita. He eivät kuulu kokoonpanoon eikä heillä, toisin kuin asiantuntijajäsenillä, ole oikeutta ottaa osaa päätöksentekoon. Heillä on kuitenkin koko käsittelyn kattava oikeus läsnäoloon, välillä jopa velvollisuus siihen. Tästä syystä heidät on luettu käsitteellisesti integroituun asiantuntemukseen. Tavallisesti avustavilta asiantuntijoilta vaaditaan lausunto, joskin omalaatuisessa merioikeusprosessissa riittää, että he vastaavat puheenjohtajan kysymyksiin. Myös tällaisessa ”avustetussa” oikeudenkäynnissä saattaa olla sekä integroituja asiantuntijatodistajia että tuomioistuimen kutsumia ad hoc -asi-

368. Ks. Rautio-Frände 2016 s. 286.

369. Tällainen asiantuntija-apu on nähtävästi hyvin tavallista markkinaoikeuden hankinta-asioissa. Ks. Heikkinen-Halonen-Kurttila 2023 s. 392.

370. Tällä ei tarkoiteta, että yhden asiantuntijan oikeudenkäynti olisi minkäänlainen ihanne. Päinvastoin: kun asiantuntijoita on useita, tieteellinen tulkinta tulee testatuksi ja vahvistetuksi. Moniasiantuntijuutta on siis kaikki syyt suosia. Asiantuntijoiden taistelu on yleensä merkki siitä, että yksiselitteistä tieteellistä tulkintaa ei ole. Tulkintoja voi olla useita tai yhtäkään tulkintaa ei voida pitää uskottavana.

antuntijoita. Prosessilakien yleissäännösten perusteella kumpiakin voidaan siis kutsua myös erityiskokoonpanossa tapahtuviin oikeudenkäynteihin.

Asiantuntijajäsenen rooli yllättävästi korostuu asiantuntijatodistelussa. Hän ehdottaa integroituja ja ad hoc-asiantuntijatodistajia, koska ammattituomareilta puuttuu yleensä siihen tarvittava tietämys. Ad hoc -asiantuntijatodistelu tavallisesti kaatuu siihen, ettei tuomioistuin tunne varteenotettavia ehdokkaita asiantuntijaksi.[371] Asianosaisten ehdotuksiin taas ei tässä suhteessa ole luottaminen; ero heidän nimeämiinsä asiantuntijatodistajiin jää muutoin olemattomaksi. Asiantuntijajäsen myös osaa muotoilla lausuntopyynnön kysymykset ja päättää, mitä tausta-aineistoa asiantuntija työhönsä tarvitsee. Asiantuntijajäsen lisäksi tietää, mitä myöhempiä lisäkysymyksiä kannattaa esittää tai mihin näkemykseen on saatava paremmat perustelut (esim. lähdeviittaukset aikaisempaan tutkimukseen), mitä lausunnossa alun perin oli. Totta ikävä kyllä on, että asiantuntijajäsenen ja asiantuntijatodistajan suhde voi muodostua liian läheiseksi. Se taas vesittää asiantuntijan kriittisen perusasenteen, mitä tulee asiantuntijajäsenen omaan näkemykseen. Ihannetila olisi, että heidän välinsä pysyisivät ammatillisen etäisinä, jopa viileinä. Jos asiantuntijatodistajaa kuullaan suullisesti, asiantuntijajäsenen on saatava riittävän usein suunvuoro, jotta hän pystyy esittämään kysymyksiä sekä asiantuntijalle että asianosaisille.[372] Osaava puheenjohtaja voikin tässä vaiheessa ”delegoida” prosessinjohdon asiantuntijajäsenelle.[373]

Vielä enemmän vaikutusvaltaa asiantuntijajäsen saa ”lausuntojen taistelussa”. Hän osaa parhaiten arvioida lausuntojen tieteellistä pohjaa joskaan ei välttämättä sitä, miten hyvin kokemussäännöt soveltuvat kyseiseen tapaukseen. Toki on syytä muistaa, että asiantuntijajäsenen osaamisalue ei peitä kaikkea sitä asiantuntijatietoa, joka on tarpeen oikeudenkäynnissä. Enimmäkseen ne tuntuvat yhtyvän: tuomioistuimissa on esimerkiksi lääkärijäseniä, ja lääketieteelliset seikat ovat kokemusperäisesti ulkopuolisen asiantuntijatodistelun todistusteemana. Sen sijaan esimerkiksi psykologijäseniä ei kuulu tuomioistuinten kokoonpanoihin, eikä heitä ole tuomioistui-

371. Kirjallisuudessa on joitakin mainintoja tuomioistuinten hankkimista asiantuntijatodistajista. Norrgård (2017 s. 156) mainitsee tapauksen, jossa lausuntoa pyydettiin kemian professorilta. Akateemiset asiantuntijat ovatkin luonnollinen asiantuntijatiedon lähde tuomioistuimen sitä hankkiessa. Yliopistojen matrikkelit korvaavat samalla oikean asiantuntijarekisterin.
372. Asiantuntijajäsenen kyselyoikeudesta ks. edellä jakso 7.2.
373. Aidosta delegoinnista ei ole kysymys, koska vastuu prosessinjohdosta säilyy puheenjohtajalla.

men ”apunakaan”. Psykologit esiintyvät kuitenkin usein oikeudenkäynneissä asiantuntijatodistajina.

Vaikka avustava asiantuntija ei kuulu kokoonpanoon, hän saa usein samanlaisen roolin asiantuntijatodistelun tukemisessa ja arvioinnissa. Vaikutusvaltaa heikentää se, että laki monesti edellyttää häneltäkin kirjallista lausuntoa. Näin hän tulee vedetyksi mukaan ”lausuntojen taisteluun” ja menettää sen osapuolena objektiivisuuttaan. Tämä on inhimillistä: harva jos kukaan pystyy suhtautumaan puolueettomasti sellaiseen tieteelliseen tulkintaan, joka riitauttaa hänen oman näkemyksensä, ehkä hänen tutkimuksistaan virheitä löytäen.

Vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit olisivat erinomainen esimerkki monikerroksisen asiantuntijuuden dynamiikasta: tutkimusta sen toiminnasta ei kuitenkaan ole. Teoreetikko löytää siitä huomautettavaa. Asiantuntijalääkärin lausunto on asiantuntijatodistelua, ja sitä kohdellaan sellaisena; käsitteellisesti se on kirjallinen todiste. Järjestely ei välttämättä ole eduksi oikeuden hakijalla. Ensiksikin asiantuntemusta oikeudenkäynnissä ”on kerrakseen”, mikä herättää kysymyksen rajallisten voimavarojen turhasta käytöstä. Oikeudenhakijallahan on tavallisesti tukenaan joukko niin sanottujen hoitavien lääkäreiden laatimia asiakirjoja (epikriisejä, lääkärintodistuksia) Toiseksi asiantuntijalääkärin näkemys voi olla ristiriidassa yhtäältä lääkärijäsenen, toiseksi asianosaisen käyttämän (yksityisen) asiantuntijan mielipiteen kanssa: pahimmassa tapauksessa kaikki kolme ovat eri mieltä. Lääkärijäsenellä on tässä melkoinen kotikenttäetu: hän pääsee yhtäältä sanomaan viimeisen sanan päätösneuvottelussa, toisaalta hänen ei tarvitse antaa kirjallista lausuntoa eikä puolustaa näkemystään muita asiantuntijoita vastaan. Hänen ja muiden asiantuntijoiden välille ei siis synny kuuluisaa ”lausuntojen” taistelua. Asiantuntijalääkärimalli näyttää näin yhdistävän sekä integroidun asiantuntemuksen että asiantuntijatodistelun heikkoudet. Ihannetapauksessa asiantuntijat (mukaan luettuna lääkärijäsen) täydentävät toistensa asiatuntemusta, toisin sanoen he ovat pääpiirteissään samaa mieltä.

8.2 ”ASIANTUNTIJOIDEN TAISTELU”

Erityistuomioistuinten välille syntyy eroja, jos ajatellaan todistelun merkitystä. Näyttökysymykset aktualisoituvat työtuomioistuimessa harvoin: riitapuolet ovat ratkaisuselostusten valossa niistä yllättävän yksimielisiä. Erimielisyyttä on vain siitä, miten riidattomia tosiseikkoja oikeudellisesti tulkitaan. Sen sijaan vakuutusoikeus ja markkinaoikeus ovat tässä suhteessa ”tavallisia” tuomioistuimia: ne joutuvat käsittelemään sekä näyttö- että oikeuskysymyksiä. Vakuutusoikeudessa monet etuudet nimenomaan ovat harkinnanvaraisia tai kytkeytyvät hakijansa olosuhteisiin. Olosuhteet taas pitää selvittää, eikä selvittämistä voida peittää taianomaisen kokonaisharkinnan varjoon.[374] Kokonaisharkintaa saa käyttää vasta arvioitaessa näytettyjen – tai hallintolainkäytössä ”selvitettyjen” – seikkojen keskinäistä painoarvoa. Täyskirjallinen käsittely taas sopii erityisen huonosti kiistanalaisten tosiseikkojen selvittelyyn. Lisäksi vaarana on eräänlainen lumevarmuus. Kun tosiseikka mainitaan asiakirjoissa, arviointi alkaa kohdistua itse asiakirjaan.

Tutkimuksessa asiakirjojen välittämää tietoa kutsutaan hieman väheksyvästi ”paperitiedoksi” ja asiakirja-aineistoa tiedon ”episteemisiksi ilmentymiksi”.[375] Asiakirjoissa sinänsä ei ole mitään väheksyttävää: väheksyminen kohdistuu perusteettomaan mielikuvaan, jossa asiakirja-aineisto tekee todistelun sanan perinteisessä merkityksessä tarpeettomaksi, jopa oikeudenkäyntiä haittaavaksi. Asiantuntijajäsenten ja asiantuntijatodistelun välillä ei periaatteessa ole ristiriitaa. Kumpikin syöttää muun tieteenalan asiantuntijatietoa osajärjestelmään nimeltä ”oikeudenkäynti”. Toinen tekee sitä julkisesti asian käsittelyssä, toinen hiljaisesti, esimerkiksi suullisesti vasta päätösneuvottelussa.[376] Asiantuntemus, oli se integroitua tai irrallista, tuo usein oikeudenkäyntiin oman erikoisuutensa, jota on edellä kutsuttu tutkimuksesta lainattuun tapaan ”asiantuntijoiden taisteluksi”. Ilmaisu on turhan värikäs. Ilmiössä asiantuntijat ovat ainoastaan eri mieltä kokemussäännön sisällöstä tai soveltuvuudesta tapaukseen. Asiantuntijat eivät teoriassa edes

374. ”Kokonaisvaltaista päätösharkintaa” pidetään tyypillisinä integroiduille tuomioistuimille. Ks. Nieminen-Finne 2020 s. 204.

375. Koulu 2023a s. 142.

376. Tässä tutkimuksessa yritetään osoittaa, että asiantuntijajäsenkään ei saisi syöttää oikeudenkäyntiin tietoa hiljaisesti ja että oikeudenkäyntiin on helppo luoda mekanismeja, joilla se estetään. Asiantuntijajäsenen tiedonvälityksen näkyvyys sekä pitää huolen kuulemisperiaatteen toteutumisesta että vahvistaa lainkäytön legitimiteettiä. Vaikka päätösneuvottelu on perinteisesti salainen ja saakin sellainen olla, asiantuntijatiedon ja sen välittymisen totaalinen läpinäkymättömyys on omiaan herättämään epäluuloja.

saisi taistella, jos se tarkoittaa oman näkemyksen kiihkeää puolustamista ja eriävien näkemysten kumoamista tai tukahduttamista. Yksinkertaisessa skeemassa näin käykin: erimielisyydet eli erilaiset tieteelliset tulkinnat siirtyvät tuomioistuimen ratkaisukokoonpanon murheeksi. Tässä skeemassahan edes asiantuntijajäsenet eivät ota osaa päätöksentekoon oman osaamisalueensa ulkopuolella.

On myönnettävä, että vallitsevassa kombinoidussa skeemassa selkeys katoaa. Asiantuntija kuuluu ratkaisukokoonpanoon ja on näin mukana päättämässä, mikä tieteellisesti tulkinnoista on sisällöllisesti oikea ja tapaukseen soveltuva.[377] Asiantuntijajäsen voi siis – ehkä kiivaastikin – taistella oman näkemyksensä puolesta. Hän ei kuitenkaan yksin sitä ratkaise, sillä integroidut tuomioistuimet ovat monijäsenisiä eivätkä asiantuntijajäsenet muodosta – eivätkä periaatteessa saisikaan muodostaa – enemmistöä. Edellä on katsottu, että asiantuntijoiden erimielisyys, oli se taistelua tai hiljaista erimielisyyttä, on välttämätön osa reilua oikeudenkäyntiä. Ongelmaa ei saa poistaa rajoittamalla asiantuntijoiden määrää, esimerkiksi estämällä asiantuntijatodistelua. Ongelmahan saadaan näennäisesti katoamaan, kun asiantuntijoita on vain yksi.

Asiantuntijoiden erimielisyydellä on monta muotoa. Tutkimuksessa tarkastellussa perusmuunnelmassa erimielisyys vallitsee asianosaisten käyttämien asiantuntijoiden välillä. Se ratkaistaan todistusharkinnan keinoin, eli se on periaatteessa helppo soveltamistilanne. Seuraavassa muunnelmassa vastakkain ovat asianosaisen asiantuntija ja integroitu asiantuntijatodistaja, johon voidaan rinnastaa ad hoc -hankittu asiantuntijatodistaja: tämäkään ei ole uusi soveltamistilanne. Vakavampi on erimielisyys, jossa yhtäältä asiantuntijajäsen ja toisaalta asianosaisen tai molempien asianosaisten kutsumat asiantuntijat ovat eri mieltä tieteellisestä tulkinnasta. Ja vihdoin mahdollista on sekin, että tuomioistuimessa on kaksi asiantuntijajäsentä, jotka ovat eri mieltä kokemussäännöistä. Soveltamistilanteista on lukuisia alamuunnelmia, mutta niillä ei ole merkitystä kysymyksenasettelulle. Kahdessa viimeisessä muunnelmassa ei ole enää kysymys todistusharkinnasta: asiantuntijajäsenen tieteellinen tulkinta ei ole todistusharkinnan kohteena. Hänelle saadaan tietenkin esittää kysymyksiä ja vaatia perusteluja (esim. tutkimuslähteitä) kannalle. Kysymys on sen sijaan mielipiteenmuodostuksesta päätöksenteos-

377. Ks. esimerkiksi Virolainen 1995 s. 366.

sa; tälle ajatusketjulle ei prosessioikeuden tutkimuksessa ole sopivaa nimeä. Rohkea tutkija kylläkin veikkaisi, että tuomioistuimen muut jäsenet soveltavat asiantuntijajäsenen näkemyksiin samoja standardeja kuin todistusharkintaan, jonka kohteena on asianosaisen kutsuman asiantuntijatodistajan näkemys. Jos asiantuntijajäsenen näkemys ei vakuuta (se on esimerkiksi ristiriidassa tutkimustiedon kanssa), asiantuntijan mielipide torjutaan, tarvittaessa ratkaisusta äänestämällä.

Asiantuntijoiden erimielisyydessä ei ole mitään hämmästeltävää. Asiantuntijatieto, oli peräisin integroidusta asiantuntemuksesta tai asiantuntijatodistelusta, ei ole niin objektiivista, mitä kuvitellaan. Tästä syystä onkin paikallaan, että integroidulla asiantuntemuksella on vastavoimansa eli asiantuntijatodistelu ja päinvastoin. Paljon auttaa jo se, että tieteellisen tiedon perimmäinen epävarmuus tuodaan nykyistä selkeämmin lausunnoissa esiin.[378] Tieteellinen lausunto tulisi aina kytkeä aikaisempaan tutkimuksen: tieteellinen tulkinta, oli kysymys kummasta informaatiokanavasta tahansa, ei saisi olla mielipide. Tavallaan paradoksaalista on, että henkilötodistelun virhelähteet tunnetaan, kiitos oikeuspsykologian tutkimuksen, ja niistä keskustellaan. Samalla oletetaan, että vastaavaa ei voi esiintyä asiantuntijoiden tieteellisissä tulkinnoissa. Kokeellisen psykologian tehtäväksi jää näin tuoda esiin asiantuntijatiedon rasitteet: niitä ovat muun muassa pätevyyden harha (’asiantuntija uskoo tietävänsä’) ja tiedon intuitiivisyys (’asiantuntija ei osaa selittää, miksi hän on jotain mieltä’).[379] Syytä on usein ammattituomareissakin. Vaikka tutkimustieto on epävarmaa, ammattituomarit painostavat sekä asiantuntijajäsentä että asiantuntijatodistajaa yksiselitteisiin vastauksiin. Näin asiantuntijatieto saa aivan liian ehdottoman sävyn. Suoranaista painostusta ei ehkä esiinny usein, mutta sosiaalinen paine saa aikaan saman vaikutuksen. Tieteelliselle argumentaatiolle eli yhtäältä/toisaalta -formulalla ei jää tilaa asiantuntijatodistelussa tai päätöksenteossa: tällaista tieteellistä rehellisyyttä ei arvosteta.[380]

378. Lausunnot on tapana kirjoittaa korostetun ehdottomiksi, missä suhteessa ne poikkeavat siitä tutkimuksesta, johon lausunnon periaatteessa tulisi perustua. Tutkimuksessa tulokset tuodaan esiin varauksin ja tiedon aukollisuus myöntäen. Lausunnoissa taas pieninkin varaus tai ehdollisuus tulkitaan merkiksi asiantuntijan epävarmuudesta – ja samalla lausunnon epäluotettavuudesta.

379. Ks. esimerkiksi Kahneman 2012 s. 231 ja 270. Kahneman on osoittanut, kuinka ihminen on ”älyllisesti vajavainen olio, jonka aivot ajautuvat jatkuvasti harhapoluille ja sortuvat käsittämättömiin virheisiin”. Ks. Tieteessä Tapahtuu 2019:1 s. 53: ”Ystäväni Kahneman”.

380. Vanha anekdootti presidentti Harry Trumanista kuvaa asenteita. Hän oli kuunnellut ai-

Lainoppineet tuomarit ovat saaneet moitteita myös siitä, että he arvioivat asiantuntijatodistelun luotettavuutta epätieteellisin kriteerein, esimerkkinä ”heurestiikat”. Luotettavuus asetetaan riippuvaiseksi siitä, miten asiantuntija esiintyy, käyttäytyy ja mikä hänen subjektiivinen varmuutensa on. Nämä seikat eivät tietenkään ”todista” mitään asiantuntijalausunnon uskottavuudesta. Saattaa olla, että ammattituomarit suhtautuvat samalla tavalla myös asiantuntijajäsenen tai ”avustavan” asiantuntijan näkemyksiin.[381]

Tutkimuksessa ”asiantuntijoiden taistelulle” on yritetty löytää alustava ja ehkä pääsääntöinenkin ratkaisu erilaisilla luotettavuusasteikoilla (käsite tässä). Asteikko muistuttaa erilaisten laitteiden niin sanottuja tehdasasetuksia, mikä onkin valaisena kielikuva. Asteikossa viranomaisen antamaa asiantuntijalausuntoa on pidetty lähtökohtaisesti luotettavampana kuin ”yksityisen” asiantuntijan lausuntoa. Tätä perustellaan virkavastuulla: yksityisen asiantuntijan luotettavuuden takeena on vain maineenmenetys ja teoreettiseksi jäävä vahingonkorvausvelvollisuus. Myös se, kuka tekee toimeksiannon asiantuntijalle, saa yllättävästi suuren painon. Näin ollen tuomioistuimen nimeämä asiantuntija on uskottavampi kuin asianosaisen kutsuma asiantuntijatodistaja.[382] Todellinen syy tälle uskolle on pikemminkin se, että tuomioistuimen oletetaan valinneen osaavimman ja puolueettomimman asiantuntijan, mitä oli saatavilla.

Jos päättelyä jatketaan, integroitu asiantuntijatodistaja saa tehdasasetuksena vielä korkeamman uskottavuuden kuin tuomioistuimen ad hoc -värväämä asiantuntijatodistaja. Takeena on pysyvä määräys ja kiinteä suhde. Asteikon huipulla on avustava asiantuntija, vaikka hänen kohdallaan kysymys ei enää ole, kuten ei asiantuntijajäsenenkään, varsinaisesta todistusharkinnasta vaan vaikutusvallasta päätösharkintaan. Avustava asiantuntija ei tosin pääse loppuun saakka puolustamaan näkemystään, viime kädessä äänestystä vaatimalla ja siinä äänestämällä. Tätä lukuun ottamatta avustava

kansa taloustieteen asiantuntijoita. Lopuksi hän kyllästyi ja vaati paikalle yksikätistä taloustieteilijää. Kaikki neuvottelussa esiintyneet asiantuntijakuuluisuudet kun olivat käyttäneet esitystekniikkaa, johon kuului formula ”on the other hand” ja ”on the other hand”.

381. Näin Marjosola 2021 s. 114.

382. Ks. Jokela 2000 s. 1137. Hänen näkemyksensä on varsin ankara: asianosaisten tarjoama asiantuntijatodistelu ei ole luotettavaa. Sen sijaan voitaneen kyllä sanoa, että tuomioistuimen hankkima asiantuntijatodistelu on keskimäärin vakuuttavampaa kuin asianosaisten tarjoama. Selvää tietenkin on, että asiantuntijan tieteellinen status (esimerkiksi professorin tai akatemiatutkijan asema) ei ole mikään tae lausunnon uskottavuudesta.

asiantuntija ja asiantuntijajäsen ovat lähellä toisiaan, mitä tulee alkuperäiseen uskottavuuteen.

Tällaiset geneeriset luotettavuusasteikot ovat perusteiltaan epäilyttäviä ja vaikutuksiltaan vaarallisia. Todistusharkinnalla ei voi olla tehdasasetuksia edes, kun arvioidaan asiantuntijatiedon luotettavuutta. Asiantuntijoiden taistelun ratkaisee asiantuntijanäkemyksen (yleensä kirjallisen lausunnon) tieteellinen pohja sekä tapauskohtaisen argumentaation vakuuttavuus, lyhyesti lausunnon sisältö.[383] Asianosaisen palkkaaman asiantuntijan lausunto voi olla objektiivinen ja tukeutua vankkaan tutkimustietoon, kun taas integroidun asiantuntijan lausunto on pinnallinen, hätäisesti kasattu tai tiettyä agendaa ajava. Uskottavuus ei myöskään saisi perustua pelkkään enemmistöön: lausuntoa ei tee uskottavaksi se, että asiantuntijoiden enemmistö on oikeudenkäynnissä samaa mieltä. Tutkimuksessa vastuuta on siirretty myös asiantuntijatodistajille itselleen: heidän täytyy päättää, onko heidän lausuntonsa yleinen vai yksittäistapaukseen soveltuva.[384]

8.3 KIISTA ASIANTUNTIJUUDESTA

Asiantuntemus johtaa helposti erimielisyyksiin siitä, edustaako asiantuntijajäsen tai asiantuntijatodistajaksi oletettu aidosti sitä asiantuntemusta, jota hänellä väitetään olevan. Tästä seuraa, että ”lausuntojen taistelu” yritetään ratkaista osoittamalla, että substanssiasiantuntijalla joko ei ole lainkaan tällaista asiantuntemusta tai että hän ei suhtaudu puolueettomasti asiantuntijan tehtävään. Kysymys herää asiantuntijajäsenen, integroidun asiantuntijatodistajan, tuomioistuimen kutsumaan ad hoc-asiantuntijatodistajan sekä asianosaisten omien asiantuntijatodistajien kohdalla. Laki varautuu vain ensimmäiseen ja viimeiseen tilanteeseen. Ensimmäisessä asianosainen tekee niin sanotun jääviysväitteen, jonka jälkeen seurataan OK 13 luvun sääntelyä. Viimeisessä taas pätevyys tulee tutkittavaksi niin sanotussa (asiantun-

383. Tutkimuksessa on pidetty selvänä, että asiantuntijalausunnon tulee perustua tieteelliseen tutkimukseen. Ks. Marjosola 2021 s. 114. Myös lausunnon sisäinen validiteetti kannattaa muistaa. Ks. Pölönen 2017 s. 161. Lausunnon päätelmät eivät saa esimerkiksi poiketa siitä tutkimuksesta, johon lausunto periaatteessa on aina tuettava. Tästähän ei kukaan voi olla eri mieltä. Lausuntojen huono maine johtuu paljolti tapauksista, joissa asiantuntija väenväkisin yrittää selittää, miksi aikaisemman tutkimuksen antama tieto ei sovikaan tähän tapaukseen.

384. Ks. Pölönen 2017 s. 173. Tässä tutkimuksessa vastuu kylläkin sälytetään tuomioistuimelle ja etenkin sen asiantuntijajäsenille. Heidän on kerrottava, mitä asiantuntijatodistajalta halutaan.

tijan) kelpoisuusharkinnassa, jonka pohjasääntely saadaan OK 17 luvusta. Tuomioistuin ratkaisee asianosaisen kutsuman asiantuntijan kelpoisuuden viran puolesta ja mielellään jo asian valmistelussa, jos kyseisessä prosessiformaatissa on tällainen menettelyvaihe. Työtuomioistuimessa sellainen on, ja markkinaoikeusprosessikin jakaantuu valmisteluun ja istuntoon. Tuomioistuimen päätökseen, oli se myönteinen tai kielteinen, haetaan kuitenkin muutosta pääsääntöisesti vain muun muutoksenhaun yhteydessä (OK 17:68).[385] Sen sijaan kahdessa keskimmäisessä soveltamistilanteessa ei laissa varauduta kelpoisuuteen liittyviin erimielisyyksiin. Selvää kylläkin on, että asiantuntijajäsenen yleinen kelpoisuus asiantuntijana ei ole oikeudenkäynnissä ollenkaan riitautettavissa. Asiantuntijajäsenen tieteellinen näkemys toki on oikeudenkäynnissä sekä riitautettavissa että asiallisesti mitätöitävissä.

Jos ajatellaan moderniin tapaan asianosaisen myönteisiä oikeudenmukaisuuskokemuksia, tuomioistuimen valitsemat asiantuntijatodistajat eivät ole niin ihanteellinen ratkaisu asiantuntemuksen ongelmaan, miltä se näyttää. Jos asiantuntija asettuu suoraviivaisesti toisen asianosaisen kannalle, vastapuoli kokee helposti, että asiantuntijan valinta on ollut tarkoitushakuinen ja että tuomioistuin on ryhtynyt ”ajamaan vastapuolen asiaa”. Epäluuloja kylläkin hälventää, jos asiantuntijat valitaan julkistetusta asiantuntijarekisteristä etukäteen vahvistettuja kriteerejä seuraten. Suomessa (ja Ruotsissa) tällainen julkinen rekisteri on vain kapeilta alueilta: tunnettu esimerkki ovat vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Vaikkakaan laki ei sitä vaadi, suotavaa on, että tuomioistuin varaa tällöinkin ennen asiantuntijan määräämistä asianosaisille tilaisuuden ottaa kantaa ehdokkaisiin. Tosin mahdollista on, että asiaan kehittyy ”expert shopping” -draama, kun asianosaiset yrittävät saada asiaansa sopivan asiantuntijan. Esimerkiksi vakuutusoikeudessa harva oikeudenhakija haluaa asiantuntijaksi huonomaineisen ”vakuutuslääkärin”. Sillä, onko maine ansaittu vai ei, ei ole merkitystä: huono maine on otettava huomioon tosiasiana.[386]

Muutoksenhaku asiantuntijan valinnassa on ollut esillä myös tutkimuksessa. Tosin silmällä on pidetty asianosaisen nimeämän asiantuntijan kelpoisuutta. Pääsääntö on, että asiantuntijan kelpuuttamiseen tai sen epäämiseen saa, kuten todettiin, hakea muutosta vain pääasiaratkaisun yhteydessä.

385. Ks. lähemmin Vuorenpää 2020 s. 184.

386. Luettelon asiantuntijoita kannattaisikin kierrättää niin nopeasti, että heille ei synny selkeitä rooleja eli kuvaa heidän yleisestä asennoitumisestaan. Ks. edellä jakso 3.3.2

Aiheellisesti on kuitenkin kysytty, eikä tällainen viive ole kestämätön. Kiista asiantuntijan kelpoisuudesta voi olla kysymys, jossa erittäin painavat syyt puoltavat erillistä eli oikeudenkäynnin aikaista muutoksenhakua.[387] Kysymys toistuu tietenkin myös, kun tuomioistuin määrää asiantuntijan. Tällöin tarve erilliseen (ja välittömään) muutoksenhakuun on vielä ilmeisempi, koska tuomioistuimen määräämän asiantuntijan kannalla on käytännössä vahva alkuperäisuskottavuus. Erillinen muutoksenhaku kuitenkin johtaa jatkokysymykseen: lykätäänkö asiantuntijan kuulemista (käytännössä lausunnon vastaanottamista/lukemista), kunnes kelpoisuuserimielisyys on saanut ratkaisunsa. Tätä tukisi se, että kerran annettua asiantuntijatodistelua ei saa takaisin. Se on kuin pullon henki. Vaikka asiantuntijan kelpoisuus menestyksellä riitautetaan, hänen kantansa, jos se kerran on tullut tuomioistuimen tietoon, vaikuttaa tai ainakin voi vaikuttaa ratkaisuun. Tässä ei auta se, jätetäänkö ”kelvoton” lausunto muodollisesti pois oikeudenkäyntiaineistosta. Mielessähän se tuomarilla pysyy.

Pohdiskelu oikeudesta erilliseen muutoksenhakuun on melko akateemista. Viimeinen asia, mitä kokenut asianajaja haluaa, on kiista tuomioistuimen kanssa sen määräämän asiantuntijan kelpoisuudesta. Valinnan riitauttaminen vihjaa samalla, että tuomioistuin on valinnut epäkelvon ellei suorastaan puolueellisen asiantuntijan hänen päämiehensä oikeudenkäyntiin. Luultavaa on, että asianosainen on hiljaa epäilyksistään ja yrittää minimoida epäilyttävän ex officio -asiantuntijan vaikutuksen omalla asiantuntijatodistelullaan. Samalla tavallahan asianosaisen vastaa myös muuhun vastapuolen asiantuntijatodisteluun. Tunnettua on, että asianosaisten asiantuntijat ovat keskeisistä kysymyksistä eri mieltä, heidän näkemyksensä ovat, kuten sanotaan, diametriset.

Asia erikseen on, että tieto tehokkaasta riitautuskeinosta saa pelkällä olemassaololla tuomioistuimen kunnolla harkitsemaan ja ehkä perustelemaan valintaansa. On ilmeistä, että epäilykset valinnan asianmukaisuudesta ovat tosiasiallinen rajoitus ad hoc -tyyppiselle asiantuntijatodistelulle. Siinähän tuomioistuin omasta aloitteestaan ja asian laadusta riippumatta pyytää lausunnon ulkopuoliselta asiantuntijalta.[388] Edes asianosaisten yhteinen

387. Vuorenpää 2020 s. 184.

388. Lainsäädäntöhistoriasta ks. esimerkiksi Rudanko 2020 s. 372. Lausuntoja pyydetään tavallisemmin rikosasioissa, ja pyyntö osoitetaan viranomaiselle. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2023:53 hovioikeus hankki Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta ”selvitystä” siitä, oliko mie-

myötämielisyys ei suojaa tuomioistuinta väitteille huonosta harkinnasta eikä vihjauksilta tarkoitushakuisesta asiantuntijan hakemisesta. Jos asiantuntija otetaan asiantuntijarekisteristä, riski epäonnistumisesta on tietenkin vähäisempi. Loogisesti ajatellen rekisteri ei auttaisi: myös tällöin valinta on ad hoc -tyyppinen, koska saman alan asiantuntijoita on yleensä useampia. Tätä harva kuitenkaan tulee ajatelleeksi, joten rekisteri joka tapauksessa auttaa luottamuspulassa. Rekisterin tyypillä, onko se viranomaisen tai kaupallisen toimijan ylläpitämä, ei luultavasti tässä suhteessa ole merkitystä. Asianosainen tuskin tietää erosta eikä anna sille painoa vaikka tietäisikin.

8.4 VÄLITULOKSIA

Asiantuntijatodistelu on oikeudenkäynnissä yhtäältä keino täydentää integroitua asiantuntemusta, toisaalta sen vastapaino, viime kädessä väline integroidun asiantuntemuksen kontrollointiin. Oikeuspolitiikassa asiantuntijatodistelu on kilpailija tuomioistuimeen kytkeytyvälle muun tieteenalan asiantuntemukselle ja voittoisa kilpailija etenkin asiantuntijajäsenyydelle. Asiantuntijatodistelulla pystytään jokseenkin täysin korvaamaan asiantuntijajäsenet kaikissa tuomioistuimissa. Näin yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoille on vaikea keksiä kestäviä perusteita. Samaa asiaa palveleva integroitu asiantuntijatodistelu sen sijaan välttyy arvostelulta: itse asiassa siinä asiantuntemus ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit ovat valmiiksi tasapainossa. Jos tuomioistuin lisäksi vastaa integroidun asiantuntijatodistelun kustannuksista, viimeinenkin asiantuntijajäsenyyttä tukeva kilpailuetu, halpuus asianosaisille, menetetään. Voi näin olla, että tulevaisuus kuuluu jonkinlaiselle integroidun asiantuntemuksen sovellukselle, kun taas asiantuntijajäsenet hävitellen katoavat prosessioikeuden maailmankartalta. Asiantuntijajäsenten katoaminen ei kylläkään tarkoita, että itse erityistuomioistuimet katoaisivat.

Integroidun asiantuntemuksen ja asiantuntijatodistelun suhde on kääntymässä jälkimmäisen voitoksi. Kansainvälinen trendi näkyy myös Suomessa.

lentilatutkimuksen määrääminen tarpeellista. Viranomainen on ymmärrettävästi luonnollinen adressaatti tällaisille oma-aloitteisille pyynnöille. Viranomainen mielletään asiantuntevaksi ja puolueettomaksi tahoksi: viranomainen ei myöskään peri tavallisesti maksua lausunnostaan. Eri asia on, että viranomaisen lausunnoissa on omat todistusoikeudelliset ongelmansa – etenkin oikeudenkäynneissä, joissa julkinen valta on osapuolena. Ks. esimerkiksi Koulu 2023a s. 239.

246 Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä kysyy jo suoraan, tarvitaanko erityistuomioistuimiin asiantuntijakokoonpanoja ja intressiedustusta.[389] Tarvittava erityistieto on hankittavissa asiantuntijatodistelulla, jota ei, etenkään viran puolesta hankittavaa, juuri hyödynnetä. Työryhmä suhtautuu myös epäillen – ja ilmeisen realistisesti – siihen, missä määrin riittävä erityisosaaminen on saatavissa tuomarien täydennyskoulutuksella tai erikoistumisella. Kuten edellä todettiin, näin hankittu tieto on pinnallista ja fragmentaarista: se ei korvaa todellista eli ”syvää” asiantuntemusta. Vaikkakaan työryhmä ei sitä mainitse, monesti tarvittava erityisosaaminen on saatavissa viranomaisten ja erilaisten etu- ja kansalaisjärjestöjen lausunnoista, joita tuomioistuin voi pyytää. (Tässä ei ryhdytä väittelemään siitä, ovatko tällaiset lausunnot käsitteellisesti asiantuntijatodistelua. Tyypillisessä lausunnossa kun on substanssitietoa ja oikeudellista argumentaatiota).

Jos näin tapahtuu, erityistuomioistuinten tarpeellisuus joutuu koetukselle. Keskeinen argumentti niiden olemassaololle, sisäinen substanssiasiantuntemus, katoaa. Erityistuomioistuimet joutuvat näin tukeutumaan vain siihen, että tietyntyyppisten asioiden käsittelyyn tarvitaan ”prosessuaalista” osaamista eli käsittelyasiantuntemusta, etenkin taitoa asiantuntijatodistelun käyttämisessä ja hyödyntämisessä. Tällainen taito taas on yhtäältä helpommin hankittavissa tuomareiden erikoistumisella ja täydennyskoulutuksella, toisaalta taas kaikki asiat vaativat omanlaista käsittelyosaamista. On vaikea väittää, että esimerkiksi tekijänoikeusriita vaatisi tässä suhteessa sellaista osaamista, mitä tavallisella käräjäoikeudella ei ole. Itse oikeudenkäynnistäkään ei hevin löydä mitään ”erityistä”. Siirtyminen asiantuntijatodisteluun hävittää jokseenkin tyystin ne jännitteet, joita syntyy, kun integroitu asiantuntemus yritetään synkronisoida oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardeihin. Tässä suhteessa ovat ongelmallisia ovat asiantuntijajäsenet ja tuomioistuinta ”avustavat” asiantuntijat.

Sen sijaan useimmat standardit sietävät hyvin integroitua asiantuntijatodistelua tai ad hoc -tyyppistä viran puolesta hankittavaa asiantuntijatodistelua. Tuomioistuimen oma-aloitteisuudesta ei kannata liiaksi puhua: asianosaiset voivat lausunnon tilaamista ehdottaa, eli tehdä todellisen aloitteen. Integroidussa asiantuntijatodistelussa asiantuntijan valinnan tulee olla selvemmin puolueettomissa käsissä, koska tällaisen asiantuntijan lausunnon

389. Arviomuistio 2022 s. 93.

painoarvo on niin suuri. Suotavaa olisi, että asianosaisilla olisi tehokkaat keinot riitauttaa asiantuntijan valinta, vaikka sen tekeekin puolueettomaksi luokiteltava tuomioistuin. Sen varaan, ettei tuomioistuin koskaan erehdy, ei tietenkään saa laskea.

Vakuutusoikeudessa asiantuntijalääkärit ovat hyvä esimerkki siitä, miten integroitu asiantuntijatodistelu toteutetaan. Vakuutusoikeus voi pyytää lausunnon niin sanotulta asiantuntijalääkäriltä, joskus myös muulta lääkäriltä. Asiantuntijalääkärit on etukäteen hyväksytty ja valittu tehtäväänsä, toisin sanoen heistä on virallinen rekisteri. Vakuutusoikeus valitsee asiantuntijalääkärin, päättää mitä kysytään ja maksaa kustannukset. Asiantuntijalääkäri (joka on siis eri asia kuin vakuutusoikeuden asiantuntijajäsen) ei osallistu asian käsittelyyn, eikä hän kuulu vakuutusoikeudessa asian ratkaisevaan kokoonpanoon. Hän rinnastuu asiantuntijatodistajaan, joskin de facto hänen asemansa on vahvempi. Hän edustaa eräänlaista virallistettua asiantuntemusta. Järjestelmä näyttää kuitenkin olevan taantumassa, mille on vaikea keksiä access to justice -tarkastelun kestävää syytä. Voi olla, että lausunnon pyytäminen aiheuttaa lisävaivaa (se ei kyllä näytä kummoiselta) tai tuo viivettä oikeudenkäyntiin (tosin viiveet eivät yleensä ole tuomioistuinta huolestuttaneet). Oli niin tai näin, samantyyppinen järjestely on toteutettavissa myös suullisessa oikeudenkäynnissä tai oikeudenkäynnissä, jossa on suullisen ja kirjallisen käsittelyn vaiheita.

Jos asiantuntijajäsenet korvataan integroiduilla asiantuntijatodistajilla, asiatuntijalääkärijärjestelmä kelpaa erinomaisesti esikuvaksi. Integroitua asiantuntijatodistajaa käytetään tietenkin vain, kun hänen edustamaansa asiantuntemusta tarvitaan, toisin sanoen hänen hallitsemansa tieteellinen kysymyksenasettelu aidosti eikä vain teoriassa aktualisoituu oikeudenkäynnissä. Asiantuntijajäsen taas joutuu osallistumaan oikeudenkäyntiin silloinkin, kun siinä on vain oikeuskysymyksiä. Asiantuntijajäsenkään on tuskin kovin motivoitunut lainopillisiin kysymyksenasetteluihin, vaikka hänellä on niissäkin täysi päätösvalta.

9. Päätöksenteko, ratkaisun lopullisuus ja muutoksenhaku

9.1 MILLAISTA PÄÄTÖKSENTEKOA: KOLLEGIAALISTA VAI INDIVIDUAALISTA?

Päätöksenteko monijäsenisessä tuomioistuimessa on järjestettävissä kahdella tavalla, kollegiaaliseksi tai individuaaliseksi.[390] Tässä suhteessa yleiset ja erityiset tuomioistuimet eivät tee eroa. Kollegiaalista päätöksentekoa eli asian ratkaisemista ”tuomareiden konferenssissa” pidetään tunnusomaisena civil law -maille, yksilöllistä taas common law -maille. Kollegiaalisen päätöksenteon perusmuoto on istunto. Siinä päätös tehdään, kun kaikki tuomioistuimen jäsenet ovat henkilökohtaisesti paikalla, toisin sanoen läsnä samaan aikaan ja samassa tilassa. Individuaalisessa päätöksenteossa taas tuomioistuimen jäsenet tekevät päätöksensä eri aikoihin ja eri tiloissa, tavallisesti omassa työhuoneessaan ja omaa aikatauluaan seuraten. Yhteistä tapaamista ei järjestetä ennen eikä jälkeen.[391] Päätöksentekoa, josta istuntokäsittely jää pois, kutsutaan tässä tutkimuksessa ”kiertäväksi päätöksenteoksi”. Se on käännös englanninkielisestä käsitteestä ”round robin decision-making”.

Raja ei ole tarkkaa. Yksilöllinen päätöksenteko voi sisältää paljonkin keskusteluja ratkaisukokoonpanon sisällä: konferenssimaista päätöksentekoa edeltää pitkällinen pohdiskelu ja perehtyminen ratkaistaviin kysymyksiin, ehkä on myös istunnon ulkopuolista yhteistä neuvonpitoa. Tuomaria, joka tulee istuntoon valmistautumattomana, luultavasti paheksutaan. Hän on muille rasitus, koska hänelle joudutaan selittämään, mistä on kysymys. Se vie aikaa eikä kunnolliseen argumentointiin päästä. Totta on, että vastakkainenkin skenaario on tavallinen ja yhtä haitallinen. Tuomari tulee istuntoon mielipide valmiina eikä osallistu keskusteluun. Tällöin istunto on tavallaan hyödytön, eikä eroa yksilölliseen päätöksentekoon synny. Ihanne toki on, että tuomari on istuntoon saapuessaan kunnolla perehtynyt ratkaistavaan

390. Ks. esimerkiksi Ernst 2020 s. 3.
391. Näin Ernst-Gisell-Häcker-Rüfner 2020 s. 339.

asiaan mutta ei ole vielä tehnyt sellaista päätöstä, johon hän olisi henkisesti sitoutunut. Hän on toisin sanoen valmis kuuntelemaan muiden mielipiteitä ja antautuu perustelemaan omaa näkemystään.

Se, mikä on istunto, ei ole enää yhtä selvää kuin viime vuosisadalla. Istunnon tulkinnat hakevat vielä kauan paikkaansa, koska teknologian kehitys on nopeaa. Se taas luo yhä uusia muunnelmia teemaan. Periaatteelliseksi kannaksi näyttää kylläkin vakiintuvan, että ratkaisukokoonpanon on oltava henkilökohtaisesti ja samanaikaisesti paikalla, kunnes päätös on tehty, ellei prosessilaki nimenomaan säädä siihen poikkeusta. Kokoonpanon jäsenet eivät toisin sanoen voi korvata läsnäoloaan digitaalisella yhteydellä, oli yhteys millainen tahansa. On vaikea löytää syytä sille, miksi sääntö ei koskisi kaikkia tuomioistuimia, myös erityistuomioistuimia ja niiden asiantuntijajäseniä.[392] Jos osallistuminen päätöksentekoon on ollut digitaalista, tuomioistuin ei ole ollut päätösvaltainen. Jatkokysymys kuuluu, vaaditaanko myös asian esittelijältä fyysistä läsnäoloa. Vaatimus olisi sinänsä johdonmukainen korollaari tuomareita velvoittavasta säännöstä. Käytännön argumenttikin johtaa samaan: fyysinen läsnäolo tehostaa sitä tuomioistuimen ja esittelijän vuorovaikutusta, joka on esittelijäjärjestelmän perusta. Totta on, että esimerkiksi virtuaalisen esittelyn – joka ei tietenkään täytä fyysisen paikallaolon vaatimusta – seuraus ei välttämättä ole yhtä suoraviivainen ja ankara kuin kokoonpanon jäsenen vastaava toiminta.[393] Tuomioistuimen päätösvaltaisuudessa ei siis ole ollut virhettä, vaikka esittelijä on ollut ainoastaan etäyhteydessä. Oikein tai väärin, henkilökohtaisen läsnäolon vaatimukseen ei kannata kehitellä epämääräisiä ja tapauskohtaisia kevennyksiä, ennen kuin lainsäätäjä ottaa niihin kantaa. Pitkällä tähtäimellä voi hyvinkin käydä niin, että klassisen istuntokäsittelyn ja virtuaalisen osallistumisen välimuotoja syntyy, kun digitalisaatio etenee ja kustannuksia lisäävistä istunnoista halutaan päästä eroon.

Päätöksenteolle istunnossa on vaihtoehtonsa, eli kiertävä päätöksenteko. Siinä kertynyt oikeudenkäyntiaineisto sekä luonnos päätökseksi kiertää päätöksentekoon osallistuvien tuomareiden kesken. Päätösluonnos voi olla perinteinen paperiasiakirja tai useimmiten sähköinen asiakirja, ehkä

392. Sen sijaan ”avustavat” asiantuntijat jäävät läsnäolovaatimuksen ulkopuolelle, ellei heitä siihen velvoiteta.

393. Aikanaan kiisteltiin siitä, oliko jäsenten tuomionvoipa lukumäärä prosessinedellytys vai ei. Ks. esimerkiksi Tirkkonen 1961 s. 564. Nykyisin asiasta ei ole epäselvyyttä. Jäsenten liian vähäinen määrä on kanteluperuste. Ks. esimerkiksi Koponen 2017 s. 254.

useimmiten sähköpostin liite. Luonnoksen mukana voi kulkea siihen liittyvää tausta-aineistoa eli eräänlainen asiakirjavihko. Päätöksentekoon osaa ottava merkitsee asiakirjaan hyväksymisensä, kun asiakirja tulee hänen kohdalleen. Periaatteessa hän voi ennen merkinnän tekemistä keskustella muiden tuomareiden kanssa, mutta tyypillisessä round robin -menettelyssä näin ei tehdä. Se ei sovi skeemaan. Asian kierto nimittäin pysähtyy, ja nopeusetu menetetään. Kun enemmistö on merkinnyt asiakirjaan hyväksymisensä, päätös on syntynyt: se katsotaan normaalissa istunnossa tehdyn päätöksen ”veroiseksi”. Esimerkki siitä, miten kiertävä päätöksenteko toimii, saadaan vakuutusoikeudesta (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 12 §). Myös vakuutusoikeudessa pääsääntönä on lainkäyttöasioiden ratkaiseminen istunnossa esittelyssä (1 mom.). Asia kuitenkin voidaan ratkaista istuntoa järjestämättä, kun kaikki ratkaisukokoonpanon jäsenet ovat, perehdyttyään asiakirjoihin, yksimielisesti hyväksyneet päätösluonnoksen perusteluineen eikä yksikään jäsen ole esittänyt istunnon järjestämistä (2 mom.). Ratkaisukokoonpanon johtajan on tämän jälkeen ja luettuaan kannanotot vahvistettava omalla merkinnällään asia joko istunnossa käsiteltäväksi tai ilman istuntoa ratkaistavaksi – tai oikeammin jo ratkaistuksi.

Kiertävää päätöksentekoa, oli se valinnainen tai ainoa päätöksenteon tapa, on arvosteltu.[394] Se on omiaan laskemaan lainkäytön laatua. Istunnon järjestämättä jättämistä eli tämän tutkimuksen kielenkäytössä kiertävää päätöksentekoa on myös puolustettu.[395] Sen ei esimerkiksi katsota vakuutusoikeudessa vaarantavan oikeusturvaa, sillä vakuutusoikeudessa on käytössä ”sähköinen järjestelmä”. Järjestelmä mahdollistaa tuomioistuimen jäsenten keskustelun. Perustelu ei vakuuta, etenkään kun empiiristä tutkimustietoa järjestelmän käyttämisestä tähän tarkoitukseen ei ole. Pelkkä järjestelmän olemassaolo ei oikeastaan todista mitään: argumentti alkaa kantaa vasta, kun järjestelmää de facto käytetään systemaattisesti mielipiteenvaihtoon yksittäisistä tapauksista. Vaikka näin olisikin, mahdollista keskustelua rasittaa ’puheenvuorojen’ eriaikaisuus ja tapauskohtainen viive. Istuntokäsittelyn keskeinen etu, samanaikainen vuorovaikutus, jää puuttumaan. Tälle voidaan joko antaa merkitystä tai sivuuttaa se yhdentekevänä, missä suhteessa päätösvalta on lainsäätäjällä.

394. Ks. lähemmin Koulu 2014 s. 137.
395. Pellinen 2017 s. 244.

Teoriassa keskustelua voitaisiin käydä siitäkin, kannattaako asiaa käsitellä istunnossa vai tyydytäänkö kiertävään päätöksentekoon. Tosin se jää viime kädessä puheenjohtajan päätettäväksi.[396] On kuitenkin vaikea uskoa, että tällainen ennakkokysymys nostettaisiin keskusteltavaksi. Ohimennen todettakoon, että kiertävä päätöksenteko tuntuu yleisen lainkäytön mittapuun valossa erinomaisen oudolta. Vallitsevan tulkinnan mukaan tuomari ei voi korvata läsnäoloaan edes fyysisessä istunnossa (joka siis järjestetään ja jossa muut jäsenet ovat henkilökohtaisesti paikalla) etäyhteydellä. Kiertävässä päätöksenteossa virtuaalinenkin osallistuminen korvautuu asiakirjoille tehtävällä merkinnällä, ja itse istunto käsitteenä katoaa. Istuntoa kun ei ole reaalimaailman ilmiönä. Puheenjohtajan toimia kierron päätyttyä ehkä voidaan kutsua fiktiiviseksi istunnoksi, mutta käsite venytetään tällöin liian pitkälle.

Vaikka asiassa pidettäisiin fyysinen istuntokin, pelkällä ”merkinnällä” osallistuminen siihen arveluttaa. Siinä joka tapauksessa menetetään virtuaalisenkin osallistumisen perusetu: reaaliaikainen päätöskeskustelu. Virtuaalisesti osallistuva voi argumentoida ja vasta-argumentoida sekä näin vaikuttaa muiden mielipiteisin. Kiertävän päätöksenteon osallistuminen on vielä huonompaa tai tehottomampaa osallistumista kuin virtuaalinen osallistuminen, esimerkiksi kuva- ja ääniyhteydellä tai tulevaisuudessa hologrammilla. Vastaväitteenä voidaan ehkä sanoa, että toki kiertävässä päätöksenteossa tuomari voi liittää ”merkintäänsä” erilaisia kommentteja ja kysymyksiä seuraavien osallistujien mietittäväksi.[397] Hyväksymisen on tietenkin oltava ehdoton. Kommentit ja kysymykset merkinnän ohessa eivät kuitenkaan ole sellaista oikeudellista vuoropuhelua, jonka oikea päätösneuvottelu saa aikaan ja joka on itse asiassa istuntoon keskitetyn päätöksenteon justifikaatio.

Mitä tulee nykyiseen lainsäädäntöön, erityistuomioistuimet ovat päätöksenteon tavoissaan hieman erilaisia. Lukijaa ei yllätä, että hallintolainkäytön perinnettä seuraavassa vakuutusoikeusprosessissa asiat ratkaistaan esittelystä istunnossa. Odotettua myös on, että yleisen lainkäytön perinteelle uskollisissa työtuomioistuimessa ja markkinaoikeudessa esittelyjärjestelmää

396. Yksi empiirinen kysymys kuuluisikin, käyttääkö puheenjohtaja valtaansa asian palauttamiselle istuntoon ja jos käyttää, millaisissa tilanteissa. Kokemus kun osoittaa, että työekonomisista työtavoista ei hevin palata työläimpiin normaaleihin työtapoihin, vaikka olosuhteet sitä vaatisivatkin.

397. Kommenteilta ei kannata odottaa kriittisyyttä. Ehdotuksen jo hyväksynyt jäsen tuskin enää esittää vasta-argumentteja omalle kannalleen tai edes ehdottaa, että puheenjohtaja päätöksellään siirtäisi asian istuntokäsittelyyn, vaikka hän itse ei sitä kehtaa esittää.

ei tunneta. Sekään ei poikkea ennakko-odotuksista, että ratkaisut tehdään istunnoissa eli ratkaisevan kokoonpanon yhteisessä tapaamisessa, toisin sanoen niin kutsutun päätösneuvottelun jälkeen. Periaate – joka oikeastaan on vain pääsääntö – tuodaan esiin hieman eri sanoin, joten poikkeaville tulkinnoille jää tilaa tuomareiden läsnäolovaatimuksessa. Vakuutusoikeudessa asiat ratkaistaan ”istunnossa” (12 §), työtuomioistuimessa asiat päätetään ”pääkäsittelyssä” tai ”neuvotteluistunnossa” (26 §) sekä markkinaoikeuden hallintolainkäyttöasioissa päätös annetaan ”päätösneuvottelun päätyttyä” (6:7) ja muissa asioissa ratkaisu julistetaan samoin ”päätösneuvottelun päätyttyä” tai annetaan ”kansliassa”. Varmuuden vuoksi on tuotava esiin, että kiertävä päätöksenteko ei tuo poikkeusta asian ratkaisemiseen esittelystä. Itse asiassa esittely on välttämätön kiertävässä päätöksenteossa. Kiertämisen tarvitaan päätösehdotus, joka hyväksytään tai asia siirretään istuntoon.

Jos jäsenet ovat vastahakoisia siirtämään asioita istuntoon (kuten tässä on oletettu), kiertävässä päätöksenteossa esittäjän vaikutusvalta kasvaa moninkertaiseksi.[398] Esittelylle asetettavat vaatimukset samalla kohoavat, koska päätösneuvottelu ja sen tuoma vuorovaikutus jäävät puuttumaan. Käytäntö tuskin seuraa tätä teoriaa. Tämä on oletus, sillä tutkittua tietoa esittelyjen tasosta ei ole sen enempää normaaliesittelyistä kuin kiertävän päätöksenteon esittelyistäkään. Joka tapauksessa kiertävässä päätöksenteossa kokoonpanon jäsenten on vaikea kysyä mitään parhaalta tietolähteeltäkään eli asian esittelijältä. Istuntokäsittelyssähän hän on automaattisesti paikalla ja valmis vastaamaan. Kiertävässä päätöksenteossa kaikkinaiset kysymykset tuovat viivettä. Jos yhteydenpito ei heti onnistu, kysymyksistä todennäköisesti, ihmisluonteen tuntien, luovutaan ja päätösluonnos hyväksytään sellaisenaan. Muutoinkin kiertävä päätöksenteko todennäköisesti vie käsittelytavoilta muodollisuutta. Istunto on formaalinen tapahtuma, jossa on juhlavuutta ja symboliikkaa. Kiertävässä päätöksenteossa esittelymuistiot jäävät luultavasti vielä rutiinimaisemmiksi kuin istunnossa ratkaistavissa asioissa.

398. On selvää, että jäsen ei vähällä halua ”rasittaa” kollegojaan vaatimalla istuntokäsittelyä, vaikka hän hiljaa mielessään pitäisi sitä asian ratkaisemiseksi tarpeellisena. Jäsen kun joutuu vähintäänkin esittämään ”hyvän syyn” sille, miksi asia on otettava istuntoon. Hänelle muodostuu toisin sanoen eräänlainen psykologinen selitystaakka. Tutkija näkee ”istunnottomassa” käsittelyssä muitakin haittoja kuin heikkolaatuisen lainkäytön yksittäistapauksissa. Oikeuskehitys hidastuu ja pahimmillaan kokonaan pysähtyy. ”Istunnoton” käsittely ei ole omiaan tuomaan uusia linjauksia, toisin sanoen se suosii vanhoihin käytäntöihin ja totuttuihin tulkintoihin pitäytymistä.

Kuten todettiin, laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa mahdollistaa myös toisen päätöksenteon muodon, jota on edellä kutsuttu ”kiertäväksi päätöksenteoksi”. Lakisystemaattisesti se on poikkeus yhteisen eli kollegiaalisen päätöksenteon mallista, joskaan laki ei aseta edellytyksiä tai rajoituksia sen käyttämisessä. (Sen sijaan sille, tuottaako malli ratkaisun, on varsin tiukat kriteerit). Kiertävä päätöksenteko on erikoisuus civil law -maissa, joihin Euroopan maat lukeutuvat. Monijäseninen tuomioistuin tekee normaalisti päätöksensä yhdessä niin sanotuissa tuomareiden konferensseissa, jollaisen istunto tavallisesti muodostaa. Kiertävä päätöksenteko onkin suora laina common law -maiden (ja etenkin Yhdysvaltojen prosessilain) suosimasta yksilöllisen päätöksenteon mallista, joka on periaatteessa säädännäisen oikeuden maiden oikeuskulttuurin vastainen. Common law -oikeuden maissa hyväksytään yleisesti, että jokainen tuomari päättää itsenäisesti ja valitsemallaan hetkellä, miten asia ratkaistaan.

Jos kiertävä päätöksenteko nostattaa yleensäkin kulmakarvoja, se tekee näin etenkin, jos tuomioistuimeen on integroitu asiantuntemusta. Tällaisessa tuomioistuimessahan on kokoonpanoon kuuluvia asiantuntijajäseniä. Kiertävä (eli käsitteellisesti yksilöllinen) päätöksenteko eriyttää lopullisesti tieteelliset ja juridiset tulkinnat toisistaan, vaikka tavoitteena oikeudenkäynnissä on sulauttaa ne yhteen tai vähintään löytää niiden välille tasapaino. Jos kiertävässä päätöksenteossa on vaikea kyseenalaistaa oikeudellisia tulkintoja, lähes mahdotonta on tehdä sitä toisen tieteenalan tulkinnoille tai edes kysellä niiden perusteita. Tulkinnat on joko hyväksyttävä sellaisenaan tai vietävä asia istuntokäsittelyyn, missä taas ryhmäpaine on tehokas rajoite. Kiertävän päätöksenteon malli konformoi tehokkaasti ajattelua sekä oikeudellisissa että tieteellisissä kysymyksissä. Integroitu tuomioistuin ja ehkä selvimmin vakuutusoikeus onkin outo, jonkun mielestä vihonviimeinen paikka kokeilla tätä oikeudellista siirrännäistä. Lohdutukseksi voi sanoa, että ”avustavat” asiantuntijat tai integroitu asiantuntijatodistelu ei tunnu vaikuttavan kiertävään päätöksentekoon: malli toimii jos on toimiakseen, vaikka oikeudenkäynnissä on tällaista toisen tieteenalan asiantuntemuksen integrointia.

Vastaväitteenä arvostelulle voidaan esittää ja on itse asiassa esitettykin, että tuomioistuimet jäsenet voivat kiertävässäkin päätöksenteossa ”keskustella” toistensa kanssa tulevista ”äänestyslausumistaan”. Näin saavutetaan istunnon

etuja. Keskusteluun ei tietenkään tarvita minkään järjestelmän tukea: tuomarit voivat milloin tahansa olla vapaamuotoisesti yhteydessä toisiinsa. Tällöin tosin päädytään ”epäviralliseen” päätösneuvotteluun, eikä mitään ole saavutettu. Samalla se teoreettinenkin työnsäästö ja käsittelyn nopeutuminen, mitä kiertävä päätöksenteko tuo, katoaa. Kannattaa muistaa, että istuntomuotoiseen päätöksentekoon ei ole turhaan aikanaan päädytty: se on lopulta kustannustehokkain tapa luoda vuorovaikutuksellista mielipiteenvaihtoa. Siitä, onko joku yksilöllisen päätöksenteon malli suhteellisesti parempi kuin toinen eli vähemmän huono, ei kannata virittää älyllistä keskustelua. On toki myönnettävä, että mallin valinta päätöksenteolle voi olla paljolti kulttuurinen kysymys.

9.2 PÄÄTÖKSEN LOPULLISUUS

Erityistuomioistuimet ovat muutoksenhakua ajatellen jaettavissa kahteen kategoriaan. Ensimmäisessä oikeutta muutoksenhakuun ei ole tai oikeus siihen on hyvin suppea, toisin sanoen muutoksenhakuun on vain poikkeuksellisesti mahdollisuus. Toisessa kategoriassa oikeus muutoksenhakuun on tavanomainen eli periaatteessa kaikkiin päätöksiin saa hakea muutosta. Rajoitukset muutoksenhaussa ovat tyypillisiä erityistuomioistuimille: päätösten lopullisuus on ollut yksi erityistuomioistuinten kilpailuetu, kun taas toinen on integroitu asiantuntemus.[399] Muutoksenhaun kiellot eivät kuitenkaan ole välttämättömiä eivätkä edes kovin tavallisia Euroopan maissa. Jos muutoksenhaku sallitaan, se voi jatkua erityistuomioistuinten muodostamalla lainkäyttölinjalla tai siirtyä yleiseen tuomioistuimeen. Suurissa maissa muutosta haetaan usein ylemmältä erityistuomioistuimelta, kun taas pienissä maissa asiamäärät eivät riitä erityiseen oikeusastejärjestykseen. Ylempiä erityistuomioistuimia ei siis kannata perustella. Pienissä maissa (esimerkkeinä pohjoismaat) jää vain jälkimmäinen vaihtoehto eli asian siirtyminen yleiseen tuomioistuimeen. Näin tapahtuu myös Suomessa.

Vaikka lähtökohta on muutoksenhaun kielto vakuutusoikeudessa ja työtuomioistuimessa, vakuutusoikeudessa siitä on hajanaisia, historiallisesta taustasta johtuvia poikkeuksia, minkä lisäksi muutoksenhaulle on vaihetoehtoja. Valituskiellot eivät tästä syystä ole oikeuksiin pääsylle niin kohtalokkaita, miltä ne kuulostavat. Vakuutusoikeusprosessissa vakuutusoikeus voi poistaa

399. Päätösten lopullisuus on kelpuutettu vahvuudeksi myös markkinaoikeuden (aineellisessa) tutkimuksessa. Ks. esimerkiksi Viitanen 2017 s. 490.

antamansa päätöksen ja ottaa asian uudelleen käsiteltäväksi (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 19 §). Näin vakuutusoikeuteen syntyy sisäisen muutoksenhaun väylä, joka vie terän muutoksenhaun kiellolta. On tietenkin myönnettävä, että vakuutusoikeudella voi olla inhimillinen taipumus tukeutua aikaisempaan päätökseensä, mitä taas muutoksenhakutuomioistuimilla ei ole. Mahdollisuus uudelleenkäsittelyyn vie joka tapauksessa vakuutusoikeudelta yhden kilpailuedun, josta erityistuomioistuimille on enimmäkseen varauksetta annettu tunnustusta: asia ei enää päätykään yhteen ja näin ainutkertaiseen käsittelyyn, kun muutosta saa hakea.

Päätöksen poistamisen ja uuden käsittelyn edellytykset ovat väljät; itse asiassa niitä ei lainkaan.[400] Vakuutusoikeudella näyttää näin olevan jokseenkin totaalinen harkintavalta. Luultavaa kuitenkin on, että uudelleen käsittelyyn päädytään, kun asiaan tulee uutta selvitystä (esim. uusia asiantuntijalausuntoja) tai lainsoveltaminen on ollut virheellistä. Muutoin uudelleenkäsittelyjä tulisi prosessioikeuden periaatteiden mukaan välttää, koska ne johtavat ikuisesti jatkuviin oikeudenkäynteihin. Niistä taas on erinomaisen huonoja kokemuksia brittiläisistä equity -tuomioistuimista. Vakuutusoikeusprosessit ovat tosin niin halpoja, ettei kukaan pystyy hukkaamaan niihin koko varallisuuttaan, kuten klassisissa equity -oikeudenkäynneissä tapahtui. Vastaava uudelleenkäsittely ei ole mahdollista yleisessä lainkäytössä: vain ylempi tuomioistuin voi kumota annetun päätöksen ja palauttaa asian uudelleen käsiteltäväksi.

Laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa annetaan oikeudenhakijalle mahdollisuus ylimääräiseen muutoksenhakuun. Korkein hallinto-oikeus voi purkaa vakuutusoikeuden päätöksen, jos vakuutusoikeudessa on tehty menettelyvirhe ja virhe on voinut vaikuttaa päätökseen olennaisesti (20 §). Tämä säännös taas vastaa yleisten prosessilakien sääntelyä. Purkaminen on toki tarpeen vain, kun vakuutusoikeus jääräpäisesti kieltäytyy poistamasta aikaisempaa päätöstään, vaikka siinä on ilmeinen menettelyvirhe. Purkami-

400. Prosessioikeudellinen erikoisuus on, että vakuutusoikeus voi ilman hakemusta tai esitystä vireillä olevan asian yhteydessä poistaa siihen liittyvän (muun) päätöksen (19.3 §). Vakuutusoikeudella on siis eräänlainen liitännäinen poistamistoimivalta. Säännös on epäilemättä tarpeellinen menettelyssä, jossa maallikot ajavat itse asiaansa. He eivät välttämättä osaa tehdä oikeita hakemuksia ja toimenpiteitä. Siitä huolimatta tällainen toimivalta on vaarallinen. Se on myös tulkinnallisesti epämääräinen: mikä on vireillä olevaan asiaan liittyvä päätös? Valtaosassa tapauksia se lienee itsestään selvää. ”Liittyvä” päätös on samaa etuutta koskeva aikaisempi päätös, joka on etuudenhakijalle vastainen. Periaatteessa oikeudenhakijaa tulisi kuitenkin kuulla, ennen kuin vakuutusoikeus oma-aloitteisesti ryhtyy poistamaan asiaan ”liittyviä” päätöksiä. Voi olla, että hänen mielestään päätös ei liitykään vireillä olevaan asiaan.

nen on näin lähinnä oikeudenhakijan keino painostaa vakuutusoikeutta päätöksen poistamiseen ja uudelleenkäsittelyyn: viittaus purkuhakemukseen voi hyvinkin vaikuttaa, koska vakuutusoikeus tuskin maineensa takia haluaa virheellisen päätöksen käsittelyä korkeimmassa hallinto-oikeudessa. Sitä paitsi joissakin asiaryhmissä (esimerkkinä tapaturma-asiat) vakuutusoikeuden päätöksestä voi valittaa korkeimpaan oikeuteen. Tämäkin anomalia selittyy vakuutusoikeuden historialla: sen edeltäjä vakuutusneuvosto perustettiin aikanaan käsittelemään juuri näitä asioita. Erikoista kyllä on, että säännönmukainen ja ylimääräinen muutoksenhaku ohjautuvat eri tuomioistuimiin.

Valituskielto ei ole itsestään selvyys sosiaaliturva-asioissa, mistä on esimerkkinä Saksa.[401] Saksassa on täydellinen kolmen portaan oikeusastejärjestys; valitustie kulkee paikallisista sosiaaliturvatuomioistuimista (’Sozialgericht’) osavaltion sosiaalioikeuteen (’Landessozialgericht’) ja sen jälkeen liittovaltion korkeimpaan oikeuteen. Mallin hyvä puoli on lisääntyvän oikeussuojan ohessa se, että se tuottaa myös sosiaaliturva-asioihin ennakkoratkaisuja. Jos valituskiellot ovat laajoja, sellaisia ei synny. Suomessa kukaan ei pidä vakuutusoikeutta merkittävänä ennakkopäätöstuomioistuimena edes tosiasiallisesti, muodollisestihan se ei sellainen ole.

Työtuomioistuimessa ratkaisun lopullisuudesta pidetään tiukimmin kiinni. Ratkaisut ovat lopullisia eikä, toisin kuin vakuutusoikeudessa, mahdollisuutta päätöksen poistamiseen ja asian uudelleenkäsittelyyn ole. Myös ylimääräinen muutoksenhaku antaa rajallisia mahdollisuuksia, koska se seuraa yleisten prosessilakien, tässä tapauksessa OK 31 luvun, säännöksiä. Tosin kantelukin tehdään korkeimpaan oikeuteen (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 37 §). Näin oikeudenhakijan on tehtävä myös työtuomioistuimen harvinaisissa valitusasioissa (eli hallinto-lainkäyttöasioissa), joissa korkein hallinto-oikeus olisi asiallisesti perustellumpi vaihtoehto. Ratkaisuohje on kuitenkin saanut vahvistuksen korkeimman hallinto-oikeuden vuoden 2007 ratkaisussa, joka on otettu lakikirjaan kyseisen säännöksen alle ja katsottu näin edelleen linjaavaksi.[402] Periaate työoikeuden ratkaisujen lopullisuudesta on kuitenkin alkanut saada viime vuosina arvostelua.[403] Kielto valittaa työtuomioistuimen päätöksistä on ”perustuslain vastainen tila”. Arvostelu onkin aiheellista, sillä kielto on nykyistä perustuslakia ja tarkkaan ottaen sen

401. Ks. Hietanen-Kunwald 2015 s. 31.
402. KHO 16.10.2007 taltio 2629 (2007:71).
403. Helsingin Sanomat 23.12.2023: ”Lakko-oikeus uuteen harkintaan”.

21 §:ää edeltävältä ajalta. Lukija kylläkin ihmettelee sitä, että kieltoa valittaa vakuutusoikeuden päätöksistä on pidetty itsestään selvänä. Selitys voi olla kiertotiessä eli laajassa ja itse asiassa rajoittamattomassa uudelleenkäsittelyssä. Voi myös olla, että poikkeukset muutoksenhaun kiellosta sekoittavat kokonaiskuvan. Ne antavat vaikutelman, että valitusoikeus on pääsääntönä, kun tosiasiallisesti ”valitusoikeutetut” asiat ovat prosentti tai pari vakuutusoikeuden asiamäärästä.

Markkinaoikeus on muutoksenhaussa varsin tavallinen tuomioistuin. Erikoista on enintään haarautuva muutoksenhaku. Valitusasioissa eli kilpailu- ja hankinta-asioissa muutoksenhaku etenee korkeimpaan hallinto-oikeuteen (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa (7:1). Se kuitenkin edellyttää korkeimman hallinto-oikeuden myöntämää valituslupaa. Lupien myöntämisessä korkeinta hallinto-oikeutta on, aiheesta tai aiheetta, moitittu kitsaudesta. Näin markkinaoikeudesta on tosiasiallisesti tullut asiaryhmissä viimeinen tuomioistuin. Teollis-, tekijänoikeudellisissa ja markkinaoikeudellisissa asioissa muutoksenhaku kulkee korkeimpaan oikeuteen (7:2). Myös siihen tarvitaan valituslupa. Siinä merkityksessä markkinaoikeuden päätökset ovat lopullisia, että ne pannaan täytäntöön kuin lainvoimainen tuomio, ellei korkein oikeus muuta määrää.

Liitännäisasiat seuraavat pääasiaa muutoksenhaussa, koska muuta ei ole säädetty. Näin oikeudenhakija, joka on pannut asiansa liitännäisasiana vireille työtuomioistuimessa, ottaa melkoisen riskin. Hänellä ei ole sitä laajaa muutoksenhaun oikeutta, josta hän nauttisi, jos hän olisi nostanut kanteensa säännönmukaisessa tuomioistuimessa, käräjäoikeudessa. Markkinaoikeudessa samankaltaista riskiä ei ole, sillä markkinaoikeuden päätöksissä muutoksenhakuoikeus on yleinen. Tosin liitännäisasiassa menetetään tällöin yhden oikeusasteen etu, koska hovioikeutta vastaavaa ylempää erityistuomioistuintahan ei Suomessa ole.

9.3 LOPULLISUUDEN VAIKUTUS ASIANAJAMISEEN

Edellä on oletettu, että oikeudenkäynnin ainutkertaisuus – muutosta päätökseen ei saa hakea – pakostakin heijastuu asian käsittelyyn.[404] Käsittelyn

404. Ks. edellä jakso 6.1.

on oltava perusteellinen, jotta siinä päädytään aineellisesti oikeaan lopputulokseen. Päätösvarmuuden eli vanhan tuomio-oikeellisuuden on siis oltava korkea. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardien on täytyttävä, eikä pahitteeksi ole, vaikka käsittely antaisi asianosaisille vahvoja oikeudenmukaisuuskokemuksia. Lakitekstiä lukeva ei tosin aika ajoin vakuutu siitä, että lainsäätäjä jakaisi nämä tavoitteet. Erityisten prosessilakien säännökset ovat standardisäännöksiä: niiden perusteella voitaisiin oikeastaan käsitellä millaisia asioita tahansa. Lainsäätäjälle erityistuomioistuinten prosessit ovat siis tavallisia prosesseja. Työjärjestykset ja tapausselostukset eivät nekään anna kuvaa erityisen osaavasta ja huolellisesta käsittelystä. Erityistuomioistuimille itselleen niiden asiat ovat luonnollisesti ”tavallisia” asioita. Käsittelyn tason määräävät todennäköisesti tulostavoitteet ja voimavarat, tarkemmin sanottuna asiamäärän ja lainkäyttöhenkilöstön suhde. Käsittelyyn ehkä vaikuttaa myös subjektiivinen näkemys siitä, mitkä ovat tärkeitä, mitkä vähemmän tärkeitä ja mitkä turhia asioita. Näkemys ei aina ole tietoinen vaan alitajuinen. Tämä kaikki lienee tavallista muullekin lainkäytölle.

Vahvimman kausaliteetin tulisi vallita oikeudenkäynnin ainutkertaisuuden ja asianosaisen asianajamisen välillä. Koska muutosta ei saa hakea, asianajamiseen on panostettava. Asianajamisen virheitä tai erehdyksiä kun ei enää pysty korjaamaan muutoksenhakuvaiheessa. Integroitu asianajaminen vaatii keskittymistä asiantuntijatodisteluun.[405] Tieteelliset tulkinnat ovat monesti ratkaisevia eivätkä asianosaiset tiedä, mitä mieltä asiantuntijajäsen on tai tulee lopulta olemaan. Empiiristä näyttöä kausaliteetista ei ole, eivätkä havainnot näytä tukevan olettamusta sen olemassaolosta. Vakuutusoikeuden päätökset ovat lähes aina lopullisia. Oikeudenhakijat eivät kuitenkaan tunnu panostavan mainittavasti vakuutusoikeusprosessiin: valtaosa heistä ajaa asioita huonosti. Selitys havaintoon on tosin ilmeinen. Oikeudenhakijat hoitavat asioitaan itse, eivätkä he maallikkoina yksinkertaisesti kykene ajamaan asioitaan sen paremmin, vielä vähemmän erityisesti panostamaan asianajamiseen. Vakuutusoikeus on sitä paitsi heille pitkän valitusketjun pää,

405. Integroidulla asianajamisella tarkoitetaan asianajamista oikeudenkäynnissä, jossa muun tieteenalan kysymyksiä konkretisoituu. Tällaisesta asianajamisesta on kysymys silloinkin, kun tuomioistuimessa ei ole integroitua asiantuntemusta. Selvää tietenkin on, että kaikki asianajaminen erityistuomioistuimessa on tässä mielessä integroitua, koska niissä on asiantuntijajäseniä. Kuten edellä havaittiin, asianajaminen erityistuomioistuimissa ei ole saanut juuri minkäänlaista huomiota kirjallisuudessa, vaikka sen täytyy poiketa tavallisesta ”juridisesta” asianajamisesta.

joten päätösten lopullisuus tai sen vastakohta alkaa olla oikeudenhakijoille samantekevää. Lisäksi vakuutusoikeuden päätös ei, kuten todettiin, tosiasiallisesti ole kovinkaan lopullinen. Päätös voidaan poistaa tai purkaa, jonka ohella oikeudenhakija saa ja on ehkä saanutkin tilanteen korjatuksi uudella etuushakemuksella. Oikeudenkäynnin jatkamisessa ei siis ole (tai olisi) mieltä.

Markkinaoikeuden ratkaisuihin saa hakea muutosta.[406] Asianosaiset kuitenkin ajavat asioitaan markkinaoikeudessa kaikkien mittapuiden mukaan tehokkaasti ja selvästi kustannuksia kaihtamatta. Asianajamisen taso tuntuu tällä perusteella korreloivan pikemminkin asianosaisten maksukykyyn tai riitaintressiin, useimmiten samanaikaisesti molempiin. Muutoksenhaun mahdollisuus vaikuttaa enintään marginaalisesti: ehkä jotain jätetään kustannussyistä muutoksenhaun varaan, jos asia ratkaistaan vastapuolen eduksi. Työtuomioistuimen ratkaisut ovat sanan varsinaisessa merkityksessä lopullisia, minkä laki toteaakin. Ratkaisut ovat tosin purettavissa, mutta sitä ei ole merkittävästi helpotettu erityissäännöksin. Asianajaminen työtuomioistuimessa on tunnetusti ammattitaitoista ja joskus näyttävääkin, eikä kustannusten suuruudella ole vaikutusta asianajamisen tasoon. Ratkaisun ehdoton lopullisuus selittäisi kausaliteetin eli asianajamisen perusteellisuuden, mutta se ei ole ainoa selitys. Käsiteltävät asiat ovat monesti taloudellisesti tai yhteiskunnallisesti tärkeitä, mutta mukaan tulee vielä järjestöjen ja liittojen arvovalta. Kelvoton tai ylimalkainen asianajaminen tuo mainehaitan, jonka hintaa maksetaan tulevissa neuvotteluissa.

Väitetty kausaliteetti tai edes korrelaatio ei saa tukea erityistuomioistuinten prosesseista: toisaalta ne eivät myöskään tällä perusteella yksiselitteisesti kumoudu. Selväksi tulee lähinnä se, että korrelaatio oikeudenkäynnin ainutkertaisuuden ja asianajamisen välillä ei ole yhtä tunnustettu kuin välimiesmenettelyssä. Siinä korrelaatiota pidetään itsestään selvänä, vaikka siitäkään ei ole tutkimusnäyttöä.

406. Kuten edellä havaittiin, markkinaoikeus koetaan muun muassa IPR-asioissa ”viimeiseksi oikeusasteeksi”, koska ylimmät tuomioistuimet (KKO ja KHO) antavat harvoin valitusluvan. Tästä seuraa, että oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa tulee hyvin laaja: ”kaikista riitaisista seikoista on argumentoitava hyvin perusteellisesti”. Näin IPRinfo 1/2019 25.2.2019. Tässä päätöksen tosiasiallinen lopullisuus heijastuu panostamisena oikeudenkäyntiin normaalia enemmän.

9.4 VÄLITULOKSIA

Päätökset erityistuomioistuimissa tehdään perinteisesti esittelystä ja istunnossa. Tässä suhteessa erityisten ja yleisten tuomioistuinten välillä ei ole eroa. Vakuutusoikeudessa ja lakisääteisissä lautakunnissa on otettu käyttöön tässä tutkimuksessa kiertäväksi kutsuttu päätöksenteko. Siinä istunto korvataan asiakirja-aineiston kierrätyksellä. Jos koko ratkaisukokoonpano tai teoriassa sen enemmistö hyväksyy päätösehdotuksen, asia katsotaan ratkaistuksi, ellei kukaan vaadi asian ratkaisemista istunnossa. Kiertävä päätöksenteko on valinnainen ja poikkeus säännönmukaisesta päätöksenteosta istunnossa. Työekonomia kuitenkin suosii työtä säästävää valinnaista päätöksentekoa ja ohjaa sinne suhteettoman määrän asioita. Jäsenillä on toki oikeus vaatia kiertävän asian viemistä istuntoon. Kynnys tällaiselle vaatimukselle on kuitenkin korkea. Jos virtuaalinen osallistuminen istuntokäsittelyyn herättää epäilyjä, ne ovat vielä vahvempia kiertävässä päätöksenteossa. Siinä koko istunto korvautuu ”merkinnöillä”. Hallintolainkäytön äänenkannattaja saattaa sanoa, että kiertävässä päätöksenteossa ihanne hallintolainkäytöstä ”kirjoituspöytäprosessina” saavuttaa huippunsa. Jos hallintolainkäyttöä tarkastellaan lainkäytön normaalista näkökulmasta, kiertävä päätöksenteko on sen sijaan anateema.

Vaikkakaan laki ei vaadi perusteluja istuntokäsittelylle, sosiaalinen vertaispaine saa aikaan, että istuntokäsittelyä vaatineella jäsenellä on oltava siihen sosiaalisesti vakuuttava syy, kuten asian periaatteellinen merkitys, lisäselvitysten aiheellisuus, uusista linjauksista keskusteleminen ja niin edelleen. Tämä syy hänen on tuotava esiin, vaikkakaan laki ei sitä vaadi. Sitä paitsi inhimillinen taipumus hakeutua kustannustehokkaisiin työtapoihin pitää istuntokäsittelyyn päätyvien asioiden määrän vähäisenä. Kiertävä päätöksenteko teoriassa lisää tuomioistuimen ratkaisukapasiteettia ja ehkä hieman nopeuttaa asian ratkaisemista. Tämä tapahtuu yksilöllisestä käsittelystä ja monipuolisemmasta näkemyksestä tinkimällä. Tällaisessa päätöksenteon formaatissa uusiin linjauksiin ei hevin avaudu mahdollisuutta: asiat käsitellään vanhojen rutiinien ja vallitsevan tulkinnan mukaan, ellei muutos tule ylhäältä. Kiertävä päätöksenteko pysäyttää toisin sanoen sisäsyntyisen oikeuskehityksen. Tosin hallintolainkäyttö ei ole muutoinkaan erityisen kuuluisa uudistusinnostaan.

Tästä huolimatta kiertävän päätöksenteon soveltamisalaa ei kannattaisi laajentaa. Pikemminkin on syytä harkita uudelleen sen nykyistä käyttöä vakuutusoikeudessa. Kiertävän päätöksenteon tehokkuuseduista ei ole näyttöä, kun taas sen varjopuolet pistävät silmään. Sitä paitsi vakuutusoikeuden asiamäärät ovat laskemassa, joten tarve puhtaasti työekonomisiin erityisjärjestelyihin vähenee. Toinen periaatekysymys on, sallitaanko erityistuomioistuimissa virtuaalinen osallistuminen päätöksentekoon, toisin sanoen asiat ratkaistaan istunnossa mutta istuntoon saisi ottaa osaa etäyhteyksin. Pääsääntö toki on, että erityisen lainkäytön menettelytapojen tulee jos mahdollista seurata yleisen lainkäytön menettelytapoja. Jos virtuaalinen osallistuminen sallitaan yleisessä lainkäytössä, se on lähtökohtaisesti hyväksyttävissä erityisessä lainkäytössä. Integroitu asiantuntemus kuitenkin, kuten edellä havaittiin, hämärtää tätä sinänsä kantavaa periaatetta. Integroidussa oikeudenkäynnissä oikeudelliset ja tieteelliset tulkinnat on yhdistettävä, mikä vaatii aitoa vuorovaikutusta. Siinä on täysi tekeminen silloinkin, kun ammattituomarit ja asiantuntijajäsenet ovat henkilökohtaisesti paikalla päätösneuvottelussa. Sen sijaan voidaan hyvinkin keskustella siitä, onko intressiedustajien fyysinen läsnäolo yhtä välttämätöntä. Keskustelussa tuskin edetään. Intressiedustajat eivät suostu digitaaliseen osallistumiseen, koska se heikentää heidän mahdollisuuksiaan vaikuttaa lopputulokseen. Tätähän ei voi kiistääkään. On myönnettävä, että asiantuntijajäsenet itse ehkä kannattavat virtuaalista osallistumista: kiireisillä asiantuntijoilla on muutakin tekemistä kuin saapua henkilökohtaisesti istuntoihin.

Rajoitukset muutoksenhaussa ovat tyypillisiä erityistuomioistuimille: päätösten lopullisuus on erityistuomioistuinten keskeinen kilpailuetu integroidun asiantuntemuksen ohella. Vaikka lähtökohta on muutoksenhaun kielto vakuutusoikeudessa ja työtuomioistuimessa, ensimmäisessä siitä on joitakin historiallisesta taustasta johtuvia poikkeuksia ja työtuomioistuimessa muutoksenhaulle on vaihtoehtoja. Valituskiellot eivät tästä syystä ole oikeuksiin pääsylle niin kohtalokkaita, miltä ne kuulostavat. Esimerkiksi vakuutusoikeusprosessissa vakuutusoikeus voi poistaa antamansa päätöksen ja ottaa asian uudelleen käsiteltäväksi (laki oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa 19 §). Näin vakuutusoikeuteen syntyy sisäisen muutoksenhaun väylä, joka vie terän muutoksenhaun kiellolta. On tietenkin myönnettävä, että

vakuutusoikeudella voi olla inhimillinen taipumus tukeutua aikaisempaan päätökseensä, mitä taas muutoksenhakutuomioistuimilla ei ole. Mahdollisuus uudelleenkäsittelyyn vie joka tapauksessa vakuutusoikeudelta yhden kilpailuedun, josta erityistuomioistuimille on annettu tunnustusta: asia ei pääty yhteen ainutkertaiseen käsittelyyn.

Laissa oikeudenkäynnistä vakuutusoikeudessa oikeudenhakijalle annetaan laissa myös mahdollisuus ylimääräiseen muutoksenhakuun. Korkein hallinto-oikeus voi purkaa vakuutusoikeuden päätöksen, jos vakuutusoikeudessa on tehty menettelyvirhe ja virhe on voinut vaikuttaa päätökseen olennaisesti (20 §). Tämä säännös taas vastaa yleisten prosessilakien sääntelyä. Purkaminen on toki tarpeen vain, kun vakuutusoikeus jääräpäisesti kieltäytyy poistamasta aikaisempaa päätöstään, vaikka siinä on ilmeinen menettelyvirhe. Viittaus mahdolliseen purkuhakemukseen voi hyvinkin täyttää tehtävänsä eli painostaa vakuutusoikeutta päätöksen poistamiseen ja uudelleenkäsittelyyn. Sitä paitsi joissakin asiaryhmissä (esimerkkinä tapaturma-asiat) vakuutusoikeuden päätöksestä voi valittaa korkeimpaan oikeuteen. Tämäkin anomalia selittyy vakuutusoikeuden historialla: sen edeltäjä vakuutusneuvosto perustettiin aikanaan käsittelemään juuri näitä asioita. Erikoista kyllläkin on, että säännönmukainen ja ylimääräinen muutoksenhaku ohjautuu eri tuomioistuimiin.

Työtuomioistuimessa ratkaisun lopullisuudesta pidetään tiukimmin kiinni. Ratkaisut ovat lopullisia eikä, toisin kuin vakuutusoikeudessa, mahdollisuutta päätöksen poistamiseen ja asian uudelleenkäsittelyyn ole. Myös ylimääräinen muutoksenhaku antaa rajallisia mahdollisuuksia, koska se seuraa yleisen prosessilakien, tässä tapauksessa OK 31 luvun säännöksiä. Tosin kantelukin tehdään korkeimpaan oikeuteen (laki oikeudenkäynnistä työtuomioistuimessa 37 §). Näin on tehtävä myös työtuomioistuimen harvinaisissa valitusasioissa (eli hallinto-lainkäyttöasioissa), joissa korkein hallinto-oikeus olisi asiallisesti perustellumpi vaihtoehto. Periaate työoikeuden ratkaisujen lopullisuudesta on alkanut saada vasta viime vuosina arvostelua.[407] Kielto valittaa työtuomiois-

407. Ks. edellä viitattu Helsingin Sanomat 23.12.2023: ”Lakko-oikeus uuteen harkintaan”. Absoluuttisen uutta tämä arvostelu ei ole, vaikka aina ei ole voitu vedota perustuslakiin. Wälläri katsoi jo 1960-luvulla, että työtuomioistuimessa ollaan ”tekemisissä yleisestä oikeudenkäynnistämme poikkeavan järjestelmän kanssa.” Työtuomioistuimen päätökset saattoivat ”helposti johtaa harhateille”, koska ylemmän oikeusasteen tarkistamismahdollisuudet puuttuivat. Näin Wälläri 1967 s. 320 ja 329. Työtuomioistuimen olemassaoloa voisi hänen mielestään harkita ainoastaan, jos sen päätöksiin voitaisiin hakea muutosta jostakin korkeammasta asteesta. Sii-

tuimen päätöksistä on ”perustuslain vastainen tila”. Arvostelu onkin aiheellista, sillä kielto on nykyistä perustuslakia ja sen 21 §:ää edeltävältä ajalta.

Markkinaoikeus on muutoksenhaussa varsin tavallinen tuomioistuin. Erikoista on enintään haarautuva muutoksenhaku. Valitusasioissa eli kilpailu- ja hankinta-asioissa muutoksenhaku etenee korkeimpaan hallinto-oikeuteen (laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudessa (7:1). Se kuitenkin edellyttää korkeimman hallinto-oikeuden myöntämää valituslupaa. Lupien myöntämisessä korkeinta hallinto-oikeutta on, aiheesta tai aiheetta, moitittu kitsaudesta. Näin markkinaoikeudesta on tosiasiallisesti tullut viimeinen tuomioistuin. Teollis-, tekijänoikeudellisissa ja markkinaoikeudellisissa asioissa muutoksenhaku kulkee korkeimpaan oikeuteen (7:2). Myös siihen tarvitaan valituslupa. Siinä merkityksessä markkinaoikeuden päätökset ovat lopullisia, että ne pannaan täytäntöön kuin lainvoimainen tuomio, ellei korkein oikeus muuta määrää.

Edellä on oletettu, että oikeudenkäynnin ainutkertaisuus – muutosta päätökseen ei saa hakea – pakostakin heijastuu asian käsittelyyn. Käsittelyn on oltava perusteellinen, jotta siinä päädytään aineellisesti oikeaan lopputulokseen, tuomio-oikeellisuus on ja sen on oltava korkea. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardien on täytyttävä, eikä haitaksi ole, vaikka käsittely antaisi asianosaisille erityisen vakuuttavia oikeudenmukaisuuskokemuksia. Lakitekstiä lukeva ei tosin aika ajoin vakuutu siitä, että lainsäätäjä jakaisi nämä tavoitteet. Erityisten prosessilakien säännökset ovat standardisäännöksiä: niiden perusteella voitaisiin oikeastaan käsitellä millaisia asioita tahansa. Lainsäätäjälle erityistuomioistuinten prosessit ovat tavallisia prosesseja. Työjärjestykset ja tapausselostukset eivät nekään anna kuvaa erityisen osaavasta ja huolellisesta käsittelystä.

Vahvimman kausaliteetin tulisi vallita oikeudenkäynnin ainutkertaisuuden ja asianosaisen asianajamisen välillä. Koska muutosta ei saa hakea, asianajamiseen on panostettava. Siitä tapahtuneita virheitä tai erehdyksiä kun ei enää pysty korjaamaan muutoksenhakuvaiheessa. Integroitu asianajaminen vaatii keskittymistä asiantuntijatodisteluun. Tieteelliset tulkinnat ovat monesti ratkaisevia eikä asianosaiset tiedä, mitä mieltä asiantuntijajäsen on tai tulee lopulta olemaan. Empiiristä näyttöä kausaliteetista ei ole, eivätkä edes havainnot näytä tukevan väitettä sen olemassaolosta. Vakuutusoikeu-

hen, mikä tämä aste olisi, hän ei ottanut kantaa. Kuten sanotusta voi päätellä, Wälläri ei ollut työtuomioistuimesta innostunut; hän piti sitä ”työoikeuden rikkaruohona”.

den päätökset ovat lähes aina lopullisia. Oikeudenhakijat eivät kuitenkaan tunnu panostavan mainittavasti vakuutusoikeusprosessiin: valtaosa heistä ajaa asioita huonosti. Selitys havaintoon on tosin ilmeinen. Oikeudenhakijat hoitavat asioitaan itse, eivätkä he maallikkoina yksinkertaisesti kykene ajamaan asioitaan kunnolla, vielä vähemmän asianajamiseen panostamaan. Vakuutusoikeus on sitä paitsi heille pitkän valitusketjun pää, joten päätösten lopullisuus tai sen vastakohta alkaa olla oikeudenhakijoille samantekevää. Lisäksi vakuutusoikeuden päätös ei tosiasiallisesti ole lopullinen. Päätös voidaa poistaa tai purkaa, jonka ohella oikeudenhakija saa ja on ehkä saanutkin tilanteen korjatuksi uudella etuushakemuksella. Oikeudenkäynnin jatkamisessa ei siis ole (tai olisi) mieltä.

Markkinaoikeuden ratkaisuihin saa hakea muutosta. Asianosaiset kuitenkin ajavat asioitaan markkinaoikeudessa kaikkien mittapuiden mukaan tehokkaasti ja selvästi kustannuksia kaihtamatta. Asianajamisen taso tuntuu tällä perusteella korreloivan pikemminkin asianosaisten maksukykyyn tai riitaintressiin, useimmiten samanaikaisesti molempiin. Muutoksenhaun mahdollisuus vaikuttaa enintään marginaalisesti: ehkä jotain jätetään kustannussyistä muutoksenhaun varaan, jos asia lopulta ratkaistaan vastapuolen eduksi.

Työtuomioistuimen ratkaisut ovat sanan varsinaisessa merkityksessä lopullisia, minkä laki toteaakin. Ratkaisut ovat tosin purettavissa, mutta sitä ei ole merkittävästi helpotettu erityissäännöksin. Asianajaminen työtuomioistuimessa on tunnetusti ammattitaitoista ja joskus näyttävääkin, eikä kustannusten suuruudella ole vaikutusta asianajamisen tasoon. Ratkaisun ehdoton lopullisuus selittäisi kausaliteetin eli asianajamisen perusteellisuuden, mutta se ei ole ainoa selitys. Käsiteltävät asiat ovat monesti taloudellisesti tai yhteiskunnallisesti tärkeitä, mutta mukaan tulee vielä järjestöjen ja liittojen arvovalta. Kelvoton tai ylimalkainen asianajaminen tuo mainehaitan, jonka hintaa maksetaan tulevissa neuvotteluissa. Väitetty kausaliteetti tai edes korrelaatio lopullisuuden ja asianajamisen välillä ei näin ollen saa tukea erityistuomioistuinten prosesseista: toisaalta ne eivät myöskään tällä perusteella yksiselitteisesti kumoudu. Selväksi tulee lähinnä se, että korrelaatio ainutkertaisuuden ja asianajamisen välillä ei ole yhtä tunnustettu kuin välimiesmenettelyssä. Siinä korrelaatiota pidetään itsestään selvänä, vaikka siitäkään ei ole tutkimusnäyttöä.

266 Liitännäisasiat muodostavat tässäkin suhteessa oman erityistapauksensa. Ne periaatteessa seuraavat muutoksenhaussa säännöksiä pääasian muutoksenhausta, koska muuta ei ole erityisissä prosessilaeissa säädetty. Näin oikeudenhakija, joka on pannut asiansa liitännäisasiana vireille työtuomioistuimessa, ottaa melkoisen riskin. Hänellä ei ole sitä laajaa muutoksenhaun oikeutta, josta hän nauttisi, jos hän olisi nostanut kanteensa säännönmukaisessa tuomioistuimessa, käräjäoikeudessa. Markkinaoikeudessa riskiä ei ole, sillä markkinaoikeuden päätöksissä muutoksenhakuoikeus on yleinen. Tosin liitännäisasiassa menetetään tällöin yhden oikeusasteen etu, koska yleisen lainkäytön hovioikeutta vastaavaa tuomioistuinta kun ei oikeudenkäynnissä ole.

LOPPUOSA

10. MITÄ TUTKIMUS OSOITTI? 271
10.1 Yleisarvio erityistuomioistuimista 271
10.2 Vastaukset tutkimuskysymyksiin 275
10.3 Yksi vai useita erityistuomioistuimia? 287

KIITOKSET 293
ASIAHAKEMISTO 294
LÄHTEET 297
LUETTELO KAAVIOISTA 302

10. Mitä tutkimus osoitti?

10.1 YLEISARVIO ERITYISTUOMIOISTUIMISTA

Suomessa on tällä hetkellä vain kolme erillistä ja itsenäistä erityistuomioistuinta: ikäjärjestyksessä vakuutusoikeus, työtuomioistuin ja markkinaoikeus. Niillä on takanaan hyvin lyhyt lainsäädäntöhistoria. Kirjallisuudessa onkin pantu merkille erityistuomioistuinten historiattomuus. Kaikki nykyiset erityistuomioistuimet ovat syntyneet hieman ennen tai jälkeen viime vuosisadan puolivälin. Tämä ei aivan tarkkaan pidä paikkaansa. Markkinaoikeus ja vakuutusoikeus ovat käyneet läpi monivaiheisen evoluution, jossa ne ovat kehittyneet epämääräisistä neuvostoista aidoiksi tuomioistuimiksi. Markkinaoikeutta edelsivät kilpailuneuvosto ja vuonna 1978 perustettu markkinatuomioistuin, kun taas vakuutusoikeudesta tuli vuonna 1943 eli sodan aikana vanhan vakuutusneuvoston seuraaja.[408] Työtuomioistuin on tässä suhteessa erikoisuus: se sai suurin piirtein nykyisen toimenkuvansa ja käsittelytapansa jo sen perustavassa laissa vuonna 1947. Tosin kaikki erityistuomioistuimet ovat paikkansa vakiinnuttaneina käyneet läpi useita modernisaatiovaiheita, esimerkiksi työtuomioistuin vuonna 1974 ja vuonna 1993, markkinaoikeus puolestaan vuonna 2013.

Erityisten tuomioistuinten tarve ja samalla niiden olemassaolo on helppo riitauttaa. Itsenäisten erityistuomioistuimien keskeinen etu, integroitu asiantuntemus, on samalla melkoinen rasite: se vie pohjaa kuulemisperiaatteelta ja vaikeuttaa selvästi asianosaisten mahdollisuuksia ajaa tehokkaasti asiaansa. Oma kysymyksensä kuuluu, pystyttäisiinkö asiantuntijajäsenet todella korvaamaan asiantuntejatodistelulla. Vaikka tutkimusnäyttöä suuntaan tai toiseen ei ole, on pakko niukankin aineiston perusteella tunnustaa, että useimmiten korvaaminen onnistuisi, jos todistelu hankittaisiin viran puolesta ja sen kustannukset eivät jäisi rasittamaan asianosaisia. Tämä vie käytännössä siihen, että muun tieteenalan tietämys hankittaisiin integroiduilla asiantuntijatodistajilla. Integroidun asiantuntemuksen perusmuodon asiantuntijajäsenyyden ultima ratio on, että näin oikeudenkäyntiin saatu asiantun-

408. Vakuutusoikeuden varhaishistoriasta ks. esimerkiksi Wrede 1953 s. 121. Syy sodanaikaiseen reformilainsäädäntöön, mikä lienee tuomioistuinten kohdalla harvinaista, oli tietenkin sotavammojen räjähdysmäinen kasvu.

temus on ilmaista asianosaisille.[409] Sen sijaan perinteinen asiantuntijatodistelu jää usein ja käytännössä vielä useammin kuin laki vaatisi asianosaisten maksettavaksi. Jos tuomioistuin hankkii yleisten prosessilakien perusteella ad hoc-asiantuntijan, asiantuntijan palkkiosta vastaavat lopulta asianosaiset. (Sen sijaan hallinto-oikeuden hankkima vastaava lausunto ei lankea asianosaisten maksettavaksi, mikä etu koskee myös vakuutus- ja markkinaoikeutta.) On totta, että voittanut asianosainen saa periaatteessa myös asiantuntijatodistelun kustannuksensa vastapuolelta. Tämä ei ole taattua edes silloin, kun sovelletaan hävinnyt maksaa -sääntöä. Markkinaoikeus lisäksi seuraa joissakin asioissa asianosaiset vastaavat kustannuksistaan -sääntöä, jolloin tätäkään mahdollisuutta ei ole.

On myönnettävä, että integroitu asiantuntijuus (eli kokoonpanoon kuuluvat jäsenet) ei ole voittamaton este asian kunnolliselle, kuulemisperiaatetta kunnioittavalle käsittelylle. Se kuitenkin vaatii ”huomaavaista” prosessinjohtoa eli käytännössä keskustelua niistä kokemussäännöistä, joita tapaukseen ehkä tullaan soveltamaan.[410] Näin oikeudenkäynnin asianosaiset pääsevät sekä esittämään oikeudellisia vastaväitteitä (’kokemussääntö ei tule sovellettavaksi tapaukseen’) että asiantuntijatodistelua kyseisen alan kokemussäännöistä (’asiantuntijajäsen tulkitsee väärin kokemussääntöjä, kokemussäännöt eivät ole yleisesti hyväksyttyjä ja niin edelleen’). Tällainen keskustelu kokemussäännöistä onnistuu parhaiten suullisessa käsittelyssä, jossa saadaan aikaan nopea vuorovaikutus. Toisaalta kirjallinen käsittelykään ei ole mahdoton este dialogille. Tällöin ollaan lähellä monissa maissa käytettyä lausuntoformaattia, joissa tuomioistuimen asiantuntijajäsenet antavat lausunnon asiasta erityisalansa näkökulmasta – monesti ottamatta kantaa asian ratkaisemiseen. Asianosaisten on tietenkin helppo kommentoida lausunnossa esitettyä. Näin yllättävältä lain ja/tai kokemussääntöjen soveltamiselta vältytään.

Eurooppalaisten tuomareiden suositus ei ole suopea erityiselle lainkäytölle: ihanteena on selvästikin yksi ja yhteinen oikeudenkäyntiä. Erityistuomioistuimille ja erityiskokoonpanoille asetetaan suosituksessa joukko en-

409. Aivan näin yksinkertainen asia ei ole. Asianosainen maksaa kustannuksia oikeudenkäyntimaksuissaan, jotka ovat erityisissä tuomioistuimissa moninkertaiset verrattuna yleisen lainkäytön maksuihin. Ks. edellä jakso 5.2.

410. Informatiivisesta prosessinjohdosta ks. esimerkiksi Virolainen 1995 s. 218. Asianosaisia on hänen mukaansa informoitava ”relevanteista” oikeussäännöksistä, kun tuomioistuin havaitsee, ettei asianosainen niitä tunne tai hänellä on niistä erheellinen käsitys.

nakkoehtoja, jotka ovat ehkä tarkoituksella vaikeasti noudatettavia ja näin rajoittavia. Tuomareiden tulisi aina olla yleistuomareita, He käsittelisivät kaikenlaisia asioita, niin erityisiä kuin tavallisiakin.[411] Yleistuomarin ihannetta tukisi tuomareiden liikkuvuus: ammattituomarit eli karriäärituomarit liikkuisivat eri tuomioistuinten välillä, eli tekisivät uraansa eri lainkäyttölinjoilla (jos niitä on) ja eri tuomioistuimissa. Lähempää kuvaa liikkuvuuden ihanteesta ei suosituksessa anneta: millaisia työskentelyjatkot ajallisesti olisivat, miten ihanteellinen tuomariura etenisi, suosittaisiinko liikkuvuutta rekrytoinneissa ja niin edelleen. Liikkuvuusihanne tuottaa näin joukon erilliskysymyksiä, joihin eri oikeuskulttuureissa vastataan eri tavalla. Liikkuvuuden ihanne sen sijaan on varmasti kannattamisen arvoinen kaikissa maissa: se edistää oikeuskehitystä, välittää hyviä käytäntöjä, torjuu alakulttuureita sekä vähentää sitä ”yksinäisyyttä”, joka rasittaa erityistuomioistuimia. Kaikilla tuomioistuimilla, olivat ne yleisiä tai erityisiä, tulisi olla yhteinen oikeushallinto. Tätä suositusta on jo mahdoton vastustaa. Yhteinen hallinto takaa yhtäläisen kehityksen sekä säästää hallintomenoja.

Kaksi muuta suositusta ovat sen sijaan mielipiteitä jakavia. Suosituksen mukaan ensiksikin erityisissä tuomioistuimissa tulisi kaihtaa erityisiä prosessisääntöjä ja menettelytapoja: yleisen lainkäytön sääntöjä on seurattava, ellei niiden korvaamiseen ole painavia perusteita. Jos suositus otetaan kirjaimellisesti, erityistuomioistuimet eivät tarvitse omia prosessilakejaan eikä omia prosessejaan. Erityisten tuomioistuinten kannattajalle suositus on kohtalonkysymys: erityistuomioistuimet menettävät yhden perusteen olemassaololleen. Prosessien ei tarvitse olla ”erityisiä”, vaikka jotain erityistä sääntelyä ehkä tarvitaan. Se taas ei vakuuta, onhan yleisissäkin tuomioistuimissa omia sääntöjä erityyppisille asioille. Rikosasioita ei käsitellä samalla tavalla kuin riita-asioita, eikä kukaan siitä huolimatta ole pohjoismaissa vaatinut rikosasioille omaa tuomioistuinta.[412] (Monissa maissa kylläkin niitä on, mutta se ei kuulu pohjoismaiseen perinteeseen.) Seuraava suositus menee vielä pitemmälle: asiantuntijajäseniä korvataan tuomioistuimissa asiantuntijatodistelulla. Tässä tutkimuksessa integroitua asiantuntemusta, joka tukeutuu

411. Liikkuvuus on myös Bangaloren suositusten teemoja. Tuomarille tulisi järjestää tilaisuus liikkuvuuteen, mukaan luettuna myös työskentelyä perhe- ja nuorisotuomioistuimissa. Ks. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct 2007 s. 135.

412. Pikemminkin yhteistä tuomioistuinta on pidetty pohjoismaisen lainkäytön vahvuutena. Ks. Lappalainen 1986 s. 35.

tuomioistuimen jäsenyyteen, on pidetty erityisten tuomioistuimen justifikaationa. Jos asiantuntijajäseniä ei ole, mihin argumenttiin erityistuomioistuin enää pystyy perustamaan olemassaolonsa.

Suomalaiset erityistuomioistuimet jäävät kauas näistä ihanteista. Suomi täyttää vaatimuksista varmasti vain yhden eli yhteisen tuomioistuinhallinnon. Erityisten prosessisääntöjen kohdalla vastaus on epäselvä. Ensi silmäyksellä erityissääntöjä on paljon, joskin määrä vaihtelee eri tuomioistuimissa. Säännökset kuitenkin ovat, kuten todettiin, yleisten prosessilakien vastaavien säännösten kopioita: niissä ei oteta huomioon sen enempää integroidun asiantuntemuksen vaikutusta oikeudenkäyntiin kuin pääsääntöistä ratkaisun lopullisuutta. Kumpikin vaikuttaa sekä asian käsittelyyn että ratkaisemiseen. On tunnustettava, että vaikutuksen voimasta voidaan olla eri mieltä. Paradoksaalisesti ”avustavien” asiantuntijoiden rooli on otettu erityissäännöksissä huomioon: rooli vaihtelee merioikeusasioiden passiivisesta apulaisesta immateriaalisten rikosasioiden aktiiviseen asiantuntijaan.

Tuomareiden erikoistuminen eli itseopiskelulla tai täydennyskoulutuksella hankittu ”asiantuntemus” on umpikuja integroidun asiantuntemuksen maailmassa. Sillä ei saada oikeudenkäyntiin kelvollista substanssiosaamista. Tällainen ”asiantuntemus” on pakosta pinnallista ja fragmentaarista.[413] Erikoistuminen tietenkin on valtiontaloudelle halvin vaihtoehto tuoda oikeudenkäyntiin edes alkeellista asiantuntemusta. Kannattaa tosin huomata, että erikoistuminen pakottaa myös keskittämään asioita. Erikoistuminen edellyttää sekä perehtymistä aihepiiriin että riittävää määrää käsiteltäviä asioita, jotta erityistä osaamista kehittyy ja hankittu taito säilyy. Suomen kaltaisessa pienessä ja harvaanasutussa maassa riittävää asiamäärää ei päädy edes suurimpiin alioikeuksiin luonnollista tietä, mistä syystä asiamäärän minimi joudutaan aikaansaamaan keskittämällä tietyntyyppiset asiat yksilöityihin käräjäoikeuksiin. Tämä taas luo toimivaltaongelmia (jos asiatyyppejä ei määritellä yksiselitteisesti) ja heikentää tuomioistuinten maantieteellistä saavutettavuutta (maantieteelliset etäisyydet eivät ole pikkujuttu, jos käsittely on suullista). Valtakunnallinen toimivalta, suullisten käsittelyjen antama hyöty

413. Tämä on sanottu ennenkin. Tuomaria on varoteltu luottamasta omiin ”yhteiskunnallisiin” tietoihinsa, jonkinlaisena poikkeuksena ”kauppariitatuomari”. Samaan hengenvetoon tuomaria on vaadittu suhtautumaan kriittisesti asiantuntijoiden lausuntoihin, mikä vie ”kehässä kiertämiseen”. Näin Brusiin 1938 s. 206. Hän kylläkin puhuu aukkoharkinnasta, mutta ajatuksella näyttää olevan laajempikin kaikupohja. Asia erikseen on, mitä Brusiin tarkoittaa puhuessaan ”omakohtaisesta elämänkokemuksesta”.

ja läsnäolon kustannusten kaatuminen asianosaisille ovat access to justice -tarkastelussa ilmeisiä esteitä pääsylle oikeuksiin.

10.2 VASTAUKSET TUTKIMUSKYSYMYKSIIN

Näin tutkimuskysymys 1 saa vastauksensa jo yleishuomautuksista. Integroitu asiantuntemus, tarkkaan ottaen asiantuntijajäsenyys, muokkaa kovalla kädellä erityistuomioistuinten rakennetta, työtapoja ja oikeudenkäyntejä. Integroituun asiantuntemukseen liittyy enemmän ongelmia, mitä tutkimuksen alussa oletettiin. Ongelmat ovat ratkaistavissa, mutta se edellyttää ongelmien tiedostamista, taitavaa prosessinjohtoa ja mielellään ongelmat huomioon ottavaa erityissääntelyä. Tällainen erityissääntely puuttuu, oikeastaan "loistaa poissaolollaan". Säännöksiä erityisissä prosessilaeissa on lukumääräisesti paljon, vaikka poikkeuksena siitä on vakuutusoikeusprosessi. Säännökset kuitenkin ovat yleisten prosessilakien kopioita tai teknistä sääntelyä. Yhdessä suhteessa tutkimus tuotti pettymyksen. Alussa kuviteltiin, että erityistuomioistuimet muodostavat kasvualustan kekseliäille innovaatioille, jotka olisivat siirrettävissä yleiseen lainkäyttöön. Näin ei näytä tapahtuneen: erillisyys ja erityisyys ei johda innovaatioihin vaan pysähtyneisyyteen. Tästähän antropologia antaa paljon esimerkkejä, ja esimerkkien tukema periaate nähtävästi ulottuu myös oikeudelliseen maailmaan. Kaksi innovaatiota on kuitenkin saanut alkunsa erityistuomioistuimista, kiertävä päätöksenteko ja integroitu asiantuntijatodistelu. Ensimmäinen ei tässä tutkimuksessa omaksutun kannan mukana kelpaa kopioitavaksi, toinen sen sijaan on onnistunut ja ansaitsisi yleisemmän käytön.[414]

Tutkimuksen kysymys 2 vaati vastausta siihen, tukeeko integroitu asiantuntemus tehokkaasti oikeuksiin pääsemistä. Vastaus riippuu viime kädessä yksittäistapauksista, mutta tässäkään integroitu asiantuntemus perustyypissään eli asiantuntijajäsenyytenä ei näytä parhaalta vaihtoehdolta. Sitä ei myöskään ole kilpaileva "avustavien" asiantuntijoiden malli, jossa asiantuntija ei kuulu kokoonpanoon eikä näin muodollisesti ota osaa asian ratkaisemiseen. (Käy-

414. Siitä, onko integroitu asiantuntijatodistelu todella innovaatio, voidaan kiistellä. Sen prototyyppihän on löydettävissä jo yleisistä prosessilaeista. Vakuutusoikeuden sovellutus on kuitenkin paljon pitemmälle kehitelty muunnelma varsin yksinkertaisesta ideasta. Näin ollen vakuutusoikeus saa kunnian sen keksimisestä. Vakuutusoikeuden tili oikeuskehityksen moottorina näin tasoittuu: hyvä innovaatio ja huono innovaatio johtavat tasatulokseen.

täntö voi toki olla jotain muuta.). Sen sijaan integroidun asiantuntijatodistelun malli tuntuu yhdistävän asiantuntemuksen ”käsilläolon” ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin standardit, erityisesti oikeudenhakijan oikeuden tulla kuulluksi asiantuntijan tieteellisestä tulkinnasta. Ainakin tässä merkityksessä se edistää oikeuksiin pääsemistä. Myös yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanoa kannattavat lukijat pettyvät: integroidun asiantuntemuksen sovelluksena sekään ei ole ihanteellinen käytännön ratkaisutoimintaa ajatellen. Kaikki asiantuntijajäsenyyden ongelmat toistuvat erityiskokoonpanoissa. On syytä pelätä, että etenkin niissä kaikkia prosessinjohdon hienouksia ja kuulemisperiaatteen vivahteita ei kyetä tai ehditä seuraamaan. Erityiskokoonpanothan ovat käsitteellisesti epäitsenäisiä erityistuomioistuimia.

Integroitu asiantuntijatodistelu tuntuu tästä päätellen tarjoavan hyväksyttävän vastauksen myös tutkimuskysymykseen 2. Se yhtäältä tukee oikeuksiin pääsemistä muun tieteenalan asiantuntemusta vaativissa oikeudenkäynneissä, toisaalta se välttää kuormittamasta liiaksi prosessinjohtoa ja kuulemisperiaatetta. Asiantuntijatodisteluhan ei ole uusi asia prosessinjohdolle, ja asiantuntijatodistelussa kuulemisperiaate toteutuu itsestään – on itse asiassa vaikea keksiä skenaariota, jossa niin ei kävisi. Mielikuvitusta käyttävä tutkija toki niitä löytää. Asiantuntijatodistaja esimerkiksi täydentää lausuntoaan yksityisessä viestissä kokoonpanoon kuuluvalle tuomarille, asiantuntija antaa lisälausunnon, joka tuomioistuin ei välitä asianosaisille ja niin edelleen. Näissä kuitenkin loukataan pahasti prosessioikeuden periaatteita: todistajiin ei saa pitää ”yksityisesti” yhteyttä, joka pidetään salassa, lisälausunnosta tulee pyytää uudet lausumat ja niin edelleen.

Jonkun hyvän sanan erityiskokoonpanot ansaitsevat. Niissä vältetään esimerkiksi se sulkeutuneisuus, joka rasittaa erityistuomioistuimia. Erityiskokoonpanot seuraavat paremmin lainkäytön yleistä kehitystä. Jos ajatellaan valtiontaloutta, erityiskokoonpanot ovat erityistuomioistuimia halvempi vaihtoehto, ne ovat erityistuomioistuinten ”karvalakkimalli”. Erityiskokoonpano ei tarvitse omaa organisaatiota, ei omia tiloja eikä omaa infrastruktuuria. Tutkimustietoa mallien keskinäisestä kustannusrasituksesta ei ole, mutta johtopäätös tuntuu kiistattomalta. Hieman yllättävästi erityiskokoonpano ei vaikuta oikeudenkäyntimaksuihin: maksu on asiakohtainen, oli kokoonpano mikä tahansa.

Vaikeampi peruskysymys kuuluu, missä määrin on suotavaa, että ei-juristit (jollaisia asiantuntijajäsenet ovat) osallistuvat tasavertaisina oikeuskysymysten ratkaisemiseen. Selvää on, että tässä syntyy vanhasta lautakuntajärjestelmästä tuttuja ilmiöitä. Maallikot pystyvät monivuotisen kokemuksen myötä soveltamaan lakia tyyppitilanteissa: uusissa tilanteissa he tarvitsevat siihen lainoppineiden jäsenten selostuksen. Tällöin he ovat tavallaan tämän selostuksen armoilla. Asiaa ei muuta se, että heillä ehkä on hyvinkin tarkat tiedot lakien sisällöstä. Jos erityistuomioistuinten järjestelmä sen sallii, kannattaisi harkita asiantuntijajäsenten päätösvallan rajaamista heidän asiantuntijuutensa kattamalle alueelle. Tässäkin päätös jää lainsäätäjälle, sillä kysymys ei ole oikeudellinen. Erityistuomioistuimet ja erityiskokoonpanot vaativat toki saman periaateratkaisun: jos maallikkojen lainkäyttö hyväksytään erityiskokoonpanoissa, sitä ei hevin voi vastustaa itsenäisissä erityistuomioistuimissa tai päinvastoin.

Ihanteellinen yleismalli, joka korvaisi sekä itsenäiset erityistuomioistuimet että erityiskokoonpanot, saataisiin integroiduista asiantuntijatodistajista. Tuomioistuimella olisi valmis nomenklatuura eli niin sanottu asiantuntijarekisteri, josta tuomioistuin saisi käyttöönsä asiantuntijan. Tämä edustaisi tarvittavaa asiantuntemusta ja olisi etukäteen kelpoiseksi hyväksytty. Vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit ovat esimerkki tällaisesta järjestelystä. Asiantuntijajäseniin liittyneenä järjestely tuo herkästi moitteita voimavarojen hukkakäytöstä: se on myös omiaan johtamaan kuuluisaan ”asiantuntijoiden taisteluun”. Vastaväitteeksi kritiikille nousee, että jo yleiset prosessilait (jotka tulevat viittaussäännöksen perusteella sovellettaviksi markkinaoikeudessa ja työtuomioistuimessa) mahdollistavat saman, toisin sanoen tuomioistuin voi oma-aloitteisesti ja asian laadusta riippumatta pyytää lausuntoa asiantuntijalta. Mahdollisuutta ei kuitenkaan paljoakaan käytetä. Syyt on helppo paikantaa. Tuomioistuimella ei ole valmista asiantuntijaverkostoa käytettävissään, toimeksianto tuo lisätyötä etenkin kysymysten muotoiluun, ja kustannukset jäävät rasittamaan asianosaisia, mitä tuomioistuin ei pidä reiluna. Nomenklatuuran eli rekisterin perustaminen ei olisi suuritöistä: nykyiset asiantuntijajäsenet siirtyisivät integroitujen asiantuntijatodistajien kantajoukoksi. Uudet asiantuntijat nimitettäisiin kuten nykyiset asiantuntijajäsenet.

278 Tuki erityistuomioistuimille on, jos se on tarpeen, haettava muista argumenteista. Voidaan esimerkki väittää, että erityistuomioistuimet tulevat valtiontaloudelle halvemmiksi kuin vastaavan kapasiteetin tuominen yleisiin tuomioistuimiin tai hallintotuomioistuimiin. Väite ei ole uskottava. Integroidut asiantuntijatodistajat tulisivat varmasti halvemmiksi kuin pysyvät asiantuntijajäsenet. Asioita, joihin aidosti tarvitaan muun tieteenalan asiantuntemusta, ei lopulta ole ylenmääräisesti, jos nykytila on lähtökohta. Toisaalta on myönnettävä, että nykyiset erityistuomioistuimet eivät ole erityisen kalliita, laskettiin sitten kokonaiskustannuksia tai käsittelykustannuksia ratkaistua asiaa kohti. Toinen teoreettinen kilpailuetu erityistuomioistuimille on, että oikeudenkäynti jää lyhyeksi. Erityistuomioistuinten ratkaisut ovat usein lopullisia, joten nopeus saavutetaan käsittelyn ainutkertaisuudella. Etu jää illuusioksi. Kaikkien erityistuomioistuinten ratkaisut eivät suinkaan ole lopullisia, ja ”lopullisissakin” tuomioistuimissa muutoksenhaulle on kehittynyt vaihtoehtoja. Päätösten lopullisuus toteutuu kunnolla vain työtuomioistuimessa. Toisaalta on ilmeistä, että nopeuden etu ei liity sen enempää erityiskokoonpanoihin kuin integroituun asiantuntijatodisteluun. Jälkimmäinen jopa luontaisesti pitkittää oikeudenkäyntiä, koska se tuo mukanaan omia käsittelyvaiheita. Oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa voi toki edetä nopeasti, koska tällaisessa tuomioistuimessa on vähän asioita.

Suomen osalta on kiistatonta, että lyhyellä tähtäimellä erityistuomioistuimista ei olla luopumassa. Suomessa suhtautuminen asiantuntijajäsenyyteen on tosin aika valikoivaa tai suorastaan kertoo kaksoisstandardeista: mitään ongelmia ei ole nähty siinä, että tavallisten tuomioistuinten asiantuntemusta vahvistetaan asiantuntijajäsenillä. Pikemminkin yleisiltäkin tuomioistuimilta on edellytetty lisääntyvää asiantuntemusta, koska käsiteltävät asiat ovat vaikeutuneet.[415] Huomiota ei kuitenkaan ole kiinnitetty siihen, että asiantuntijajäsenet yleisissä tuomioistuimissa ja omatoimisesti asiantuntijuutta hankkinut tuomarikin tuovat asianosaisten kannalta samat ongelmat kuin erityistuomioistuimiin rakennettu asiantuntijuus. Asianosaisen on vaikea ajaa asiaansa sisäistä asiantuntijuutta vastaan: hän ei edes tiedä, mitä kokemussääntöjä tuomioistuin aikoo soveltaa päätösharkinnassa. Oikeustieteen tutkimus vaatii asianosaisten informoimista ”tieteellisistä seikoista” ja tilaisuuden varaamista omaan asiantuntijatodisteluun. On kuitenkin vaikea

415. Näin jo Virolainen 1995 s. 366.

uskoa, että tämä ihanne toteutuisi vakuutusoikeuden hektisessä päätöstehtailussa tai markkinaoikeuden monimutkaisissa oikeudenkäynneissä.

Tuomareiden erikoistuminen ei toki ole pelkästään haitallista, vaikka se kohdistuukin substanssiosaamiseen. Tuomarin erikoistuminen lähentää yleistuomareita ja asiantuntijatuomareita (eli asiantuntijajäseniä). Erikoistunut tuomari on pystynyt hankkimaan omatoimisesti ja kokemuksellaan monesti yllättävän hyvän osaamisen erityisalansa substanssista. Hän kykenee tämän tiedon perusteella ohjaamaan argumentaation oikeisiin (tieteellisiin) kysymyksiin ja ottamaan asiantuntijoiden näkemykset kunnolliseen keskusteluun, ehkä jopa kyseenalaistamaan asiantuntijoiden pinnalliset tulkinnat. Tällainen de facto asiantuntijatuomari tuo kylläkin mukanaan käsittelyyn ja päätöksentekoon samat ongelmat kuin oikeat asiantuntijajäsenet. Jos asiantuntijajäsenen tieteellisiä tulkintoja on vaikea saada avoimeen keskusteluun, vielä vaikeampaa se on, kun kysymyksessä on ammattituomarin ”tieteellinen tulkinta” (tarkoituksella lainausmerkeissä).

Vasta oikeudenkäytön kehitystyöryhmä on kyseenalaistanut tuomioistuinten asiantuntijakokoonpanot, joskaan sekään ei nostanut esiin kiistanalaista kysymystä erityistuomioistuinten tarpeellisuudesta. Sehän on periaatteessa toinen asia, vaikka asioiden välillä on tämän tutkimuksen mukaan vahva korrelaatio. Jos tuomioistuimessa ei ole asiantuntijajäseniä, mitä ”erityistä” tuomioistuimessa enää on ja miksi sen tulisi saada itsenäisen erityistuomioistuimen asema lainkäytön järjestelmässä. Kehitystyöryhmä myös rinnasti asiantuntijajäsenet ja intressiedustajat, mikä sekään ei ole itsestään selvää. Vaikka molemmat luovat samankaltaisia ongelmia, kysymys on kuitenkin eri asioista. Intressiedustusta voidaan vastustaa ja on vastustettukin, vaikka asiantuntijajäseniä pidetään perusteltuina.[416] Työryhmä ei ottanut kantaa siihen, kuinka laaja asiantuntijajäsenten päätösvallan tulisi olla. Tässä tutkimuksessa asetutaan, kuten on todettu, suppean päätösvallan taakse. Jos asiantuntijajäsenet halutaan säilyttää tuomioistuimissa (useimmat ovat valmiita luopumaan intressiedustajista, jotka eivät ole sopusoinnussa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteen kanssa), heille tulisi antaa

416. Intressiedustus on ollut ihmisoikeustuomioistuimen silmätikkuja. Intressiedustajat ovat kyseenalaisia, jos edustajalla on läheiset yhteydet nimittävään järjestöön (esim. edustaja toimii järjestön elimissä) ja järjestöllä on suora intressi asiaryhmässä. Ks. esimerkiksi Hirvelä-Heikkilä 2017 s. 488. Pohjoismaisista työtuomioistuimista on jopa sanottu, että ne ovat intressiedustuksensa takia ”liian asiantuntevia” joissakin asiatyypeissä. Ks. Lindblom 200a s. 154.

päätösvaltaa vain oman erityisalansa substanssikysymyksissä. Oikeuskysymyksissä eri tieteenalan edustajat ovat maallikoita. Asiaa ei muuta se, että heille on ehkä kertynyt hieman juridistakin osaamista kokemuksen myötä. Optimaalisempi formaatti olisi, että he antaisivat vain lausunnon oikeudenkäyntiin, toisin sanoen käytettäisiin edellä viitattua yksinkertaista skeemaa. Asiantuntijan lausunto annettaisiin tiedoksi asianosaisille, joille avautuisi näin tilaisuus kommentointiin ja omaan asiantuntijatodisteluun.

Pitkällä tähtäimellä erityistuomioistuimet joutuvat kilpailemaan yhtäältä erityiskokoonpanojen, toisaalta tuomioistuimen hankkiman ja luultavasti julkisen vallan kustantaman asiantuntijatodistelun kanssa. Ensimmäisessä lopputulosta on uskaliasta ennustaa: erityiskokoonpanot ovat korvanneet vanhoja itsenäisiä erityistuomioistuimia, eikä yksikään erityiskokoonpano ole itsenäistynyt erityistuomioistuimeksi. Erityiskokoonpano on vielä suuremmassa lakkautusvaarassa kuin erityistuomioistuin, minkä asunto-oikeuksien lakkauttaminen Suomessa osoitti.[417] Perusteluksi asunto-oikeuksien lakkauttamiseen kun riitti yleisten tuomioistuinten toteamus siitä, ettei tällainen kokonpanon vaihtoehto ole tarpeen. Muissa pohjoismaissa vastaavat itsenäiset tuomioistuimet – esimerkiksi Tanskassa niin sanottu vuokra-asioiden tuomioistuin (boligretten) – ovat sen sijaan säilyneet elinvoimaisina. Valtiontaloudellisesti erityiskokoonpano on edullisin vaihtoehto. Sen etusijaa voidaan myös perustella avoimuudella ja vuorovaikutuksella.

Erityiskokoonpanonkin vaarallisin kilpailija on järjestetyllä asiantuntijatodistelulla vahvistettu yleinen tuomioistuin. Siinä saavutetaan lähes kaikki erityisen lainkäytön edut ilman sen tuomia jännitteitä. Kuten todettiin, integroidun asiantuntijatodistelun edullisuus suhteessa muihin erityisen lainkäytön muotoihin riippuu kuitenkin paljolti siitä, kuinka usein spesifistä asiantuntemusta oikeudenkäynnissä tarvitaan. Selvää nimittäin on, että läheskään kaikissa erityiskokoonpanoissa tai erityistuomioistuimissa käsiteltävissä asioissa ei joko tarvita integroitua asiantuntemusta tai siitä ei ole ratkaisevaa hyötyä. Kaikki epäedullisin vaihtoehto on integroidun asiantuntemuksen ja asiantuntijatodistelun käyttö yhdessä ja samassa oikeudenkäynnissä. Se, että asiantuntijatodistelun kustannukset ehkä vyörytetään asianosaisille, ei tee yhdistelmää kustannustehokkaaksi.

417. Ks. esimerkiksi Lager 1994 s. 22. Ne toimivat alioikeuden osastona noudattaen omaa menettelyään.

Erityisen lainkäytön perusteellinen uudelleenarviointi olisi paikallaan, mistä ei rationaalisesti voi olla eri mieltä. Erityistuomioistuimet ja erityiskokoonpanot ovat välttyneet siltä ”häkellyttävältä kehitykseltä ja uudistumisvauhdilta”, joka on koko voimallaan kohdannut yleistä lainkäyttöä ja hieman laantuneena hallintolainkäyttöä. Fragmentaarisista uudistuksista huolimatta erityistuomioistuimet ovat organisaatioltaan ja menettelytavoiltaan vanhahtavia. Kovin modernina ei voida pitää edes vuonna 2002 perustettua markkinaoikeutta. Vaikka oikeuspolitiikan yleinen linja on erityistuomioistuimille kielteinen, ehdotukset sellaisen perustamisesta tavan takaa toistuvat. Esimerkiksi ulkomaalaisasioille esitettiin maahantulokriisin paniikkitunnelmissa oman erityistuomioistuimen perustamista (OM 16/2016), mutta ehdotus raukesi, osaksi kielteisen lausuntokierroksen jälkeen. Linjausta on pakko pitää onnistuneena, kun maahantulo on palannut normaaliin uomaansa.[418] Tällaiset ehdotuksen kuitenkin osoittavat, että erityistuomioistuimista kuvitellaan vastausta oikeuksiin pääsemisen yleisiin ongelmaan: ne ovat eräänlainen patenttilääke. Tässä tutkimuksessa on kylläkin päädytty eri tulokseen. Oikeuksiin pääsyyn tulee erityistuomioistuinten myötä uusia esteitä. Joku ehkä sanoisi, että lääke (integroitu asiantuntemus) tappaa potilaansa (oikeudenhakijan). Erityistuomioistuin ulkomaalaisasioille ei olisi tästä syystä ollut ratkaisu vaan uusi ongelma.

Substanssiasiantuntemuksen kysyntä ja tarjonta ei ole ainoa haaste, joka tulee Euroopassa kohtamaan tuomioistuimia ja viiveellä myös suomalaista lainkäyttöä. Haasteeksi nykyisille tuomioistuimille on nähty uudentyyppisten asioiden esiinnousu. Tällaisia ovat poliittiset tai ideologisesti polarisoituneet oikeudenkäynnit, esimerkkinä ilmastoa, energiantuotantoa ja ympäristöä koskevat kanteet. Tuomioistuinten kykyä vastata tällaiseen haasteeseen on aiheesta epäilty. Kannattaa kylläkin muistaa, että tällaiset oikeudenkäynnit eivät ole ainoastaan erityistuomioistuinten ongelma. Itse asiassa varsin harva uudentyyppinen oikeudenkäynti päätyy nykyisin erityistuomioistuimiin: niiden toimivalta on ”sopivasti” rajattu. Jos tällaisia uusia asioita päätyy erityistuomioistuimiin, erityistuomioistuimet eivät ole sen enempää haavoittuvai-

418. Ruotsissa ulkomaalaisasioille on oma kaksiportainen lainkäyttölinja (ulkomaalaislaki 2005:716). Alueellisia maahanmuuttotuomioistuimia (migrationsdomstolar) on neljä, ylempiä tuomioistuimia (migrationsöverdomstol) yksi. Nämä tuomioistuimet ovat kuitenkin yleisten hallintotuomioistuinten osastoja: niiden prosessit jäljittelevät yleistä hallintoprosessia. Maahanmuuttotuomioistuimiin ei myöskään ole integroitu asiantuntemusta, joten ne eivät tämän tutkimuksen mielessä ole erityistuomioistuimia.

sia tällaisille oikeudenkäynneille kuin yleisetkään tuomioistuimet. Tosin ne eivät myöskään ole uusien asioiden suhteen sen suojatumpia. Jos oikeudelliset prosessit vakavasti alkavat pohjoismaissa korvata poliittisia prosesseja, erityistuomioistuin kyky vastata uudentyyppisiin asioihin voi tosiasiallisesti olla heikko. Erityistuomioistuimet ovat vuosikymmeniä toimineet suojassa julkisuudelta ja oikeudelliselta aktivismilta.

Läheisempi kysymys tässä tutkimuksessa on, tarvitaanko tuomioistuimissa sellaista asiantuntemusta, jota nykyiset integroinnin muodot eivät tuomioistuimiin tuo. Totta on, että nykyisten asiantuntijajäsenten ja ”avustavien” asiantuntijoiden osaamisalueet eivät vastaa kaikkiin tulevien asioiden tuomiin vaatimuksiin. Sen sijaan integroidulle asiantuntijatodistelulle ei ole mitään rajoitteita. Asiantuntija voi olla tilastotieteilijä[419], psykologi tai vaikkapa politiikan tutkija. Asiantuntijajäsenten osaamisalueita voidaan muuttaa, jos ne eivät vastaa esiintyvään muun tieteenalan tiedon kysyntään. Muutokset ovat jähmeitä. Monen asiantuntijan osaamisalue on historiallinen jäänne, monen taas pelkästään huonosti harkittu. Voimavarojen riittävyydestä huolestunut saattaa tuoda esiin asiantuntemuksen kasaantumisen. Yhdessä ja samassa oikeudenkäynnissä saattaa olla mukana asiantuntijajäseniä, integroituja asiantuntijatodistajia sekä asianosaisten omia asiantuntijatodistajia. Keskitys tuntuu ylenmääräiseltä: sitä on vanhan sanonnan mukaan ”kerrassaan”.

Ilmiö on hyväksyttävä, vaikka sitä toki on vältettävä, jos tieteellisistä tulkinnoista ollaan yksimielisiä. Jos muun tieteenalan tieto on epävarmaa, on paikallaan, että sen epävarmuus tuodaan esiin ja vaihtoehtoiset tieteelliset tulkinnat saavat kannattajansa.[420] ”Asiantuntijoiden taistelu” ei saa alkusysäystään asiantuntijoiden monilukuisuudesta, vaan erimielisyydet tieteellisestä tulkinnasta johtavat tällaiseen taisteluun. Taistelu ei toisin sanoen ole syy vaan seuraus. Yllättävän samankaltaista keskustelua on käyty myös asiantuntijoista perustuslakivaliokunnassa. Asiantuntijoiden rooli tulisi ymmärtää valiokunnan sparraajiksi, mikä taas ”lieventää asiantuntijoiden keskinäistä

419. Tilastollisesta asiantuntijatodistelusta ks. Rudanko 2020 s. 528.

420. Ks. esimerkiksi Takki 1985 s. 159. Hänen mukaansa esimerkiksi ratkaisu KKO 1966 II 84 osoittaa, että ”lääketieteellisen ja teknologisen kehityksen tuomat” todistuskeinot eivät anna yksiselitteisiä vastauksia. Tapauksessa nopeudenvalvontatutkan tulos saattoi olla teknisistä syistä virheellinen eikä näin todistanut vastaajan ylittäneen sallittua nopeutta. Tutkan virheet olivat yleisessä tiedossa, mutta asiaan tarvittiin ennakkoratkaisu, ennen kuin virheen mahdollisuus kokemussäännössä (tutkamittaus osoittaa virheettömästi ajonopeuden) tunnustettiin.

kilpailua siitä", kenen kanta voittaa. Hupaisaa on, että valiokuntaneuvokset saavat hieman samantapaisen roolin, minkä tuomioistuimen asiantuntijajäsenet saavat asiantuntijatodistelussa. [421]

Kirjallisuuden hajamaininnoista päätellen yllättävä lainsoveltaminen on hallintotuomioistuimissa ja erityistuomioistuimissa paljon tavallisempi ilmiö kuin yleisissä tuomioistuimissa.[422] Toki on myönnettävä, että yllättävä lainsoveltaminen ei välttämättä johdu kokemussääntöjen yllättävästä soveltamisesta. Se voi yhtä hyvin seurata odottamattoman oikeusohjeen käyttämisestä tai poikkeavasta näyttöratkaisusta. Oli niin tai näin, yllätyksiltä joka suhteessa vältytään vuoropuhelulla.[423] Tuomioistuin periaatteessa kantaa vastuun tehokkaasta dialogista. Vuoropuhelu on ollut monijäsenisissä tuomioistumissa perinteisesti kolmikantaista: siihen ottavat osaa asianosaiset ja puheenjohtaja. Integroidussa oikeudenkäynnissä siihen on saatava mukaan myös asiantuntijajäsen ja avustava asiantuntija. Aloitteen vuorovaikutukselle on nykyisin tultava puheenjohtajalta. Traditiossa, kuuluisassa salietiketissä, asianosaiset eivät voi vetää asiantuntijajäsentä sen enempää tieteelliseen kuin oikeudelliseenkaan mielipiteenvaihtoon. Harva puheenjohtaja sallisi esimerkiksi asianosaisen kysymykset asiantuntijalle. Sille, että asiantuntijajäsen tuulettaa tieteellisiä mielipiteitään oma-aloitteisesti oikeudenkäynnissä, ei ole vastaavia oikeudellisia esteitä: niin ei vain kerta kaikkiaan tehdä, este on kulttuurinen. Asiantuntijalla tietenkin on tuomioistuimen jäsenenä oikeus kaikkiin puheenvuoroihin, joita hän haluaa käyttää. Hyvä tapa vaatii, että hän pyytää siihen tilaisuuden (itse asiassa ei "lupaa", koska hän ei sellaista tarvitse) puheenjohtajalta, jotta se ei häiritse oikeudenkäynnin kulkua. Pyrkimys sujuviin oikeudenkäynteihin on kuitenkin tuottanut asiantuntijajäseniä, jotka vaikenevat oikeudenkäynnissä ja ottavat tieteellisen tulkintansa esiin vasta päätösneuvottelussa – jolloin yllättävälle tieteellisen tiedon soveltamiselle syntyvät sitä helpottavat puitteet!

421. Ks. Dahlberg 2022 s. 1052.

422. Yllättävä lainsoveltaminen on osaksi sama kuin oikeudenkäynnin ennakoimattomuus. Ks. esimerkiksi Autio 2014 s. 237. Synonyymeja ne eivät ole. Oikeudenkäynti voi muuttua ennakoimattomaksi myös silloin, kun tuomioistuin soveltaa prosessisääntöjä tavalla, joka poikkeaa totutusta ja johon asianosainen ei ole varautunut. Esimerkiksi: tuomioistuin epää tarpeettomia suullisen käsittelyn, jossa asianosainen on ajatellut kuulla todistajia.

423. Mitään innovaatiota tähän ei sisälly. Sama "viisaus" on tuotu esiin moneen kertaan. Ks. esimerkiksi Nieminen-Finne 2020 s. 238. Hän korostaa dialogin tarpeellisuutta, jotta yllättäviltä soveltamisilta vältytään.

Myös tutkimuskysymys 3 on saanut edellä vastauksensa. Asian käsittelyssä on merkittäviä eroja erityistuomioistuinten välillä. Erot eivät tunnu mainittavasti korreloivat siihen, millaisia asioita tuomioistuimet käsittelevät. Eron saa aikaan se, mihin yleisen lainkäytön linjaan ja yleiseen prosessilakiin erityistuomioistuin kytkeytyy. Prosessi vakuutusoikeudessa on hyvin lähellä yksinkertaista prosessia hallinto-oikeudessa: vakuutusoikeusprosessi on hallintoprosessin virtaviivaistettu muunnelma. Työtuomioistuinprosessi puolestaan seurailee liiankin uskollisesti yleisen lainkäytön riita-asioita. Kollektiivisten työriitojen erikoisuudet näkyvät vain asialegitimaation ja kuulemisen sääntelyssä. Markkinaoikeusprosessi uhmaa kaikkia luokitteluyrityksiä. Markkinaoikeus on lainkäyttöyksikkönä konglomeraatti: siinä yhtyy neljä erityistuomioistuinta, neljä käsittelyuraa ja kaksi yleistä prosessilakia. Rationaalisen prosessilain näkökulmasta laki oikeudenkäynnistä markkinaoikeudesta on ennennäkemättömän sekava, prosessilainsäädännön hirvitys. Kauniimmin sanottuna lain luoma järjestelmä on äärimmäisyyksiin viety asiantuntijajärjestelmä.

Vastaamatta on vielä tutkimuskysymys 4: ohjautuvatko asiatyypit niille sopiviin erityistuomioistuimiin ja käsittelytapoihin? Työtuomioistuin saa myöntävän vastauksen: kyllä ohjautuu. Intressiedustus on tarpeen kollektiivisten työriitojen käsittelyssä. Työtuomioistuin on tästä syystä pakko säilyttää myös tulevaisuudessa. Laajapohjaista intressiedustusta ei kannata siirtää sen enempää yleisiin tuomioistuimiin kuin hallintotuomioistuimiin. Seuraus olisi tuomioistuinkulttuurien pahanlaatuinen yhteentörmäys. Työtuomioistuimen prosessiformaatti on sekin moderni kirjallisten ja suullisten käsittelyvaiheiden yhdistelmä, joka tuntuu sopivan asiatyypin käsittelyyn. Formaatti sellaisenaan avautuu myös ulkopuoliselle lakimiehelle, mutta työriitojen ”aineelliset” ominaisuudet ovat pitäneet työtuomioistuimen suljettuna asiantuntijayhteisönä. Se ei ole ihanteellista, mutta asiantilan muuttaminen on oikeuspolitiikan ja lainsäätäjän ulottumattomissa.

Markkinaoikeudessa vastaus on epäilevä. Markkinaoikeuden asiavalikoimasta hallintolainkäyttöasiat (eli valitusasiat) kannattaisi siirtää – kuten niiden nimityskin osoittaa – hallintotuomioistuimiin. Tarpeellinen asiantuntemus pystytään takaamaan joko asiantuntijajäsenillä, erityiskokoonpanoilla tai integroidulla asiantuntijatodistelulla. Hallinto-oikeuksissa on

muitakin erityiskokoonpanoja, joten hallinto-oikeudet ovat tottuneet toimimaan erilaisissa kokoonpanoissa. Tässä tutkimuksessa omaksutun linjan perusteella etusijan saisi kuitenkin integroitu asiantuntijatodistelu, esikuvana vakuutusoikeuden asiantuntijalääkärit. Kyseenalaista on, tarvittaisiinko markkinaoikeuteen jääville ”muille asioille” niille omistettu itsenäinen erityistuomioistuin, etenkin kun nämä asiat käsitellään joka tapauksessa yleisen prosessilain mukaan. Omia erityissäännöksiä käsittelylle on vähän ja nekin ovat ylimalkaisia, osaksi jopa kyseenalaisia. Asiamäärä jäisi sekin vähäiseksi, ellei sitä keinotekoisesti lisätä. Se ei kylläkään ole ennenkuulumatonta. Monissa maissa alkuinnostuksessa perustetuille erityistuomioistuimille on jouduttu ohjaamaan asioita, joilla on vähän tekemistä erityistuomioistuimen alkuperäisen mission kanssa. Tuomioistuimelle on vain ollut pakko ”löytää asioita”. Paras ratkaisu nähtävästi olisi markkinaoikeuden korvaaminen käräjäoikeuden erityiskokoonpanolla tai integroidulla asiantuntijatodistelulla kaupallisissa asioissa. Esimerkin tarjoaisi merioikeuden malli, jossa toimii ”avustavia” asiantuntijoita. Yksityiskohdissaan malli on toki anakronismi, reliikki kadonneesta maailmasta.

Näiden ehdotusten toteutumiseen ei kannata luottaa. Rationaaliset perustelut eivät ratkaise itsenäisten erityistuomioistuinten olemassaoloa eikä niihin ohjautuvien asioiden koostumusta. Erityistuomioistuimet ja niiden taustavoimat puolustavat luonnollisesti nykytilaa. Historia tuntee erityistuomioistuinten korvautumista erityiskokoonpanoilla tai vieläpä hallintoviranomaisilla. Muutos on kuitenkin tapahtunut paljolti siitä syystä, että vahva tuki status quo’lle on syystä tai toisesta heikentynyt. Näinhän kävi vesioikeuksille ja itsenäisille maaoikeuksille: vesioikeuksissa niiden nimikin katosi kielenkäytöstä, kun taas maaoikeuksissa vanha nimi sentään säilyi erityiskokoonpanon nimenä. Erityisen epätodennäköistä lienee markkinaoikeuden tuho. Sen tukena ovat liike-elämän intressit. Kaupallisilla tuomioistuimilla on sitä paitsi Euroopassa puolen vuosituhannen perinteet: minne niitä on perustettu, siellä ne ovat säilyneet, ainoana poikkeuksen Italia. Selitys voi olla siinä, että kaupallinen tuomioistuin on valtiollisen lainkäytön haaste välimiesmenettelylle. Näin kaupallisten tuomioistuinten olemassaolo riippuu paradoksaalisesti siitä, miten hyvin välimiesmenettely toimii kaupallisten riitaisuuksien ratkaisussa.

Lopuksi on vielä haettava vastaus tavallaan ylimääräiseen kysymykseen: kestävätkö nykyiset erityistuomioistuimet uhkaavan kokonaisuudistuksen? Työtuomioistuin ei kärsi kestävyysvajeesta.[424] Toisaalta työtuomioistuimen on kohtalonyhteydessä työehtosopimusten järjestelmään: järjestelmän kadotessa kadottaa myös työtuomioistuinten oikeutuksensa. On kuitenkin vaikea kuvitella maailmaa, jossa tapahtuisi näin perustavanlaatuisia mullistuksia ennustettavassa tulevaisuudessa. Jopa työehtosopimusten mukana myös intressiedustus voi säilyä, vaikka se muualta poistuisikin. Työtuomioistuimelta vaaditaan kykyä välittää poikkeuksellisen suuri legitimaatio ratkaisuilleen. Siihen päästään vain laajalla intressiedustuksella.

Vakuutusoikeuden säilymisen puolesta moni tutkija ei löisi vetoa. Voi olla, että vakuutusoikeus ei pääse juhlistamaan satavuotista toimintaansa. Parin vuosikymmenen kuluttua ehkä jo ihmetellään, miten tällainen tuomioistuinkummajainen on ikinä voinut olla olemassa. Vakuutusoikeus nimittäin on aikamoisessa legitimaatiokriisissä, jota pahentaa samanaikainen identiteettikriisi. Vakuutusoikeuden käsittelemät sosiaaliturva-asiat olisivat siirrettävissä hallinto-oikeuksiin, jotka käsittelevät jo valmiiksi saman tyyppiä asioita.

Vakuutusoikeuden tulevaisuus on näin sen tarjoamassa kustannustehokkuudessa, vaikka käsittelykustannukset muistaen vakuutusoikeus ei ole niin kustannustehokas verrattuna hallinto-oikeuksiin, mitä on uskottu. Myös ympäröivä maailma on muuttunut sille vähemmän suopeaksi. Kun vakuutusoikeus perustettiin, alueellisia hallinto-oikeuksia ei ollut. Vakuutusoikeuden perustaminen oli näin merkittävä edistysaskel. Nykyisin vakuutusoikeus on maantieteellisesti kaukainen tuomioistuin, mikä vaikeuttaa suullisten käsittelyjen järjestämistä. Nykyinen trendi kuitenkin vaatii suullisia käsittelyjä. Vakuutusoikeuden perusprosessi alkaa näyttää auttamattoman vanhentuneelta. Joissakin maissa sosiaaliturva-asioita käsittelevät erityistuomioistuimet saavat perustelunsa siitä, että oikeudenkäynteihin saadaan maallikkoedustus. Suomessa vastaavaa perinnettä ei ole: päinvastoin vakuutusoikeutta perustellaan asiantuntemuksella eikä suinkaan maallikkoedustuksella.[425] Mo-

424. Jopa legendaarinen ammattiyhdistysjohtaja Niilo Wälläri tunnusti tarpeelliseksi sellaisen elimen, joka ratkaisee esimerkiksi työehtosopimuksiin liittyviä erimielisyyksi. Silloista (ja pitkälti nykyisen kaltaista) työtuomioistuinta ei hän kylläkään pitänyt arvossa. Se oli, kuten edellä jo mainittiin, hänen mielestään ”työoikeuden rikkaruoho”. Näin Wälläri 1967 s. 328.

425. Muutoinkin asenteet maallikkotuomareihin ovat kielteiset, jonkinlaisena poikkeuksena lautamiehet. ”Pitäviä juridisia perusteluja maallikkotuomareiden osallistumiselle ei juurikaan ole. Puolustavat perustelut ovat lähinnä poliittiset. Tuomareista koostuva tuomioistuin olisi oi-

dernisoitu ja sosiaaliturva-asioille kunnolla sovitettu prosessiformaatti ehkä pelastaisi.

Markkinaoikeuden puolesta tai sitä vastaan moni tutkija ei uskalla lyödä vetoa. Markkinaoikeuden oikeuspoliittinen tulevaisuus on epäselvä, koska tuomioistuimena se on omalaatuinen hybridi. Markkinaoikeus kuitenkin täyttää kaikesta päättäen oman nichensä lainkäytön järjestelmässä, se toimii kohtalaisen tehokkaasti, ja vakiintunut asianosaiskunta on kritiikin vähäisyydestä päätellen kohtuullisen tyytyväinen markkinaoikeusprosessiinsa.[426] Muutamat yksityiskohdat käsittelytavoissa ja toimivaltarajoissa ovat saaneet moitteita. Tavanomainen arvostelun aihe, käsittelyn verkkaisuus, on pannut etsimään vaihtoehtoisia keinoja, jotka eivät kylläkään vaikuta järin realistisilta. Asiavalikoiman karsiminen selkiinnyttäisi, kuten jo todettiin, toimenkuvaa. Voidaan esimerkiksi kysyä, onko markkinaoikeus oikea paikka tyypillisten valitusasioiden käsittelylle. Normaali hallintotuomioistuin luultavasti selviäisi urakasta yhtä hyvin tai paremmin. Kaupallisen tuomioistuimen roolissa markkinaoikeudella sen sijaan on todennäköinen paikka tulevassakin lainkäytön maailmassa.

10.3 YKSI VAI USEITA ERITYISTUOMIOISTUIMIA?

Oikeuspoliittinen keskustelu on liikkunut kahdessa vaihtoehdossa: säilytetäänkö nykyiset, itsenäiset ja erilliset erityistuomioistuimet vai lakkautetaanko ne. Ensimmäisessä nykytila pysytettäisiin. Jälkimmäisessä erityistuomioistuinten nykyisin käsittelemät asiat siirrettäisiin yleisiin tuomioistuimiin, ehkä joillakin erityisjärjestelyillä vahvistettuina. Kolmaskin vaihtoehto on, vaikka se ei ole noussut esiin. Nykyiset erityistuomioistuimet yhdistettäisiin siinä hallinnollisesti yhdeksi erityistuomioistuimeksi, joka olisi erillinen ja itsenäinen suhteessa muuhun tuomioistuinlaitokseen.. Tuomioistuimista tulisi toisin sanoen yhdistetyn erityistuomioistuimen osastoja. Ajatus ei ole uusi, sillä itsenäiset erityistuomioistuimet ovat ennen sulautuneet yleisiin tuomioistuimiin, joskaan ne eivät ole tavallisesti saaneet omaa osastoaan

keusvarmuussyistä ja juridiikan kehittymisen kannalta parempi vaihtoehto kuin sekakokoonpano, johon ammattituomarin lisäksi osallistuvat maallikot". Näin Tuokila 1996 s. 245.

426. On myönnettävä, että tällainen arvio tukeutuu niukkaan aineistoon. Lisäksi aineistoa tulee lähes yksinomaan sisäpiiriläisiltä, markkinaoikeuden lainkäyttöhenkilöiltä tai markkinaoikeudessa toimivilta asianajajilta.

eli lainkäyttöyksikköä. Ehdotus on tämän konseptin muunnelma, sillä siinä erityistuomioistuimet sulautuisivat toisiinsa. Oma asiansa on, tarvitaanko yhdistetyssä erityistuomioistuimissa osastoja, jotka vastaisivat entisiä erityistuomioistuimia. Oma osasto olisi kylläkin suositeltava: näin vanha tuomioistuinkulttuuri säilyisi, mikä lieventäisi muutosvastarintaa. Muutosvastarintaa ei ehkä saa olettaa. Aikaisemmat sulautumiset yleisiin tuomioistuimiin näyttävät tapahtuneen kitkattomasti. Pikemminkin muutos on leimattu vain ”hallinnolliseksi”.

Osastojen lukumäärä riippuisi asiamääristä: kollektiiviset työriidat (eli nykyisen työtuomioistuimen asiat) saavat yhden osaston, markkinaoikeuden asiamäärä vaatii jo pari tai kolme osastoa, kun taas vakuutusoikeuden nykyinen asiamäärä (mikä kylläkin laskee nopeasti) oikeuttaisi kenties puoleen tusinaan osastoja.[427] Osastot olisivat yhteisen johdon eli päällikkötuomarin alaisia, niillä olisi edustus tuomioistuimen johtoryhmässä, osastot toimisivat samoissa tiloissa ja käyttäisivät samoja fasiliteetteja ja niin edelleen. Osastoissa voitaisiin ottaa huomioon asiaryhmän erityispiirteet ja rakentaa puitteet substanssiosaamiselle. Substanssiosaaminen voi välittyä joko nykyiseen tapaan integroidusti tai asiantuntijatodistelulla. Jos on tarpeen, menettelytapoja voitaisiin eriyttää työjärjestyksellä. Yksityiskohtiin harvoin tarvitaan laintasoista sääntelyä.

Yksi ja yhteinen erityistuomioistuin toisi valtiontaloudellisia säästöjä verrattuna kolmeen erilliseen ja itsenäisyyttään varjelevaan erityistuomioistuimeen. Se myös mahdollistaisi vuorovaikutuksen ja luultavasti edistäisi tuomareiden liikkuvuutta: osastoa on helpompi vaihtaa kuin tuomioistuinta. Yhteinen tuomioistuin olisi myös vastalääke sille sulkeutuneisuudelle ja uudistuksia kaihtavalle mukavuudentunteelle, jotka ovat erityistuomioistuinten rakenteellisia riskejä.[428] Yhdistetyssä erityistuomioistuimessa pystyttäisiin kunnolla kokeilemaan Galanterin kuuluisaa ajatusta moniovisesta tuomioistuimesta, joka on toistaiseksi jäänyt teoreettiseksi kehitelmäksi. Oikeudenhakija saisi tällaisesta tuomioistuimesta tarpeen ja tilanteen mukaan erilaisia

427. Huolestuttavaa on, miten vähän sosiaaliturva-asioita Suomessa päätyy ylipäätään vakuutusoikeuteen (joka on ainoa sosiaaliturva-asioiden tuomioistuin). Keski-Euroopan maissa on väkilukuun suhteutettuna moninkertainen määrä vastaavia asioita. Ks. esimerkiksi Hietanen-Kunwald 2015 s. 109. Asiamäärän tulisi Suomessa noin viisinkertaistua, jotta pysyisimme Keski-Euroopan maiden tasalla.

428. Tässä ei oteta kantaa siihen, esiintyykö näitä piirteitä nykyisissä erityistuomioistuimissa. Erityistuomioistuinkonsepti kuitenkin luo niille luontaiset edellytykset. Ks. edellä jakso 1.4.

oikeudellisia palveluja, mukaan luettuna tuomitseminen. Tosin Galanterin ihanne ei enää houkuttele niin kuin ennen. Ensiksikin oikeudellinen digitalisaatio on vienyt siltä pohjaa: kun yhteyttä pidetään digitaalisin etäyhteyksin, yhdentekevää on, missä ”ovet” fyysisesti sijaitsevat.

Toiseksi Suomessa tuomioistuimet ovat omaksuneet sovitteluroolin: moniovisuus on näin pitkälti toteutunut tuomioistuimen moniroolisuutena, vaikka alkuperäinen ajatus oli, että tuomitsemis-, sovittelu- ja oikeudellisen avun palveluja antoivat eri toimijat. Selvää toki on, että moniroolisuutta ei voi ulottaa oikeudelliseen apuun: tuomitseminen ja sovittelu edellyttävät kumpikin puolueettomuutta, joskin erilaista sellaista. Oikeudellinen apu taas vaatii päinvastoin samastumista oikeudenhakijan näkökulmaan. Oli niin tai näin, työtuomioistuimeen yhteyteen olisi yhdistettävissä muita konfliktinhallinnan toimintoja, esimerkkeinä valtakunnansovittelijan toimisto, työneuvosto ja erilaiset työelämän lakisääteiset lautakunnat. Markkinaoikeuteen – jos se säilyy edes osastona – taas kannattaisi yhdistää tarjolla olevat (tällä hetkellä kylläkin kaupalliset) sovittelupalvelut ja elinkeinoelämän lakisääteiset lautakunnat.

Yhdistetty erityistuomioistuin kykenisi myös ketterästi vastaamaan uudenlaisen lainkäytön kysyntään. Uusia osastoja voitaisiin perustaa uudentyyppisille asioille, vanhoja olisi helppo lakkauttaa, kun niiden aika olisi ohi. Osastojen perustaminen ja lakkauttaminen on toteutettavissa tuomioistuimen työjärjestyksessä: työjärjestyksenhän tuomioistuin vahvistaa itse itselleen. Itsenäiseen erityistuomioistuimeen, oli kysymys sen perustamisesta, lakkauttamisesta tai toimenkuvan muuttamisesta, tarvitaan aina uutta lainsäädäntöä. Myös kaikki ”prosessuaaliset” menettelyn muutokset vaativat lainsäädäntöä. Uusi lainsäädäntö taas laahaa vuosikausia kehitystä jäljessä.

Yhdistetylle erityistuomioistuimelle on myös helppo perustaa yhteinen asiantuntijarekisteri, jos asiantuntijajäsenet halutaan korvata integroidulla asiantuntijatodistelulla. Siirtyminen asiantuntijatodisteluun ei kylläkään ole ennakkoehto erityistuomioistuinten yhdistämiselle: asiantuntijajäsenyys ei estä joskaan ei edistäkään yhdistämistä. Yhteistä hallinto- ja johto-organisaatiota puoltaa jopa se praktinen seikka, että kaikki kolme nykyistä erityistuomioistuinta sijaitsevat sattumoisin samalla paikkakunnalla ja jopa lähellä toisiaan. Hallintotieteilijä ehdottaisikin ensi töiseen erityistuomioistuinten

yhdistämistä, jos häneltä kysyttäisiin, miten niiden toimintaa tulisi rationalisoida. Pelkkä yhteinen organisaatio toisi valtiontaloudelle säästöjä aikana, jona tuomioistuinlaitoksen rahoitus ei ainakaan kasva. Erityistuomioistuinten osuus valtion tulo- ja menoarviosta on kyllä niin pieni, ettei tällaisilla vaikutuksilla ole merkitystä kokonaiskuvaan.

Jos muutos kauhistuttaa itsenäisten erityistuomioistuinten kannattajia, on syytä pitää mielessä, että muut vaihtoehdot ovat vielä pelottavampia. Täysin mahdollista ja jopa luultavaa on, että hyvin pitkällä tähtäimellä erityistuomioistuimet sulautuvat yleisiin tuomioistuimiin ja asiantuntijajäsenet korvataan asiantuntijatodistelulla. Tulevaisuus ei lopultakaan näytä kuuluvan entisen kaltaisille erityistuomioistuimille eikä erityiskokoonpanoille. Jotain vanhojen erityistuomioistuinten omaleimaisesta kulttuurista ehkä säilyy, jos asiantuntijajäsenyydestä tehdään integroitua asiantuntijatodistelua, tuomioistuin huolehtii siitä, tuomioistuin ”pyytää lausunnon” ja maksaa sen kustannukset, niitä asianosaisille missään vaiheessa vyöryttämättä. Jos asiantuntijatodistelu jää asianosaisten huoleksi ja maksettavaksi, nekin jäänteet katoavat. Erityistuomioistuimista puhutaan samalla tavalla kuin kämnerinoikeuksista tai laamanninoikeuksista.

Kiitokset

Tässä tutkimuksessa olen uskaltautunut alueille, joilla ulkopuolisen on vaikea muodostaa kunnollista yleiskuvaa, vielä vähemmän saada kaikkia yksityiskohtia oikein. Jos olen siinä onnistunut, siitä on kiittäminen niitä tutkijakollegoita, asianajajia ja tuomareita, jotka ovat minua auttaneet. He ovat esittäneet tieteellisiä kommentteja, välittäneet kokemustietoa tuomioistuinten käytännöistä ja asianajamisesta erityistuomioistuimissa sekä auttaneet uusien käsitteiden luomisessa. Joitakin heistä haluan erikseen kiittää.

Apulaisprofessori Jari Murto on saanut minut ymmärtämään paremmin työtuomioistuimen toimenkuvaa ja sen menettelytapoja. Hallinto-oikeuden esittelijänä toimiva Juha Rankinen puolestaan on tuonut esiin sellaisia yhtymäkohtia aikaisempaan tutkimukseen, jotka olivat jääneet minulta huomaamatta. Hän on myös paikoitellen esittänyt melkoista kritiikkiä. Kaikkea en ole ottanut huomioon luottaen siihen, että puutteet tulevat korjatuiksi kirjan toisessa painoksessa. Suurta apua on ollut etenkin niistä tiedoista, jotka hän on antanut hallintotuomioistuinten päätöksenteon käytännöistä. Veljeni Markku taas on lääketieteen emeritusprofessorina sekä puuttunut kielenkäyttööni että tuonut esiin niitä vaikeuksia, joita juridisen ja lääketieteellisen tiedon yhdistäminen väistämättä tuo. Myös hän on ollut tervetullut kritiikin lähde.

Kirjan toiseen painokseen markkinaoikeustuomari Pekka Savola on antanut merkittävän panoksen. Hän on yhtäältä kuvannut markkinaoikeuden monipuolista asiakoostumusta ja bysanttimaista sääntelyä, jossa olin välillä ollut hakoteillä. Toisaalta hän on avannut tiede- ja tutkimuspoliittista keskustelua siitä, mikä yhdistää ja mikä erottaa erityistuomioistuimia.

Kalle Järvenpää Design on jälleen kerran huolehtinut kirjan ammattitaitoisesta taittamisesta. Johanna Kerola on tottuneesti auttanut julkaisemisen käytännön järjestelyissä.

Heitä kaikkia kiitän.

Risto Koulu

Asiahakemisto

Täydentää sähköisiä hakutoimintoja.

access to justice 50, 52, 66, 75, 128, 147, 184, 217, 275
  kerroksellisuus 75
  lakimiesapu 29, 50, 184
  liikkeenä 17, 50, 70, 184
  liitännäistoimivallassa 147
  näkökulmana asianajamiseen 27, 140
  oikeuden saavutettavuus 139, 275
  omatoiminen asianajaminen 29, 184
  tavoitteellisena tulkintana 29, 147, 199, 217
  tutkimusmenetelmänä 57
asialegitimaatio 127, 151, 173, 200
  asiainhuolto esikuvana 152
  laajentuminen 151, 154, 173
  sääntely 127
  yhteys asianosaiskelpoisuuteen 153, 173
asiantuntija 22, 25, 74, 79, 84, 87, 90, 132, 181
  asiantuntijakulttuuri 93
  asiantuntijatyypit (nomenklatuura) 23, 83, 106
  avustava 25, 87, 90, 106, 108, 218, 235, 274
  integroitu 22, 72, 79, 84, 106
  jäsenenä 6, 22, 24, 40, 74, 83, 90, 99, 111, 123, 218, 275
  kelpoisuus 83, 123, 242
  lausuntojen taistelu 158, 223, 236, 282
  osallistuminen oikeudenkäyntiin 103, 134, 213, 283
  päätösvalta 111
  rekisteri 107, 277
  yhteydenpito sivullisiin 105
asioiden keskittäminen, ks. myös erikoistuminen 33
dualismi/monismi 6, 117
erikoistuminen (tuomareiden) 32, 37, 62, 71, 81, 274
  haitat 37, 273, 279
  lainkäytössä 32, 34, 47, 274
  oikeuspolitiikassa 38, 279

erikoistuminen (tuomareiden) 32, 37, 62, 71, 81, 274
  haitat 37, 273, 279
  lainkäytössä 32, 34, 47, 274
  oikeuspolitiikassa 38, 279

erityiskokoonpanot 31, 47, 62, 69, 71, 95, 119, 180, 235, 272, 278
  ihmisoikeustuomioistuimessa 119
  kilpailijana 31, 278, 280
  kustannukset
  käsite 31
erityistuomioistuimet 3, 32, 63, 68, 94
  asianajaminen 34, 154, 179, 189, 202, 262
  epäitsenäiset 47
  historia 17, 42
  hyödyt 32, 92
  innovaatioiden lähteenä 11, 275
  intressiedustus 23, 48, 73, 279
  jäsenet 24, 26, 48, 82, 90, 103, 277
  kustannukset 10, 48, 55, 92, 129, 188, 272, 278
  käsite 17, 24, 47, 70
  käsittelyideaali 208
  lainkäyttöjärjestelmässä 4, 9, 40, 108
  lakimieshyöty 30, 97, 161, 180, 186, 189, 202
  lakisystematiikka 207
  lakkauttaminen 31, 47, 108, 112
  liitännäisasiat 143, 148, 150, 160, 172, 183, 234
  maallikot 23, 90, 107, 148, 187, 277, 286
  muutoksenhaku 41, 44, 134, 181, 255
  nopeusetu 12, 21, 54

oikeuskehitys 11, 40, 93, 121
oikeuskulttuurissa 11, 40, 129
oikeuslaitosuudistuksissa 7, 62, 121, 131
oikeuspolitiikassa 6, 108, 121, 129, 131, 279
sovinnollisuus 14, 50, 193, 203
sulkeutuneisuus 40, 42, 44, 129, 275, 282
toimivalta 20, 36, 127, 140, 143
työjärjestys 60, 121, 123, 131
ihmisoikeudet, ks. myös oikeudenmukainen oikeudenkäynti 119
integrointi 23, 72, 84, 91, 109, 198, 229, 276
asianajamisessa 259
käsite 23, 72, 84
oikeudenkäynnin muotoajana 229
skeemat 85, 91, 106
sääntelyn tarve 129
joukkorahoitus 170
kollektiivinen oikeussuoja 158, 197, 205
erityistuomioistuimissa 197
joukkokanteet/joukkovalitukset 199, 206
liitännäisasioissa 200
pilottikanne 201
ryhmäkanne 199
väliintulo 201
yhteiskanteet/yhteisvalitukset 198, 205
kuluvastuu 10, 157, 162, 164
epäsymmetrinen/symmetrinen 162
kustannustaso 158, 174
kvalifioitu 164, 175, 193
liitännäisasioissa 166
rahoitus 164, 174
tutkimatta jättämisessä 139
käsittelyura 55, 207, 226, 284
markkinaoikeudessa 212, 226, 284
nopean käsittelyn ura 55
praktiset urat 226
markkinaoikeus/markkinaoikeusprosessi 3, 53, 120, 127, 133, 287
aineellinen lainsäädäntö 127
asiamäärä 15, 118, 260
asianajaminen 133, 159, 179, 182, 189, 191, 202
hankinta-asiat 19, 53, 64, 117, 188, 235
kaupallisena tuomioistuimena 4, 13, 285
koko 10
kustannukset 10, 159, 163, 165, 174
käsittely 208, 210, 224
käsittelyideaali 208
lainsäädäntöhistoria 127
liitännäisasiat 143, 145, 149, 160, 172, 183, 266
pehmeä sääntely 67
sovinnon edistäminen 14, 193, 203
toimivalta 142, 144, 171
merioikeus/merioikeusprosessi 26, 86, 96
jäsenet 26, 96
käsittely 130
rooli 86
toimivalta 141
oikeudenmukainen oikeudenkäynti 79, 96, 98, 101, 220
integroidussa lainkäytössä 96, 109
kuulemisperiaate 98, 102, 213, 218, 272
läpinäkyvyys 80, 101, 110, 220
standardit 79, 96, 109, 133
suullinen käsittely 134, 207, 220
ulkopuolinen informaatio 104
oikeusapu 168
oikeusturvavakuutus/oikeusturvaetu 167
perustuslaki 5, 117, 264
kaksilinjaisuus 117
oikeuspoliittisena argumenttina 264
rajoituksena erityistuomioistuimille 4, 118
päätöksenteko 249
erityistuomioistuimissa 254
istunto 250, 261
kiertävä 251, 262, 275
lopullisuus 255
sektoritoimivalta 141
sivullisrahoitus 169, 176
suullinen käsittely 23, 41, 102, 133, 207, 215
hallinto-oikeudessa 133
kustannukset 157, 222
paikallaolo 158, 222
vakuutusoikeudessa 133
todistelu 233
ad hoc 232
integroitu 233
tuomari
liikkuvuus 44, 273
tuomariura 43, 73

työtuomioistuin/työtuomioistuinprosessi 3, 28, 47, 54, 120, 155, 284
asiamäärä 16, 118
asianajaminen 133, 169, 179, 182, 189, 191, 202, 258, 264
erimielisyysneuvottelu 195
evoluutio 13, 127, 194, 271
intressiedustajat 48, 155
järjestörakenne 155
koko 6
kustannukset 10, 48, 159, 174
käsittely 208, 221
lainsäädäntöhistoria 127, 271
lakimiehet 27, 182, 186
liitännäisasiat 143, 145, 160, 166, 173, 183, 258, 266
muutoksenhaun kielto 257, 262
päätös 44, 56, 249
toimivalta 141, 144, 171
työriitojen sovittelu 14, 128, 195
ylimääräinen muutoksenhaku 257, 263
vakuutusoikeus/vakuutusoikeusprosessi 3, 26, 55, 58, 120, 126, 154
arvostelu 97
asiamäärä 14, 118
asianajaminen 132, 159, 179, 189, 202, 264
asiantuntijalääkärit 26, 35, 83, 87, 93, 100, 234, 237
evoluutio 13,120, 271
kustannukset 157, 160, 174
käsittely 207, 221, 224, 261
lainsäädäntöhistoria 126, 271
liitännäisasiat 143, 183
liukuva päätöksenteko 110, 115
lääkärijäsenet 27, 59, 88
medikalisaatio 27, 79, 110, 115
muutoksenhaun kielto 255
sovinnollisuus 15, 196, 203
toimivalta 142, 144, 171
uudelleenkäsittely 255, 259
ylimääräinen muutoksenhaku 256
välimiesmenettely 19, 56, 170
esikuvana 56
asianajaminen 20, 260
kertayritys 20, 260
vaihtoehtona 285
yllättävä lainsoveltaminen 39, 283

Lähteet

KIRJAT JA ARTIKKELIT

AHMAS 2005. Ahmas, Pentti: Oikeudenkäynnin yhdenmukaistaminen 1800-luvulla. Oikeushistoriallinen tutkimus kämnerin-, laamannin- ja ritarisyynioikeuksien lakkauttamisesta. Helsinki 2005.

AHONEN 2015. Ahonen, Johanna: Tosiseikkojen arviointi korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisujen perusteluissa – esimerkkinä yhdyskuntien jäte-vedenpuhdistamojen typenpoisto. Oikeus 2015 ss. 444–465.

ALA-KORTESMAA – VÄLIKOSKI 2023. Ala-Kortesmaa, Sanna – Välikoski, Tuula-Riitta: Käräjätuomareiden kuunteluosaaminen ja vuorovaikutuksen rakentuminen rikosoikeudenkäynnin etäkuulemistilanteissa – asian selvittämisen mahdollistaja ja oikeussalikokemuksen tuottaja. Oikeus 2023 ss. 170–190.

ANDERSEN 2005. Andersen, Mads Bryde: Advokatretten. Advokaternes Selviceselskab A/B 2005.

ANDREWS 2007. Andrews, Neil: English Civil Justice and Remedies. Progress and Challenger. Nagoya University 2007.

ALLARDT-LITTUNEN 1975. Allardt, Erik – Littunen, Yrjö: Sosiologia. Neljännen painoksen muuttamaton lisäpainos. Helsinki 1975.

ANTTILA 2022. Anttila, Outi: Työtuomioistuimen, yleisen tuomioistuimen ja hallintotuomioistuimen välinen työnjako. Teoksessa: Työtuomioistuin 75 vuotta – Arbetsdomstolen 75 år. Helsinki 2022. Ss. 11–72.

AUBERT 1976. Aubert, Vilhelm: Rettens sociale funksjon. Oslo 1976.

AUTIO 2014. Autio, Anna-Liisa: Lainkäyttö yritysten riidanratkaisussa. Helsinki 2014.

BACKMAN 2022. Backman, Mika: Oikeudenkäyntikulut ja käsittelymaksu markkinaoikeudessa. 11.10.2022. Blogikirjoitus. Edilex.

BEBCHUK-KLEMENT 2012. Bebchuk, Lucian A. – Klement, Alon: Negative-expected-value suits. Teoksessa: Procedural Law and Economics. Elgar 2012. Ss. 341–349.

VAN DER BORGHT 1911. van der Borght, R.: Yhteiskuntapolitiikan pääpiirteet. Helsinki 1911.

BJØRNEBEKK YM 2020. Bjørnebekk, Olav Lang ym: Case inertia and a better lawyer secure victory in court. Retfærd 2020 ss. 9–28.

BOYE 2004. Boye, Knut: Sakførsel i sivile saker. 3. utgave. Oslo 2004.

BROTHERUS 1966. Brotherus, Harry: Vaeltava oikeus. Porvoo 1966.

BRUSIIN 1938. Brusiin, Otto: Tuomarin harkinta normin puuttuessa. Vammala 1939.

BRUUN 1998. Bruun, Miklas: Työoikeus. Teoksessa: Oikeustiede Suomessa 1900–2000. Helsinki 1998. Ss. 298–303.

CASERTA-THUMAND 2021. Caserta, Salvatore – Thumand, Michael: The Legal Profession in the Digital Age: Empirical Evidence from the DTU-Watson Project. Retfærd 2021 ss. 51–64.

CRISTOFARO-TROCKER 2010. de Cristofaro, Marco – Trocker, Nicoló: Civil Justice in Italy. Nagoya University 2010.

DAHLBERG 2022. Dahlberg, Maija: Asiantuntijainstituutio perustuslakivaliokunnassa – valtiosääntöoikeudellisen asiantuntija-

vallan taustaa, muotoja ja kipukohtia. LM 2022 ss. 1052–1084.

DIESEN 1996. Diesen, Christian: Lekmen som domare. Juristförlaget 1996.

EKBLOM-WÖRLUND – MYÖHÄNEN 2013. Ekblom-Wörlund – Myöhänen, Sami: Prosessista markkinaoikeudellisissa asioissa. DL 2013 ss. 354–370.

ERNST 2020. Ernst, Wolfgang: The fine-mechanics collegiate courts' decision making. Teoksessa: Collective Judging in Comparative Perspective. Counting Votes and Weighing Opinions. Intersentia 2020. Ss. 3–20.

ERNST- GSELL-HÄCKER-RÜFNER 2020. Ernst, Wolfgang – Gsell, Beate – Häcker, Birke – Rüfner, Thomas: Concluding Remarks. Teoksessa: Collective Judging in Comparative Perspective. Counting Votes and Weighing Opinions. Intersentia 2020. Ss. 339–342.

ESPLUGUES-MOTA – BARONA-VILAR 2009. Esplugues-Mota, Carlos – Barona-Vilar, Silvia: Civil Justice in Spain. Nagya University 2009.

GOMARD-KISTRUP 2007. Gomard, Bernhard – Kistrup, Michael: Civilprocessen. 6. udgave. Forlaget Thomson 2007.

HAUKILAHTI-PITKÄNEN 2021. Haukilahti, Heli-Anna – Pitkänen, Anna: Vierashuoneessa ma. vakuutusoikeustuomari Heli-Anna Haukilahti ja vakuutusoikeustuomari Anna Pitkänen: Suulliset käsittelyt vakuutusoikeudessa. Edilex 23.2.2021. Havansi 1972. Havansi, Erkki: Oikeuslaitosuudistus – millainen? Aineistoa oikeuslaitostoimikunnan mietinnön vaiheilta. Helsinki 1972.

HAVANSI 2007. Havansi, Erkki: Tuomioistuimet prosessioikeuden tutkimuksen näkökulmasta. Teoksessa: Tuomioistuintutkimus muuttuvassa maailmassa. Helsinki 2007. Ss. 37–46.

HAVU – JUNTUNEN 2002. Havu, Timo – Juntunen, Juhani: Lääkäri tuomarina – lääkärijäsenen roolista toimeentuloturvan muutoksenhakuelimissä. LM 2002 ss. 594–617.

HEIKKINEN-HALONEN-KURTTILA 2023. Heikkinen, Pirkko – Halonen, Kirsi-Maria – Kurttila, Satu: Vaihtoehtoja julkisten hankintojen muutoksenhakujärjestelmäksi – tehokkuutta etsimässä tuomioistuinjärjestelmän ulkopuolella. LM 2023 ss. 388–415.

HIETANEN-KUNWALD 2015. Hietanen-Kunwald, Petra: Comparative Perspectives on Judicial Protection in Social Security Matters. Helsinki 2015.

HIRVELÄ-HEIKKILÄ 2017. Hirvelä, Päivi – Heikkilä, Satu. Ihmisoikeudet. Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. Helsinki 2017.

HOBSBAWM 1999. Hobsbawm, Eric: Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1913–1991). Tampere 1999.

HOPPU 1972. Hoppu, Esko: Oikeusturvavakuutus. Helsinki 1972.

HUOTARI 2021. Huotari, Antti: Vierashuoneessa vakuutusoikeustuomari Antti Huotari: Vakuutusoikeuden hankkimat lääketieteelliset asiantuntijalausunnot. Edilex 14.4.2021.

HÅSTAD 1973. Håstad, Torgny: Tjänster utan uppdrag. Ersättning och behörighet vid s.k. negotiorum gestio. PA Norstedt 1973.

JIVEGÅRD-SANDEGÅRD 2022. Jivegård, David Carcia – Sandegård, Elin: Kritik av den kritiska rättspositivismens kritik (Del 2): Rättsvetenskaplig immanent kritik. Retfærd 2022 ss. 43–60.

JOKELA 2000. Jokela, Antti: Asiantuntija-edustuksesta tuomioistuimen kokoonpanossa. LM 2000 ss. 1124–1137.

JOKELA 2016. Jokela, Antti: Oikeudenkäynnin perusteet, periaatteet ja instituutiot. Oikeudenkäynti I. 3., uudistettu painos. Helsinki 2016. Jokela 2019. Jokela, Antti: Oikeudenkäyntikulut ja maksuton oikeusapu. 2., uudistettu painos. Helsinki 2019.

JYRÄNKI-HUSA 2012. Jyränki, Antero – Husa, Jaakko: Valtiosääntöoikeus. Helsinki 2012.

KAIRINEN YM 2023. Kairinen, Martti ym: Kollektiivisopimukset työehtojen turvaajana. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 12/2013.

KAHNEMAN 2012. Kahneman, Daniel: Ajattelu, nopeasti ja hitaasti. Terra Cognita 2012.

KAUPPINEN 1997. Kauppinen, Pirkko: Oikeudenkäyntikuluista työtuomioistuimessa – Rättegångskostnader i arbetsdomstolen. Teoksessa: Työtuomioistuin 50 vuotta – arbetsdomstolen 50 år. Helsinki 1997. Ss. 57–66.

KEMPPINEN 1992. Kemppinen, Jukka: Tätä kaikki asianomaiset noudattakoot. Korkein oikeus, laki ja yhteiskunta 1918–1990. Vapk-kustannus 1992.

KOPONEN 2017. Koponen, Pekka: Ylimääräinen muutoksenhaku. Helsinki 2017.

KORNHAUSER 2012. Kornhauser, Lewis A.: Judicial organization and administration. Teoksessa: Procedural Law and Economics. Elgar 2012. Ss. 308–341.

KOSKENTAUSTA 2019. Koskentausta, Lauri: Valtakunnanoikeus tuomioistuimena poliittisen ja oikeudellisen järjestelmän rajapinnalla – oikeushistoriallinen katsaus valtakunnanoikeuden aseman taustaan. Oikeus 2019 ss. 325–335.

KOULU 2006. Koulu, Risto: Kaupallisten riitojen sovittelu. Helsinki 2006.

KOULU 2008. Koulu, Risto: Välityssopimus välimiesmenettelyn perustana. Helsinki 2008.

KOULU 2009. Koulu, Risto: Sovittelu työriidoissa. Helsinki 2009.

KOULU 2011. Koulu, Risto: Yksityiset lautakunnan riidanratkaisijoina. Helsinki 2011.

KOULU 2012. Koulu, Risto: Lainkäyttöä vai hallintolainkäyttöä? Helsinki 2012.

KOULU 2014. Koulu, Risto: Sosiaaliturvan muutoksenhakulautakunta lainkäyttäjänä. Helsinki 2014.

KOULU 2015. Koulu, Risto: Sosiaaliturvan muutoksenhakulautakunta lainkäyttäjänä: sovellukset. Helsinki 2015.

KOULU 2016. Koulu, Risto: Käsitellä vai eikö käsitellä? – käsittelykiellot oikeudenkäynnin esteinä. Helsinki 2016.

KOULU 2017A. Koulu, Risto: Yhdessä vai erikseen? – kollektiivisen lainkäytön lupaus. Helsinki 2017.

KOULU 2017B. Koulu, Risto: Kollektiivinen lainkäyttö – lupauksesta sovelluksiin. Helsinki 2017.

KOULU 2020. Koulu, Risto: Oikeuksiin pääsyn rahoittaminen. Helsinki 2020.

KOULU 2022. Koulu, Risto: Julkiset asiamiehet oikeuksiin pääsyn tukena. Helsinki 2022.

KOULU 2023A. Koulu, Risto: Oikeudenhakijana hallintoasian oikeudenkäynnissä. Helsinki 2023.

KOULU 2023B. Koulu, Risto: ”Se on vain prosessia” – prosessioikeuden tutkimuksen pitkä aalto: lainopista konfliktinhallintaan. Helsinki 2023.

KOULU-KOULU-KOULU 2019. Koulu, Riikka – Koulu, Risto – Koulu, Sanna: Tuomarin roolit tuomioistuimissa. Helsinki 2019.

KOULU-TURUNEN 2012. Koulu, Risto – Turunen, Santtu: Välimiesmenettely työriitojen ratkaisukeinona. Helsinki 2012.

RIIKKA KOULU 2016. Koulu, Riikka: Dispute Resolution and Technology: Revisiting the Justification of Conflict Management. Helsinki 2016.

RIIKKA KOULU 2019. Koulu, Riikka: Law, Technology and Dispute Resolution. Privatisation of Coercion. Routledge 2019.

KUULIALA-LINNA-SARANPÄÄ 2022. Kuuliala, Matti – Linna, Tuula – Saranpää, Timo: Siviiliprosessi I. Riita-asian oikeudenkäynnin periaatteet ja toimijat. Helsinki 2022.

LAGER 1972. Lager, Irma: Tuomionpurun edellytyksistä siviili- ja hallintoprosesissa. Vammala 1972.

LAGER 1994. Lager, Irma: Lainkäytön pääasiat. Helsinki 1994.

LAHERMA 2003. Laherma, Eero: Medikalisaation juurilta nykypäivään. Duodecim 2003 ss. 1863–1867.

LAPPALAINEN 1986. Lappalainen, Juha: Vahingonkorvausvaatimuksesta rikosjutussa. Prosessioikeudellinen tutkimus. Vammala 1986.

LAPPALAINEN 1995. Lappalainen, Juha: Siviiliprosessioikeus I. Helsinki 1995.

LINDBLOM 2000A. Lindblom, Per Olof: Är

organisationstalan om lönediskriminering något att hoppas på? Teoksessa (uudelleenpainatus): Progressiva process. Iustus förlag 2000. Ss. 147–166.

LINDBLOM 2000B. Lindblom, Per Olof: Access to justice. Teoksessa: Progressiva process. Iustus förlag 2000. Ss. 305–322.

LINDELL 1998. Lindell, Bengt: Civilprocessen. Justus Förlag 1998.

MARJOSOLA 2021. Marjosola, Hanna: Todistajankertomuksen luotettavuus. Henkilötodistelun selvittäminen, vastaanottaminen ja arviointi oikeuspsykologisen tutkimuksen valossa. Helsingin yliopisto 2021.

MARKUS 2022. Markus, Jaakko: Oikeuksiin pääsy massavahinkotilanteissa. Prosessioikeudellinen tutkimus kollektiivisista oikeussuojakeinoista, erityisesti kanteiden yhteiskäsittelystä. Helsinki 2022.

MARKUS 2023. Markus, Jaakko: De lege ferenda -tutkimus prosessi- ja insolvenssioikeudessa. LM 2023 ss. 895–917.

MELLQVIST 2023. Mellqvist, Mikael: Domstolen och dess domare – en essä on skillnader och likheter institution och person. SvJT 2023 ss. 88–107.

MERIKOSKI 1966. Merikoski, V.: Suomen julkisoikeus pääpiirteittäin I. Kolmas painos. Helsinki 1966.

MÄENPÄÄ 2018. Mäenpää, Olli: Hallinto-oikeus. 2., uusittu painos. Helsinki 2018.

NIEMINEN-FINNE 2020. Nieminen-Finne, Hanna: Asiantuntija tuomarina. Tekniikan ja luonnontieteiden alan hallinto-oikeustuomarit ympäristönsuojeluasioissa. Helsinki 2020.

NIEMINEN-FINNE 2023. Nieminen-Finne, Hanna: Den sakkunniga domaren i den finska miljöprocessen – processuella synpunkter. JFT 2023 ss. 18–42.

NORRGÅRD 2017. Norrgård, Marcus: Sakkunniga i patentmål – några tankar. JFT 2017 ss. 149–160.

NYBLIN 2012. Nyblin, Klaus: Riidanratkaisu – Käsikirja yritykselle. Helsinki 2012.

PARSA-SELBERG 2022. Parsa, Amin – Selberg, Niklas: Future directions of sociology of law – Anna Lundberg and Ole Hammerslev in conversation eith Amin Palin and Niklas Selberg. Retfærd 2022 ss. 71–84.

PELKONEN 1997. Pelkonen, Jorma: Asianosaisen puhevallasta työtuomioistuimessa – Talerätt för part i process vid arbetsdomstolen. Teoksessa: Työtuomioistuin 50 vuotta – arbetsdomstolen 50 år. Helsinki 1997. Ss. 115–148.

PELLINEN 2017. Pellinen, Sulevi: Pykäliä ja diagnooseja–100 vuotta sosiaaliturvaoikeutta 1917–2017. Vakuutusoikeus 2017.

PIHLAJAMÄKI 2013. Pihlajamäki, Heikki: Länsimaisen maallikkotuomarin kolme mallia: Common law, Manner-Eurooppa ja Skandinaavia. LM 2013 ss. 583–600.

PIHONEN 2016. Pihonen, Linda: Lautamiesten vaikutus tuomioistuimen työskentelyyn. Helsinki 2016.

POHJONEN 2009. Pohjonen, Soile: Työehtosopimustoiminta – proaktiivinen näkökulma menettelytapoihin. Helsinki 2009. Pölönen 2017. Pölönen, Pasi: Om det allmänna eller individuella? -Synpunkter på sakkunnigbevisning. JFT 2017 ss. 161–173.

RAITIO 2017. Raitio, Juha: Oikeusvaltion ääriviivat. Helsinki 2017.

RAUTIO-FRÄNDE 2016. Rautio, Jaakko – Frände, Dan: Todistelu. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun kommentaari. Helsinki 2016.

SAVELA 2021. Savela, Ville: Vierashuoneessa ma. vakuutusoikeustuomari Ville Savela: Juristin ja lääkärin roolit vakuutusoikeuden ratkaisutoiminnassa: Juristin kokemuksia. Edilex 26.1.2021.

SCHMIDT 2010. Schmidt, Stephanie: Civil Justice in France. Nagoya University 2010.

SEPPÄ 2019. Seppä, Antero: Yleinen tuomioistuin vai merioikeus – toimivalta ja päätösvaltaisuus. DL 2021 ss. 197–209.

SIITARI 2021. Siitari, Eija: Markkinaoikeuden kaksikymmentä ensimmäistä toimintavuotta – oikeuskäytännössä esillä erityisesti hankintalainsäädännön toimivalta ja soveltamiskysymykset. Kilpailuoikeudellinen vuosikirja 2021 ss.115–146.

SIRO 2009. Siro, Jukka: Tuomiovalta kansalle. Vallankumousoikeudet sisällissodassa vuonna 1918.

SVENSSON 2021. Svensson, Eva-Maria: Har nordisk kritisk rättsvetenskap en roll att spela i dag och i framtiden? Retfærd 2021 ss. 69–86.

TAKKI 1985. Takki, Tapio: Lainkäyttäjä lainsäätäjän työn jatkajana. Korkeimman oikeuden oikeutta luovasta roolista. Helsinki 1985.

TAPANILA 2007. Tapanila, Antti: Tuomarin esteellisyys. Helsinki 2007.

TIIHONEN 2014. Tiihonen, Seppo: Soteva ja kansallinen eloonjäämistaistelu. Teoksessa: Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen. Helsinki 2014. Ss. 147–175.

TIKKA 2020. Tikka, Katja: Laivojen tuomaa lakia. Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat 1600-luvulla. Helsingin yliopisto 2020.

TIRKKONEN 1961. Tirkkonen, Tauno: Suomen siviiliprosessioikeus I. Porvoo 1961.

TOIVONEN-KOVALAINEN 2023. Toivonen, Nina – Kovalainen, Jaana: Kohti ihmisystävällisempää oikeutta muotoilun avulla. LM 2023 ss. 1179–1204.

TUOKILA 1996. Tuokila, Marja: Arvostelu. Teoksesta: Diesen, Christian: Lekmän som domare. Oikeus 1996 ss. 241–246.

VAITOJA 2016. Vaitoja, Jari: Sosiaaliasioiden muutoksenhakulautakunnat – riippumattomia tuomioistuimia vai hallinnon sisäisiä lainkäyttäjiä? Helsinki 2016.

VIITANEN 2017. Viitanen, Klaus: Markkinointioikeus. Helsinki 2017.

VIROLAINEN 1995. Virolainen, Jyrki: Lainkäyttö. Oikeudenkäynnin perusteet ja lainkäyttöelimet siviili- ja rikosprosessissa. Helsinki 1995.

WREDE 1953. Wrede, R.A.: Finlands gällande civilprocessrätt. Första bandet. Fjärde upplagan. Helsingfors 1953.

VUORENPÄÄ 2020. Vuorenpää, Mikko: Valittuja kysymyksiä todistusoikeudesta. Kauppakaari 2020.

VUORENPÄÄ YM 2021. Vuorenpää, Mikko ym: Prosessioikeus. Kuudes, uusittu painos. Helsinki 2021.

WÄLLÄRI 1967. Wälläri, Niilo: Antoisia vuosia. Muistelmia toiminnasta ammattiyhdistysliikkeessä. Weilin & Göös 1967.

MUUT LÄHTEET

COMMENTARY ON THE BANGALORE PRINCIPLES OF JUDICIAL CONDUCT 2007. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct 2007. Inited Nations: Office on Drugs and Crime. September 2007.

KM 2003:3. Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö.

OIKEUDENKÄYTÖN KEHITYSTYÖRYHMÄN ARVIOMUISTIO 2022. Oikeudenkäytön kehitystyöryhmän arviomuistio. 18.8.2022.

OM 2019:21. Maaoikeusasioiden käsittely käräjäoikeudessa. Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön julkaisuja. Mietintöjä ja lausuntoja.

OPINION (2012) NR. 15. Opinion nr. 15 on European Judges on the specialization Judges. Consultive Council of European Judges (CCEJ).

ROVANIEMEN HOVIOIKEUSPIIRIN LAATUHANKKEEN TYÖTYHMÄRAPORTTI XVIII 2023. Rovaniemen hovioikeuspiirin laatuhankkeen työtyhmäraportti XVIII 2023. Vaasa 2023.

UUSI TUOMIOISTUINLAKI 2014. Uusi tuomioistuinlaki. Mietintöjä ja lausuntoja. 26/2014. Oikeusministeriö.

Luettelo kaavioista

KAAVIO 1: Tuomioistuimen kokoonpanon jäsenet 25
KAAVIO 2: Erityinen lainkäyttö 49
KAAVIO 3: Asiantuntemuksen integrointi 84
KAAVIO 4: Integroidun asiantuntemuksen skeemat 89

Integroitu asiantuntemus lainkäytössä
– oikeudenkäynti erityistuomioistuimessa

Suomessa toimii kolme erityistuomioistuinta. Ne ovat ikäjärjestyksessä vakuutusoikeus, työtuomioistuin ja markkinaoikeus. Erityistuomioistuimilla on omat prosessilakinsa, joita täydentävät viittaukset yleisiin prosessilakeihin. Erityistuomioistuinten lainkäyttö on yhteiskunnallisesti merkittävää: erityistuomioistuinten yhteinen asiamäärä vastaa kaikkien laajojen riita-asioiden osuutta käräjäoikeuksissa sekä yli kolmannesta hallinto-oikeuksien yhteenlasketusta asiamäärästä. Erityiset tuomioistuimet ovat lisäksi saaneet rauhassa järjestää oman toimintansa ja kehittää omat menettelytapansa. Oikeustieteellinen tutkimus ei ole niistä välittänyt, ja mediahuomiokin on ollut satunnaista. Erityistuomioistuimet ovat tästä syystä kehittyneet sosiologian tutkijaa kiinnostaviksi alakulttuureiksi.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan erityistuomioistuinten asemaa lainkäytön järjestelmässä, erityistuomioistuinten onnistumista tehtävässään, asioiden ohjautumista erityistuomioistuimiin sekä erityistuomioistuinten tulevaisuutta. Huomiota saa etenkin erityistuomioistuinten erikoisuus, integroitu asiantuntemus. Kaikkiin erityistuomioistuimiin kuuluu eri tieteenaloja edustavia asiantuntijoita, usein myös erilaisia intressiedustajia. Näin lainoppineet ammattituomarit ja muiden tieteenalojen edustajat joutuvat toimimaan yhdessä. Integroitu asiantuntemus muotoaa kovalla kädellä sekä asian käsittelyä että päätöksentekoa: osansa vaikutuksesta saa myös asianajaminen erityistuomioistuimessa, joka eroaa tavallisesta. Tarkasteluun otetaan myös yleisten tuomioistuinten erityiskokoonpanot sekä asiantuntijatodistelu oikeudenkäynnissä.

Risto Koulu on prosessioikeuden professori emeritus (Helsingin yliopisto). Hän on kirjoittanut useita kirjoja oikeuksiin pääsystä osana access to justice -teemoitettuja tutkimushankkeita.

conflict management institute
university of helsinki
www.comi.fi

ISBN 978-952-84-0117-9
Kirjastoluokka 33.6

